

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

Годлевська Валентина Юріївна

УДК 327/323:[330.3+008](460)"1982/1996)

**ІСПАНІЯ В РОКИ ПРАВЛІННЯ ІСПАНСЬКОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ:
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА
КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК (1982–1996 рр.)
спеціальність 07.00.02.**

дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:

Віднянський Степан Васильович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	4
 РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ	
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	18
1.1. Історіографія проблеми	18
1.2. Джерельна база дослідження	61
1.3. Методологічні засади дослідження	74
1.4. Висновки до розділу	87
 РОЗДІЛ 2 ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК	
ІСПАНІЇ В РОКИ ПРАВЛІННЯ	
СОЦІАЛІСТИЧНОГО УРЯДУ	
89	
2.1 Основні суспільні інститути в умовах утвердження демократії	89
2.2 Формування конкурентної партійної системи та виборчої системи	129
2.3 Утвердження «держави автономій»	151
2.4 Консолідація демократії та проблема державної безпеки	164
2.5. Висновки до розділу	188
 РОЗДІЛ 3 ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ УТВЕРДЖЕННЯ	
ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ	
191	
3.1 Модернізація промисловості	191
3.2 Трансформація сільського господарства	208
3.3 Реформування фінансової системи	221
3.4 Розвиток підприємництва	236
3.5 Перетворення в туристичному секторі	246
3. 6. Висновки до розділу	257

РОЗДІЛ 4 СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ІСПАНСЬКОЇ	
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ	259
4.1 Еволюція трудових відносин	259
4.2 Реформування системи соціального забезпечення ...	273
4.3 Політика в сфері охорони здоров'я..	284
4.4 Політика в сфері освіти та науки	296
4.5. Висновки до розділу	312
РОЗДІЛ 5 КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ІСПАНІЇ	314
5.1 Основні напрямки розвитку літератури	314
5.2 Тенденції перетворень в образотворчому	
мистецтві	328
5.3 Особливості розвитку театрального мистецтва	339
5.4 Становлення нового кіно	349
5.5. Висновки до розділу	363
ВИСНОВКИ.....	364
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ....	377

ВСТУП

Актуальність теми. Остання чверть ХХ століття була визначальною для подальшого розвитку Іспанії. Авторитарний режим, встановлений Ф. Франко в результаті кровопролитної Громадянської війни 1936–1939 рр., був ліквідований мирним шляхом.

Питання мирного переходу іспанського суспільства від авторитаризму до демократії є одним з найактуальніших в середовищі іспанських науковців. Адже Іспанії вдалося перейти на новий історичний етап, пов'язаний з утвердженням демократії, відновивши після тривалої ізоляції своє місце в Європі без великих соціальних потрясінь і кривавих переворотів. У всьому комплексі змін та факторів, які привели до такого результату, становлення і вдосконалення іспанської демократичної політичної системи є вкрай важливими, оскільки саме вони відкрили шлях вільного розвитку цієї піренейської країни.

Дослідження іспанської історії традиційно посідає важливе місце серед проблем всесвітньої історії, оскільки зміна політичної системи в середині 70-х рр. відбулася не тільки в Іспанії. По всьому світу в останній чверті ХХ ст. прокотилася хвиля демократизації. Авторитарні режими пішли в минуле в цей час в десятках країн Європи та Латинської Америки, Азії і Африки. Це явище було настільки масштабним, що американський політолог та соціолог С. Хантінгтон назвав його «глобальною, демократичною революцією» і схарактеризував як «третю хвилю демократизації». На думку багатьох вчених, остання чверть ХХ ст. стала часом незвичайних успіхів демократії, епохою демократичного тріумфу. Глобальне поширення демократичних ідей, інститутів і процедур зробило ХХ століття найбільш сприятливим періодом у розвитку демократії за всю історію людства.

Значно менше уваги іспанській проблематиці приділяється у вітчизняній історичній науці. Особливо це стосується проблеми становлення демократичного суспільства. Вітчизняній іспаністиці важливо осмислити

особливості утвердження демократичних засад, способи подолання існуючих протиріч та шляхи об'єднання членів суспільства заради побудови цивілізованої держави, що є важливим в сучасних реаліях України.

У період франкізму Іспанія зробила потужний ривок в економічному і соціальному розвитку. Був створений фундамент економіки, наближений за рівнем до найбільш розвинених країн світу, виник численний «середній клас», головна опора стабільності в суспільстві. Разом з тим, виникли умови за яких стало можливим досягнення політичної стабільності без застосування насильницьких методів. Процес лібералізації політичного режиму в Іспанії почався ще за життя Ф. Франко. В останні роки свого життя він практично не займався державними справами і значно послабив політичний тиск.

Роль франкізму в іспанській історії найкращим чином охарактеризував наступник каудильйо король Хуан Карлос, син останнього іспанського монарха Альфонсо XIII, проголошений спадкоємцем ще у 1947 р. Приймаючи присягу, він сказав: «Я успадкував країну, яка пізнала 40 років миру і протягом цих 40 років сформувався могутній і процвітаючий середній клас. Досвід іспанського короля не експортується в країни економічно зруйновані. У країні з ослабленою економікою не один король не може зробити великі справи у короткий час».

Таким чином, сам режим допустив незворотні зміни в іспанському суспільстві, а встановлення демократії було закономірним результатом.

Після смерті Ф. Франко почався процес встановлення демократії. Питання про мирний перехід від франкізму набуло особливої актуальності. Пам'ять про Громадянську війну змусила більшість населення побоюватися повторення такого важкого досвіду. У чистому вигляді не були реалізовані ані плани політичної еліти по суворому контролю зверху над процесом демократизації, ні установки опозиції на «демократичний розрив». У гострій політичній боротьбі і тій, і іншій стороні довелося шукати спільну формулу для здійснення політичного компромісу. Формування консенсусу та центристського блоку сил, як і всьому процесу демократизації, сприяв король

Хуан Карлос I. Монарх, наділений легітимністю, став гарантом мирного переходу до нової політичної системи і її стабільності.

Після смерті каудильйо політична активність населення, до цього знаходилася на дуже низькому рівні, починає зростати. В червні 1976 р. в Іспанії були дозволені політичні мітинги, визнання отримали нелегальні іспанські партії.

Король, представники іспанських партій, профспілки та підприємці виступали за демократичне правління. Важке становище ускладнювалося тим, що прихильники диктатури були готові застосувати зброю, щоб досягти своїх цілей. Це ставило серйозні завдання перед урядом Іспанії. Йому потрібно було знайти таке рішення, щоб якщо не примирити лютих супротивників, то хоча б знизити загострення конфронтації.

І все ж становлення демократичної політичної системи не викликало в Іспанії серйозних соціальних, економічних і політичних потрясінь. Транзит виявився плавним і послідовним.

Головні позиції в процесі ліквідації франкізму та встановленні демократії зайняли центристські та помірковано-реформістські сили на чолі з А. Суаресом, лідером партії Союз демократичного центру (СДЦ). Стратегія реалізації реформ урядом А. Суареса полягала у врахуванні демократичних процедур, обговорення запланованих заходів та політичну просвіту громадян.

На основі політичної реформи, прийнятої в листопаді 1976 р., були проведені перші демократичні парламентські вибори у червні 1977 р. В жовтні 1977 р. були підписані угоди (пакт Монклоа) між провідними політичними силами Іспанії щодо врегулювання нестабільності в економічній та політичній сферах. Юридичну базу для подальшої демократичної перебудови іспанського суспільства створила нова Конституція, прийнята шляхом проведення загальнонаціонального референдуму в грудні 1978 р.

Консервативна частина офіцераства, яка була в свій час вірним оплотом Франко, була незадоволена послабленнями політичного режиму і спробувала здійснити державний переворот в лютому 1981 р. Королю, спираючись на відданих йому воєначальників, вдалося його зупинити і зберегти владу.

Консолідували демократію вже соціалісти, які прийшли до влади у жовтні 1982 р. Саме завдяки їх виваженій і послідовній політиці вдалося зробити демократичний процес незворотним. Проводячи прагматично-стабілізаційну політику, Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП) заручилась підтримкою значної частини суспільства, зміцнила суспільну стабільність. Суттєвим є той факт, що цій політичній силі вдалося встановити лояльні стосунки з патронатом, верхівкою Збройних сил та церквою. В результаті цих змін у більшості іспанців нарешті зник страх перед можливістю військового перевороту.

Уряд ІСРП зумів ефективно поєднати поглиблення політичної демократизації з одночасним розвитком економіки та соціальної сфери, утримувати інфляцію та бюджетний дефіцит з одночасним захистом найменш забезпечених прошарків суспільства.

Досвід трансформації іспанського суспільства в демократичне є дуже цінним та показовим через високу ефективність впроваджених владою заходів. Тому всебічне вивчення особливостей демократизації Іспанії має велике значення для України та інших поставторитарних держав. На це вказував і голова іспанського уряду Ф. Гонсалес: «Якщо наш досвід може стати в нагоді для деяких країн Східної Європи, це дуже добре. І ми готові співпрацювати з ними. Навіть якщо точок збігу не так вже й багато».

Трансформація політичної системи дозволила іспанській державі в останні десятиріччя ХХ ст. стати активним членом світової спільноти, увійти в число стабільних демократичних і правових держав. У світлі сказаного, безсумнівний інтерес і актуальність представляє іспанський варіант демократичних перетворень.

Об'єктом дослідження є іспанське суспільство в період правління Іспанської соціалістичної робітничої партії (ІСРП) у 1982–1996 рр.

Предметом вивчення є особливості внутрішньополітичного, соціально-економічного та культурного розвитку Іспанії в умовах консолідації демократії.

Хронологічні рамки дисертаційної роботи зумовлені періодизацією демократичного переходу, який складається з класичних трьох етапів: підготовчий, етап встановлення демократії та фаза консолідації демократії. Дисертаційне дослідження зосереджене на вивченні періоду консолідації демократії в Іспанії, новий імпульс якої відзначився перемогою Іспанської соціалістичної робітничої партії в жовтні 1982 р. Кінцева дата визначена поразкою ІСРП на виборах 1996 р. та приходом до влади правої Народної партії, що продемонструвало чергову зміну влади шляхом застосування демократичних процедур, важливу ознаку консолідованої демократії в іспанському суспільстві.

Географічні межі визначаються територією Іспанії.

Мета дисертаційної роботи полягає у вивченні особливостей внутрішньополітичного, соціально-економічного та культурного розвитку Іспанії в умовах консолідації демократії.

Мета дослідження потребує розв'язання наступних **наукових завдань**:

- проаналізувати сучасний стан науково-дослідної розробки історії Іспанії в роки правління Іспанської соціалістичної робітничої партії;
- дослідити причини перемоги Іспанської соціалістичної робітничої партії в жовтні 1982 р. та фактори, які визначили її наступний електоральний успіх, а також встановити кореляцію між ефективною консолідацією демократії та перебуванням при владі тривалий період однієї політичної сили;
- проаналізувати роль та місце основних суспільних інститутів (уряду, парламенту, монархії, судової системи, ЗМІ, церкви) в утвердженні демократичних засад;

- дослідити процес формування конкурентної партійної та виборчої систем, а також визначити їх значення для зміцнення демократичних здобутків;
- з'ясувати вплив автономізації Іспанії на перебіг консолідації демократичного режиму;
- дослідити проблему державної безпеки та консолідації демократії: розкрити форми та методи взаємодії влади із Збройними силами Іспанії, а також охарактеризувати процес модернізації іспанської армії та сил внутрішньої безпеки як важливих складових демократичного процесу; визначити ступінь загрози баскського тероризму демократичній консолідації;
- проаналізувати економічні засади утвердження демократичного режиму: виділити пріоритетні галузі іспанської промисловості та проаналізувати процес їх модернізації; охарактеризувати процес трансформації сільського господарства Іспанії, особливості розвитку економіки Іспанії після її приєднання до Європейського економічного співтовариства; виділити та обґрунтувати характерні особливості реформування фінансової системи; охарактеризувати державну політику в сфері малого та середнього бізнесу; дослідити процес перетворення туризму в потужний сектор іспанської економіки;
- проаналізувати розвиток системи соціально-трудова відносин та виявити механізми регулювання зайнятості;
- визначити основні напрямки реформування системи соціального забезпечення;
- вивчити соціальну політику соціалістичного уряду в сфері охорони здоров'я, освіти та науки;
- дослідити єдність економічної та соціальної політики;
- з'ясувати особливості культурного розвитку Іспанії в умовах утвердження демократичних засад.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

Історико-порівняльний метод був використаний для співставлення демократичних трансформацій різних регіонів світу в останні десятиліття ХХ століття. В процесі їх порівняння відкривалась можливість для пояснення особливостей перебігу процесів демократизації та етапу утвердження демократичних засад зокрема.

Структурно-функціональний метод став інструментом дослідження тенденцій трансформації іспанського суспільства. Конкретно-історичний метод дав можливість об'єктивно з'ясувати взаємозв'язок процесів і явищ новітньої історії Іспанії. Проблемно-хронологічний метод дозволив виділити основні події, чітко визначаючи їх часові рамки. Застосування цього методу сприяло встановленню часових меж консолідації демократичних засад в Іспанії.

Вивчити спеціальні питання історичного дослідження допомогло використання статистичного методу. За його допомогою ми з'ясували розстановку іспанського електорату під час виборів 1982, 1986, 1989 та 1993 років, дослідили основні показники індустріального розвитку Іспанії та сільського господарства в умовах утвердження демократичних засад, динаміку розвитку туристичного сектору та підприємництва, визначили стан справ в сфері охорони здоров'я, освіти, науки та соціального забезпечення, а також простежили динаміку страйкової боротьби та робітничого руху тощо.

Особистий внесок здобувача, що визначає наукову новизну дисертаційного дослідження, полягає у наступному:

- вперше у вітчизняній історичній науці проаналізовано, систематизовано і використано різножанрові документальні джерела зазначеного періоду, здійснено аналіз зарубіжної та вітчизняної історичної літератури з досліджуваної проблематики, з'ясовано здобутки та лакуни в історіографії проблеми;

- у дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняній історіографії здійснено комплексний аналіз історії Іспанії в роки правління Іспанської соціалістичної робітничої партії, визначено основні причини її перемоги та перебування при владі тривалий період (1982–1996 рр.);

- проаналізовано фактори, які забезпечили незворотність утвердження демократичних засад, запропоноване власне бачення проблеми, а саме: успіх консолідації демократії був забезпечений в значній мірі перебуванням тривалий період при владі однієї політичної сили;

- зроблено концептуальний висновок про те, що в Іспанії відбулась консолідація на двох рівнях: нормативному та процедурному. Перший стосується сфери культурних, ментальних, релігійних, класових цінностей і установок, другий пов'язаний з правилами розв'язання конфліктів між різними нормативними групами інтересів;

- визначено, що консолідація демократії в Іспанії являла собою інституціоналізацію конфлікту еліт, у рамках якої вироблялися певні процедурні правила для розв'язання конфліктів між ними;

- вперше у вітчизняній іспаністиці досліджено культурний розвиток Іспанії в умовах консолідації демократії;

- визначені шляхи вирішення політичних, соціально-економічних та національних проблем, що супроводжували утвердження демократії в Іспанії;

- встановлені фактори, які забезпечили ефективність впроваджуваних заходів.

Представлена робота є першим спеціальним дослідженням з новітньої історії Іспанії вказаного періоду у вітчизняній історичній науці.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в комплексному відтворенні новітньої історії Іспанії. Його результати сприятимуть подальшому розвитку проблеми консолідації демократії, поглибленню вивчення моделей політичних трансформацій. Висновки та фактичний матеріал дисертації можуть бути використані при написанні

підручників з новітньої історії Іспанії, при підготовці узагальнюючих праць і монографій, у вузівській діяльності при опрацюванні спеціальних лекційних курсів, семінарів, навчальних посібників і підручників з відповідних тем новітньої історії Іспанії, курсу політології та основ демократії.

Зв'язок роботи з науковими планами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідницької теми відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України «Україна в європейському культурно цивілізаційному просторі: особистість, суспільство, національна державність (XIX – початок XXI ст.)», яка виконувалась у 2012–2014 рр. (державний реєстраційний номер 0112U000371).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення й висновки дослідження були апробовані на наступних наукових конференціях: *La consolidación de la democracia en los años de la dirección de los socialistas (1982–1996) // Actas de I Congreso de Hispanistas de Ucrania. – Kyiv, 25 y 26 de junio de 2009;* Консолідація демократичного суспільства: теоретичний аспект // Виступ на XXXIX науково-технічній конференції професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів Вінницького національного технічного університету. – Вінниця, 2–5 березня 2010 р.; Роль та місце соціальних інститутів в умовах консолідації демократії: іспанський варіант // Виступ на XLI регіональній науково-технічній конференції професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів Вінницького національного технічного університету. – Вінниця, 29 лютого – 1 березня 2012 р.; Особливості розвитку іспанської науки в умовах утвердження демократичного режиму // Україна наукова. Матеріали дев'ятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Київ, 21–23 грудня 2012 р.; Соціальна політика перехідного періоду: особливості застосування в Іспанії (1982–1996 рр.) // Виступ на XLII регіональній науково-технічній конференції професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів Вінницького національного технічного університету. – Вінниця, 13–15

березня 2013 р.; Роль парламенту в консолідації демократичного режиму в Іспанії (1982–1996 рр.) // Науковий потенціал 2013. – Матеріали дев'ятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Київ, 25–27 березня 2013 р.; Felipe González Márquez – catorce años en el poder // IV Congreso de Hispanistas de Ucrania. – Lviv, 4 y 5 de octubre de 2013; Роль конституційної монархії в демократичній консолідації іспанського суспільства // Україна наукова. Матеріали десятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Київ, 24–26 грудня 2013 р.; Особливості розвитку образотворчого мистецтва в Іспанії в умовах утвердження демократичних засад // Соціум. Наука. Культура. Матеріали десятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Київ, 28–30 січня 2014 р.

Основні положення дисертації викладені у публікаціях автора:

Монографія:

Годлевська В. Ю. Консолідація демократичного суспільства в Іспанії (1982–1996 роки) : монографія / В. Годлевська. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 412 с.

Рецензії:

Хома О. І. [Рец.]: Годлевська В. Ю. Консолідація демократичного суспільства в Іспанії (1982–1996 роки) : монографія. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 412 с. / О. І. Хома // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2014. – Випуск 80. – С. 410–413.

Алексієвець Л. М. [Рец.]: Годлевська В. Ю. Консолідація демократичного суспільства в Іспанії (1982–1996 роки) : монографія. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 412 с. / Л. М. Алексієвець // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 214–218.

Статті у вітчизняних та зарубіжних фахових виданнях:

1. Проблема баскського тероризму в період правління Іспанської соціалістичної робітничої партії (1982–1996 рр.) // Наукові записки

- Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2009. – Вип. XVI. – С. 176–180.
2. Реформування правоохоронних органів Іспанії в умовах консолідації демократії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 6–7. – С. 210–218.
  3. Регіональні партії Іспанії в період консолідації демократії (1982–1996 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011.– Вип. 20. – С. 377–389.
  4. Засоби масової інформації як джерело з вивчення процесу консолідації демократичного режиму в Іспанії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012.– Вип. 21. – С.290–301.
  5. Особливості реформування судової системи Іспанії в роки правління іспанської соціалістичної робітничої партії (1982–1996 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2012. – Вип. XX. – С.270–278.
  6. Формування демократичної виборчої системи в Іспанії в роки консолідації демократичного режиму (1982–1996 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2013.– Вип. XXI. – С. 225–230.
  7. Військова реформа та її роль в утвердженні демократичного режиму в Іспанії (1982–1996 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С.220–225.
  8. Реформа системи освіти в умовах консолідації демократичного режиму в Іспанії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових

- праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 12. – С. 98–106.
9. Особливості реформування системи охорони здоров'я в Іспанії в роки правління Іспанської соціалістичної робітничої партії (1982–1996 рр.) // *Človek a spoločnosť*. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. ISSN 1335-3608. Режим доступу: <http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2013/2/6031/>
  10. Політика соціалістичного уряду Іспанії в сфері малого та середнього бізнесу (1982–1996 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. XXXVII. – С. 235–241. Видання включено до міжнародної наукометричної бази РИНЦ.
  11. Реформування фінансової системи Іспанії в умовах утвердження демократичного режиму (1982–1996 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 78. – С. 122–126.
  12. Політика соціалістичного уряду Іспанії у сфері туризму як важливої галузі національної економіки (1982–1996 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. – Ужгород: УНУ «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – С. 112–120.
  13. Роль уряду Іспанської соціалістичної робітничої партії в консолідації демократичного режиму в Іспанії (1982–1996 рр.) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2013. – № 2. – С. 96–102.
  14. Формування партійної системи Іспанії в умовах консолідації демократичного режиму (1982–1996 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. – Донецький національний університет, 2013. – № 3 (53). – С. 302–310. Видання включено до міжнародної спеціалізованої наукометричної бази даних Index Copernicus International.
  15. Вибори до генеральних кортесів 1982 року та новий імпульс

- консолідації демократії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Вип. 22. – С. 238–253.
16. Модернізація системи соціального забезпечення в Іспанії в період консолідації демократичного режиму (1982–1996 рр.) // Український історичний журнал. – 2013. – № 6. – С. 196–205.
  17. Церковно-державні відносини в Іспанії в умовах утвердження демократії (1982–1996 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 79. – С. 118–121.
  18. Особливості розвитку іспанської літератури в умовах утвердження демократії (1982–1996 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Випуск 1, частина 2. – С. 202–208.
  19. Особливості розвитку театрального мистецтва в Іспанії в умовах утвердження демократії // Науковий огляд. – 2013. – № 1. – С. 101–110. Видання включено до міжнародної наукометричної бази РИНЦ.
  20. Тенденції розвитку іспанської архітектури в поствавторитарний період // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2014. – Випуск 80. – С. 32–36.
  21. Становлення нового іспанського кіно в поствавторитарний період // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2014. – Випуск 81. – С. 107–109.

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження. Дисертація включає в себе вступ, п'ять розділів, поділених на підрозділи, висновки, список використаних джерел та літератури (1030 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 476 сторінок машинописного тексту, з них основного тексту – 376 сторінок.

У першому розділі автором здійснений історіографічний аналіз окресленої теми, представлений аналіз різнопланових джерел та методологія

дослідження. Другий висвітлює особливості процесу утвердження демократичних засад в політичній сфері. Автор дослідила роль провідних суспільних інститутів у перебігу зазначених перетворень (уряду, парламенту, монархії, судової системи, церкви, ЗМІ). Окремий розділ роботи присвячений економічному розвитку Іспанії. Аналізуючи економічні перетворення в досліджуваний період, автор зосередила свою увагу на особливостях промислового розвитку, модернізації сільського господарства, реформуванні фінансової системи, розвитку підприємництва та туризму. Четвертий розділ дисертації присвячений соціальній політиці соціалістичного уряду. Автором досліджено еволюцію трудових відносин, реформування системи соціального забезпечення, соціальну політику в сфері охорони здоров'я, освіти та науки. В дисертації піднімаються питання культурного розвитку Іспанії в умовах утвердження демократії: літератури, образотворчого мистецтва, театру та кінематографу. У висновках подано загальний підсумок дослідження.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Досвід іспанського варіанту переходу до демократії та її консолідації був і залишається предметом наукових досліджень фахівців в області історії, права, політології, соціології, транзитології. Здійснюючи історіографічний огляд, ми застосували проблемний підхід.

Осягнення всесвітньої історії та розвитку окремої країни ґрунтується на застосуванні *цивілізаційного підходу*, що зорієнтований на інтегрований аналіз історичного процесу.

До числа найбільш представницьких теорій цивілізацій належить, насамперед, теорія А. Тойнбі, який продовжив лінію М. Я. Данилевського та О. Шпенглера. Концепція А. Тойнбі є варіантом теорії культурних циклів, що спирається на ідею про те, що історія складається з безлічі самостійних, слабо пов'язаних одна з одною цивілізацій, кожна з яких проходить, подібно живому організму, шлях від народження до смерті. Історична ситуація, в яку входять і людські, і природні фактори, що ставить перед суспільством несподівану проблему, кидає йому виклик. Подальший прогрес суспільства залежить від його здатності дати адекватну відповідь на цей виклик [507].

Автором теорії етнокультурного поділу цивілізацій є С. Хантінгтон. Він розглядає цивілізацію як найвище культурне утворення, що об'єднує людей і забезпечує їм певну міру культурної самобутності. У цьому сенсі цивілізація визначається як загальними об'єктивними елементами, такими, як мова, історія, релігія, звичаї, суспільні інститути, так і суб'єктивною самоідентифікацією людей. Цивілізаційна ідентичність, на думку автора, буде грати все більш важливу роль у майбутньому, і надалі світ буде формуватися значною мірою під впливом взаємодії кількох головних цивілізацій і одночасно поглиблення відмінностей між ними. Концепція С. Хантінгтона «зіткнення цивілізацій» описує динаміку сучасних

міжнародних відносин крізь призму конфліктів на цивілізаційній основі [513].

В Україні цивілізаційні аспекти висвітлені в працях Ю. В. Павленка, С. Б. Кримського, Ю. М. Пахомова, В. Г. Космини, Т. В. Орлової, В. Е. Гончаревського та інших [404; 443; 444; 445; 471; 473; 474; 529]. Т. В. Орлова, автор книг «Сучасна політична історія країн світу», «Історія сучасного світу: XV—XXI ст.», зазначає, що в основі, скажімо, європейської (оскільки нас цікавить в першу чергу вона), а потім західної цивілізації лежить інтенсивна суспільно-виробнича технологія. Життєздатність європейської цивілізації, її здатність до розширення зумовило поєднання таких факторів: розділення інститутів влади і громадянського суспільства при автономії індивіда; баланс цих трьох сил, а також інтенція [471, С. 402–407]. В. Г. Косминою розроблено основи методології цивілізаційного аналізу всесвітньої історії як когерентного процесу на базі нової трактовки історичного факту й історичного джерела [443–445]. Ю. В. Павленко розвинув теорію етносу, принципи стадійності, поліваріантності та дискретності цивілізаційного процесу, реконструював цивілізаційну структуру людства [473].

Цивілізаційні аспекти лежать в основі трансформаційних процесів цілої низки країн, в тому числі Іспанії, в якій успішно відбувся перехід до демократичного суспільства в останній чверті XX століття.

При аналізі історичного досвіду процесу демократизації представляє теоретичний інтерес побудова *політико-правових моделей переходу* від недемократичних режимів до демократичних. До загальних теоретичних досліджень цієї проблематики варто віднести праці західних дослідників Д. Растоу, С. Лакоффа, С. Хантінгтона, А. Пшеворського, Ф. Шміттєра, Г. О'Доннела, Т. Карла, Х. Лінца, А. Степана [431; 457; 483; 484; 512; 514; 619; 658; 659; 673].

Вперше запропонував динамічну модель переходу до демократії Д. Растоу. На його думку, така трансформація вкладається в три основних

періоди: підготовчий, етап прийняття рішень та фазу адаптації (тобто консолідації) [484].

Американський політолог С. Лакофф виділив наступні історичні моделі становлення демократичного ладу:

1. Шляхом революції. Класичним прикладом цієї моделі є англійська буржуазна революція XVIII століття, Велика французька революція і війна за незалежність у США. Стосовно до реалій XX ст. до цієї моделі можна віднести лютневу революцію 1917 р. в Росії і квітневу революцію 1974 р. в Португалії. Сюди ж входять і революційні події 1989 р. в країнах Центральної та Східної Європи.

2. Еволюційним шляхом. Ця модель характерна для цілого ряду європейських країн, які протягом тривалого періоду протягом XVII - першої половини XX ст. пройшли тривалу політичну еволюцію від абсолютної монархії або олігархічного правління до становлення демократичного ладу в його сучасному розумінні. Еволюційний шлях характерний також для ряду латиноамериканських і азіатських держав.

3. В результаті зовнішнього впливу. Тут мова йде про становлення демократичної політичної системи в Німеччині, Італії та Японії після другої світової війни. Розгром фашистських і мілітаристських режимів у цих країнах, а також присутність на їх території союзницьких окупаційних військ з'явилися умовою становлення та подальшого зміцнення демократичних політичних режимів.

4. Демократична трансформація, що здійснюється зверху. Цей варіант тісно пов'язаний з еволюційним шляхом розвитку демократії. Дана модель характерна для країн, де правляча політична еліта, усвідомлюючи загрозу кризи суспільства і прагнучи запобігти їй, вступає в переговори з демократичною опозицією і приступає до здійснення реформи політичної системи, що веде в кінцевому підсумку до становлення демократичного режиму. Ця модель характерна, наприклад, для постфранкістської Іспанії, а також для Бразилії кінця 70-х - початку 80-х рр.

5. Змішана модель. Вона включає всі або багато з попередніх варіантів, оскільки в більшості країн – особливо в останні десятиліття – вищевказані моделі не проявлялися в чистому вигляді. Наприклад, якщо в Португалії початковим імпульсом до демократизації була революція 1974 р., то подальший процес, який проходив в окремі періоди в гострій політичній боротьбі, супроводжувався масовими рухами в підтримку демократизації, а згодом режим відносно мирно еволюціонував під керівництвом правлячої еліти. Аналогічна змішана модель характерна і для колишнього СРСР та багатьох постсоціалістичних країн Східної Європи [407, С. 58].

Свою концепцію моделей і рушійних сил демократичних транзитів запропонував С. Хантінгтон. Він виділив двадцять сім змінних, які визначають процес і результати демократизації. Звідси – запропоновані науковцем кілька способів моделювання трансформаційних переходів, які ґрунтуються на емпіричних даних та динамічному аналізі досліджуваного процесу. Один з підходів містить три моделі перехідного процесу: 1) класична лінійна модель (Велика Британія, Швеція): відбувалося поступове обмеження монархічної влади, розширення прав громадян і парламенту; спочатку піддані отримують громадянські (особисті) права, потім – політичні права і значно пізніше – соціальні; поступово обмежуються і усуваються виборчі цензи; парламент стає вищою законодавчою владою і контролює уряд; 2) циклічна модель (у багатьох країнах Латинської Америки, Азії і Африки): припускає чергування демократичних і авторитарних форм правління при формально позитивному ставленні політичної еліти до демократії; в цьому випадку вибрані народом правителі або скидаються військовими, або самі узурпують владу, побоюючись втратити її, зіштовхуючись із зростаючою непопулярністю і сильним протистоянням опозиції; зазначена модель свідчить про недостатню зрілість внутрішніх передумов демократії і, особливо, про її слабку вкоріненість в панівній політичній культурі; 3) діалектична модель (Іспанія, Португалія, Греція): як і циклічна модель, характеризується нестабільністю перехідних

політичних режимів, але тут перехід до демократії здійснюється під впливом вже досить зрілих для неї внутрішніх передумов (індустріалізації, численного середнього класу, досить високого освітнього рівня громадян, раціоналізації та індивідуалізації масового свідомості тощо); наростання цих та інших факторів призводить до досить швидкого і раптового краху авторитарних режимів; в результаті поступово (після низки змін) встановлюється стабільна, життєздатна демократія.

Значна частина науковців, серед них Г. О'Донелл, Ф. Шміттер, А. Пшеворський, А. Степан, обґрунтовує спадковість лібералізму та демократії.

У вітчизняній науці проблема демократичних трансформацій досліджується В. І. Бурдяк, І. О. Вороновим, С. А. Давимукою, А. Ф. Колодієм, Ю. А. Кужельюк, О. І. Ткачем, О. І. Романюком, В. І. Харченко та іншими [374; 379; 380; 477; 485; 486; 734]. Передумови демократичної трансформації іспанського суспільства вивчено відомим українським іспаністом О. П. Іваницькою. Вона стверджує, що мирний перехід Іспанії до демократії відбувся завдяки лібералізаційним процесам в останні десятиліття існування франкістського режиму [422; 423; 424].

Загальнотеоретичні роботи, які узагальнили *історичний досвід ХХ століття*, а особливо повоєнний період, репрезентовані працями Дж. Гренвілла, П. Джонса, Е. Гобсбаума. Глибоким змістом сповнена думка Дж. Гренвілла: «Якщо ми забудемо, що наш світ у ХХ столітті став століттям націй, то в цьому випадку ми втратимо один із найсуттєвіших мотивів історичних змін нашого століття».

П. Джонсон у роботі «Сучасність. Світ з двадцятих по дев'яності роки» з документальною точністю описав події, ідеї, особистості ХХ століття [419]. Автором представлено огляд маловідомих подій, які мали істотний вплив на перебіг ряду процесів, вичерпна інформація про найбільші досягнення думки

– теорії відносності Ейнштейна, психоаналіза Фрейда, космічних таємниць і релігіях минулого століття. «І Маркс, і Фрейд, і Ейнштейн несли в двадцяте століття одне послання: світ не такий, яким він виглядає».

«Зруйнування минулого чи то, скоріше, соціальних механізмів, що поєднують сучасний досвід людини з пережитим давнішими поколіннями, — ось одне з найхарактерніших і наймоторніших явищ кінця ХХ віку» – писав Е. Гобсбаум, автор книги «Вік крайнощів. Коротка історія ХХ століття» [383, С. 13]. «Наприкінці другого тисячоліття більше, ніж будь-коли досі, зростає важливість праці істориків, чия справа – запам'ятовувати те, що забувають інші. Але ж саме з цієї причини вони повинні бути чимось більшим за простих хроністів, мемуаристів і компіляторів, хоч і без цієї функції історикам не обійтися» [383, С. 13]. Для Е. Гобсбаума опис ХХ століття – це певною мірою «біографічна спроба», власні спогади.

Успішне утвердження демократії в Іспанії можна пов'язати з діяльністю соціалістичного уряду на чолі з Ф. Гонсалесом. Оскільки уряд Іспанської соціалістичної робітничої партії перебував при владі майже 14 років (1982–1996 рр.), то цей період діяльності кабінету міністрів ґрунтовно вивчений в науковій літературі. По-перше, період консолідації демократичного режиму, що отримав новий імпульс з перемогою соціалістів у жовтні 1982 р., досліджується в низці монографій. Значна увага науковців приділена діяльності уряду. Західні дослідники Ч. Пауелл, Х. Туссель, А. Мартінес Хесус, Г. Моран, В. Прего, Х. Тесанос, К. Залдівар, М. Кагельс, російські С. Хенкін, І. Данилевич, О. Буторина та інші відзначають планомірну, виважену політику соціалістичного уряду, особливо в перші терміни повноважень [372; 520; 619; 636; 652; 668; 670–672; 701; 707; 708; 722].

Особливий інтерес викликає праця професора Оксфордського університету Ч. Пауелла «Іспанія в роки демократії, 1975–2000». Нами були ґрунтовно опрацьовані розділи, в яких досліджується правління Іспанської соціалістичної робітничої партії. Автором висвітлено багатоаспектний процес переходу Іспанії до демократії. Аналізуючи зміни в політичній,

економічній та соціальній сферах, Ч.Пауелл виокремив основні напрямки діяльності соціалістичного уряду, його пріоритетні завдання. Також науковцем розглянуто низку проблем і труднощів, які супроводжували правління соціалістів (кризові явища в економіці, заходи в соціальній сфері, що призводили до серйозних акцій протесту, корупційні скандали тощо). Вцілому Ч. Пауелл позитивно оцінює правління ІСРП, вказуючи на суттєві зміни в економічній та соціальній сферах [668, с. 333–568].

Фахівцем з сучасної історії Іспанії, автором низки ґрунтовних праць про історію Іспанії ХХ століття є Х. Тусель Гомес, історик та іспанський політик. Науковець, вказуючи на досягнення соціалістичного уряду, критично оцінює його діяльність. Багато дорікає політикам за їх нестримне бажання утриматись при владі, звинувачуючи один одного в існуючих проблемах. На початку 90-х років він виступив за відставку уряду Ф. Гонсалеса [707; 708].

Іспанська журналістка В. Прего, яка у свій час вела телепередачі «Дискусія» (1987 р.), «Перехід» (1993 р.), «Один момент, будь ласка» (1994 р.) та інші, є автором кількох робіт, присвячених переходу Іспанії до демократії: «Так був здійснений перехід» (1995 р.), «Президенти» (1995 р.) «Словник переходу» (1999 р.). Так, її праця «Президенти» присвячена ролі чотирьох перших президентів демократії: Адольфо Суаресу, Леопольдо Кальво Сотело, Феліпе Гонсалесу Маркесу та Хосе Марії Аснару. Роки уряду Феліпе Гонсалеса пов'язує з формуванням іміджу Іспанії в світі [670; 671; 672]. Однак, більшість її робіт носить публіцистичний характер.

По-друге, в наукових статтях дослідники (Х. М. Марін Арсе, Х. К. Креспо, С. Хуліа Діас, Л. Параміо Родріго, Х. Прадера, Х. Замбрана Пінеда та інші) також аналізують пріоритетні напрямки діяльності уряду Ф. Гонсалеса, причини перемоги його партії на парламентських виборах, а також основні прорахунки, недоліки в діяльності [519; 520; 560; 612; 629; 669; 723]. Так, зокрема, Х. М. Марін Арсе називає перші десять років правління ІСРП «золотим віком», оскільки в цей період соціалістичні уряди діяли

рішучо, ініціативно на протигагу слабкій опозиції, яка не мала чіткого плану дій [629].

Змістовою є стаття Х. К. Креспо «Уряди меншості, пакти парламентаріїв і законотворення в Іспанії». В цій роботі основна увага зосереджена на законотворенні в періоди, коли партія, яка формувала уряд, не отримувала більшості в ході парламентських виборів. Автор досліджує діяльність перших демократичних урядів Союзу демократичного центру (1977–1982 рр.) та діяльність уряду ІСРП з 1993 по 1996 рр. Х. К. Креспо вказує на те, що в умовах відсутності абсолютної більшості в парламенті, опозиція діяла більш рішучо, вчиняючи певний тиск на партії, які підтримали правлячу. Також частина парламентських груп повторно подавали на розгляд законопроекти, які раніше були відхилені. В цілому, як вказує дослідник, відсутність абсолютної більшості правлячої партії в парламенті не означало зменшення законодавчої ініціативи уряду [560].

Важливе місце у процесі мирного демонтажу авторитарного режиму і демократичної трансформації іспанського суспільства посів *інститут монархії* і особисто король Хуан Карлос I. Визначальною була його роль на етапі встановлення демократії. Тому більшість досліджень присвячені цьому періоду діяльності іспанського короля. Щодо етапу консолідації демократичного режиму, то ґрунтовних досліджень інституту монархії існує значно менше. Насамперед, варто виокремити колективну монографію іспанських науковців «Політична система Іспанії». Автор відповідного розділу, Х. Карлос Монедеро, зазначає, що роль іспанського монарха у політичному житті країни є важливою, але згідно з конституцією він наділений доволі скромними повноваженнями [639].

Роль конституційної монархії в контексті європейської інтеграції досліджено Х. А. Уртадо Мартінесом. Автор висвітлив модернізацію повноважень короля зі вступом Іспанії в ЄС (здійснює представництво Іспанії на високому рівні, виражає згоду Іспанської держави щодо основних питань тощо) [995].

В російській історичній науці роль Хауна Карлоса в демократизації Іспанії висвітлено С. М. Хенкіним. Його монографія «Хуан Карлос I. Політичний портрет» присвячена життєвому шляху короля, його внеску у становлення, розвиток і захист демократії в Іспанії. Більша частина роботи стосується переважно етапу встановлення, а не консолідації демократичного режиму [525].

Досліджуючи роль та місце державних інститутів в процесах консолідації нами було опрацьовано відповідну літературу щодо функціонування іспанського *парламенту*. Зазначена проблема висвітлена в першу чергу в працях іспанських науковців: Х. Кальвет Креспо, Е. Саенс Ройо, М. Р. Ріпольєс Серрано, Х. Капо Хіоля, А. Торрес де Моралья, М. Альда Фернандеса та Л. Лопес Ньето [540; 560; 561; 678; 687; 707]. Більшість з них, досліджуючи роль іспанського парламенту у демократичних процесах, дотримуються думки, що на етапі встановлення демократії функції Кортесів були більш вагомими ніж на етапі консолідації демократії. Однак, в проаналізованих роботах відсутня інформація про глибинні причини цих явищ. Автори представляють огляд даних, що стосуються законодавчих ініціатив Кортесів, окремих парламентських груп, активності в контролюючій сфері тощо.

Окремо досліджувалась проблема реформування *судової системи* в Іспанії. В основному вона висвітлена фахівцями правознавцями. Серед російських науковців варто виділити роботи В. В. Маклакова (проаналізував іноземне конституційне право), С. М. Медведєва (присвятив увагу історії держави і права Іспанії), А. Я. Сухарева (укладач енциклопедичного довідника правових систем країн світу), М. В. Ярової (здійснила порівняльно-правовий аналіз судових систем сучасних європейських держав) [427; 461; 503; 736].

В роботах західних дослідників (М. Арагон Реєс, І. Герпе Ландін, В. Файен Гільєн, К. Фернандес-Міранда, А. Хіль Роблес, І. Отто, М. Перес Апарісіо, Х. Тоарія Хосе, Р. Бланко Вальдес, Р. Верде, Г. Вілляр Камара

(Іспанія), С. Тейман (США) здійснено аналіз оновленої законодавчої бази, прослідковано реформування судових органів, вивчено думку громадян щодо функціонування системи правосуддя [504; 528; 544; 584; 590; 616; 661; 703; 704; 665; 710; 714; 719].

В той же час, відсутні роботи, в яких знаходилася б комплексна інформація про судову систему країни в цілому (історія і сучасність, система судів і квазісудових органів, судоустрій). Практично не приділяється увага питанням типологізації судів. Відсутні ґрунтовні дослідження, які б демонстрували кореляційний зв'язок між процесом консолідації демократичного режиму та реформуванням судової системи.

З розвитком демократії для держав, що переживають період трансформації, особливо актуальним виявляється розуміння проблем впливу та функціонування системи *засобів масової інформації*. Зарубіжна наукова думка пропонує широкий спектр різноманітних досліджень проблем зв'язку політики і засобів масової інформації. Серед основних напрямків можна відзначити розробку концепції інформаційного суспільства Б. Беллом і Г. Тоффлером, вивчення впливу ЗМІ на громадську думку, зокрема на електоральні вподобання населення, які провели П. Лазарсфельд, С. Леннарт. Г. Шиллером, Дж. Харлессом, Е. Роджерсом досліджуються також функції ЗМІ у суспільстві, тенденції їхнього розвитку. Однак у цих дослідженнях не розроблені проблеми впливу ЗМІ на процеси демократичного розвитку суспільства. А вчені, які розглядають питання зв'язку мас-медіа і демократії, – Дж. Кін, Дж. Мерілл, Мак Чесні – не застосовують у своїх роботах методу системного аналізу [727]. С. Кара-Мурза, розглядаючи роль ЗМІ в суспільстві, вказує на маніпуляцію свідомістю: «Засоби масової інформації стали головним інструментом для розповсюдження повідомлень, які впливають на суспільну свідомість» [939]. В Україні досліджує особливості функціонування засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку суспільства А. Г. Костирев. Автором охарактеризовані моделі взаємодії політичної та медіа-систем, а також

тенденції розвитку ЗМІ, показані шляхи створення такої моделі, яка забезпечує функціонування ЗМІ як каналу масової комунікації, що сприяє розвитку демократії [446; 727].

Особливості реформування інформаційного простору, роль та місце засобів мас-медіа на етапі утвердження демократичного режиму в Іспанії є ґрунтовно досліджені в іспанській науці. Зазначеній проблематиці присвячені праці Ф. Бернете, М. Лус Морана, Б. Гарсі-Мон Маранеса, М. Х. Раміреса Лафіта, А. Муньйоса Каріона, Е. Васкес Діаса, К. Ламас Алонсо, М. Аріас Фернандеса, Х. А. Гаїта Мойя, Е. Родрігес Лара, Б. Г. Небрета, А. Пералес Алберта, А.Л. Платеро, Б.Е. Маркеса, М. Мартін Серрано, М. Крус Сеоане, М. Долорес Саїса, Х.Ф. Себастьяна, Х.Ф. Фуентеса [553; 591; 594; 599; 600; 608; 614; 625; 633; 653; 680; 712; 740].

Окремо необхідно виділити дослідження Р. Реїга, автора низки книг про суспільну комунікацію, серед яких виділяється «Контроль комунікації мас: структурні і психосоціальні основи» (1995 р.) [676]. У роботі автор здійснює спробу розкрити місце та роль економічного та політичного впливу, який знаходиться «позаду» засобів зв'язку і який зазвичай читач або глядач не сприймає. А саме, автор детально аналізує такий контроль у форматі «хто говорить, що і для чого». Наступна праця науковця «Засоби комунікації та влада в Іспанії: преса, радіо, телебачення і видавничий світ» (1998 р.) складається з трьох великих частин: в першій викладені концептуальні питання і зроблена спроба пояснити, що розуміється під «структурою», «інформацією» і «владою». У другій частині, описана «реальна структура» інформації в Іспанії, починаючи з заходів груп мультимедійних лідерів (Телефонна компанія, Радіотелевізійна корпорація Іспанії, група «Пріса», група «Коррео»), найбільших журналістських груп (група «Зета», група «Годо», «Іспанська преса», група «Вос» та інші) і найпомітніших телеграфних агентств («Ефе» та «Європа-Прес»). У третій частині аналізуються найзначніші риси структури індустрії преси, радіо, телебачення, книг та «канали інформації». Проте залишилась неясною

взаємодія між Іспанією і зарубіжжям, відводиться надто багато уваги маргінальним групам [677].

Досліджуючи місце *католицької церкви* в демократичній Іспанії було використано роботи російських науковців І. В. Данилевич, Т. Б. Коваль, К. А. Лагоди, Л. В. Пономарьової, С. М. Хенкіна, та інших [414; 436; 437; 452; 453; 481; 520].

Так, у монографії Л.В. Пономарьової «Іспанський католицизм ХХ століття» міститься не тільки історія католицького руху в Іспанії ХХ ст., але і роздуми найбільших представників католицької та світської культури про національний характер іспанців та шляхи становлення іспанської самосвідомості. Особливе місце в монографії займає оригінальне дослідження автором теорії і практики світської організації католицизму «Опус деї» [481].

Серед західних дослідників варто виокремити Д. Лямасарес Фернадеса, Х. Рамона Монтеро, Р. П. Діас-Салазар де Альмагро, Д. Розенберга, Х. Р. Альвареса, Х. М. Парілья Фернадеса Іглесіаса, Х. Л. Мартінеса Лопес-Муньїса, Е. Молано [542; 577; 620; 635; 637; 645; 648; 649; 683; 1014]. Так, Д. Лямасарес Фернадес акцентував увагу на вивченні принципів та моделей взаємовідносин між церквою та державою, між державою та різними релігійними конфесіями, між державою та ідеологічними групами (релігійними та нерелігійними) [620].

Х. Рамон Монтеро є автором низки праць з цієї проблеми. Він дослідив рівень релігійності громадян, їх політичні уподобання в контексті їх релігійності. Автором представлена значна кількість статистичних даних із різних досліджень і статистичних джерел, особливо з двох національних опитувань, проведених в 1982 і 1984 рр., відповідно, про релігійність іспанців та їх поведінку в сфері політики [645; 648; 649].

Д. Розенберг висвітлив місце релігійних меншин в Іспанії, врегулювання відносин між державою і релігіями. Підкреслює важливе значення релігійного плюралізму, який розглядається ним як розвиток

відносин між католицькою Церквою, політичною владою і громадянським суспільством; розвиток відносин особистості до гегемонії влади; аконфесійність держави [683].

Р. П. Діас-Салазар де Альмагро розглядає зв'язок між політичною культурою та релігійною культурою, відносини між політичними та релігійними інститутами, стратегії щодо релігійної політики тощо [577].

Більшість науковців стверджують, що церква не стала на перешкоді демократичних перетворень.

Консолідація демократії в Іспанії супроводжувалася утвердженням розгалуженої *партійної системи*, в тому числі регіональних підсистем. Це питання ґрунтовно вивчається в науковій літературі.

Детальну характеристику політичної системи Іспанії дає американський дослідник Р. Гюнтер у роботі «Іспанія після Франко. Становлення багатопартійної системи». Він виділяє в її рамках три регіональні підсистеми: баскську, каталонську і галісійську [609]. Він також вважає, що іспанським політичним партіям бракувало стабільності та внутрішньої консолідації [699, С. 35, 36, 56].

Формуванню конкурентної партійної системи присвячені дослідження П. Роман Марухан. Вона є автором розділу «Партії та партійна система» у колективній монографії «Політична система Іспанії». Авторка висвітлила процес формування партійної системи, визначивши її як помірковану багатопартійну, охарактеризувала еволюцію провідних політичних сил (Іспанської соціалістичної робітничої партії та Народної партії), дослідила взаємовідносини між владною партією та впливовими регіональними партіями в Каталонії та Країні Басків. Вона є також автором ряду статей з досліджуваної проблеми [681].

Місце націоналістичних партій на політичній арені Іспанії вивчає Х. П. Фусі. Він одним з перших почав досліджувати питання зв'язків націоналістичних партій з іспанським урядом, вивчати конкретні аспекти участі націоналістичних партій в політиці [593].

Проблема формування партійної системи Іспанії в зазначений період є малодослідженою в Україні. Вивченню цього питання приділив увагу Ю. Г. Беловолов, аналізуючи становлення демократичної політичної системи Іспанії після смерті Ф.Франко [369].

Російська історіографія репрезентована дослідженнями Н. Е. Анікеєвої, Г. І. Волкової, А. В. Дементьєва, І. В. Данилевич, І. В. Кірсанової, В. М. Кутузової А. І. Ландабасо, С. П. Пожарської, С. М. Хенкіна, А. В. Шестопада та іншими [364; 414; 476; 520; 729; 940].

Процес формування партійної системи в поставторитарний період досліджено С.М. Хенкіним. Він прослідковує еволюцію провідних політичних сил, подає характеристику їх програм. Особливу увагу приділив діяльності Іспанської соціалістичної робітничої партії та Народної партії. Автор зазначає, що в Іспанії сформувалася модель поміркованої багатопартійності. В ході процесу демократизації всі провідні партії рушили до центру, змінивши ідеологічну парадигму [521; 522].

Запорукою стійкості партійно-політичної системи, що склалася в Іспанії, на думку Н. В. Кірсанової, стало поєднання принципів консенсусу та альтернативності у взаємодії двох провідних партій (Іспанської соціалістичної робітничої партії та Народної партії). Аналізуючи процес автономізації в Іспанії, Н. В. Кірсанова звертає особливу увагу на роль націоналістичних рухів. Більшість проблем, пов'язаних з територіальним устроєм Іспанії, на її думку, знайшло розв'язання завдяки консенсусу між регіональними політичними силами [428, С. 75].

Проблема співпраці центральної влади і поміркованих націоналістичних партій знаходиться у фокусі уваги російських науковців Г. І. Волкової та А. В. Дементьєва. Обидва історики відмічають позитивний вплив тієї обставини, що змушує правлячу партію для ухвалення законів шукати союзників серед регіональних націоналістів [476, С. 110–119].

Російський політолог В.М. Кутузова досліджувала процес становлення націоналістичних рухів, політику партій, їх участь у виборчому процесі,

ідейні доктрини найбільших націоналістичних партій, визначаючи напрями їх еволюції, а також погляди поміркованих націоналістів на територіальний устрій Іспанії, проблему насильства і тероризму [729].

Проблема формування партійної системи досліджується також іспанськими науковцями Р. Котарело, Х. Р. Монтеро, Ч. Пауелом, М. Раміресом, М. Токаль Лоренте [574; 644; 668, с. 234–247; 674].

Процеси трансформації політичної системи в Іспанії в останній чверті ХХ століття актуалізували вивчення формування *інституту виборів* як однієї з фундаментальних основ демократії.

Серед досліджень іспанських науковців варто виокремити праці М. Руїса Гонтрераса, Х. М. Перейри, Х. Рамона Монтеро, М. Л. Маркеса, Х. Капо Гіола, П. О. Рубалькаба, П. Сантолая Мачеті, П. де Вега, І. Лаго Пеньяса.

У монографії М. Руїса Гонтрераса «Образ політичних партій. Електоральна поведінка в Іспанії на загальних виборах 1993 і 1996 років» розглядається не лише електоральна поведінка іспанців у вказаний період, але і багато інших аспектів виборчого процесу: комунікативна стратегія партій в ході передвиборної боротьби, імідж політичних лідерів, зміна економічного, політичного і соціального контексту виборів, роль засобів масової інформації в передвиборний період, вплив мережі телевізійного мовлення [686].

У 1998 р. вийшла збірка наукових робіт іспанських дослідників «Дискусії про виборчу систему: двадцять років ефективності виборчої іспанської системи (1977–1997)» під редакцією Х.М. Перейри [664]. Автори публікацій досліджують функціонування виборчої системи Іспанії, можливості та необхідність її реформування, особливості виборчих систем в автономіях (зокрема Каталонії, Андалусії, Галісії), прояв націоналізму у виборчій поведінці іспанців. Більшість дослідників стверджують, що виборча система Іспанії хоч і не ідеальна, але на практиці продемонструвала свою

дієвість. Жодна з політичних сил не опротестувала результати виборів, посилаючись на недосконале законодавство.

Автор наукової статті «Виборча система і іспанське керівництво» Х. Капо Гіоль, опублікованої в «Іспанському журналі політичних наук» (1999), аналізує виборчу іспанську систему в контексті проблем, що виникли з появою урядів меншості за парламентської підтримки партій автономних областей [561].

П. О. Рубалькаба у своїй статті «Дискусії про виборчу систему: 30 років критики і продуктивності», опублікованої в іспанському виданні «Теми для дискусій» (2008), вказує, що виборчий закон був ухвалений практично одностайно. Але, не дивлячись на те, що виборча іспанська система частково піддавалася критиці через деякі аспекти дисфункціональності, вона продемонструвала позитивний результат в найосновнішому: утримувати високі позиції в керованості і конституційній стабільності [684].

Х. Рамон Монтеро, досліджуючи формування виборчої системи, проаналізував парламентські вибори від 1977 р. до 1986 р. Він виокремив два цикли в цьому процесі: перший цикл виборів – вибори вступні (1977 р.) і вибори перехідного періоду (1979 р.); другий цикл – виборчі кампанії: вибори «катаклізмів» (1982 р.) і вибори «очікування» (1986 р.). Новий цикл – перспективи на майбутнє, що характеризувався, на думку автора, відносною невизначеністю. Дослідив причини невдач правих сил, зокрема Народного альянсу [642; 643; 646; 647; 649].

Грунтовним дослідженням зазначеної проблематики є науковий доробок російського науковця О. А. Куракіної. Коло її наукових інтересів зосереджено навколо питання виборчого процесу та електоральних технологій Іспанії [499; 728]. Її дисертаційна робота є першим в російській науці комплексним дослідженням електоральних процесів Іспанії з урахуванням впливу медіаполя, що змінилося, і дії нових інформаційно-комунікаційних технологій. Дослідницею показані канали і форми взаємодії головних учасників виборчих процесів – політичних партій, електорату, ЗМІ.

Особливий акцент зроблений на взаємозв'язок партійних і виборчих систем. При розгляді результатів виборів враховувався увесь спектр явищ, що визначають електоральні переваги і поведінку виборців.

Детальніше розглянуті тенденції розвитку виборчого законодавства, опитування забезпечення виборчих прав громадян, висунення кандидатів, фінансування виборів, порядку проведення виборів в Іспанії в колективній роботі «Сучасні виборчі системи: Іспанія, США, Фінляндія, Японія». Автором розділу про Іспанію є А. Г. Орлов [499].

Ця проблема не досліджена у вітчизняній іспаністиці. При вивченні формування виборчої системи в демократичній Іспанії були використані роботи іспанських і російських дослідників, які одностайні в тому, що становлення виборчої системи проходило послідовно з дотриманням легітимних процедур і врахуванням позицій найбільших політичних сил. Запорукою успіху, вказують науковці, було те, що основи виборчої системи були закладені в іспанській конституції. Однак, в проаналізованих роботах поверхнево висвітлено роль реформованої виборчої системи у процесі утвердження демократії.

Оскільки в Іспанії в ході демократичної трансформації було вдало вирішено на тривалий період *національно-регіональне питання*, то цій проблематиці приділено достатньо уваги в наукових колах.

Зазначена проблема ґрунтовно вивчена як західними вченими, так і в пострадянських країнах.

Так, Х. Пабло Фусі в іспанському автономному процесі виокремив два періоди: до автономний, який тривав з 1976 по 1978 рр. та період інституціоналізації автономних співтовариств, тривалість якого позначена 1978–1983 рр. На його думку, важливим чинником консолідації демократичних засад в іспанському суспільстві, було надання автономій історичним областям [593].

Х. Рамон Монтеро і М. Торкаль досліджували провідні позиції громадян різних автономних співтовариств щодо автономного процесу

(загальні думки про автономію, ступінь інтересу та інформації до регіональної політики, рівні підтримки автономних інституцій). Окремо автори розглянули автономні співтовариства як «арени» виборчих змагань [650].

А. Руїс-Уерта Карбонеллем проаналізовано автономні договори 1992 р. Автор розглядає розширення повноважень автономій, парламентські процедури, аналізує статті конституції, які спрямовані на розширення і вирівнювання повноважень автономій. У висновку автор висловив свої побоювання щодо можливих політичних проблем [563].

Розглядаючи питання про автономізацію, наступний іспанський науковець Е. Уріарте стверджує, що проблеми полягають не в незадоволеності громадян автономним процесом, а в позиціях політичних партій і еліти. Дані щодо думок громадян, навіть в самих «проблемних» автономіях, показують високе або помітне задоволення автономною системою. До цього головного фактора, на думку автора, додається відсутність достатньої згоди двох великих іспанських партій, Народної партії і соціалістичної партії Іспанії, стосовно моделі територіального устрою Іспанії [709].

Серед наукових досліджень, в яких увага приділяється вивченню цього питання, необхідно виділити також праці західних науковців А. Блас Керреро, Х. Ногейри, Х. Валлеса, Ч. Пауела, Х.Лінца, Р., росіян Н. Е. Анікеєвої, А. Н. Кожановського, Є. Г. Черкасової, В. І. Данилевич, С. М. Хенкіна, І. Г. Синельщиковой, А. Ю. Тесленка, М. В. Кірчанова та ін. Більшість науковців одностайні у тому, що в Іспанії національно-регіональна проблема в процесі демократизації була вирішена відносно вдало і ефективно [363; 412; 433; 439; 457; 496; 530; 555; 657; 668, с. 391–402, 476–499; 699, с. 10, 34, 148, 151; 711].

Однак науковцями не розкрито в повному обсязі коло проблем автономізації, які не знайшли свого вирішення в роки правління ІСРП.

Окремою проблемою, що стала на перешкоді консолідації демократії, виявилась проблема *баскського тероризму*. Баскський сепаратизм має глибокі історичні корені й пов'язаний з культурно лінгвістичною своєрідністю баскських земель, що простягаються вздовж Біскайської затоки і охоплюють територію по обидві сторони Піренеїв. Тому наукових досліджень цієї проблеми існує чимало. Ми зупинимось лише на характеристиці окремих робіт.

Серед ґрунтовних досліджень проблеми тероризму варто виділити докторську дисертацію Ф. Х. Сетьєна Мартінеса «Тероризм і преса в політичній іспанській трансформації». Науковець акцентував увагу на проблемі тероризму та політичних перетворень в іспанській пресі в 1976–1986 рр. Ним було проаналізовано шість щоденних іспанських видань (АВС, Ель Паіс, Камбіо 16, Ла Вангардіа, Деіа, Егім) з теми терористичної діяльності в Іспанії в період з першої каденції уряду А. Суареса до літа 1986 р. [743] На підставі ознайомлення з матеріалами дисертації було вивчено основні факти та події, пов'язані з досліджуваною проблемою.

В російській науці цю проблему ґрунтовно досліджує О. А. Орлов [476–470]. У його монографії «Проблема тероризму в Іспанії» розглянута одна з найгостріших проблем сучасної Іспанії – політичний тероризм, головним ідеологом якого, а також організатором і виконавцем злочинних діянь виступає екстремістська організація ЕТА, що виражає інтереси найбільш радикального сегмента баскського націоналізму. Автор розкриває історичні корені баскського екстремізму, аналізує його еволюцію, подає детальну інформацію про діяльність ЕТА тощо. Досліджено взаємозв'язок між націоналізмом та тероризмом. На питання, чому баскський тероризм не зник разом з франкізмом, автор стверджує, що в діяльності ЕТА існувала мета – боротьба в будь-яких умовах за самовизначення та незалежність баскського народу [470].

Знаний російський іспаніст С. М. Хенкін виокремлює у боротьбі ЕТА з іспанською державою чотири етапи. На першому етапі (1968–1978 рр.),

взявши курс на розгортання революційного руху проти франкізму, старівці (члени ЕТА) діяли за схемою: акція – репресія – акція. Другий етап (1978–1998 рр.) терористи визначали як «війну на виснаження». Вбивства здійснювалися з метою тиску на владу, щоб їй не лишилося нічого іншого, крім як задовольнити висунуті їй вимоги. Третій етап (1998–2003 рр.) почався після того, як бойовики усвідомили, що «війна на виснаження» програна. З охолодженням відносин з Баскською націоналістичною партією (БНП) в діяльності ЕТА настав четвертий етап (триває донині), коли організація залишилася без чіткої програми [527, с. 160].

Монографія С. М. Хенкіна і О. С. Самсонкіної «Баскський конфлікт: витоки, характер, метаморфози» представляє безсумнівний науковий і політичний інтерес. У монографії вперше у російській літературі всебічно досліджується баскський конфлікт – протистояння радикальних націоналістів Країни Басків іспанській державі та іншої, помірно налаштованої частини соціуму з приводу доцільності політико-територіального розмежування з Іспанією і визначення найбільш імовірного територіального статусу регіону. Велика увага приділяється розкриттю політичних поглядів Сабіно Арани – засновника баскського націоналізму, ідеології та політики створеної ним Баскської націоналістичної партії. Автори аналізують баскський конфлікт в хронологічному плані, показуючи, як на кожному великому історичному етапі змінювалися склад його учасників та їх ідейно-політичні платформи, відносини з центральною владою і між собою. Особлива увага приділяється вивченню ЕТА – терористичної, радикально-націоналістичної організації, яка понад півстоліття веде боротьбу за відокремлення Країни Басків від Іспанії. В роботі використовується широке коло джерел (праці, мемуари та листи баскських та іспанських політиків, сучасників описуваних подій, статистичні матеріали і соціологічні дослідження, періодичні видання) [517].

Викликає науковий інтерес монографія А. Ландбасо Ангуло та А. М. Коновалова «Тероризм та етнополітичні конфлікти» [456]. Автори аналізують проблему сучасного тероризму на прикладі відносно

благополучної Країни Басків, що суттєво відрізняється по всіх основних параметрах від тих неспокійних частин світу, де саме невлаштоване життя служить живильним середовищем для тероризму. Автори вважають, що «історія конфлікту в Країні Басків повчальна, бо демонструє розмитість меж між поняттями «терорист» і «борець за свободу», «схильність до такого роду лукавства є подвійним стандартом» [456, с. 11].

Суттєву інформацію з досліджуваної проблеми містять праці іспанських науковців С. дель Пабло Контрераса, Ф. Х. Лера Рамо, російських науковців Г. І. Волкової, Н. Є. Анікеєвої, Є. Г. Черкасової, А. Сентябрьова, Є. А. Нарочницької та інших. Науковці зазначають, що баскський націоналізм має глибоке історичне коріння, а тероризм є проявом екстремістських настроїв націоналістичних угруповань [362; 376–378; 465; 491; 531; 532; 622; 970].

Однак у працях вищезазначених науковців поверхнево розглядається вплив проблеми тероризму на процес утвердження демократії в іспанському суспільстві.

В світлі трансформаційних процесів безсумнівний інтерес представляє досвід реформування *Збройних сил*.

Ця проблема аналізується в дослідженнях Н. Серра, Ф. Пуель Вілла, Х. Наварро Естебана, Ч. Пауелла, Р. Карра та інших [565; 566; 655; 668; 699; 716].

Окремо слід виділити працю экс-міністра оборони Іспанії Н. Серра «Військовий перехід». В процесі демократичного переходу, військова реформа і переформатування зв'язків між цивільним урядом і Збройними силами – одне з основних питань, яке було необхідно вирішувати. Це дослідження представляє міркування щодо процесів військового переходу, громадянського контролю над Збройними силами і військової автономії. Аналіз іспанського процесу реформування військової сфери дозволяє авторові оцінювати можливі засоби, їх переваги та ризик застосування. Вступ Іспанії в НАТО, на думку Н. Серра, вплинув на реформування і

модернізацію Збройних сил країни. Також автор окреслює основні пропозиції щодо політики військової реформи в процесах переходу і контролю над Збройними силами. Збройні сили перетворилися на складову частину державної адміністрації і перестали впливати на політичні рішення. Матеріали, що містяться у дослідженні, розраховані в першу чергу на тих, хто зобов'язаний пропонувати і приймати рішення у військовій сфері, а також на тих, хто зацікавлений питанням реформування збройних сил, її позитивною динамікою [566].

Важлива інформація з зазначеної проблеми міститься у праці фахівця з військової історії Іспанії Ф. Пуель Вілла «Історія іспанської армії». Автор висвітлює історію іспанської армії з XVI століття до сучасної професійної армії. У дослідженні різних історичних етапів (абсолютистських, ліберальних, парламентських, авторитарних і демократичних) Ф. Пуель Вілла аналізує найхарактерніші риси в чотирьох тематичних основних блоках: політика оборони і військова політика, організація і реформи, менталітет і структура армії, склад квоти солдатів і системи рекрутського набору в кожен період. Автор розрізняє політику оборони і військову політику. Політика оборони визначається ним як «вісь, біля якої накопичується потенціал для підтримки нацією власної безпеки і виживання». З іншого боку військова політика «повинна визначати процедури, ресурси, які виконавча влада вважає необхідними для досягнення цілей, відмічених політикою оборони». Збройні сили, на думку дослідника, перестали бути озброєним угрупованням держави (згідно з ідеєю лібералізму) або хребетним стовпом Батьківщини (згідно з ідеологією франкізму) [716].

Критично оцінює проблему реформування Збройних сил Х. Наварро Естебан у своїй праці «Двадцять п'ять років без Конституції». Зокрема, це стосується розподілу функцій у військовій сфері між короною та урядом (автор вбачає певні протиріччя між 62 та 97 статтями конституції), можливості відновлення смертної кари (оскільки її існування передбачено конституцією 1978 р. на час війни, але водночас відмінено законом 1995р.),

формування військової юстиції (це не є, на думку дослідника, ознакою підпорядкування збройних сил цивільній владі), військової служби, ролі монархії тощо [655, с. 109–121].

Грунтовним доробком є збірка наукових праць іспанських дослідників «Збройні та політичні сили оборони: перехід та модернізація». Автори збірки, такі як Ф. Пуель Вілла, Р. Барріос Рамос, Ф. Котіно Уесо, І. Ольмо, К. Марті Семпере, Е. Мас Байа, Ф. Перес Мун'єло та інші, висвітлили у своїх роботах особливості військової реформи у перехідний період, еволюцію військового законодавства, модернізацію матеріальних витрат на армію, політичні функції іспанських Збройних сил тощо [592].

Особливий інтерес становить дослідження генерала іспанської армії Х. Ортеги Мартіна «Перетворення іспанських армій (1975–2008)». Робота представляє аналіз різних етапів діяльності Міністерства оборони від 70-х років ХХ ст. до сучасності. Автор представляє хроніку подій «з точки зору військового, який пережив усі перетворення в першій особі». Він аналізує труднощі і успіхи в процесі модернізації кожної з армій (сухопутної, морської та повітряної) упродовж останніх десятиліть [660].

Проблема реформування Збройних сил Іспанії на початку 80-х років ХХ ст. висвітлена також в наукових статтях наступних іспанських учених: К. Алмойна Хесус, Х. Д'єс Ніколас, Х. Лейкса, Ф. Салас Лопес, Ф. Лагуна Санкіріко [541; 580; 621; 690].

На думку більшості науковців, трансформаційні процеси, що відбулися в Іспанії в умовах утвердження демократичного режиму, виявилися б неможливими без участі військових. Перехід від авторитарного режиму до демократичного не викликав серйозного протистояння зі Збройними силами, не зважаючи на спроби військового втручання у суспільно-політичне життя.

Проблематика становлення та функціонування *правоохоронних органів* в іспанській державі в умовах консолідації демократичного суспільства є недослідженою в Україні, тому при вивченні запропонованої теми були

використані переважно іспанські джерела та література, а також частково праці російських науковців.

Аналізу понять національної, державної та суспільної безпеки присвячена праця Х. Е. Нахара. Автор розмежовує ці поняття. Більш загальним, на його думку, є поняття національної безпеки, яке включає в себе решту інших понять [654] Історію становлення іспанської поліцейської системи вивчають А. Лопес Хуліо, М. Туррадо Відал [624; 715].

Із змістовними статтями з досліджуваної проблеми можна ознайомитись в періодичному виданні «Записки Цивільної гвардії». Автори публікацій Ф. Серрано Перес, Е. Родрігес Галіндо, Х. Солорес Арройта, П. Сейване Гарсія, Ф. Гарсія де Кортасар, Х. Гарсія Сан Педро, А. Моралес Вільянуева висвітлюють питання загальної моделі іспанської поліцейської системи, окремі аспекти автономних та муніципальних поліцій, особливості становлення правоохоронних органів в умовах демократизації іспанського суспільства тощо [551; 569; 601; 666; 693; 697; 717].

Серед російських дослідників варто виокремити працю О. О. Бондарь «Правові основи організації та діяльності поліції Іспанії» та працю А. В. Губанова «Поліція зарубіжних держав: Організаційно-правові основи, стратегія і тактика діяльності». Автори висвітлюють процес становлення поліцейської системи в Іспанії, особливості її структури та функціонування. Акцент зроблений на аналізі нормативно-правової бази, на підставі якої організована діяльність відповідних органів правопорядку [410; 725].

Досліджуючи особливості консолідації демократичних засад в іспанському суспільстві, окрема увага, як вже зазначалося, була сконцентрована на вивченні економічного розвитку країни. Незважаючи на значний доробок, науковці не достатньо уваги приділили ролі економічного чинника в консолідації демократичних засад.

Аналізуючи промисловий розвиток, ми зосередили увагу на загальному розвитку цієї галузі економіки та на розвитку її окремих секторів

(енергетики, машинобудування, видобувного, переробного, видавничого секторів).

Індустріальний розвиток Іспанії в період правління Іспанської соціалістичної робітничої партії достатньо досліджений у зарубіжній науці.

В російській науці питання економічного розвитку, зокрема індустріального, ґрунтовно вивчено О. В. Буториною. В її монографії «Іспанія: стратегія економічного підйому» зроблено детальний огляд розвитку іспанської економіки з 70-х до середини 90-х років. Авторка прослідкувала динаміку розвитку іспанської промисловості по окремих її галузях, використавши потужну статистичну базу [372]. Саме її робота дозволила структурувати власне дослідження.

Окремо необхідно виділити розділи у колективних монографіях, що стосуються промислового розвитку Іспанії. Так, автори розділу в колективній монографії «Іспанія: траєкторія модернізації наприкінці двадцятого століття» В. М. Давидов, А. Ю. Свириденко виділили основні етапи модернізації іспанської економіки, структурні зрушення та фактори зростання і оновлення іспанської економіки. В тому числі і промисловості в досліджуваній період [411, с. 124].

Розвитку автомобільної індустрії присвячена монографія М. Лаге Марко «Історія іспанської автомобільної галузі» [627]. Автор вмістив перелік всіх моделей автомобілів, що випускалися виробниками в Іспанії, а також графік розвитку реєстрації автомобілів. У книзі також міститься інформація про національні розробки та технології, а в деяких випадках про лідерство на міжнародній арені. Дослідження завершує зведена таблиця, в якій відображаються всі марки легкових і вантажних автомобілів в Іспанії, їх еволюцію до наших днів.

Динаміку розвитку автомобільної промисловості з повоєнного періоду до кінця 90-х років досліджено в статтях Х. Гарсія Руїса та Х. Каталана Відаля [564]. Автори здійснили спроби пояснити, які фактори вплинули на ефективну динаміку в розвитку автомобільної індустрії, розглянули цю

еволюцію у рамках розвитку світової автомобільної галузі на глобальному рівні, оскільки неможливо зрозуміти, що відбувається в Іспанії без урахування технологічних змін індустріальної політики країн-лідерів та стратегій транснаціональних корпорацій.

Грунтовними монографіями, що розглядають розвиток електронної та телекомунікаційної індустрії, є праця Л. Арройо Галана «100 років інформатики та телекомунікації. Іспанія ХХ століття», а також робота Е. де Дієго Гарсія «Історія промисловості в Іспанії: електроніка та комп'ютерна техніка». Автори представили еволюцію цих галузей та статистичні дані [546].

Науковий інтерес представляють роботи Е. де Дієго Гарсія «Історія промисловості в Іспанії: хімія», «Хімічна промисловість та інженерна хімія» [578; 579]. Автор вивчив місце та роль хімічної промисловості в національній економіці, здійснив огляд хімічної промисловості на початку вісімдесятих, її розвиток у контексті захисту навколишнього середовища.

Розвитку харчової промисловості присвячений ряд статей К. Абад Балбоа, М. Фернандеса Леона, С. Альварес Санчес–Архона, І. де Феліпе, Р. Варда. Автори досліджують особливості модернізації харчового сектору, вказуючи на відчутний прогрес та відсутність суттєвих кризових явищ [539; 543; 990].

Розвиток видавничого сектору менше досліджений у науковій літературі. Певна інформація міститься у збірнику статей «Між відпочинком і бізнесом: видавництво і література в Іспанії 90-х». Вивчення процесу комерціалізації іспанської літератури в 80–90-і роки вивчено А. Ленкете, Х. Л. Мартін Ногалесом [583]. Економічний аналіз промисловості видавничого сектору здійснений Х. Курто Лосада на основі широкого опитування, що дозволило встановити стан галузі в 90-х роках та стратегічні вектори майбутнього [971].

Завжди важливе місце в економіці Іспанії посідало сільське господарство, тому в контексті економічного розвитку Іспанії було вивчено процес модернізації цього сектору.

Структурувати це питання дозволило використання дослідження І. Г. Синельщиковой та А. Ю. Тесленка «Модернізація традиційної агрокультури». Автори висвітлили значення середземноморського аграрного комплексу, місце виноградарства, виноробства, вирощування цитрусових та оливи в розвитку сільського господарства Іспанії. Науковці зазначили, що сільське господарство Іспанії і особливо середземноморський аграрний комплекс виявились недостатньо підготовленими для інтеграції в ЄЕС. Проте система наднаціонального регулювання, що склалась в ЕС, створила передумови для структурної перебудови середземноморського аграрного комплексу [495].

Автор ряду статей Х.М. Сумпсі Віньяс розглянув цілий ряд проблем і питань про процес модернізації сільського господарства Іспанії після вступу в ЄЕС. Він наголошував, що необхідно переглянути концепцію модернізації, в якій переважатиме зниження витрат на одиницю продукції для поліпшення конкурентоспроможності. Автор показав недоліки модернізації в підвищенні конкурентоспроможності, а також запропонував можливі шляхи структурних перетворень, необхідних для реформи Спільної аграрної політики (САП) ЄЕС як фактор можливого блокування. На закінчення Х. М. Сумпсі Віньяс запропонував можливі варіанти майбутньої аграрної модернізації в Іспанії в рамках поступової лібералізації сільськогосподарських ринків, і критерії, яким повинні відповідати в найближчі роки політика модернізації сільського господарства. Науковець висловив припущення про поглиблення реформи 1992 р. САП в результаті тиску не тільки зовні, але й зсередини [720; 721].

Проблеми нерівності сільського господарства Іспанії і проблеми, які вони породжують досліджені Р. Галярдо та Е. Рамос Реалем. В першу чергу розглядаються основні елементи нерівності щодо обмеження іспанського аграрного сектора; представлені існуючі відмінності в фермерських

селянських господарствах різних автономних співтовариств; здійснено порівняння між сільським господарством Іспанії та країн Європейського Союзу; розглянуто нові вимоги конкурентоспроможності та переговорного процесу [596].

В статті І. Бардахі Аскарате та Е. Рамос Реала сформульовані фактори, які обмежували та визначали конкурентоздатність фермерських господарств країн Середземного моря. У цьому зв'язку авторами були встановлені сильні і слабкі сторони іспанських господарств при інтеграції в нову систему відносин Європейського Союзу з Середземномор'ям. Робиться висновок, що нова ситуація надала Іспанії статус привілейованого партнера з іншим берегом ЄЕС. Стратегія в Іспанії, в цьому сенсі, сприяла стабільності в регіоні та зростанню іспанської економіки [547].

Субсидії розвитку передбачають четверту частину сільськогосподарської ренти в Іспанії. Х. Коліно Суерас та А. Лоса Кармона дослідили питання про вплив потоку державних ресурсів та розподіл доходів. З допомогою аналітичних інструментів досліджено роль держави в розподілі початкових прибутків, що виникають в результаті виробничої діяльності і кінцевих прибутків, що включають в себе субсидії. Науковці проаналізували інтенсивність впливу субсидії на справедливість в іспанському аграрному секторі [700].

К. Барсела Лопес проаналізував роль держави і її аграрної політики в модернізації сільського господарства Іспанії протягом ХХ століття. Досліджено аграрну кризу 40-х років ХХ ст., що пов'язана з складною аграрною політикою Ф. Франко; проаналізовано процес відновлення і модернізації іспанського сільського господарства 50–60-х рр., а також становище у секторі після вступу ЄЕС [549].

Значно менше досліджень існує щодо розвитку тваринництва. Окремо варто виділити працю Р. Домінгес Мартіна, який дослідив еволюцію сектору тваринництва з 1940 по 1985 рр., поділивши на три етапи: 1) 1940–1959 рр.; 2) 1960–1975 рр.; 3) 1975–1985 рр. [632]

Малодослідженою в пострадянських країнах є проблема *реформування фінансової системи* Іспанії в умовах утвердження демократичного режиму. Значна інформація, в якій висвітлюється процес становлення фінансової системи в Іспанії, міститься у вищезгаданій монографії О. В. Буториної [372]. Автором досліджено особливості формування банківської системи, грошово-кредитної політики, інвестиційних фондів тощо.

Також ґрунтовна інформація міститься у колективній монографії «Іспанія: траєкторія модернізації наприкінці ХХ століття». Перебудова кредитно-банківської системи розглядається в розділі В. А. Тепермана [505]. Науковцем досліджено еволюцію банківської системи Іспанії, зміну ролі Центрального банку Іспанії, визначено особливості модернізації кредитних інститутів, а також підсумовуються основні результати цих трансформацій.

Особливості розвитку валютного ринку в Іспанії в період з липня 1977 р. по серпень 1988 р. досліджено М. Гомес-Пігом, оскільки, на думку автора, в цей період була проведена глибока модернізація норм, що регулюють цей ринок [607].

В статті М. Гомес де ла Торре проводиться аналіз податку на дохід фізичних осіб в контексті оподаткування сім'ї в світлі принципу податкової справедливості і ефективності [605].

Х. В. Салсінес Крісталем досліджено основи побудови іспанської фінансової системи, яка була жорстко контрольованою в умовах існування авторитарного режиму. Автором з'ясовано вплив політичного переходу на трансформацію фінансової системи. Тим не менш, перші зміни фінансових агентів і суспільства в цілому, вказує дослідник, мали місце наприкінці режиму Франко. Також у статті вивчається розвиток системи кредитування [691]. У своїй наступній статті автор зазначає, що існуюча структура фінансової системи Іспанії була створена, починаючи з середини 70-х років. Початкова відсутність систематичності в діяльності і узгодженості на біржах, сувора урегульованість діяльності фінансових інститутів, зокрема банків, створювали високі бар'єри для появи небажаних конкурентів. У статті

показано розвиток цієї ситуації в напрямку модернізації фінансових ринків та банківської системи [1027].

Однак, залишився поза увагою науковців вплив модернізації фінансової системи на перебіг політичних процесів у країні.

Історіографічну основу вивчення *розвитку підприємництва* складають в основному праці зарубіжних науковців.

Еволюція правового регулювання товариств взаємного гарантування, як однієї з форм підтримки малого бізнесу, відображена в дисертаційному дослідженні Х. М. Ібанес Гімено. Автор виділяє декілька етапів. Перший етап (11 серпня 1978 р. – 22 січня 1979 р.) охоплює період, протягом якого було прийнято базове законодавство, що дозволило функціонувати товариствам взаємної гарантії. У цей період був ухвалений королівський указ «Про правовий, податковий та фінансовий режим Товариств взаємного гарантування». Другий етап (до 25 листопада 1982 р.) – процес створення і консолідації системи гарантії. Третій етап тривав до листопада 1985 р. Автор назвав зазначений період періодом кризи, спричиненої урядовими змінами в жовтні 1982 р. Законодавча діяльність, вказує Х. М. Ібанес Гімено, була мінімальна у цей період. Четвертий етап визначений до червня 1988 р. (прийняття закону «Про дисципліну та інтервенцію кредитних організацій») і характеризується створенням єдиного нагляду за діяльністю фінансових організацій [738].

В дисертаційному дослідженні Р. Моліна Льопіса проаналізовано еволюцію оподаткування середніх та малих підприємств на прикладі Валенсійського співтовариства з 1992 до 1999 р. Автором проаналізовано важливість малих та середніх підприємств (МСП) в глобальній економіці; вплив низки змінних (економічних і фінансових) на формування ефективної податкової ставки; відповідні аспекти реформи податку на прибуток 1995 р. і, зокрема, ті, що стосувалися особливого режиму для невеликих компаній; і, нарешті, підстави і передумови використання ефективної податкової ставки в якості показника оподаткування. Найважливіший висновок цієї роботи

полягає в тому, що податкова реформа в цілому викликала зниження податкового тягаря, підтримала невеликі компанії, але негативно вплинула на великі [638].

В роботі Ф. Беккер Зуазау аналізується ефективність кредитних ліній Державного інституту кредитування (ДІК), спрямованих на стимулювання виробничих інвестицій малих і середніх підприємств. Розвиток по лінії МСП Державного інституту кредитування продемонстрував, що його робота була ефективною у найрізноманітніших відносинах. Це спричинило попит на кредити. А банки і ощадні каси були змушені брати участь у фінансуванні лінії ДІК, що сприяло зміцненню культури довгострокового фінансування МСП [552].

Праця К. А. Роман Сервантес висвітлює діяльність кооперативів Іспанії з середини ХХ століття до початку ХХІ сторіччя. Показано, як реагували кооперативи на вплив політичних змін, структурні перетворення іспанської економіки, інтеграцію в ЄЕС, зміни нормативної бази [958].

Грунтовним дослідженням є книга, підготовлена в Інституті Європи РАН «Два кита іспанської економіки. Досвід розвитку малого та середнього бізнесу». В роботі розглядається досвід розвитку і функціонуванню малого та середнього підприємництва (МСП) Іспанії. У ній описана структура та різноманітність іспанських МСП, показані ефективні механізми багаторівневого (центрального та регіонального) управління ними та сприяння їх розвитку. Критичний аналіз стану справ у цій області, виконаний авторським колективом вчених (В. Л. Верніков, А. В. Авілова, П. Ю. Голуб, Є. Г. Єрмольєва, Т. Б. Коваль, Г. Н. Понедєлко, І. Л. Прохоренко, Н. А. Школяр), дозволяє чітко побачити наявні проблеми, осмислити успіхи і невдачі влади у їх вирішенні [418].

Змістовна інформація міститься в монографії російської дослідниці О. В. Буториної. В роботі розглянуто систему фінансової підтримки малих і середніх підприємств, основні кроки уряду, спрямовані на підтримку та розвиток МСП [372, с. 52–54].

Науково обґрунтовану інформацію про розвиток малого та середнього бізнесу Іспанії в досліджуваний період можна отримати з колективної монографії «Іспанія: траєкторія модернізації». Автором розділу про розвиток підприємництва є А. В. Авілова. Нею проаналізовано політику підтримки підприємництва в Іспанії, яка ведеться на двох рівнях – федеральному і регіональному, особливості створення на МСП основної частини нових робочих місць. В Іспанії у малого і середнього бізнесу, вказує А.В. Авілова, є важлива перевага, що свідчить про конструктивне відношення влади. Держава застосовує до нього більш пільгові ставки оподаткування, ніж в середньому по ЄС [357].

Розвиток середнього та малого бізнесу, підприємницької ініціативи в першій половині 80-х років, діяльність кооперативів, фінансову структуру МСП також досліджували Х.Марото Асін, Е. Клавер Кортес, Х. Гомес Грас, К. Конде Родрігес, Х. Монтоліо Хернандес [567; 568; 630; 651].

Далеко не кожна країна в світі поповнює свій бюджет за рахунок туризму в таких надходженнях, як робить це Іспанія. Розвиток *туристичного сектору* висвітлений в першу чергу в роботах іспанських науковців. Юридичні і фіскальні аспекти туристичної сфери Іспанії розглянуті М. дель Мар Хіменес Навас [611]. Автор розглядає особливості розподілу компетенцій у сфері туризму між центральною адміністрацією держави та автономіями. Крім того, представлена інформація стосовно звернень автономних співтовариств до Конституційного суду відносно неконституційності деяких законопроектів в цій сфері.

Економічні аспекти іспанського туризму розглянуті А. Саес Кала, П. М. Урбано і Х.І. Пулідо Фернадесом [688]. Процес формування туристичної сфери досліджений Х. Кал'ехо, Х. Гутієрресом і А. В'єдма [559]. За допомогою вивчення даних, запропонованих різними статистичними джерелами, автори аналізують процес формування туристичної сфери. Розвиток туристичного маркетингу в історичних містах Іспанії проаналізовано П. Лобо Монтеро [623].

Таким чином, для дослідження економічного розвитку Іспанії, був використаний значний обсяг монографій та наукових статей, який дозволив визначити основні економічні засади утвердження демократичного режиму.

Проблема *соціально-трудових відносин* склала одну з основних частин дослідження. Присвячені аналізу зазначеної проблеми праці російських науковців С. М. Хенкіна, І. В. Данилевич, Г. Н. Понеделко, західних Ч. Пауелла, А. Сото Кармона, Х.Ф. Хімено Серрано, А. М. Рубіо Кастро.

Особливе місце в монографії С.М. Хенкіна «Іспанія після диктатури» відводиться вивченню еволюції трудових відносин, структури зайнятості, проблем робітничого руху: зрушень у суспільній свідомості і соціальних ідеалах, форм політичної активності робітників [520].

І. В. Данилевич, досліджуючи перебування соціалістичної партії при владі, також присвятила увагу трудовим відносинам. Нею проаналізовано особливості переформатування трудових відносин, взаємодію провідних профспілок Іспанії та влади, проблеми зайнятості [414, с. 33–69].

Регулювання сфери зайнятості охарактеризовано Г. Н. Понеделко. Науковець стверджує, що введення контрактної системи здійснило революцію в системі трудових відносин, стало вирішальним фактором її соціальної стабільності [478].

Частково висвітлено еволюцію трудових відносин у монографії Ч. Пауелла «Іспанія в роки демократії. 1975–2000». Автор акцентував свою увагу на діяльності профспілок, їх ролі в демократичних процесах, на особливостях взаємодії соціалістичних профспілок і соціалістичного уряду, а також прагнув пояснити основні причини розбіжностей між ними [668, с. 456–464].

Трансформацію іспанських профспілок, їх місце та роль у вирішенні проблем трудящих, особливості страйкового руху досліджено А. Сото Кармона [698].

А. М. Рубіо Кастро проаналізовано сутність неокорпоративізму, політику соціально-економічного налагоджування розбіжностей, її переваги і недоліки [685].

Х. М. Ласьєра Естебан досліджує зміни в економічній та соціальній сферах. Однією з ключових реформ процесу інтеграції та інтернаціоналізації світової економіки, на думку автора, є реформи ринку праці [617; 1007].

У статті Х. Ф. Хімено Серрано «Трудова реформа: економічна перспектива» описані основні інституційні аспекти іспанського ринку праці, а також реформи трудового законодавства та їх економічні наслідки. Основні висновки даної статті: по-перше, деякі інститути в сфері функціонування ринку праці, збалансовуючи рівень безробіття і формуючи стійкість до економічних потрясінь, викликають зростання безробіття, і, по-друге, послідовні реформи трудового законодавства не вирішують суттєво проблеми функціонування ринку праці [695].

Також зазначену проблему досліджували М. Л. Медіавіллєа Крус, Х. Сола Еспіноса, М. Редеро Сан Роман та інші [675; 987; 1010].

Проте дослідниками не з'ясовано, яким чином модернізація трудових відносин вплинула на утвердження демократичних засад в іспанському суспільстві.

Реформування *системи соціального забезпечення* не досить глибоко вивчено в пострадянських країнах. Основні історіографічні роботи – це результат плідних праць в основному іспанських колег. Так, ряд робіт, присвячених проблемам соціального забезпечення, зокрема Іспанії, написані Д. Адольфо Хіменес Фернандесом, президентом «Ібероамериканської організації соціального забезпечення». Будучи економістом за освітою, він з 1982 по 1986 рр. був Генеральним директором юридичного і економічного управління соціальним забезпеченням Іспанії, а з 1986 р. по 1996 р. – Генеральним секретарем соціального забезпечення. Його основні праці присвячені вивченню еволюції соціального забезпечення в Іспанії, фінансовій реформі соціального забезпечення, аналізу деяких нормативних

актів, суспільних витрат в Іспанії і проблем соціального захисту громадян в контексті європейської інтеграції [585–589].

Важлива інформація міститься у виданні іспанського банку «Дослідження економічної історії». Так, наприклад, у 2013 р. видання, що вийшло під авторством С. Еспуелас Барросо, було присвячене еволюції суспільно-державних витрат з 1880 по 2005 рр. Крім історичного екскурсу, автором наведено багато статистичних даних, необхідних для аналізу досліджуваної проблеми [550].

Змістовною є робота К. Бретин Ерреро «100 років соціального забезпечення в Іспанії (1900–2000)». Автор ґрунтовно розглядає поняття соціального забезпечення, його історію та еволюцію в Іспанії, норми соціального забезпечення. Також ним вивчені: функції, компетенції, юридичний режим і структура основних органів соцзабезпечення (Генерального казначейства соціального забезпечення, Національного інституту соціального забезпечення, Соціального інституту Морського флоту); особливості оформлення в соціальному забезпеченні; поняття внесків в соціальному забезпеченні; максимальні і мінімальні внески; інтернаціоналізація соціального забезпечення; міжнародні договори і загальноєвропейські правила соціального забезпечення [557].

Автори колективної монографії «Державне і приватне управління соціальним забезпеченням в Іспанії», К.Вільяр, Ісабель Марія, М. Перес, Х. Луїс, досліджували приватизацію комунальних послуг в контексті соціального забезпечення, управління іспанською системою соціального забезпечення, функції керівних організацій соціального забезпечення, розподіл компетенцій між державою і автономіями, роль підприємницьких товариств взаємодопомоги системи соціального забезпечення в Іспанії [718].

Аналіз результатів функціонування системи соцзабезпечення Рахунковою палатою, основні витрати держави і автономій розглянуті Л. де Паблос Ескобар, А. Валіньо Кастро в статті «Деякі аспекти законного контролю системи соціального забезпечення в Іспанії» [1015].

Ця проблема також вивчена А. Мартін Маркосом, Л. Морене Мартіном, Мігель А. Гарсія Діасом та іншими іспанськими колегами [575; 628].

Присвячена соціальному захисту іспанських трудящих стаття росіянки Т. Н. Баранової, яка висвітлила процес реформування системи соціального забезпечення в Іспанії у 80-х роках ХХ ст., зосередившись в основному на пенсійному забезпеченні та матеріальній допомозі при безробітті [366]. Проблеми соціального забезпечення у сфері охорони здоров'я розглянуті в статті К.М. Белікової «Державна медицина в системі соціального забезпечення Іспанії : правові аспекти» [368].

Зазначені автори позитивно оцінюють процес модернізації системи соціального захисту громадян в 80–90-х роках ХХ століття, проте поза їх увагою залишився політичний чинник зазначених перетворень.

Основні історіографічні роботи з вивчення соціальної політики ІСРП *в сфері охорони здоров'я* також репрезентовані переважно зарубіжними колегами. Грунтовними, на наш погляд, є дисертаційні дослідження М. А. Родригеса Аррьєро і Е. Хурадо Сальвана. М. А. Родрігес Аррьєро розглядає процес реформування системи охорони здоров'я в Іспанії на основі публікацій щоденної газети «Ель Паіс». У своєму дослідженні автор робить акцент на важливості передачі інформації про стан системи охорони здоров'я, про її реформування, результати, основні проблеми тощо [742]. Е. Хурадо Сальван представив аналіз еволюції інформування громадян про події в медичній сфері в перехідному періоді. Так, учений окремо розглядає питання, пов'язані з політикою у сфері медицини; виникненням, розвитком і вирішенням основних конфліктів у зв'язку з реформуванням системи охорони здоров'я. Ним вивчені матеріали ЗМІ щодо основних недоліків, проблем нової системи, а також пропозиції щодо поліпшення ситуації. Цікавим є його підхід до розподілу усіх публікацій в інформаційному просторі на періоди: 1) 1980–1985 рр. – рівень новин про медицину перевищує рівень інформації про реформу охорони здоров'я; 2) 1985–1991 рр. – поява інформування про реформу охорони здоров'я і вторгнення СНІДу, 3)

1991–1996 рр. – поширення інформації про те, що СНІД – це вже проблема усіх і кожного; 4) з 1996 р. – громадянин-споживач – головний адресат інформації в кінці століття. Також автор вказує на той факт, що інформація про погане функціонування системи охорони здоров'я в 80-і – на початку 90-х років (листи очікування, медичні помилки) була використана політичною опозицією для дискредитації уряду [739].

Реформа соціального забезпечення і медичного обслуговування вивчена Ф. Х. Севілья. Учений представив короткий огляд основних законодавчих актів, що супроводжували медичну реформу, структурування іспанської системи охорони здоров'я, різні моделі організації охорони здоров'я з державним фінансуванням, а також взаємозв'язок між новою системою охорони здоров'я і проблемами соціального захисту громадян. Критикуючи Національну систему охорони здоров'я Іспанії, Ф. Х. Севілья вказує на її «нашарованість», на відсутність універсального медичного обслуговування для всіх громадян [696].

Результати медичної реформи в Іспанії, що була розпочата у 1986 р. міністром охорони здоров'я та захисту споживачів Е. Льючем, досліджено Ф. Ламата Котандою та К. Перес Андресом. Автори визначили, що сучасна система охорони здоров'я Іспанії є однією з найкращих в ЄС. Науковці наводять статистичні дані, які переконливо свідчать, що реформування медичної сфери мало позитивні наслідки для іспанських громадян [570].

Роль і взаємодія медичних організацій та їх інтересів на політичній арені протягом демократичних перетворень (1977–1990 рр.) досліджена Х. А. Родрігесом. Він проаналізував використані механізми і стратегії організацій медиків для участі в процесі формування медичної політики. Автором спеціальна увага приділена відмінностям в стратегіях цих організацій в проведенні політичних акцій [679].

Різні аспекти політичного і громадського життя Іспанії розглянуті в колективній праці «Історія соціалістичної епохи: Іспанія, 1982–1996». Ця збірка статей – результат міжнародного конгресу «Історія соціалістичної

епохи. Іспанія 1982–1996 рр.» Питання реформування системи охорони здоров'я висвітлені в роботах Ф. Х. Барбадо Кано і Ч. Пауелла «Соціалістична партія Іспанії і медична реформа: нова модель?» [548], а також М. дель Кармен Хіменес Муньйос «Перехід до медичної реформи: Загальний закон про охорону здоров'я (1986)» [604].

Автори статті «Легітимність загального закону про охорону здоров'я: двадцять п'ять років потому» Х. Кріадо Альварес, Х.Р. Репульйо Лабрадор, А. Гарсія Міліан дослідили спроби влади уніфікувати систему охорони здоров'я в Іспанії. Перші кроки соціалістичного уряду були досить успішні, але, врешті-решт, процес становлення нової системи привів до її неадаптованості до сучасних умов. Детально проаналізувавши «Загальний закон про охорону здоров'я», автори дійшли висновку, що сьогодні 74,2 % його статей «втратили реальну ефективність» [573].

Досить інформативною є стаття М. Теннера, в якій автор порівнює системи охорони здоров'я різних країн, у тому числі і Іспанії, а також міркує про їх переваги та недоліки [702]. Однак в проаналізованих роботах бракує комплексного підходу до висвітлення проблеми.

Окремо досліджувалась проблема реформування *системи освіти* в умовах консолідації демократичного режиму. Ґрунтовно вона висвітлена в монографії Ч. Пауелла «Іспанія в роки демократії. 1975–2000». Він проаналізував стан освіти та основні кроки уряду в модернізації системи освіти [668, р. 405–407].

Х. Белтран Лявадор, Х. Франсес Ернандес і Добон, А. Монтане Лопес дослідили поєднання традицій та сучасних потреб в освітній галузі [613]. Реформування навчальних університетських програм висвітлено Х. Діас Інфанте [576]. С. М. Луїсом Гарсія здійснено аналіз університетської реформи в умовах перехідного періоду [597]. Серед російських дослідників необхідно виділити Х.Планас, Х. Рифа, Ж. Сала, М. М. Забеліну, Е. Г. Єрмольєву, І. В. Данилевич та інших [414; 421; 426; 475].

Х. Планас, Х. Рифа, Ж. Сала є авторами проектів про реформування системи освіти в зазначений період. Ними виокремлено основні кроки модернізації освіти та її децентралізації, висвітлено статистичні дані щодо динаміки зростання чисельності учнів в іспанській освітній системі за освітніми рівнями, особливості управління освітою в умовах перехідного періоду [475].

Важлива інформація міститься в роботі Е. Г. Єрмольєвої «Діалектика реформ в освіті». Автор висвітлює процес оновлення сфери освіти протягом тридцятилітнього періоду, починаючи з середини 70-х років. Нею проаналізовано особливості проведених реформ урядами Союзу демократичного центру, Іспанської соціалістичної робітничої партії та Народної партії в системі початкової, середньої та вищої освіти [421].

Дисертаційне дослідження М. Забеліної присвячене досвіду Іспанії у формуванні економічних та інституційних засад розвитку нових освітніх технологій [726].

Однак в роботах зазначених науковців відсутній глибокий аналіз проведених реформ.

Окреме, своєрідне місце в даній роботі посідає вивчення *іспанської культури* та певною мірою культурної політики соціалістичного уряду.

Грунтовною, на наш погляд, роботою з зазначеної проблеми є колективна монографія російських дослідників «Культура сучасної Іспанії». Автори розмежували поняття творчого процесу, в основі якого лежать критерії естетично-філософської якості, та культурного життя як фактора суспільного життя в його різних формах, що є об'єктом політики держави. Н. С. Константинова зосередила свою увагу на питанні культурної ідентичності. Вона висвітлила особливості культурного розвитку в поліетнічному суспільстві, розкрила основні причини культурних конфліктів [442]. Н. С. Константинова є також автором окремого розділу «Мультикультуралізм в різних вимірах» в наступній колективній монографії росіян «Іспанія. Анфас і профіль». Науковець стверджує, що

мультикультуралізм не загрожує іспанській культурі, хоча візерунок культурного розмаїття ще довго залишатиметься домінантою її духовного життя [441].

Також загальні аспекти розвитку іспанської культури в поствавторитарний період висвітлили Є. О. Гранцева та М. І. Кієня, автори відповідних розділів в монографії «Іспанія. Анфас і профіль» [406; 432].

В контексті дослідження культурного розвитку Іспанії було опрацьовано наукові роботи, причвячені в першу чергу *іспанській літературі*.

Знову ж таки, найновіші дослідження на пострадянському просторі містяться у вищезгаданих монографіях російських науковців. Розвитку іспанської літератури в досліджуваній період приділили свою увагу Б. Ю. Субічус, Н. О. Матяш, М. І. Кієня.

Так, Б. Ю. Субічус значну частину свого дослідження присвятив творчості Ф. Умбраля, називаючи його найбільш автобіографічним письменником сучасної Іспанії. Також автором виокремлено основні літературні та тематичні напрямки. Зупинившись на проблематиці Громадянської війни в Іспанії, Б. Ю. Субічус змальовує зміну трактування цієї теми з плином часу [502].

У книзі талановитого радянського літературознавця І. Тертерян представлений шлях сучасного іспанського роману від заснування франкістського режиму в 1939 р. до кінця 70-х років. Автор розповідає про духовні пошуки творчої і людської індивідуальності найбільш значних іспанських прозаїків. Перше видання книги (1972 р.) доповнено новою главою «Переломні сімдесяті» [506].

Значна кількість інформації міститься в наукових статтях. Так, творчості Хавьєра Маріаса присвячена робота С. В. Сілакової, в якій висвітлюється автобіографічність вимислу та образ оповідача в романах «Всі душі» та «Чорна спина часу» [494].

В статті Х. та М. Родрігес Пекенйо розглядається місце творчості Мігеля Делібеса і Франциско Умбраля як символів епохи в іспанській літературі другої половини ХХ століття. Проаналізовано, яким чином і з якою метою персонаж і конфлікт стають цінним інструментом для побудови сюжету тематичних романів у Делібеса і Умбраля [1025].

Творчості М. Делібеса, К. Хосе Села, А. Муньюс Моліни, Х Маріаса присвячені роботи Х. М. Муньюс Талавера, Д.Вільянуева Пріето, Е.Діас Наварро, С.Н. Гіла, Е. Мартінес Ріко [603; 977; 1009; 1028; 1030].

Образотворче мистецтво та архітектура в іспанській культурі завжди посідали провідне місце. Вони можуть слугувати предметом особливої гордості іспанців. Особливий інтерес викликають праці російських науковців Н. А. Солодовнікової та М. І. Кієня.

Так, праці Н. А. Солодовнікової представляють огляд творів іспанських архітекторів (Р. Бофіль, С. Калатрава), художників та скульпторів останньої чверті ХХ – початку ХХІ століть (А. Альбасете, М. Барсело, Ф. Гарсія Севілья, М. Вальдес, Р. Лопес Куенка, Х. М. Сісілья, Д. Берлін, Ч. Кобо та інші). Дослідниця зазначає, що у 80-ті роки багато іспанських художників, використовуючи досягнення пізнього модернізму, звернулись до творчості майстрів першої половини ХХ століття – Боннара, Вайюра, Матіса. Важливим моментом в роботі архітекторів, вказує Н.А. Солодовнікова, є здатність враховувати місцевість, обрану для споруди, що дозволяло вбудувати її у відповідний контекст [500; 533].

Художнє життя Іспанії в постфранкістський період дослідила Д. А. Пиркіна. В роботі аналізується, в першу чергу, проблематика культурної політики держави з моменту фактичного закінчення франкістської диктатури [731].

Суттєву інформацію можна отримати з робіт іспанських науковців. Так, Х.Салас представив ґрунтовний опис споруд Р. Бофіля у Парижі, в основному це стосується комплексу Арбакас, описав основні методи, використані архітектором при зведенні цих будівель [689].

Творчість С.Калатрави досліджується в праці Х. Ернандо, який змальовує гармонійне поєднання архітектурної креативності та інженерії в будівлях видатного архітектора [994]. Творчість А. Асебільо в контексті підготовки Барселони до Олімпіади 1992 р. розглядається в роботі М. Еухенії Ібаньєс [996].

Архітектурним прем'ям присвячені роботи Х. Р. Алонсо Перейри, М. де ла Алмудена Серрано Мота [663; 942].

Дослідити розвиток іспанського *театрального мистецтва* дозволило використання в основному робіт іспанських науковців.

Грунтовна інформація міститься в дисертаційному дослідженні А. Віюли. В контексті вивчення театральної афіші Мадриду автором розглянуто театральну політику в епоху постмодерну. Також здійснено історичний екскурс театрами Мадриду та сформовано перелік театральних постановок. Корисною виявилась інформація про офіційні сайти мадридських театрів та театральної документації [744].

Розвитку іспанського театру в останні тридцять років ХХ століття присвятив увагу К.М. Аббас. Він зазначає, що іспанський театр пережив глибокий процес оновлення як стилістики, так і тематики, розрахований на більшу увагу громадськості. У роботі автор обмежився дослідженням основних театральних напрямків від середини 70-х років ХХ століття до ХХІ. Висвітлив становище іспанського театру, державного та приватного, а також торкнувся питань, що стосуються його реконструкції та еволюції протягом останніх трьох десятиліть ХХ століття [1002].

Деякі дослідники критично оцінили розвиток іспанського театру в досліджуваній період. Так, зокрема, А. Фернандес Торрес вважає, що трансформація театру була проведена тільки на поверхні. М. Перес Котерільо зазначив, що «Ілюзії зміни і модернізації іспанської сцени, які виникають на початку вісімдесятих років не є сьогодні більш ніж розчарування та скептицизм» [1002, с. 23].

На основних проявах занепаду театрального мистецтва та факторах його відродження зосередився Х. Віда Аредондо. Автор дослідив розвиток театру в контексті появи конкурента – кіномистецтва в умовах існування суспільства «споживачів» [944].

В російській науці увагу розвитку іспанського театру частково приділила М. І. Кієня, яка зосередила її на мовному та тематичному аспектах [432].

Розвиток сучасної культури важко уявити без *кінематографа*. В дисертаційному дослідженні Е. Мондело Гонсалес досліджено особливості розвитку іспанського кіно протягом 60–90-х років ХХ століття в контексті еволюції молодого покоління, зміни певних поглядів, норм поведінки, цінностей, і навіть історії [741].

З зазначеної проблематики є низка статей іспанських дослідників. Так, стаття М. Тренсадо Ромеро присвячена проблемі моральності протягом перехідного періоду, та зміцненню демократії. Окремо автор зупинився на дослідженні церкви та католицької релігії в контексті розвитку іспанського кіно, а також можливих конфліктів цих культурних інституцій (зокрема, конфлікт навколо контролю моральності в кіно і ЗМІ) [1029].

Критично оцінює розвиток іспанського кіно в 90-ті роки Х. Пена. Він зосередив увагу на «тривожних симптомах» щодо «засмічення» кіномистецтва низькопробною продукцією, якою «не цікавляться ні в Іспанії, ні за кордоном» [1019].

В своїй роботі Ф. Х. Монтез Фернандес здійснив короткий історичний екскурс в розвиток іспанського кіно. Його еволюцію він прослідкував за основними етапи, яких виокремив вісім: 1) 1896–1929 (етап німого кіно); 2) 1930–1936 (поява звукового кіно та школи документалістів); 3) у 1936–1939 роках (період Громадянської війни, перевага документальних пропагандистських фільмів); 4) 1940–1950 (посередній рівень розвитку іспанського кіно); 5) 1951–1961 (створення Міністерства інформації та туризму, та дирекції кінематографії при ньому); 6) 1962–1967 (поява

кіношкіл); 7) 1967–1975 (розширення свободи слова, зменшення цензури). 8) 1975–1988 (звільнення від пут цензури після Франко та прийняття Конституції) [640].

Окремо увагу було приділено вивченню освіти в сфері кіномистецтва. Так, зокрема, у статті Е. Родрігеса Меркана йдеться про еволюцію вищої освіти в сфері кіно в Іспанії, з моменту її створення в сорокових роках і до початку XXI століття. Незважаючи на те, що Іспанія є однією з перших країн Європи, де були розпочаті офіційні дослідження в сфері кінематографії в університетському середовищі, цей процес здійснювався дуже повільно від шістдесятих до вісімдесятих років [1024].

Особливості становлення іспанського кіно у цей період проаналізовано російською дослідницею Л. В. Ростоцькою. Нею висвітлено основні фактори стабілізації нового кіно, специфіку розвитку кіно в перехідний період, державні заходи щодо його підтримки, творчість відомих режисерів, тематичні напрямки. Окрему увагу приділила творчості іспанського режисера Хуліо Медема [487– 489].

Однак розвиток іспанської культури протягом складного і багатогранного процесу переходу до демократії представлений науковцями поза проблем становлення громадянського суспільства, консолідації демократії, європейської інтеграції, відкриваючи простір для дискусій, нових поглядів, критичних позицій і предметів аналізу.

1.2. Джерельна база дослідження

Розмаїтий спектр проблем, пов'язаних з історією Іспанії в період правління Іспанської соціалістичної робітничої партії, віддзеркалено у комплексах різнопланових та різножанрових документальних джерел, більша частина з яких має офіційний характер. Їх можна класифікувати таким чином: 1) документи юридичного та політичного характеру; 2) мемуарна література; 3) статті, промови, інтерв'ю керівників держави та політичних діячів; 4) офіційні статистичні матеріали; 5) матеріали

періодичних видань Іспанії; б) твори літератури та мистецтва. Варто зазначити, що більшість джерел вперше введені до наукового обігу автором дослідження.

Стрижень джерельної бази складають Конституція та законодавчі акти досліджуваного періоду. Конституція Іспанії являє собою демократичну модель управління державою і включає преамбулу, вступні положення, розділи, додаткові, перехідні та прикінцеві положення. В преамбулі і перших статтях закріплені ідеологічні й політичні основи держави. До основних принципів Конституції Іспанії відносяться: права громадянина Іспанії, правовий, демократичний, соціальний статус держави [3].

Аналіз основного закону дозволив дослідити конституційний статус уряду, парламенту, монархії, функціонування судової влади, особливості їх взаємодії та контролю, а також основні політичні, економічні, соціальні та культурні права громадян (право на створення політичних партій, право на об'єднання в профспілки, право на підприємницьку діяльність, на соціальне забезпечення, на освіту, на охорону здоров'я тощо). Крім того, з'ясовуючи особливості формування держави автономій, нами був опрацьований відповідний розділ конституції.

Нормативно-правова база Іспанії міститься в щоденному офіційному виданні «Офіційний бюлетень держави» (*Boletín Oficial del Estado*). У ньому публікуються: а) загальні положення державних органів, міжнародні договори та конвенції; б) загальні положення автономних співтовариств, відповідно до положень Статуту автономії; в) рішення конституційних органів держави, згідно з положеннями відповідних органічних законів; г) другорядні положення, рішення управлінь міністерств і інших державних органів; д) оголошення, повідомлення, нагородження тощо.

Рада Міністрів може виключно домовитися про публікації звітів, документів або офіційних повідомлень, поширення яких становить суспільний інтерес. Крім того, бюлетень містить окремий додаток, в якому публікуються постанови, заяви і акти Конституційного суду.

Так, досліджуючи становлення основних державних інститутів, було використано низку законів, які доповнювали основні положення конституції.

Наприклад, досліджуючи *діяльність Кортесів* були опрацьовані персональні статuti Генеральних кортесів за 1983 р. та 1989 р. [22; 23]

Вивчаючи особливості *реформування судової системи* було використано закони «Про народного захисника» (1981 р.) [132], «Про право на спростування опублікованої інформації» (1984 р.) [150], «Про судову владу» (1985 р.) [153], «Про судову поліцію» (1987 р.) [311], «Про юридичні конфлікти» (1987 р.) [162] та інші. Їх опрацювання дало можливість визначити основні заходи щодо оновлення системи правосуддя, приведення у відповідність до сучасних світових норм.

Аналізуючи діяльність засобів масової інформації було досліджено: «Статут радіо і телебачення» (1980 р.) [38], закон, який регулює надання коштів засобам масової інформації та інформаційним агентствам (1984 р.) [53], закону «Про регулювання телекомунікацій» (1987 р.) [75], закон «Про приватне телебачення» (1988 р.) [81]. Ознайомлення з матеріалами цих актів дозволило прослідкувати процес оновлення ЗМІ, їх часткову комерціалізацію, створення регіональних осередків, надання більшої свободи слова тощо.

Окремо досліджувались процес становлення національної та регіональної партійної систем, а також особливості формування виборчої системи. У цьому контексті були використані такі законодавчі акти: закон «Про політичні партії» (1978 р.) [35], королівський декрет-закон «Про виборчі норми» (1977 р.) [249], органічний закон «Про загальний виборчий режим» (1985 р.) [152], органічний закон «Про фінансування політичних партій» (1987 р.) [163], органічний закон «Про внесення змін у закон про загальний виборчий режим для регулювання виборів у Європейський Парламент» (1987 р.) [161], закони про вибори до автономних парламентів тощо [47; 60; 93]. На підставі їх аналізу було виявлено, що влада послідовно,

планомірно вживала заходів щодо формування демократичної партійної та виборчої систем.

Значна кількість правових документів була опрацьована при вивченні автономізації Іспанії. В першу чергу це стосується статутів автономних співтовариств, які були прийняті наприкінці 70-х початку 80-х років, і які дозволили прослідкувати зазначений процес [125; 126; 130; 131; 133–135; 137–146; 186; 187]. Окремо необхідно виділити закон, який викликав суттєві дискусії, «Про автономний процес» (1983 р.) [46]. Згідно з конституцією, автономії отримали право на розширення своїх компетенцій. Це було відображено у реформованих статутах в 1994 р., з текстами яких теж можна ознайомитись в «Офіційному бюлетені держави» [173; 175–182].

Як вже зазначалось, в ході дослідження вивчалось питання національної та суспільної безпеки. Серед законодавчих актів, вміщених в «Офіційному бюлетені держави», що стосувались іспанської *армії*, були використані, зокрема, такі: органічний закон «Про основні критерії національної оборони і військової організації» (1980 р.) [128], Королівський указ «Про затвердження правил сухопутних військ» (1983 р.) [275], Королівський указ «Про затвердження правил військово-морського флоту» (1984 р.) [284], Королівський указ «Про затвердження правил військово-повітряних сил» (1984 р.) [282], закон «Про військову службу» (1984 р.) [51], органічний закон «Про військово-кримінальний кодекс» (1985 р.) [159], органічний закон «Про дисциплінарний режим Збройних сил» (1985 р.) [158], Королівський указ, за яким визначається організаційна структура Міністерства оборони (1987 р.) [309], органічний закон «Про компетенції та організацію військової юрисдикції» (1987 р.) [164], закон «Про створення Юридичного корпусу військової оборони» (1988 р.) [458], закон «Про військовий професійний персонал» (1989 р.) [470], закон «Про скасування смертної кари у воєнний час» (1995 р.) [190] та інші. Отримана інформація дала можливість дійти висновку, що в умовах консолідації демократичного

режиму модернізації армії призвела до підвищення її професійного, технічного рівня. Збройні сили були поставлені під цивільний контроль.

Іспанія – одна з небагатьох країн світу, де Конституція визначає місце *поліцейських органів* у рамках державного механізму. Крім того, їх діяльність регулюється низкою законодавчих актів: закон «Про поліцію» (1978 р.) [36], Королівський указ «Про структуру і функції органів державної безпеки» (1984 р.) [669], органічний закон «Про служби та органи безпеки» (1986 р.) [160], Королівський указ «Про дисциплінарний режим Вищого поліцейського корпусу» (1984 р.) [286], органічний закон «Про дисциплінарний режим Цивільної гвардії» (1991 р.) [168], Королівський указ «Регламент дисциплінарного режиму Національної поліції» (1989 р.) [316], органічний закон «Про захист безпеки громадян» (1992 р.) [170] та інші. У зв'язку з перенесенням деяких компетенцій від центральної влади до автономій, в досліджуваній період було ухвалено низку законів про координацію місцевих поліцій, які були використані в ході опрацювання зазначеної проблематики [69; 71; 77; 78; 82; 87; 91; 92; 99; 104; 105; 115; 122]. Аналіз перерахованих законодавчих актів дозволив дослідити особливості реформування правоохоронних органів Іспанії, формування їх місцевого, автономного та центрального рівнів.

Потужна законодавча база міститься в «Офіційному бюлетені держави» щодо *економічної політики*. Так, для дослідження урядових заходів у сфері *промислового розвитку* були використані наступні закони: Королівський указ «Про заходи щодо реконверсії текстильної промисловості» (1981 р.) [264], Королівський указ «Про реконверсію індустрії електрообладнання для автомобільної промисловості» (1981 р.) [266], закон «Про реконверсію та реіндустріалізацію» (1983 р.) [268], Королівський указ «Про органи розробки та вдосконалення урядової політики в сфері інформатики» (1983 р.) [274], «План розвитку якості й дизайну на малих і середніх підприємствах обробної промисловості» (1988 р.) [222], закон «Про допомогу для заохочення промислового якості» (1990 р.), закон «Про виділення коштів для заохочення

промислового якості» (1994 р.) [233], Королівський декрет «Про затвердження правил інфраструктури якості та промислової безпеки» (1995 р.) [350], та інші. Їх аналіз засвідчив необхідність застосування впроваджених урядом заходів для модернізації іспанської індустрії та підготовку до євроінтеграції.

Для дослідження модернізації традиційної *агрокультури* було опрацьовано такі документи: закон, що регулює виробництво і торгівлю пшеницею та її похідних (1984 р.) [49], Королівський указ «Про об'єднання виробників сільськогосподарської продукції зернових та їх спілок» (1985 р.) [300], Королівський указ, яким врегульовувались розрахунок, стягнення податків та рівень відповідальності, встановлені законодавством Європейського економічного співтовариства в секторі зернових (1986 р.) [306], наказ «Про затвердження положення щодо реєстрації сортів винограду» (1986 р.) [216], Королівський указ «Про реорганізацію сектора експортерів цитрусових» (1984 р.) [287], наказ «Про внесення змін в правила технічного контролю і сертифікації розплідників рослин та цитрусових» (1993 р.) [231], наказ «Про затвердження загальних умов страхування великої рогатої худоби» (1989 р.) [223], Королівський указ «Про розведення і селекцію худоби та свиней чистих порід» (1990 р.) [321] та інші. Матеріали цих документів дозволили з'ясувати особливості реформування аграрного сектору та специфіку інтеграції сільського господарства в ЄЕС.

Значна кількість законодавчих актів, розміщених в «Офіційному бюлетені держави», стосується *фінансової сфери*. Нами було окремо досліджено розвиток грошово-кредитного ринку, особливості бюджетної політики, реформування банківської та податкової систем. У зв'язку з цим було опрацьовано: закон «Про невідкладні заходи щодо реформування податкової системи» (1977 р.) [33], закон «Про часткові зміни податкового закону» (1985 р.) [58], закон «Про спеціальні податки» (1985 р.) [64], закон «Про податок на додану вартість» (1985 р.) [62], закон «Про фондовий ринок» (1988 р.) [84], закон «Про прибутковий податок з фізичних осіб»

(1991 р.) [100], закон «Про податок на майно» (1991 р.) [101], наказ «Про регулювання фінансових потоків, а також казначейських операцій між ЄС та керівництвом Іспанії» (1992 р.) [230], закон «Про автономію Банку Іспанії» (1994 р.) [117] та інші. Ці матеріали засвідчили суттєві зміни у фінансовій системі, особливо у сфері оподаткування.

Більш детально дослідити *розвиток підприємництва* дозволило ознайомлення з: Королівським указом «Про правовий, податковий і фінансовий режим Товариств взаємної гарантії» (1978 р.) [254], наказом «Про підтримку технологічної модернізації малих та середніх підприємств в промисловості» (1986 р.) [217], законом «Про дисципліну кредитних організацій» (1988 р.) [85], законом «Про захист конкуренції» (1989 р.) [89], «Загальним законом про Кооперативи» (1987 р.) [70], законом «Про кредитні кооперативи» (1989 р.) [88], законом «Про оподаткування кооперативів» (1990 р.) [94], законом «Про правовий режим Товариств взаємної гарантії» (1994 р.) [112]. Аналіз зазначених матеріалів засвідчив виважений підхід влади щодо розвитку підприємництва.

Як зазначалося вище, важливим сектором економіки Іспанії є *туризм*. В контексті досліджень рекреації було використано такі законодавчі акти: Королівський указ, який регулює здійснення діяльності турфірм (1988 р.) [315], Королівський указ, за яким реорганізується Генеральний секретаріат туризму та Національний інститут з розвитку туризму (1988 р.) [314], Королівський указ «Про створення Міжвідомчої комісії з туризму» (1994 р.) [342], Королівський указ «Про створення Організаційної ради з туризму» (1995 р.) [348]. Перелічені закони присвячені формуванню твердої основи для існування та розвитку туризму.

З метою вивчення реформ в системах *соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти* нами було виокремлено і опрацьовано низку відповідних нормативно-правових актів. Серед них: органічний закон «Про університетську реформу» (1983р.) [148], органічний закон, який регулює право на освіту (1985 р.) [155], закон «Про термінові заходи для

раціоналізації структури і форм соціального забезпечення» (1985 р.) [61], «Загальний закон про охорону здоров'я» (1986 р.) [68], Королівський декрет, що встановлює процедуру та терміни для формування комплексних планів охорони здоров'я (1989 р.) [317], Королівський указ «Про порядок надання медичного обслуговування в рамках державної системи охорони здоров'я» (1995 р.) [374], Королівський декрет-закон «Про термінові заходи щодо сприяння зайнятості та захисту від безробіття» (1992 р.) [170], закон «Про створення Економічної і соціальної ради» (1991 р.) [102] тощо. Глибокий аналіз перелічених документів продемонстрував соціальну спрямованість дій влади, зосередженої на впровадженні справедливої системи соціального забезпечення, доступності освіти та всеохопленості сфери охорони здоров'я.

Досліджуючи *питання трудових відносин*, нами були використані «Статут трудящих» (1980 р.) [55], Королівський указ, що регламентує основні норми щодо укладання різних видів контрактів (1984 р.) [291], Королівський указ, який регулює тимчасовий найм для сприяння зайнятості (1984 р.) [289], Королівський указ «Про регулювання робочого часу, понаднормового часу та часу відпочинку» (1983 р.) [273], Королівський указ, який регулює діяльність Національного консультативного комітету колективних договорів (1983 р.) [276] та низку інших. Їх опрацювання дозволило проаналізувати особливості формування цивілізованих трудових відносин та урядові заходи щодо підтримки соціального діалогу.

У зв'язку з вивченням особливостей розвитку *іспанської культури* та культурної політики було опрацьовано: наказ «Про заснування та проведення літературного конкурсу «Мігель де Сервантес» (1975 р.) [196], наказ «Про заснування національних літературних премій в області «есе», «роману» та «Поезії каталонською мовою» (1976 р.) [197], наказ «Про створення та регулювання Національної театральної премії» (1978 р.) [199], наказ «Про створення Театральної ради» (1983 р.) [205], наказ «Про встановлення правил допомоги іспанському театру» (1985 р.) [212], Королівський указ «Про захист

кінематографії Іспанії» (1989 р.) [319], наказ «Про нове регулювання Національної премії в галузі кінематографії» (1987 р.) [219], Королівський декрет-закон «Про термінові заходи у кінематографії» [339] (1993 р.) тощо. Глибокий аналіз матеріалів засвідчив виважений, серйозний підхід влади у проведенні культурної політики.

Зрозуміло, що у вищевикладеному переліку не вміщений весь обсяг законодавчих актів, використаних у дослідженні, оскільки їх кількість сягає більше трьох сотень.

Наступними виданнями є «Офіційні вісники автономних співтовариств». З повними текстами законодавчих актів можна ознайомитись на офіційних сайтах бюлетенів Каталонії [975], Країни Басків [955], Андалусії [948], Валенсії [978], Канар [950], Естремадури [973], Астурії [956], Ріохи [953], Мадриду [954], міста Сеути [952], вибірково – Кастилії-Ла Манчі [972], Кастилії і Леону [951], Арагону [949], Галісії (з 1990 р.) [974], міста Мелільї [966]. Проте складність роботи з текстами цих документів полягає в тому, що вони опубліковані на регіональній мові. Тому, дослідник мав можливість лише ознайомлюватись з загальною інформацією щодо ухвалених законопроектів. Основні ж документи автономій вміщувались у «Офіційному бюлетені держави».

Також були опрацьовані документи *Генеральних кортесів* (протоколи парламентських дебатів, парламентська інформація), вміщені в офіційному віснику Генеральних кортесів (Boletín Oficial de las Cortes Generales) та щоденнику парламентських засідань (Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados).

Для висвітлення проблеми формування партійної системи та особливостей політичного розвитку Іспанії в зазначений період були використані *програми політичних партій*.

В першу чергу це стосується Іспанської соціалістичної робітничої партії, оскільки досліджуваний період припадає на роки правління саме цієї політичної сили. Аналізуючи виборчі програми 1982, 1986, 1989, 1993 та

1996 р. можна визначити пріоритетні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики. Соціалісти впродовж виборчих кампаній 80–90-х років виступали з гаслами «За зміни!», «Щоб Іспанія діяла!» та «За справедливе і рівноправне суспільство!» (1982 р.); «Хорошою дорогою» (1986 р.); «Іспанія в прогресі» (1989 р.); «За прогрес більшості!» (1993 р.); «Іспанія в позитиві» (1996 р.) В програмах партії неодноразово був зроблений акцент на тому, що «соціалістичний уряд направив Іспанію правильним шляхом», шляхом модернізації, а Іспанія перебуває в прогресі, якого досягли соціалісти [245–248].

Окремо необхідно відзначити політичні програми головної опозиційної сили правого спрямування – Народної партії (до 1989 р. Народного альянсу). «Час рішень» (1982 р.), «Все, що Народна партія змінить» (1989 р.), «Тепер» (1993 р.), «З новою більшістю» (1996 р.). Їх опрацювання дозволило прослідкувати еволюцію партії, її зрушення до центру [236; 237; 242–244].

Комуністичні сили в досліджуваній період були представлені в першу чергу Об'єднаними лівими. Їх програми «Ми – альтернатива» (1989 р.), «Об'єднані ліві – необхідна альтернатива» (1993 р.) продемонстрували їх відхід від марксизму [238–241].

Окремо були вивчені різноманітні угоди *політичного та соціально-економічного характеру*. Це стосується, зокрема, пакту Ахурія Енея, Мадридської угоди, угоди Наварри (угоди між політичними силами щодо вирішення проблеми тероризму), тристоронні угоди між урядом, підприємцями та профспілками (щодо регулювання трудових відносин), угоди про створення політичних коаліцій та інші [10; 19; 1016; 1017; 1018].

Наступну групу матеріалів складають *статистичні дані*, з якими можна ознайомитись, зокрема, в «Статистичному щорічнику» Національного інституту статистики [5; 6; 7]. «Статистичний щорічник» використовувався для опрацювання окремих проблем. Так, зокрема, функціонування судової системи представлено матеріалами щодо цивільного правосуддя, реєстрації актів цивільного стану, Вищих судів юстиції, в'язниць, діяльності судів у

справах неповнолітніх, даними про кількість винесених вироків за різні види правопорушень тощо.

Найбільше даних в «Статистичному щорічнику» міститься стосовно соціально-економічного розвитку.

Важливі статистичні дані було використано при дослідженні індустріального розвитку, зокрема про кількість зайнятих на підприємствах осіб, загальна сума експлуатаційних доходів, витрати на персонал, на експлуатацію тощо. Суттєва інформація міститься також щодо розвитку сільського господарства, лісового господарства, тваринництва та рибальства (кількість готової продукції, ціни, індекси заробітної плати тощо).

В щорічнику також представлено інформацію про фінансову систему Іспанії (комерційна та фінансова діяльність, депозитні організації, кредитна система, іпотека, комерційний реєстр, призупинення платежів та декларації банкрутства, біржі, індекси торгових акцій на фондових біржах та інше).

Дослідити сферу зайнятості та трудових відносин також допомогло використання відповідних статистичних даних (регулювання зайнятості, дані кооперативів, колективних переговорів, страйкового руху, арбітражу та узгоджувальних процедур, судових справ, Гарантійного фонду оплати праці, нещасних випадків на виробництві).

Окремі дані містяться про систему соціального забезпечення (участь працівників у системі соціального забезпечення, пенсійна система, пільги для інвалідів, субсидії тощо).

Прослідкувати зміни у системі освіти дозволило використання статистичних даних щодо дошкільної освіти, початкової освіти, середньої освіти, професійного навчання, університетської освіти (кількість навчальних закладів, викладачів, зарахованих учнів/студентів та кількість тих, що завершили навчання).

Для аналізу ефективності впроваджуваних в медицині реформ непересічне значення мало дослідження динаміки кількості дипломованих

медичних фахівців, установ охорони здоров'я, рівня смертності громадян з окремих причин.

З сфери розвитку культури у «Статистичному щорічнику» можна було ознайомитися лише з даними щодо кількості відвідувачів музеїв, кількості проведених театральних вистав, знятих вітчизняних та спільних фільмів.

Особливий інтерес викликають також мемуарна література, виступи, інтерв'ю короля Хуана Карлоса I, прем'єр-міністра Ф. Гонсалеса, лідерів опозиційної Народної партії М.Фраги та Хосе М. Аснара, каталонських лідерів Х. Пухоля, М. Роки, представників комуністичних сил С. Карільйо, Х. Іглесіаса, Х. Ангіти, центристів А. Суареса та інших політичних, державних та культурних діячів [402; 403; 754; 755; 757; 758; 761; 762; 782; 823; 846; 847; 896908; 909].

У 2001 р. був опублікований збірник «З Іспанією у серці», який містив офіційні виступи та звернення іспанського короля Хуана Карлоса I. Його щорічні звернення до народу стосуються найважливіших питань внутрішнього життя країни, міжнародних проблем. Вони переконливо свідчать про демократичні засади іспанської монархії, про щире бажання покращення добробуту громадян, забезпечення миру та спокою [9].

Цінним джерелом для дослідження проблеми, що розглядається є книга Х.Л. де Вілальонги «Король. Бесіди з королем Іспанії доном Хуаном Карлосом I». Своєрідність книги полягає у формі викладення матеріалу. Це певний діалог автора та монарха щодо приватного життя Хуана Карлоса та найважливіших подій в історії Іспанії. З роздумів короля ми отримали цінну інформацію щодо мотивації його вчинків, про його плани, задуми, цілі та ідеї, якими керувався Хуан Карлос в процесі реставрації монархії, переходу Іспанії до демократії [1].

Важливим джерелом виявились мемуари відомого російського дипломата С. Дубініна, який розповідає про його діяльність на посаді посла СРСР в Іспанії (1978–1986 рр.). Розповідь про перехід Іспанії від диктатури до демократії і становлення відносин з СРСР, починаючи з франкістських

часів до 1990-х рр. Ключова подія – візит іспанського короля в СРСР у 1984 р. Розповідь про мадридську зустріч держав-учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1980-1983 рр. Книга написана на основі документальних матеріалів, більшість з яких опублікована вперше [9].

Наступну групу джерел складають *матеріали іспанської преси* досліджуваного періоду: «Ель Паіс», «Ель Мундо», «АВС», «Ла Вангардіа», «Нуева Епока», «Ель Соціаліста», «Камбіо 16». В них міститься достатньо поточної інформації та аналітичних публікацій. За допомогою опрацювання матеріалів преси, ми змогли прослідкувати хроніку окремих подій (вступ Іспанії в НАТО, ЄС, динаміку терористичної активності, підготовку та перебіг парламентських виборів 1982, 1986, 1989, 1993 та 1996 років, процес реіндустріалізації, автономізації, полеміку щодо проектів суспільно важливих законів тощо). Також на шпальтах цих періодичних видань публікувалися виступи та інтерв'ю провідних політичних діячів, результати опитування громадської думки тощо. Так, активно висвітлював на сторінках «Ель Паіс» проблеми реформування судової системи Б. Куадра [786–792]. Діяльністю Народної партії переймався Х. Гонсалес Ібанес [838–841]. Розвитку іспанської культури свої статті присвячувала Р. Торрес [918–923].

Отже, при використанні матеріалів ЗМІ першочергова увага приділялася офіційній інформації та хроніці. Переваги засобів масової інформації як джерела – це швидкість реакції на події, які відбуваються в суспільстві. Позитивним моментом використання ЗМІ для вивчення процесу консолідації демократичного режиму є можливість в ретроспективі оцінити значення більшості подій для розвитку зазначеного процесу. Негативний момент – це те, що багато статей і повідомлень ЗМІ несуть в собі ідеологічну спрямованість, тому аналіз матеріалу з одного питання проводився на основі вивчення безлічі джерел, а часто усі вони фактично повторюють один одного.

Найзмістовнішим джерелом інформації про становлення та розвиток *іспанської літератури* є, безперечно, твори письменників Іспанії

досліджуваного періоду. Насамперед, це стосується авторів, чії твори здобули світове визнання: Хуан Гойтісоло, Луїс Гойтісоло, Мігель Делібес, Каміло Хосе Села, Франсіско Умбраль, Хав'єр Маріас, Антоніо Муньос Моліна [930–936].

Своєрідним джерелом вивчення образотворчого мистецтва та архітектури виступили офіційні сайти відомих художників та архітекторів (С. Калатрави, Р. Бофіля, Ф. Меніса, К. Ферратера, І. Абалоса, М. Барсело, А. Саури) [941; 943; 946; 947; 957; 989; 1011].

Ознайомитися з історією іспанської архітектури останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття дозволило використання каталогу-виставки «1975–2010. Архітектура Іспанії. 35+. Будувати Демократію», створеного Міністерством розвитку. Це джерело вмістило в хронологічній послідовності інформацію про найбільші архітектурні споруди зазначеного періоду, що супроводжується насиченим фотоматеріалом [1013].

Кіномистецтво Іспанії зазначеного періоду можна було оцінити, переглядаючи стрічки відомих режисерів (П. Альмодовара, А. Родрігеса, Х. Медема, К. Саури та інших).

1.3. Методологічні засади дослідження

В останній чверті ХХ ст. значно зросла кількість демократичних держав, а поняття «демократія» посіло одне з центральних місць у політичному дискурсі. Демократія – одне з найважливіших досягнень людства, бо вона являє собою вироблений і збагачений в ході всесвітньої історії досить ефективний спосіб вирішення життєвих питань тієї чи іншої спільності людей, при цьому всі члени цієї спільності мають можливість рівноправно вирішувати питання, дотримуючись принципу підпорядкування меншості більшості. Демократія (від грец. demos – народ і cratos – влада) – форма політичної організації суспільства, що характеризується участю народу в управлінні державою.

Основними ознаками демократії є: 1) визнання народу джерелом влади, сувереном у державі. Саме народу належить установча, конституційна влада, він вибирає своїх представників і може періодично змінювати їх, має право безпосередньо брати участь в розробці і прийнятті законів шляхом референдуму тощо; 2) рівноправність громадян; 3) підпорядкування меншості більшості при прийнятті рішень та їх виконанні; 4) виборність основних органів держави. Будь-які демократичні держави будуються на таких засадах. Сучасні держави, в основу діяльності яких покладено цінності лібералізму та демократії, додають до них принципи прав людини, їх пріоритет, обмеження влади більшості над меншістю, повагу прав меншості, верховенство закону і т.д. В залежності від характеру рівності, яку забезпечує демократія, вона ділиться на політичну, яка передбачає лише формальну рівність, рівність прав, і соціальну, засновану на рівності фактичних можливостей участі громадян в управлінні державою. Демократія пов'язана з активністю різних суспільних сил, які добровільно об'єдналися в товариства, організації, клуби і т.д. Ці об'єднання формують суспільне середовище і становлять елемент громадянського суспільства, в якому професійні, соціальні, духовні потреби громадян задовольняються незалежно від держави і її інститутів.

Термін «демократія» використовується в декількох значеннях:

1. Форма правління, при якій політичні рішення приймають безпосередньо всі без винятку громадяни, які діють відповідно з правилами правління більшості, називається прямою демократією або демократією участі.

2. Форма правління, за якої громадяни здійснюють своє право прийняти рішення не особисто, а через своїх представників, обраних ними і відповідальних перед ними, називається представницькою або плюралістичною демократією.

3. Форма правління, за якої влада більшості реалізується в межах конституційних обмежень, що мають своєю метою гарантувати меншості

умови для здійснення певних індивідуальних чи колективних прав, таких, наприклад, як свобода слова, віросповідання і т. д., називається ліберальною або конституційною демократією.

4. Форма правління, при якій будь-яка політична чи соціальна система, незалежно від того, є вона дійсно демократичною чи ні, ставить своєю метою звести до мінімуму соціальні та економічні відмінності, особливості, викликані нерівним розподілом приватної власності, називається соціальною демократією, крайнім проявом якої є соціалістична демократія.

Пряма демократія являє собою одну з найбільш очевидних форм організації політичного суспільства.

Процеси, що охопили низку країн світу в ХХ столітті, отримали назву політичної трансформації. Це політичний процес, в ході якого істотно змінюються умови і механізми функціонування політичної системи в цілому або її окремі частини, які ведуть до виникнення нових форм політичних організацій та інститутів, до зміни форм державного правління або політичного режиму. Вчені, що аналізують трансформаційні процеси з кінця 70-х років ХХ ст., ввели в науковий обіг термін «демократичний перехід» або «демократичний транзит» (лат. *transitus* – перехід, проходження), звідси й назва напрямку, який вивчає перехідні суспільства, – транзитологія. Перехід, в результаті якого відбувається зміна недемократичних режимів на демократичні, є процесом демократизації.

Серед науковців немає єдності у визначенні цього терміна. Найчастіше в самому загальному сенсі демократизацію розглядають як перехід від недемократичних форм правління до демократичних. Але важливо відзначити, що широке використання цього поняття в цілях характеристики різних видів суспільних трансформацій, пов'язаних з демократією, далеко не завжди виправдано: процес демократизації не завжди призводить до утвердження сучасної демократії. Демократизація – це процес появи демократичних інститутів і практик та консолідація демократії як можливий

підсумок демократизації, який передбачає перехід до сучасної демократії на основі укорінення демократичних інститутів, практик та цінностей.

В сучасній теорії і практиці демократія та демократизація не гарантує вирішення тих чи інших проблем, і лише створює умови для досягнення поставлених цілей. Результат залежить від умов протікання демократичного процесу, від характеристики сил, які будуть на нього впливати, від їх здібностей вирішувати проблеми.

Традиційно дослідники виділяють дві групи чинників, що впливають на процес демократизації: внутрішні і зовнішні. Під внутрішніми факторами маються на увазі, по-перше, соціально-економічні, культурно-цивілізаційні, ціннісні, а також внутрішньополітичні умови (інакше називаються структурними чинниками, які претендують на «об'єктивність»); а по-друге, характеристики задіяних у демократизації акторів, їх дії та взаємодії, прийняті рішення (процедурні фактори).

Представники структурного підходу намагаються виявити залежність між деякими соціально-економічними і культурними факторами і ймовірністю встановлення і збереження демократичних режимів у різних країнах. Ця залежність розуміється саме як структурна передумова демократизації, тобто обумовлена впливом тих чи інших об'єктивних суспільних структур, а не суб'єктивними намірами і діями учасників політичного процесу.

Якщо структурний підхід орієнтується на наявність об'єктивних соціальних, економічних, культурних і інших факторів, що впливають на благополучний або неблагополучний результат демократичних перетворень, то процедурний як необхідна основа демократизації і демократії виділяє дії політичних авторів, які здійснюють цей процес перетворень. На нашу думку, структурний і процедурний підходи доповнюють один одного, оскільки аналізують різні аспекти одного і того ж явища.

Американський політолог С. Хантінгтон ввів у широкий обіг поняття «хвиля демократизації», під якою він мав на увазі «сукупність транзитів від

недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються за певний проміжок часу, коли число таких транзитів значно перевершує число здійснених у той же часовий період переходів у протилежному напрямку».

Згідно теорії С. Хантінгтона, можна виділити три хвилі демократизації. Кожна з хвиль демократизації включала в себе «процеси лібералізації або часткової демократизації політичної системи», яка, однак, у ряді країн не ставала «повноцінно демократичною». Розуміючи всю ступінь умовності своїх досліджень, тим не менш, С. Хантінгтон виділив наступні дати хвиль демократизації: перша, довга хвиля демократизації 1828–1926 рр.; перший відкат 1922–1942 рр.; друга, коротка хвиля демократизації 1943–1962 рр.; другий відкат 1958–1975 рр.; третя хвиля демократизації починається з 1974 р. і триває донині.

Багато вчених визнають хвильовий характер демократизації і згодні з запропонованою С. Хантінгтоном періодизацією. Однак при цьому вони відзначають, що третя хвиля характеризувалася рядом особливостей, які стали підтвердженням складності і багатозначності розглянутого процесу. Серед них виділяються наступні:

- специфіка підсумків: «демократичні транзити» третьої хвилі в більшості випадків не закінчуються створенням консолідованих демократій;
- значна відмінність вихідних характеристик політичних режимів, що трансформуються: від класичного авторитаризму і військових хунт в Латинській Америці до посттоталітарного режиму у країнах Східної Європи;
- більш сприятливий міжнародний контекст.

Таким чином, стало зрозуміло, що процеси, які раніше подавалися як лінійні і однонаправлені, призводять до суперечливих результатів: справжніх консолідованих демократій виявилось менше, ніж режимів, що втягнулись у процеси демократизації. Звідси виникає необхідність з'ясування чинників демократизації і відповіді на питання, чому одні країни, що належали до

одного регіону (явно висока ступінь схожості), стають консолідованими демократіями або знаходяться на стійкій траєкторії демократичної консолідації, а в інших країнах цього регіону можуть встановлюватися стійкі режими, при всіх модифікаціях що не потрапляють під визначення демократичних, але і відрізняються від класичного визначення авторитарних.

Одна з перших спроб створення моделі переходу до демократії була зроблена Д. Растоу. В якості необхідних попередніх умов автор виділив національну єдність і національну ідентичність. Згідно Д. Растоу, демократичний перехід включає в себе три фази:

1) «підготовча фаза», відмінною рисою якої є не плюралізм, а поляризація політичних інтересів;

2) «фаза ухвалення рішень», на якій ухвалюються пакт або пакти, які включають вироблення та усвідомлене прийняття демократичних правил;

3) «фаза звикання», коли відбувається закріплення цінностей демократії, а також політичних процедур та інститутів.

Відштовхуючись від цієї моделі, можна відзначити, що підготовча фаза пов'язана з початком боротьби за демократичне оновлення суспільного ладу. У багатьох випадках, особливо в рамках першої хвилі процесу демократизації, демократія представлялася не стільки як самоціль, скільки як засіб позбавлення від того чи іншого соціального зла – деспотичного правління, важкого становища значної частини населення і т.д. Для цієї стадії характерна поляризація суспільства, яка, однак, існує в рамках вищевказаної «національної єдності». Важливою рисою підготовчої фази є формування демократично орієнтованої політичної еліти, здатної очолити маси рядових членів суспільства, незадоволених існуючим станом справ. Як показує історичний досвід минулого і теперішнього, саме ця фаза найчастіше є вирішальною для подальшого процесу демократизації.

Фаза прийняття рішень, яка в кінцевому підсумку є результатом попередньої боротьби за демократизацію, пов'язана зі зміною політичних інститутів і політико-правових норм суспільства в бік поліархічної

демократії. Вона може протікати у формі досягнення домовленості між представниками політичних еліт, результатом чого може стати прийняття відповідних законів, а також у формі референдумів і перших альтернативних виборів на багатопартійній основі. У тимчасовому плані тривалість даної фази також варіюється від країни до країни.

I, нарешті, заключна стадія, фаза звикання, є вирішальною для закріплення демократичних завоювань. Саме в рамках даного етапу демократичні норми, що встановилися на попередній стадії прийняття рішень, приймають незворотний (або, навпаки, зворотний) характер.

Значна частина науковців, серед них Г. О'Донелл, Ф. Шміттер, А. Пшеворський, А. Степан, при спробі створення певних моделей переходу до демократії обґрунтовує спадковість лібералізму та демократії.

Науково обґрунтованим є приклад типологічного моделювання переходу до демократії Г. О'Доннела і Ф. Шміттера, які виділили три основні стадії переходу до демократії:

1) лібералізація, яка передбачає процес інституціоналізації громадянських свобод без зміни владного апарату; результатом цього стає побудова «опікунської демократії» (тобто здійснюється опіка найчастіше військового апарату над демократичними інститутами);

2) демократизація – період інституціоналізації демократичних норм і правил, успішність якого залежить від виконання двох умов: демонтажу колишнього авторитарного режиму і свідомого вибору політичними силами демократичних інститутів і процедур; в процесі демократизації відбувається зміна всієї структури політичної влади і підготовка вільних конкурентних виборів, які формують основу демократичної політичної системи;

3) ресоціалізація громадян, яка передбачає засвоєння ними нових демократичних норм і цінностей.

Подібної думки притримується А. Пшеворський, чия модель складається з двох періодів: 1) лібералізації і 2) демократизації, що ділиться на дві стадії – «вивільнення з-під авторитарного режиму» і «конституювання

демократичного правління». Лібералізація характеризується нестабільністю і різною спрямованістю (знизу або зверху). Її результатом стає або поворотне посилення існуючого раніше авторитарного режиму або перехід до першої стадії демократизації. «Вивільнення з-під авторитарного режиму» відбувається менш болісно при укладенні компромісу між реформаторами (всередині авторитарного блоку) та поміркованими (всередині опозиції). Заключна частина процесу демократизації реалізується шляхом переговорів. В цілому модель А. Пшеворського побудована на виділенні особливої ролі характеру співвідношення політичних сил, що беруть участь в конфлікті і досягнення згоди.

Аналізуючи демократизацію авторитарних режимів, А. Ю. Мельвіль прийшов до висновку, що в більшості випадків успішних демократичних транзитів ініціатива йшла зверху від частини правлячої еліти, яка розкололася на прихильників перетворень, або реформаторів, і противників змін, або консерваторів. Реформи починалися не з демократизації, а з попередньої лібералізації режиму. На відміну від справжньої та інституційно підкріпленої демократизації ця лібералізація майже повністю контролювалася верхами і могла бути перервана ними в будь-який момент.

Між демократизацією і лібералізацією є принципові відмінності. Так, в авторитарних умовах лібералізація може включати поєднання політичних і соціальних змін, таких як послаблення цензури в ЗМІ, розширення ступеня свободи незалежних робітничих організацій, відновлення ряду індивідуальних юридичних гарантій, звільнення більшості політичних в'язнів, повернення політемігрантів, терпимості щодо політичної опозиції. Демократизація є більш широким і специфічно політичним поняттям, оскільки передбачає відкриту конкуренцію за право контролю над урядом, а це, в свою чергу, передбачає вільні вибори, що визначають склад кабінету. Лібералізація по перевазі модифікує взаємозв'язку держави і громадянського суспільства, а демократизація в основному змінює взаємовідносини між державою і політичним суспільством як таким.

Без попередньої лібералізації існуючого режиму (авторитарного чи тоталітарного) демократія вкоренитися не зможе. Конкретним прикладом цього твердження слугує Іспанія.

Наведені моделі демократизації не можуть бути визнані універсальними в силу того, що створити модель, що включає в себе всі можливі варіанти розвитку подій, неможливо.

Проте, з вищезазначеного можна резюмувати, що перехід до демократії складається з трьох етапів: а) криза авторитарного режиму і його лібералізація. Криза диктатури може бути викликана обставинами всередині і зовнішньополітичного порядку. Криза інститутів авторитарної держави пов'язана, насамперед, з недосконалістю проблеми наступності. Ослаблення або втрата режимом легітимності є важливою складовою його політичної кризи. Зниження легітимності відбувається не тільки на рівні мас, але і на рівні еліт. У правлячій еліті виникають різні течії. Прихильники «жорсткої лінії» вважають за необхідне підвищити згуртованість правлячої еліти шляхом повернення до фундаментальних цінностей режиму. Якщо це неможливо, то ситуацію може врятувати перехоплення влади одним з компонентів правлячого блоку (як правило, армією). Прихильники «м'якої лінії» вважають таке рішення небезпечним для режиму, вони вбачають вихід у пристосуванні режиму до змінених обставин шляхом його контрольованої лібералізації – надання громадянам деяких прав і свобод, переходу до «обмеженої демократії». Демократичний перехід зазвичай починається тоді, коли в еліті перемагають прихильники «м'якої лінії», починаючи лібералізацію.

Пожвавлення громадянського суспільства є одним з неминучих наслідків початку лібералізації. За короткий час виникають студентські асоціації, професійні спілки, протопартії. Починає формуватися відкрита політична опозиція режиму.

Союзи з опозицією означають виникнення в політичній системі важливих передумов демократизації. Авторитарна еліта остаточно

розпадається, в політичний процес включаються і неавторитарні сили. Це веде до появи елементів конкуренції. Здійснювана на цьому етапі реформа політичної системи має обмежений характер. Правляча еліта йде на визнання демократичної конкуренції, але одночасно прагне гарантувати збереження за собою контролю над державною владою. Для цього використовуються багатоступінчасті вибори, призначення частини депутатів зверху, мажоритарний спосіб голосування.

Зростаюча політична активність і посилення опозиції призводять до того, що ніякі внутрішні «запобіжники» вже не дозволяють повністю контролювати зверху результати політичної боротьби. Суспільство вступає в етап встановлення демократичного політичного режиму.

б) Встановлення демократії. Двома основними процесами встановлення демократії є формування конкурентної партійної системи та особливості інституціоналізації демократичних механізмів державної влади.

Формування конкурентної партійної системи починається в процесі підготовки та проведення перших вільних виборів. Інструментом впливу на форму партійної системи виступає виборчий закон.

Співвідношення між виконавчої і законодавчої владою – одне з основних питань на етапі встановлення демократії. Виконавчі органи повинні володіти значною незалежністю від законодавчих. Значною, не надмірною, інакше знову зросте небезпека повернення до авторитаризму.

При становленні демократії велике значення має процедура розробки конституції. Оптимальним варіантом є досягнення консенсусу з основних інституційних питань.

в) Консолідація демократії (від лат. *con* – разом, *solido* – зміцнюю) – етап демократизації, на якому відбувається інституціоналізація демократичних механізмів державної влади, адаптація суспільства до нових політичних механізмів та легітимація нового демократичного режиму. Від цього і залежатиме довготривалість, стабільність та легітимність демократичного режиму в суспільстві.

На цьому етапі виникає проблема «переходу лояльності». Слід враховувати, що демократичні механізми починають діяти не у вакуумі, а в суспільстві, де збереглися колишні групи інтересів і люди, прихильні до авторитаризму або просто задоволені тим, як їх інтереси захищалися старими структурами. Перед демократією постає проблема врахування цих інтересів у процесі заміни авторитарних структур. Вона фокусується в «дилемі ката» (як вчинити з лідерами авторитарного режиму?) і проблеми преторіанства (рішення досягається зменшенням втручання військових у політику шляхом створення професійної армії для того, щоб уникнути військових переворотів). Не менш важливою є і проблема забезпечення лояльності політичної опозиції.

Вперше проблема консолідації демократії отримала своє висвітлення в колективній роботі Г. О'Доннелла і Ф. Шміттєра «Переходи від авторитарного правління» (1986 р.) [659]. У поданні американських політологів консолідація демократії передбачає процес інституціоналізації нових норм і структур режиму, розширення їх легітимації та усунення перешкод, які на початкових етапах роблять їх встановлення важким. Крім того, Г. О'Доннелл консолідацію демократії характеризує як «ефективне функціонування демократичного режиму», що передбачає зміцнення демократії як громадсько-політичної системи, що припускає залучення переважної частини суспільства до цінностей демократії, усвідомлення демократії як найбільш досконалої форми політичного устрою порівняно з усіма іншими його формами.

Подібної думки притримується Т. Карл, який поняття консолідації розуміє як остаточне формування і утвердження демократичних політичних інститутів, так і згоду основних політичних сил з результатами демократичного політичного процесу [431]. Л. Даймонд стверджує, що консолідація демократії зводиться до досягнення широкої і глибокої підтримки демократії, коли всі найважливіші політичні актори – як на

елітному, так і на масовому рівні – переконані, що для їхньої країни демократичний режим краще будь-якого іншого [417].

Зосередив увагу на поєднанні політичних і економічних факторів А. Пшеворський. В його розумінні демократія стає консолідованою, коли в даних політичних та економічних умовах певна система інститутів стає єдиною можливою [673, с. 26].

Консолідація демократії близька по своїй концепції до концепції стабільності або інституціоналізації, але не подібна їй. Про стабільність демократії можна судити по закінченні деякого часу, більше того, стабільність може виникнути при домінуванні якоїсь політичної партії або конкретного політичного лідера з харизматичними рисами, що може призвести до відсторонення деяких соціальних груп від впливу на владу. Інституціоналізація також не означає консолідації демократії, тому що сформовані політичні інститути можуть бути лише ширмою для нового режиму, далекого від демократії за методами здійснення влади, де рішення приймаються кулуарно, а суспільство відчужене від влади.

При всій невизначеності результатів демократія покликана гарантувати визначеність або передбачуваність демократичних процедур. У цьому полягає головний зміст консолідованості. Суть її полягає в добровільному прийнятті демократичних інститутів і процедур усіма ключовими учасниками політичного процесу як єдино правильних і загально прийнятних. Як зазначає А. Мельвиль, «консолідована демократія – це саме така, при якій ніхто не має права «вето» на якій би то не було результат відкритого і змагального демократичного процесу» [462, с. 17]. Саме невизначеність результатів демократичного процесу при визначеності його процедур пояснює ту обставину, що в реальному політичному житті ми стикаємося з дуже різними типами і формами демократії і цілим спектром різних політичних систем і режимів, які розташовуються між демократією і авторитаризмом.

Наукова розробка проблеми консолідації демократії отримала свій повний розвиток у дослідженні Х. Лінца і А. Степана. Автори, об'єднуючи всі підходи, прийшли до думки, що демократична консолідація пов'язана з проведенням глибоких перетворень на поведінковому, ціннісному та конституційному рівнях. Х. Лінц і А. Степан виділили такі сфери, в яких консолідована демократія отримує підтримку і втілення: 1) громадянське суспільство (взаємодія держави з незалежними суспільними групами і об'єднаннями); 2) політичне суспільство (демократичні процедури та інститути); 3) правова держава; 4) ефективний державний апарат (бюрократія, яку може використовувати в своїх цілях нова демократична влада); 5) економічне суспільство (тобто система соціальних інститутів і норм, що виступають посередниками між державою і ринком). Тобто утвердження демократії означає, що вона перетворюється в «рутинну і глибоко інтерналізовану форму соціального, інституційного та психологічного існування» [619, с. 6].

Ще один підхід до визначення консолідації демократії полягає в досягненні компромісу між політичними партнерами, часом, з протилежними інтересами. Проблема за такої інтерпретації полягає в тому, щоб знайти способи, завдяки яким буде поважатися свобода інших людей і зменшиться її непередбачуваність. Невизначеність повинна бути прийнятною і повинен бути створений клімат взаємної довіри між політиками і простими громадянами шляхом демонстрації цінності демократії як оплоту проти анархії.

Узагальнюючи дослідження консолідації демократії, проведені в 1980-1990-х рр., Л.В.Сморгунов акцентує увагу на таких аспектах: по-перше, процес консолідації демократії передбачає інституціоналізацію нових форм та структур з використанням елементів традиційної культури; по-друге, консолідація демократії неможлива без відповідної реформи адміністративних державних структур, оскільки вступає в протиріччя не тільки з авторитарним стилем державного управління, але і з

раціоналізованою правовими нормами бюрократією; по-третє, консолідація демократії може здійснюватися не тільки на базі ліберальної моделі, але і на основі поєднання різноманітних форм і моделей; по-четверте, консолідація демократії передбачає вираз інтересів не тільки за допомогою політичних партій, але і через спонтанно виникаючі руху, місцеве самоврядування тощо; по-п'яте, консолідація демократії передбачає включення країн, де відбувається демократизація, в міжнародні співтовариства як рівних партнерів.

На процес консолідації демократії більший вплив справляють внутрішні фактори (наявність ефективних державних інститутів; розвиток громадянського суспільства і демократичної культури; формування сильних політичних партій, наявність інституціоналізованої єдиної партійної системи; виховання демократичної політичної еліти). Також вони в значній мірі відкривають перспективи для розвитку та підвищення якості демократії в тій чи іншій державі перехідного типу.

Вплив різних зовнішніх факторів (міжнаціональні явища, регіоналізм, неурядові організації, міжнародні інституційні актори) на процес зміцнення демократії, як правило, непрямий і певною мірою обмежений. Необхідно відзначити спільний вплив внутрішнього оточення і міжнародного контексту.

Демократія консолідується, коли суспільство починає відкидати будь-які інші альтернативи, не піддаючись на популістські обіцянки чергових політиків. У такому суспільстві більше не шукають найбільш прийнятні форми політичного режиму, усвідомлюючи безперспективність таких спроб.

1. 4. Висновки до розділу

Опрацювання значного масиву робіт дозволяє зробити висновок про потребу здійснення комплексного дослідження історії Іспанії в роки правління ІСРП. Незважаючи на значний науковий доробок з історії становлення демократичного суспільства в Іспанії, існує певна лакуна, особливо у вітчизняній іспаністиці, з ряду проблем: не достатнього ґрунтовно

проаналізовано роль та місце основних суспільних інститутів в консолідації демократичного режиму; відсутній систематизований перелік чинників, які забезпечили ефективність утвердження демократичних засад, та зробили демократизацію незворотнім процесом оновлення іспанського суспільства; недостатньо розкриті форми та методи взаємодії влади із Збройними силами Іспанії та силами внутрішньої безпеки як важливих складових демократичного процесу; малодосліджені питання єдності економічної та соціальної політики уряду ІСРП; недостатньо досліджено економічні засади утвердження демократичного режиму; відсутні ґрунтовні дослідження культурного розвитку Іспанії в контексті консолідації демократії.

Отже, аналіз стану наукової розробки проблематики демонструє необхідність поглиблення вивчення всесвітньої історії в Україні, на що неодноразово звертали увагу провідні вітчизняні науковці, зокрема С. В. Віднянський, А. І. Кудряченко, Л. О. Зашкільняк, Л. М. Алексієвець та інші. А іспанська історіографія підтвердила тезу про те, що не варто поспішати з «виходом» за межі національної історичної парадигми.

Проаналізована різноманітна джерельна база дисертації дозволяє комплексно дослідити найважливіші проблеми соціально-економічного та політичного розвитку Іспанії в роки правління Іспанської соціалістичної робітничої партії. Залучені документи висвітлюють ключові факти, які стосуються з'ясування особливостей поступової консолідації демократії. Вони дають підстави для авторської розробки аргументів та висновків.

Методологічні засади засвідчили, що трансформація франкістського авторитарного режиму в демократичний пройшла через класичних три етапи: підготовчий (лібералізація), етап прийняття рішень (встановлення демократії) та фазу адаптації (консолідації або утвердження демократії).

РОЗДІЛ 2

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ІСПАНІЇ В РОКИ ПРАВЛІННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО УРЯДУ

Подолавши труднощі періоду встановлення демократії, що розпочався після смерті засновника авторитарного режиму Ф. Франко в листопаді 1975 р., іспанське суспільство перейшло на новий етап демократичних перетворень, сутність яких полягала в консолідації, тобто утвердженні демократичних засад.

Новий імпульс зазначені процеси отримали після парламентських виборів у жовтні 1982 р., перемогу на яких здобула Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП)* на чолі з Феліпе Гонсалесом.

2.1. Основні суспільні інститути в умовах утвердження демократії

Для перспективної, довготривалої і стабільної легітимності демократичного режиму непересічне значення має не тільки форма новостворених організацій та інституцій, але й ефективність консолідації демократії. Визначальна роль у цьому процесі належить *уряду*. Його перманентна нездатність діяти рішучо та ефективно може негативно вплинути на його легітимність.

Окрім правильного встановлення черговості перетворень, ефективність зусиль уряду залежить від його здатності проводити в життя відповідний

---

* Іспанська соціалістична робітничка партія (El Partido Socialista Obrero Español, PSOE) - іспанська політична партія, що входить в Соціалістичний інтернаціонал і Європейську соціалістичну партію. Партія іспанських соціалістів була заснована 2 травня 1879 року і до 1881 року перебувала на нелегальному становищі. З кінця 19 століття ІСРП відіграла видну роль в іспанській політиці. У квітні 1921 р. з ІСРП виділилося ліве крило і утворило Іспанську комуністичну робітничу партію, яка в листопаді 1921 року об'єдналася з Іспанською комуністичною партією в єдину Комуністичну партію Іспанії. У січні 1936 року ІСРП вступила в Народний фронт, відіграла помітну роль в роки Громадянської війни 1936-1939 років, була заборонена після встановлення диктатури Ф. Франко (1939). Після відновлення демократії в Іспанії (1975) ІСРП під керівництвом Ф. Гонсалеса швидко зросла і перетворилася в масову партію соціал-демократичного спрямування. Партія займала друге місце за кількістю голосів на парламентських виборах 1977 і 1979 років, здобувала перемоги на місцевих виборах у великих містах країни, включаючи Мадрид і Барселону. У 1979 р. партія відмовилася від ідей марксизму. На парламентських виборах 1982 р. ІСРП одержала абсолютну більшість місць в обох палатах кортесів і сформувала уряд Іспанії.

політичний курс. Підтримка порядку у виконанні рішень має визначальне значення для авторитету уряду, а отже, для нового режиму. При цьому, однак, однаково згубним для демократичного уряду є як неправомірне використання сили, так і використання її в необхідних випадках. В уточненні потрібної лінії поведінки в кожній ситуації і полягає політичний талант лідерів.

Ще одна неодмінна умова ефективності дій нового уряду – реальність в здійсненні перетворень, розуміння тих об'єктивних труднощів, які викликають не тільки соціально-економічні, міжнародні умови, але і особливості політичної культури населення.

Статус іспанського уряду був закріплений в IV і V главах конституції 1978 р. і в законі «Про організацію центральної адміністрації держави» 1983 р. Стаття 97 іспанської конституції визначила, що уряд здійснює керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою, управління цивільними і військовими справами і захист держави. Після кожного оновлення складу Конгресу депутатів і в передбачених Конституцією випадках Король після попередніх консультацій з представниками політичних груп, представлених в Парламенті, пропонує через голову Конгресу кандидатуру на посаду голови Уряду (стаття 99).

Згідно із статтею 98 іспанської конституції уряд Іспанії складається з: прем'єр-міністра, віце-президента або віце-президентів (якщо є необхідність). Призначення та звільнення міністрів здійснює Король за пропозицією прем'єр-міністра.

Для багатьох іспанців перемога Іспанської соціалістичної робочої партії в жовтні 1982 р. означала остаточну ліквідацію режиму Ф. Франко та незворотність демократичного переходу.

30 листопада 1982 р. вперше у Конгресі депутатів в якості кандидата на посаду голови уряду виступив Ф. Гонсалес*. Основними засадами свого правління він визначив такі:

- суспільний мир та злагода, як гарантія розвитку свобод громадян;
- національна єдність, яка зміцнюється за рахунок різноманітності народів Іспанії;

- прогрес, як поняття, що йде за межі простого економічного розвитку.

Також ним були виділені чотири області проблем:

- 1) боротьба проти економічної кризи і безробіття;
- 2) прогрес у напрямку більш вільного і рівноправного суспільства;
- 3) послідовне реформування державного управління, у відповідності зі статтею 103 Конституції і розділу VIII, що вимагає нового розподілу влади в автономних співтовариствах і місцевих органах влади;
- 4) зовнішня політика, що відповідає сучасним реаліям Іспанії [1003].

2 грудня 1982 р. кандидатуру Ф. Гонсалеса підтримали в Конгресі депутатів (207 голосів було подано «за», 116 – «проти», 22 – утрималися). Підтримка Ф. Гонсалеса парламентаріями була настільки значною, що соціалістичний депутат і президент Конгресу Г. Песес Барба дозволив собі утриматися, що було першим і єдиним випадком в іспанській демократії, коли депутат, присутній при голосуванні, не віддав голос за свого кандидата.

У першій соціалістичній каденції (1982–1986 рр.) уряд Ф. Гонсалеса протистояв складній економічній ситуації. Соціалістичний кабінет міністрів ухвалив план економічної стабілізації, який мав за мету процес промислової

---

* Гонсалес Маркес, Філіпе. Народився 5 березня 1942 р. в Севільї в родині фермера. Єдиний з чотирьох дітей отримав освіту, вивчав право в Севільському університеті. В 1962 р. вступив в організацію Соціалістична молодь, а в 1964 р. - до лав ІСРП. З 1965 по 1970 роки – член провінційного комітету ІСРП, а згодом Національного комітету. З 1970 р. – член Виконавчого комітету партії. В 1974 р. обраний генеральним секретарем ІСРП. Ф. Гонсалес став представником нового покоління політиків-реформаторів серед іспанських соціалістів. Відома його фраза, сформульована у формі ультиматуму своїй партії: «Марксизм або я». У 1977 р. на перших демократичних виборах в країні Ф. Гонсалес отримав мандат депутата Конгресу і очолив опозиційну фракцію. Це дозволило Гонсалесу заявити про себе, як молодого, активного і перспективного лідера.

реконверсії. Ці заходи спровокували занепокоєння профспілок, маніфестації робітників, але в результаті дозволили відновити економіку [52; 268; 723].

У структурі промисловості позначилися базові галузі: чорна і кольорова металургія, енергетика, нафтопереробна. Значних масштабів набрали хімічна і машинобудівна промисловості, особливе місце посіло суднобудівництво, виробництво автомобілів, електротехнічних товарів, фармацевтика.

Соціалістичний уряд протистояв тероризму баскських сепаратистів організації ЕТА (жертвами якої стали більше ста осіб упродовж першого терміну повноважень ІСРП). Основними заходами для вирішення цієї проблеми були визначені такі: 1) співпраця з Францією, звідки терористи організовували акції в Іспанії з повною безкарністю; 2) амністія заарештованих членів ЕТА, які залишали збройну боротьбу; 3) пошук шляхів переговорів з ЕТА для стабілізації в Країні Басків; 4) зміцнення антитерористичного законодавства.

Одночасно було необхідно реформувати армію, щоб покінчити з небезпекою організації державного перевороту і досягнення повного підпорядкування армійської верхівки цивільній владі. Ця реформа була одним з великих успіхів кабінету міністрів (схвалення нового військового кримінального кодексу, закону про національну оборону та про реструктуризацію Міністерства оборони тощо) [149; 159; 275].

Інші важливі реформи уряду в цей період полягали в затвердженні університетської реформи, закону про право на освіту (який встановив безкоштовну і обов'язкову освіту до шістнадцяти років), а також в частковій декриміналізації абортів [148; 155; 798].

Були проведені також реформи податкової системи, скорочений до 40 годин робочий тиждень, збільшені оплачувані відпустки до 30 днів, знижений пенсійний вік до 65 років, підвищені виплати і пенсії багатодітним сім'ям, мільйони іспанців були включені в систему державної медичної допомоги [61; 68; 354].

На долю уряду соціалістів випали важкі й тривалі переговори як з керівництвом ЄС, так і з окремими його членами із приводу конкретних строків й умов приєднання Іспанії до інтеграційного механізму Співтовариства. Гострі розбіжності спалахнули із приводу розмірів фінансової допомоги Іспанії сільськогосподарськими, регіональними й соціальними фондами, а також її внесків у бюджет ЄС.

Іспанія, врешті-решт, змогла стати членом Економічної європейської спільноти з 1 січня 1986 р. Демократизація Іспанії та європейська інтеграція завжди були тісно пов'язані між собою. Історично склалося так, що європеїзація завжди сприймалась як кінцевий результат, який, безумовно, дозволив Іспанії консолідувати демократичні інститути і подолати минуле, відзначене внутрішніми конфліктами та авторитаризмом.

Ф. Гонсалес змінив радикально свою позицію стосовно НАТО. Парадокс діяльності Ф. Гонсалеса і очолюваної ним ІСРП полягав у тому, що, будучи переконаним проєвропейцем, як і інші ліві сили, він був явним противником вступу в НАТО. Після перемоги на виборах 1982 р. уряд соціалістів заявив про початок «періоду осмислення щодо військової інтеграції Іспанії в НАТО». Ф. Гонсалес поставив за мету курсу зовнішньої політики ІСРП переконати світову громадськість у новій прозахідній позиції, яку обрала Іспанія разом із урядом соціалістичної робітничої партії. Таким чином, поступово відбувається переоцінка зовнішньої політики уряду й усвідомлення того, що членство в НАТО, насправді, може зробити вплив Іспанії у світовій політиці більш вагомим. 12 березня 1986 р. був проведений загально іспанський референдум, в ході якого голова уряду попросив громадян підтримати вступ Іспанії до Альянсу. Перемога позиції, якої дотримувався Ф. Гонсалес, відмітила zenit його політичної кар'єри (52,5 % громадян висловились «за», «проти» – 39,8 %, решта утрималися.)

В ці роки в інституційному плані була завершена автономізація Іспанії з ухваленням статутів всіх 17 співтовариств [46].

У 1986 р. соціалістична партія Іспанії вдруге отримала абсолютну більшість в ході парламентських виборів. 22 липня 1986 р. Ф. Гонсалес знову виступив в Конгресі депутатів. У своїй доповіді він зробив акцент на вирішенні проблеми тероризму (удосконалення законодавства, міжнародна співпраця); подоланні економічної кризи (вирішення проблеми безробіття, інфляції, дефіциту держбюджету); створенні програм зайнятості населення, реформ в освіті, охороні здоров'я, соцзабезпеченні, розвитку нових технологій [1004].

Завдяки абсолютній більшості Ф. Гонсалес знову був обраний прем'єр-міністром 24 липня 1986 р. Тільки члени його партії проголосували «за» (184), 141 – «проти» і 6 представників Баскської націоналістичної партії утрималися.

Друга соціалістична каденція (1986–1989 рр.) була відмічена позитивною динамікою економічного розвитку, який продовжився до 1992 р. Це зростання зробило політику державних вкладень в інфраструктури ефективнішою, завдяки перенесенням фондів з ЄС.

Економічне зростання і засоби лібералізації привели до збільшення соціальної диференціації. 14 грудня 1988 р. профспілки Іспанії організували загальний страйк, вимагаючи відміни реформ на ринку праці. Країна була паралізована майже 24 години. Це був перший серйозний удар по політиці Ф. Гонсалеса. Заплановані реформи були відкладені, а соціальні витрати зросли.

У 1989 р. соціалістична партія Іспанії втретє перемогла абсолютною більшістю, але з сильним зменшенням голосів. 4 грудня Ф. Гонсалес знову з'явився перед депутатами. Маючи намір переконати парламентарів підтримати його кандидатуру на пост прем'єра у черговий раз, він нагадав про успіхи попередніх своїх кабінетів, говорив про необхідність підтримати темп економічного розвитку, підвищити зайнятість, зменшити соціальну нерівність, підвищити добробут громадян. Багато часу приділив розвитку стосунків з ЄС, а також важливості процесу автономізації Іспанії [1005].

5 грудня 1989 р. у відсутності 18 депутатів, Ф. Гонсалес отримав необхідну підтримку Конгресу. «За» проголосувало 167 депутатів (166 від ІСРП і 1 від Незалежної Канарської групи), 130 – «проти» і 37 – утрималися.

У третій каденції соціалістичної партії (1989–1993 рр.) Іспанія провела в 1992 р. два міжнародні заходи – Олімпійські Ігри в Барселоні і міжнародну виставку ЕКСПО в Севільї, які презентували новий образ сучасної країни, дуже відмінної від Іспанії диктатури Ф. Франко.

Проте, світова криза початку дев'яностих серйозно торкнулася Іспанії, привела до значної інфляції, а безробіття виросло до трьох мільйонів осіб.

Економічна криза супроводжувалася низкою корупційних скандалів та проявів перебільшення влади, які торкнулися соціалістичного уряду (діяльність антитерористичної озброєної групи ГАЛ; справа Флікка про незаконне фінансування передвиборчої кампанії 1982 р. ІСРП; справа «Іберкорп» щодо біржових спекуляцій за участю голови Нацбанку та інші).

На виборах 1993 р. соціалістична партія Іспанії знову перемогла, але вже без абсолютної більшості, а, отже, вона потребувала парламентської підтримки націоналістичних партій Каталонії (Конвергенції і Союзу) і Країни Басків (Баскська націоналістична партія).

8 липня 1993 р. Ф. Гонсалес був представлений в Конгресі в четвертий раз як кандидат на посаду прем'єра. У своїй доповіді він висловився про важливість структурних реформ в економіці; прогресі конкурентоспроможності іспанської економіки; про реформу податкової системи і ринку праці; необхідності перегляду умов укладення трудових договорів, а також про закінчення перенесення повноважень від центральної влади до автономій [1006].

Соціалістичний кандидат отримав абсолютну більшість в першому голосуванні в Конгресі депутатів завдяки підтримці каталонських і баскських націоналістів 9 липня 1993 р. В підтримку було віддано 181 голос (159 від ІСРП, 17 від Конвергенції і Союзу, 5 від Баскської націоналістичної партії). Проти проголосувало 165 депутатів і лише один утримався.

Четверта каденція ІСРП (1993–1996 рр.) супроводжувалася економічними труднощами, скандалами і сильним тиском опозиції. 27 січня 1994 р. відбувся масштабний страйк. Лідери профспілок організували восьмигодинне протистояння, щоб показати свою незгоду з трудовою реформою, яка сприяла укладанню контрактів з низьким рівнем зарплати для молоді, ліквідації деяких виплат по безробіттю тощо. Всі ці події привели до дострокових виборів у березні 1996 р., на яких соціалісти зазнали поразки.

Законодавча ініціатива в період консолідації демократичного режиму знаходилася в руках уряду, що було обумовлено гегемонією ІСРП на політичній арені.

Уряд соціалістичної партії підтримувався стабільною більшістю парламенту. Проте, згідно з Конституцією, парламент здійснював контроль за діяльністю уряду. Він виражався у формі інтерпеляції (запитів) і питань до членів уряду, резолюції осуду, перевірки діяльності уряду слідчими комісіями парламенту. Найважливішою формою контролю були визначені резолюції. Якщо Конгрес затверджує резолюцію осуду, уряд подає королю заяву про відставку. Але ще є поняття «питання довіри». Різниця між резолюцією осуду і «питанням довіри» полягає в політичному відтінку. Резолюція осуду ініціюється безпосередньо парламентом, зазвичай опозиційними групами з наміром позбавити підтримки прем'єр-міністра, тоді як «питання довіри» висуває сам голова уряду, щоб отримати схвалення своєї програми дій.

У вказаний період резолюція осуду була представлена групою Народного альянсу проти соціалістичного уряду Ф. Гонсалеса 23 березня 1987 р. Ініціатива була приречена на невдачу із самого початку, оскільки соціалісти мали абсолютну більшість в Конгресі. Результати голосування були такими: з 332 голосів, 67 було подано «за резолюцію» (Народний альянс і Союз Валенсії), 195 – «проти» (ІСРП, Об'єднані Ліві, Баскська націоналістична партія, Ескаудіко Ескерра) і 70 утримались (Демократичний та соціальний центр, Конвергенція і Союз, Демократична народна партія,

Ліберальна партія, Регіональна арагонська партія, Незалежне угруповання Канар, Галісійська коаліція) [975, с. 150].

«Питання довіри» до уряду висунув сам Ф. Гонсалес 5 квітня 1990 р., щоб впровадити «спеціальну політику діалогу», яка б дозволила формувати конкурентоспроможну економіку в Європі, реалізовувати ефективну зовнішню політику і розвивати управлінський процес в автономіях. Ф. Гонсалес отримав підтримку Конгресу – 176 голосів «за», 130 – «проти», 37 утрималися і сім були відсутні.

Окрім правильного встановлення черговості перетворень, ефективність зусиль уряду залежала від його здатності проводити в життя відповідний політичний курс. Підтримка порядку у виконанні рішень мала визначальне значення для авторитету уряду, а отже, для нового режиму.

Ще одна неодмінна умова ефективності дій нового уряду полягала в реальності здійснюваних перетворень, розумінні тих об'єктивних труднощів, які викликали не тільки соціально-економічні, міжнародні умови, але і особливості політичної культури населення.

Важливе місце в системі органів державної влади займає *парламент*, який складає законодавчу гілку влади будь-якої країни. Особливою є його роль в трансформаційних процесах.

У роки існування франкістської диктатури (1939–1975 рр.) іспанські Кортеси виконували лише дорадчі функції. Членами Кортесів були міністри, члени Національної ради «Іспанської фаланги», голови Верховного суду і Військового трибуналу, мери 50 провінційних столиць, ректори університетів, урядовці та інші. Уряд очолював фундатор режиму Ф. Франко. Ніякі законопроекти не могли бути внесені до Кортесів без згоди уряду, а Франко володів правом вето відносно будь-якого ухваленого Кортесами законопроекту.

Після смерті Ф. Франко роль іспанського парламенту кардинально змінилася. Можна виділити три основні етапи, в яких трансформувалися головні функції парламенту. Перший етап – виконання головної ролі (1977–

1982 рр.), який збігається зі встановленням демократії, і з центристськими урядами меншості, що сприяло більшому виконанню головної ролі парламентом.

Другий – зменшення ролі парламенту (1982–1989 рр.), який збігається з активною консолідацією політичної системи, і з трьома виборчими перемогами соціалістичної більшості. Це приводить до домінування соціалістів та їх політики в головних політичних інститутах, чим і пояснюється зменшення ролі парламенту.

Третій етап розпочався з 1989 р. коли прослідковується зростання ролі парламенту у зв'язку з появою певної рівноваги між двома силами більшості (Іспанської соціалістичної робітничої партії та Народної партії). На цьому етапі зростає роль опозиції [540].

Найголовніший політичний успіх демократичних сил після смерті Ф. Франко полягав у схваленні старими франкістськими кортесами закону «Про політичну реформу» (1976 р.) [31], адже він передбачав їхній фактичний розпуск. І вже в червні 1977 р. відбулись перші демократичні парламентські вибори, за результатами яких був сформований перший демократичний парламент. Саме він був зобов'язаний організувати розробку нової конституції Іспанії, яка була ухвалена на загальнонаціональному референдумі в грудні 1978 р.

На основі нової конституції в березні 1979 р. був обраний новий парламент, який започаткував першу легіслатуру цього органу.

Згідно з Конституцією, Генеральні кортеси, що складаються з нижньої палати – Конгресу депутатів (від 300 до 400 чоловік) і верхньої, – Сенату, були наділені правом здійснювати законодавчу владу, приймати бюджет, контролювати діяльність уряду, визначати свою внутрішню структуру і порядок діяльності, принципи організації державних органів і взаємовідносини між ними, основи правового статусу особи та державних службовців, адміністративно-територіальний устрій держави, основи статусу регіональних автономних утворень. Обираються парламентарі на 4 роки

шляхом загальних рівних прямих виборів і таємного голосування, при цьому Конгрес депутатів на основі пропорційної системи, а Сенат, що є палатою територіального представництва, – мажоритарної. Крім того, частина складу Сенату призначається регіональними автономними об'єднаннями.

В Іспанії вся діяльність Кортесів – основної арени політичної боротьби партій – будується з урахуванням результатів виборів. Депутати і сенатори в обох палатах об'єднані за ознакою партійної приналежності в парламентські групи (партійні фракції), а позафракційні депутати складають змішану групу – міхта – причому вони входять до неї автоматично. У перервах між сесіями палат, а у разі розпуску тієї або іншої – до моменту формування нового складу – працюють постійні депутатські комісії, в яких представлені парламентські групи пропорційно кількості її членів. Постійні депутатські комісії підзвітні відповідно Сенату і Конгресу депутатів.

Перемога на парламентських виборах у жовтні 1982 р. Іспанської соціалістичної партії дала новий поштовх консолідації демократичного режиму. Президентом Конгресу депутатів 18 листопада 1982 р. був обраний соціаліст Г. Песес-Барба Мартінес (338 голосів – «за», жодного проти). Після наступних парламентських виборів президентом Конгресу тричі обирався теж представник ІСРП Ф. Понс Іразабал (15 липня 1986 р. 322 голосами «за», 21 листопада 1989 р. 184 голосами «за» та 29 червня 1993 р. 184 голосами «за»).

Роль парламенту в процесі демократичної консолідації зменшилася. По-перше, існував недостатній стимул для парламентської роботи (обмежений зв'язок парламенту з громадськими групами, тому і складність з ухваленням рішень; несумісність з професійною діяльністю (з 1983 р.); встановлення суворої ієрархії парламентської діяльності; недостатня значущість цієї діяльності в I і II легіслатурах; падіння професійної кваліфікації депутатів). По-друге, зростання важливої ролі експертів у вирішенні проблем. По-третє, перебуваючи при владі до 1996 р., ІСРП тричі формувала абсолютну парламентську більшість (у 1982, 1986 та 1989 роках)

та всі уряди. Таким чином, уряд був майже єдиним головним героєм парламентської гри: переважна більшість в обох палатах була соціалістичною. А група депутатів-соціалістів перетворилася на глядача зв'язків між урядом і опозицією. Слабкість опозиції також зіграла важливу роль у втраті парламентом ролі політичного гравця [692, с. 232].

Основними функціями парламенту є законодавча і контролююча. Також попередня згода Генеральних кортесів вимагається при укладанні договорів і угод, в яких містяться зобов'язання політичного, військового, фінансового характеру, йдеться про територіальну цілісність держави або передбачається прийняття, зміна або відміна законів.

Законодавча діяльність Кортесів полягає в обговоренні законопроектів і законодавчих пропозицій, що надходять у Конгрес і Сенат від уряду, окремих депутатів, сенаторів, асамблей автономних областей, а також груп виборців (до 500 тис. людина). Усі законопроекти ставляться на голосування спочатку в нижній, а потім у верхній палатах. У разі розбіжностей між палатами останнє слово залишається за Конгресом.

Законодавча функція парламенту в період консолідації демократії була обумовлена гегемонією ІСРП. Законодавча ініціатива знаходилася в руках уряду, а 88 % схвалених законів в кожній легіслатурі було запропоновано урядом і тільки 12 % – парламентом [560, с. 93].

У вказаний період парламент швидко ратифікував, іноді майже без дискусій проекти законів, запропоновані урядом. Деякі з них, які були в результаті прийняті, не отримували правки (це 24 % в Конгресі і 30 % в Сенаті); майже половина проектів з правкою були виправлені в Сенаті (у III легіслатурі це 77 %, а в IV – 81 %) [540, с. 258; 678, с. 70]. Більшість законів приймалися насправді виключно в комісіях.

Таким чином, існувала недостатня значущість парламентської діяльності з точки зору громадської думки, оскільки з роботи в комісіях виходили тільки короткі хроніки в пресі і на телебаченні, коли обговорювалися питання великого політичного інтересу. Тільки тоді, коли

проводилися пленарні засідання із цього приводу, повторно передавалися цілі дискусії, що мали більший ефект.

Дві третини опитаних вважали, що парламент дуже або достатньо необхідний для функціонування демократії, але існувала частина громадян, які оцінювали його роботу негативно. Відносно важливості кожної палати, то Сенат сприймався як менш важливий. Стосовно законодавчої функції, то у 1982 р. 48 % респондентів вважали, що Кортеси виробляють закони, а через 5 років так вважали лише 10 %. Щодо функції Кортесів, то 33 % вважали, що вони полягають в тому, щоб представляти націю, 23 % – видавати закони і 20 % – контролювати уряд. Для майже половини опитаних (41 %) депутати представляли малий інтерес або зовсім були не цікаві [540, 258].

Парламент виконує функцію політичного контролю. В останніх двох легіслатурах даного періоду, дві третини часу пленарних засідань було присвячено діяльності контролю і тільки одна третина ухваленню законів. Парламентський контроль за діяльністю уряду виражається у формі інтерпеляції (запитів) і питань до членів уряду, резолюції осуду, перевірки діяльності уряду слідчими комісіями парламенту. Найважливішою формою контролю є резолюції. Якщо Конгрес затверджує резолюцію осуду, уряд подає королю заяву про відставку.

Неминуче зменшувало парламентську значущість в цей період виконання головної ролі політичних партій в парламенті. Крім того, уряд соціалістичної партії підтримувався стабільною більшістю парламенту. В цьому випадку парламент був сценою, що демонструвала публічну реакцію на політику уряду і лише в дуже обмеженій мірі це служило стимулом для самокорекції уряду [687, с. 174].

Проте, іспанський парламент зіграв важливу роль в процесі консолідації демократичного режиму, оскільки впливав на процес формування правлячої еліти та виступав символом представницької демократії.

Монархічний устрій в Іспанії багато століть був символом національної єдності. Принц Хуан Карлос* зайняв пост глави держави в якості короля Іспанії після смерті фундатора і беззмінного керівника авторитарного режиму Ф.Франко 20 листопада 1975 р.

З цього часу розпочався принципово новий етап еволюції інституту монархії, в рамках якого монархія перетворюється одночасно в потужний каталізатор демократичних перетворень і арбітра у протистоянні різних політичних сил.

Перш ніж ініціювати демократичні реформи, монархії було необхідно зміцнити втрачені позиції як у структурі політичної системи, так і в суспільстві в цілому.

Успішне вирішення поставленої задачі забезпечило монархії різні типи легітимності: франкістську (22 липня 1969 р. Ф. Франко призначив Хуана Карлоса принцом Іспанії та своїм спадкоємцем з титулом короля), династичну (14 травня 1977 р. батько Хуана Карлоса дон Хуан де Бурбон офіційно відмовився від своїх прав на престол) і демократичну правову, нормативним закріпленням якої стала Конституція 1978 року. Згідно з її положеннями інститут монархії не інтегрований в жодну з конституційних гілок влади. Йому відводиться роль «арбітра», «посередника» в діючій структурі інститутів [732, с. 2].

---

* Син глави Іспанського королівського дому дона Хуана, графа Барселонського, онук Альфонса XIII. Народився в 1938 р. в Римі, куди його дід, король Альфонсо XIII, та інші члени королівської сім'ї переїхали після оголошення Другої Іспанської Республіки 1931 р. У 1947 р. Франсіско Франко проголосив Іспанію монархією, але трон залишився незайнятим. Граф Барселонський, основний претендент на престол, раніше був ворогом Франко і брав участь у змові проти нього. Хуан Карлос і його брат, за домовленістю Ф. Франко з графом Барселонським, отримували освіту в Іспанії. В 1948 р. Хуан Карлос переїхав в Іспанію і почав навчання у місті Сан-Себастьян, проте закінчив його на юридичному факультеті Мадридського університету Сан-Ісідро в 1954 р. З 1955 по 1957 рр. він проходив військову службу і навчання в Сарагосі в Академії Збройних Сил. У 1957 р. він вступив і провчився рік у військово-морській школі у Понтеведра, а потім ще рік у військово-повітряному училищі в Мурсії. У 1961 р. він закінчив один із найпрестижніших університетів в Іспанії, Мадридський університет Комплутенсе. У 1969 році Ф. Франко призначив 31-річного Хуана Карлоса спадкоємцем іспанського престолу, проти волі батька. Хуан Карлос повинен був зайняти престол не відразу, а лише після смерті Франко, що і сталося 22 листопада 1975 р. Король виявив далекоглядність, провівши практично одразу ж після вступу на престол демократичні реформи, легалізувавши політичні партії (1977) і розпустивши франкістську «фалангу».

Згідно з Конституцією, як символ єдності держави, король був наділений правом втручатися у важливі питання суспільно-політичного життя: санкціонувати і промульгувати закони (стаття 62); скріплювати своїм підписом декрети, прийняті Радою міністрів (стаття 62); призначати голову та членів уряду (статті 99.3 і 100); призначати голову та суддів Конституційного суду (статті 159, 160); призначати голову Верховного суду (стаття 123.2); призначати голів рад урядів автономних спільнот (стаття 152.1).

Також до його функцій були віднесені: призначення цивільних і військових службовців; надання почесних звань та нагородження орденами згідно із законами; верховне командування Збройними силами; здійснення вищого заступництва королівським академіям.

В якості арбітра і модератора функціонування державних інститутів монарх був наділений правом: скликати і розпускати Генеральні кортеси і призначати вибори згідно з умовами, встановленими Конституцією; призначати референдум у випадках, встановлених Конституцією (стаття 62 с); пропонувати кандидата на посаду голови уряду.

Демократичний процес супроводжувався прийняттям нових законів, які зобов'язали монарха призначати на посади голів таких органів: голову Рахункової палати (стаття 29 Закону «Про Рахункову палату») [136], Генерального прокурора (стаття 29.1 закону «Про регулювання статусу прокуратури») [43], управляючого Банком Іспанії (стаття 24.1 Закону «Про автономію Банку Іспанії») [117].

Набуття монархією визначальної ролі в період демократичної трансформації невіддільне від самої особистості Хуана Карлоса. Значною мірою «особистісне» визнання іспанцями короля пізніше було перенесено з особистості на інститут монархії. Крім того, іспанська монархія після смерті Ф. Франко перетворилася з авторитарного, за своєю суттю, інституту в демократичний. Вона не просто органічно інтегрувалася в демократичну політичну систему, але і виступила ініціатором її формування. Більш того,

монархія «страхувала» молоду демократію від небезпеки сповзання в новий військовий авторитаризм, виступаючи своєрідним «запобіжником» політичної системи.

В лютому 1981 р. було здійснено спробу військового перевороту. Після виступу монарха по телебаченню із закликом засудити путч, іспанці переконались, що Хуан Карлос є гарантом стабільності та прибічником демократичних перетворень.

Король, виступаючи в якості почесного президента різних фондів, особисто підтримує створення і розвиток нових технологій в Іспанії і сприяє ініціативності у галузі економіки та бізнесу, науково-дослідним розробкам, соціальному прогресу та загальному розвитку іспанського суспільства в його численних проявах.

Дон Хуан Карлос завжди нагадував про європейське покликання Іспанії протягом своєї історії і підтримував процес вступу до Європейського співтовариства.

Так, відкриваючи 22 січня 1985 р. саміт з експорту, король Хуан Карлос розкритикував протекціонізм в якості моделі для виходу з економічної кризи. Його висловлювання було сприйнято як виклик на користь вільного обміну, модернізації економіки та збільшення присутності іспанських товарів у світі. «Історія показала нам, що політика протекціонізму та автаркії не дали результатів», – зазначив монарх. Твердження щодо того, що заходи відкритості та лібералізації завжди були в Іспанії позитивними, завершилось висловленням надії на майбутню інтеграцію в Європейське економічне співтовариство [878].

13 березня 1991 р. в королівському палаці відбулась офіційна презентація проекту «Конвергенція технологій» (COTEC) для впровадження технологічних інновацій. COTEC була ініціативою приватного сектора, яку презентувала група з 45 корпоративних спонсорів, що належали до різних секторів промисловості. Проект був безпосередньо пов'язаний з науковими дослідженнями в промисловій сфері. Монарх сказав, що одним з важливих

чинників інтеграції Іспанії в Європу є технологічне та наукове оновлення. «Це завдання значно перевищує чисто економічний і технічний аспекти, тому що дослідження є основним аспектом культурної еволюції розвинених країн» [817].

14 липня 1993 р. король Хуан Карлос, відійшовши частково від протоколу, скористався об'єднаною сесією Конгресу та Сенату на відкритті п'ятого скликання, щоб наполягати на необхідності суспільного договору. «Більше, ніж будь-коли, в цих обставинах ми повинні об'єднати зусилля і знаходити компроміси між політичними та громадськими силами», – сказав він. «З діалогом та співпрацею всіх, ми повинні захищати справу свободи, прогресу, справедливості та солідарності» [926].

Конституція Іспанії закріпила верховне командування Збройними силами за монархом. При здійсненні своїх функцій, Його Величність зустрічається раз на рік з командуючими трьома видами військ, головує при врученні дипломів у військових академіях та вищих школах, відвідує численні підрозділи. Так, зокрема, перебуваючи на 81 церемонії вручення дипломів офіцерам штабного коледжу 28 лютого 1985 р., Хуан Карлос закликав до співпраці та розробки програм модернізації армії, але зберігаючи дисципліну і лояльність [816].

Завжди уважний до подій в інтелектуальній сфері дон Хуан Карлос виступає покровителем Королівської академії і підтримує регулярний зв'язок з культурою і, зокрема, з університетами. Він був обраний почесним доктором тридцяти престижних іспанських та іноземних університетів. Також він сприяв виникненню Фонду Королівської Академії, який був створений за участю державних та приватних структур в 1994 р. Монарх також є почесним головою Ради Інституту Сервантеса, відповідального за поширення іспанської мови в світі.

У листопаді 1985 р. в Іспанії відзначали 10-річчя коронації монарха. Спецвипуск телевізійної передачі «Щотижневий звіт» 24 листопада був присвячений саме цій події, а в студію був запрошений Хуан Карлос. «Я

широ вірю, що демократія, по суті справи, консолідується в Іспанії та функціонує з мінливістю, яка нагадує інші демократичні країни Західної Європи» [782].

У світлі цих подій 21 листопада 1985 р. голова уряду Ф. Гонсалес заявив агентству «Ефе», що день коронації Хуана Карлоса «10 років тому, ініціював швидкий процес відновлення всіх прав і свобод іспанців, типових для сучасних, розвинених суспільств». «Народ протягом десятиліть плекав тверду надію на те, що прийде час і в одних руках зосередиться спільна доля в мирі та свободі. 10 років назад ми відкрили двері у майбутнє, а наша надія уособлюється в особі короля, який консолідує наші сподівання» [824].

Ще через 10 років відзначали 20-літнє правління Хуана Карлоса. За результатами соціологічних досліджень сприйняття особи монарха та соціального інституту, який він уособлював, стало ще більш позитивним ніж у середині 80-х років [860].

Цікавою вийшла стаття на шпальтах впливово економічного американського видання «The Wall Street Journal» тиражем в 2 млн. екземплярів, охарактеризована кореспондентом іспанської газети «Ель Паіс». Автор публікації, Л. Ерік Калоніус, назвав Хуана Карлоса «харизматичною, сильною та популярною особистістю». «У той час, коли монархіями цікавляться в якості туристичних місць, король Іспанії володіє реальною владою». «Хаун Карлос ефективно співпрацює з соціалістичним прем'єр-міністром Феліпе Гонсалесом... Якщо Гонсалес бере штурвал державного корабля, то король є кілем, стабілізуючою силою на поверхні». У статті висвітлюються мудрість глави держави, а також його переконання, що монархія в Іспанії повинна бути привабливою для середнього класу [769].

Монархія перетворилась в загальнонаціональну силу, що не тяжіє до жодної з політичних сил. Хуан Карлос ніколи не прагнув спиратися лише на монархістів або створити партію монархістів. Він прагнув бути «королем всіх

іспанців», відродити в Іспанії монархічну традицію та зміцнити повагу до інституту монархії [525, с. 77].

Невід'ємною складовою державного устрою, єдиним правовим механізмом вирішення конфліктів і захисту прав і свобод громадян в демократичному суспільстві виступає *судова влада*.

Судова реформа в розвитку країни відіграє одну з основних ролей. Реформування судової влади та судової системи не обмежується лише вдосконаленням функціонування судів та суддів. Судова реформа у більш широкому контексті має сприяти створенню умов для забезпечення реального захисту прав та свобод людини і громадянина, що неможливо без системного, ефективного і логічного взаємозв'язку та взаємодії між судовою, законодавчою і виконавчою гілками державної влади.

До 1985 р. судова влада в Іспанії здійснювалася на підставі тимчасового закону «Про організацію судової влади» від 18 вересня 1870 р., додатковим законом «Про органічну судову владу» від 14 жовтня 1882 р., базовим законом «Про реформу муніципального правосуддя» від 19 липня 1944 р. і численними законними і регламентними розпорядженнями.

Новий соціалістичний уряд з метою зміцнення демократичних засад взявся за реформування судової системи. Тим більше, що Іспанія планувала вступ до ЄС, а законодавство у цій сфері не відповідало в повній мірі основним засадам Співтовариства.

Згідно з Конституцією Іспанії 1978 р. (п. 5 ст. 117) принцип єдності судової влади є основою організації і діяльності судів. Військове правосуддя здійснюється виключно у військовій області і в умовах облогового положення. Забороняється створення надзвичайних судів [3].

Конституція заснувала Конституційний суд, який, згідно з доктриною, не входить в систему органів судової влади Іспанії і покликаний контролювати діяльність усіх трьох гілок державної влади. Він вирішує питання про конституційність законів і актів уряду, що мають силу закону, розбирає конфлікти з питань компетенції між державою і регіональними

автономними об'єднаннями, а також скарги окремих осіб (фізичних і юридичних) на порушення їх конституційних прав і свобод. В діяльності Суду можливий і конкретний контроль за правовими нормами; такий контроль виникає, коли який-небудь судовий орган під час процесу встановить, що застосовувана ним норма, від законності якої залежить винесення рішення, суперечить конституції. У такому разі цей орган має право звернутися в Конституційний суд. Рішення Конституційного суду, у тому числі і закони, які визнають неконституційними, або окремі правові норми, мають обов'язкову силу і оскарженню не підлягають. Конституційний суд складається з 12 членів. Вони призначаються королем за пропозицією кожної з обох палат (по 4), уряду (2) і Генеральної ради судової влади (2) з числа досвідчених суддів і прокурорів, юристів – професорів університетів, державних службовців і адвокатів. Члени Суду призначаються на дев'ять років (передбачена процедура оновлення складу Суду кожні три роки на 1/3). Голова призначається королем на три роки за пропозицією членів суду [427, с. 214].

Склад Суду має високий професійний рівень, оскільки його членами можуть бути члени судів і прокурори, професори університетів, посадовці публічної адміністрації і адвокати, які є компетентними юристами і працюють за своєю професією більше п'ятнадцяти років.

Свою основну функцію контролю за конституційністю законів Суд виконує тільки після набуття ними чинності. Попередній контроль за конституційністю був ліквідований в 1985 р.

Свої повноваження Конституційний суд поширює на усю територію країни. Його рішення мають обов'язкову силу.

У 1981 р. в Іспанії був ухвалений закон «Про народного захисника» [132], який обирається на 5 років Генеральними кортесами і має своїм завданням забезпечення захисту основних прав і свобод громадян. Його повноваження обмежуються лише їх частиною, хоча і значною, а саме тими правами, які закріплені в першому розділі конституції, і виключають інші

можливості для громадян, впливаючи з норм основного закону. Він тільки «охороняє» вказані права і свободи громадян, але не є гарантом дотримання для громадян усіх норм основного закону. Народний захисник може за службовим обов'язком або на чию-небудь вимогу (фізичної або юридичної особи) почати і проводити розслідування відносно дій і рішень публічної адміністрації і її представників по відношенню до громадян. Він може просити Конституційний суд перевірити конституційність того або іншого акту, вимагати від адміністрації відміни незаконних постанов і розпоряджень, звертаючись при необхідності до прокуратур і суду. Народний захисник підзвітний лише Генеральним кортесам [132; 503, с. 316]. В досліджуваній період цю посаду обіймали Хоакін Руїс-Хіменес Кортес (1982–1987 рр.), Альваро Хіль Роблес (1988–1993 рр.), Фернандо Альварес де Міранда і Торрес (1994–1999 рр.).

Найбільш значущим кроком в реформуванні судової системи стало ухвалення органічного закону «Про судову владу» в липні 1985 р., який врегулював порядок формування, діяльності та підлеглості судів. Це був важливий крок напередодні вступу Іспанії в ЄС.

Так, систему судів Іспанії очолив Верховний суд. Це вища судова інстанція в країні, у тому числі і для судів регіональних автономних об'єднань. Керує ним голова, що призначається королем. Верховний суд складається з 5 палат: 1) з цивільних справ; 2) з кримінальних справ; 3) з адміністративних суперечок; 4) з соціальних справ; 5) військової (ст. 55). Є також Особлива палата і Палата з питань управління. У складі кожної з палат 10–12 членів і голова [153, с. 20639; 503, с. 316].

Нижче за Верховний суд знаходиться Національний суд у складі пленуму і трьох палат (ст. 64). Колегія з кримінальних справ в першій інстанції розглядає справи по звинуваченню в злочинах проти монарха, спадкоємця Корони та найвищих органів і посадовців держави. Разом з цим в її компетенцію входить слухання справ, відкритих по фактах підробки грошових купюр, великих фінансових махінацій, контрабанди наркотиків і

відносно осіб, які скоїли злочини за кордоном, а також питання екстрадиції (ст. 65). Палата з адміністративних суперечок розглядає проблемні питання, прийняті міністрами, держсекретарями, а також відносно тероризму. Палата з соціальних питань займається проблемами, які виходять за межі компетенцій судів автономних співтовариств (ст. 66) [153, с. 20630–20640; 503, с. 316].

Вищі суди правосуддя діють на території автономних співтовариств і виносять рішення від їх імені. Вони мають у своєму складі по три палати – з цивільних і кримінальних справ; з адміністративних суперечок; з соціальних питань (ст. 72). Ці суди розташовані у великих містах (у Мадриді три суди) і розглядають, головним чином, скарги на рішення нижчих судів з цивільних і адміністративних справ, а також по першій інстанції цивільні справи з великою сумою позову, суперечки у справах про патенти і торговельні марки та ін. справи в них зазвичай слухаються колегією з п'яти суддів (ст. 70–79).

Провінційні суди створені в усіх 50 провінціях країни (15 з них вважаються палатами відповідних вищих територіальних судів). Вони розглядають в колегіях з трьох професійних суддів або справи про тяжкі карні злочини як суди першої інстанції, або апеляційні скарги на вироки, винесені нижчестоящими судами з кримінальних справ (ст. 80–83) [153, с. 20640–20641; 503, с. 316].

У кожній провінції засновуються також суди першої інстанції, що поєднують в собі функції слідчих судів; суди з адміністративних суперечок; з соціальних питань; пенітенціарні і у справах неповнолітніх (ст. 84–98). Останні були засновані ще в 1918 р. і розглядають колегіально або у складі єдиного судді справи про правопорушення неповнолітніх, а також спори з сімейних питань. Систему цих судів очолює Вища рада захисту неповнолітніх в Мадриді.

У тих муніципальних округах, де відсутні суди першої інстанції, призначаються світові судді, що є нижчою судовою інстанцією. Вони розглядають одноосібно основну масу дрібних цивільних суперечок, а також справи про малозначні кримінальні злочини. На відміну від інших категорій

суддів, світові судді обираються строком на 4 роки Вищим судом правосуддя цього адміністративного співтовариства (ст. 99–103).

З метою розв'язання конфліктів, які виникають в сфері правосуддя, в травні 1987 р. був прийнятий закон «Про судові конфлікти» у відповідності до положень закону «Про судову владу» (1985 р.) [162]. Конфлікти юрисдикції між судами або судами та адміністрацією вирішуються колегіальним органом, заснованим президентом Верховного суду, що складається з п'яти членів.

У 1988 р., згідно з Органічним законом від 28 грудня, «з метою спрощення судової процедури з кримінальних справ при дотриманні гарантій прав обвинуваченого» була введена нова судова інстанція – судді з кримінальних справ. Ці судді розглядають одноосібно кримінальні справи, за які може бути призначене покарання до шести років позбавлення волі (у ряді випадків допускається і заочний розгляд справи з відома обвинуваченого). У кожній провінції є, як правило, декілька суддів з кримінальних справ, а в Мадриді – декілька головних суддів цієї категорії, повноважних розглядати найбільш складні справи в будь-якій частині Іспанії (ст. 88, ст. 89). Слідчі суди ведуть дізнання і слідство з кримінальних справ, які надалі передаються до провінційних судів або в суди з кримінальних справ. Окрім цього вони розбирають дрібні правопорушення і можуть переглядати рішення світових суддів. У Мадриді діють декілька центральних слідчих судів, юрисдикція яких поширюється на усю Іспанію [166; 503, с. 316].

У листопаді 1994 р. був ухвалений закон, який реформував деякі положення закону «Про судову владу», зокрема процедуру призначення суддів, їх кар'єру, врегульовував склад та норми функціонування палат Верховного суду тощо [183].

В роки консолідації демократичного режиму був відновлений інститут присяжних засідателів, на що схвально відреагували в ЄС. Суди присяжних були введені в Іспанії в 1886 р. для розгляду справ про тяжкі кримінальні злочини. В період франкістської диктатури інститут суду присяжних був

скасований. Реальне відновлення цього інституту почалося з ухваленням органічного закону «Про суд присяжних» в 1995 р., згідно з яким суд присяжних розглядає справи про злочини проти особи, честі, свободи і безпеки людини, про посадові злочини та проти довкілля. Склад трибуналу включає головуючого професійного суддю, дев'ять присяжних засідателів і два запасних (ст. 1, ст. 2). Обов'язковими умовами для присяжних засідателів визначені наступні: бути іспанцем, повнолітнім, носієм політичних прав; бути грамотним та дієздатним (ст. 8) [185].

У кінці 1970–1980-х рр. була утворена система господарсько-адміністративних трибуналів. Її очолив Центральний господарсько-адміністративний трибунал, що складається з голови, 11 членів і генерального секретаря. Трибунал розглядає по першій інстанції фінансові суперечки на великі суми і скарги на постанови Міністерства економіки та інших центральних установ, а по другій інстанції – скарги на постанови нижчих судів господарсько-адміністративних трибуналів регіональних автономних об'єднань і відповідних трибуналів провінцій.

Конституція 1978 р. проголосила принцип незалежності і незамінності суддів (ст. 117). Вони призначаються на свої посади Королем за рекомендаціями Генеральної ради судової влади, що відіграє найважливішу роль в управлінні та контролі за діяльністю судів. До її складу входять голова Верховного суду (голова Ради) і 20 членів, 12 з яких обираються на 5 років суддями усіх категорій зі свого середовища і 8 – Кортесами з числа досвідчених адвокатів і інших юристів (ст. 122) [3].

Статті 107 та 122 закону «Про судову владу» визначили, що у компетенцію Генеральної ради судової влади входить: 1) участь в призначенні голови Верховного суду і Генеральної ради судової влади; 2) участь в призначенні членів Конституційного суду; 3) інспекція судів і трибуналів; 4) набір, освіта та вдосконалення суддів і магістратів; 5) призначення магістратів Верховного суду, голів і магістратів тощо. Генеральна рада судової влади складається з: голови; віце-президента;

постійної комісії; дисциплінарної комісії; комісії з кваліфікації та комісії рівності [153, с. 20643, 20645].

В червні 1987 р. був ухвалений закон «Про судову поліцію», яка проводить розслідування з кримінальних справ, і передусім уповноваженими на те співробітниками Цивільної гвардії. Стаття 126 конституції встановила, що судова поліція залежить від суддів, судів і від генеральної прокуратури.

Отримала статус конституційного інституту, відповідно до закону, ухваленого в грудні 1981 р., прокуратура, яка діє при Верховному суді, при Конституційному суді і високих судах [43]. Прокуратура діє відповідно до принципів єдності дій і ієрархічного підпорядкування, на чолі з генеральним прокурором. Останній призначається королем за пропозицією уряду. На чолі прокуратури знаходиться генеральний прокурор, що призначається королем за пропозицією уряду і після отримання консультації Генеральної ради судової влади. У завдання прокуратури входить спостереження за законністю, за дотриманням прав і свобод громадян (ст. 29). Прокуратура здійснює свої функції через свої органи на основі принципів єдності своїх дій, ієрархії, підпорядкування закону і незалежно від впливу політичних партій. З кримінальних справ прокуратура підтримує звинувачення і цивільні позови.

Найвищий контрольний орган фінансової звітності і економічної діяльності держави – Рахунковий суд. Він підкоряється безпосередньо Генеральним кортесам і здійснює свої функції за дорученням Кортесів при обговоренні і затвердженні звіту про генеральний бюджет держави. Окрім цього, Рахунковий суд направляє Генеральним кортесам щорічний звіт, в якому при необхідності повідомляє про допущені, з його точки зору, порушення і заходи відповідальності.

Рахунковий суд складається з 12 рахункових радників, до числа яких входить голова і прокурор. Рахункові радники призначаються Генеральними кортесами – по шестеро Конгресом депутатів і Сенатом – строком на 9 років. Голова призначається королівським декретом строком на 3 роки. Члени

Рахункового суду незалежні і незамінні. Прокуратура Рахункового суду складається з прокурора, що призначається урядом, і двох прокурорських адвокатів і функціонально підпорядкована генеральному прокуророві.

Для вирішення колективних конфліктів, спірних питань, обґрунтування умов праці суддів в 1980 р. було створено Професійне об'єднання суддів, яке розпалося на кілька асоціацій після III (лютий 1983 р.) та IV (вересень 1984 р.) конгресів, – на власне Професійне об'єднання суддів, «Судді для демократії» та «Асоціацію Франсіско де Віторія».

Професійні об'єднання суддів вели активну роботу щодо захисту прав та інтересів своїх членів, а також проводили просвітницьку роботу в правовій сфері, підтримуючи різноманітні дебати щодо змін законодавства.

Реформування законодавчої бази в зазначений період активно висвітлювалось на шпальтах офіційних видань Іспанії, зокрема газет «Ель Паіс», «АВС» та інших [746; 786–788; 791; 792; 812; 834; 863; 905; 907].

В період утвердження демократичного режиму було здійснено низку заходів для вдосконалення судової системи Іспанії. Проте цікавим є дослідження громадської думки з цього приводу. Так, у 1995 р. більшість іспанців вважали, що адміністрація правосуддя функціонувала погано (46 %), 36 % відповіли, що нормально і лише 15 % відповіли, що добре. Щодо якості функціонування судів, то на початок 90-х рр. більшість громадян не відчули суттєвих змін (47 %), а 20 % відзначили, що діяльність судів покращилася. Також опитування продемонструвало престиж присяжних засідателів (48 %) та зростання ступінення довіри до професійних суддів (з 28 % у 1987 р. до 41 % у 1996 р.) [703, с. 60, 66, 83].

Складовою частиною політичної системи суспільства є *засоби масової інформації*. Вони висловлюють інтереси суспільства, різних соціальних груп, окремих особистостей. Їх діяльність має важливі суспільно-політичні наслідки, бо характер інформації, що адресується аудиторії, визначає її ставлення до дійсності та напрям соціальних дій.

Особливо актуальним розуміння проблем впливу і взаємозв'язку функціонування системи ЗМІ з розвитком демократії виявляється для держав, що переживають період трансформації. Це пов'язано з тим, що важливі процеси соціально-економічних перетворень відзначаються суперечливістю та приховують у собі певні небезпеки, які консолідовані демократії навчилися передбачати та долати за допомогою законів і моральних норм.

Утвердження основного закону в грудні 1978 р. мало дуже важливі наслідки для ЗМІ. З однієї сторони, ліквідація преси Руху (преси попереднього авторитарного режиму) шляхом закриття газет або передачі їх в приватні руки сприяла свободі без прецедентів, а з іншої сторони, руйнування радіо Руху сприяло розквіту радіо, яке почало конкурувати з пресою.

Стаття двадцята основного закону стосувалася безпосередньо свободи слова і поширення інформації:

1. Визнаються та охороняються такі права на: а) вільне вираження і поширення поглядів, ідей і думок усно, письмово або іншими способами; б) технічне, наукове, художнє, літературне виробництво і творчість; в) свободу викладання; г) вільну передачу і отримання достовірної інформації за допомогою будь-яких засобів поширення.

Для здійснення цього права закон регулює право на нерозголошення таємниці і на професійну таємницю.

2. Здійснення вказаних прав не може бути обмеженим ніяким видом попередньої цензури.

3. Закон встановлює порядок організації і здійснення парламентського контролю над засобами масової інформації, залежними від держави або від публічних установ, і гарантує доступ до вищезгаданих засобів основним соціальним і політичним групам, поважаючи громадський і мовний плюралізм Іспанії.

4. Здійснення цих свобод обмежується повагою прав, закріпленою в цьому розділі, приписів законів тих, що його розвивають і, передусім, правом на честь, приватне життя, власне ім'я і захист молоді і дитинства.

5. Конфіскація публікацій, записів і інших засобів інформації здійснюється тільки на підставі судового рішення [3, с. 35, 36].

Соціально-політична трансформація Іспанії фактично збіглася зі вступом країни в Європейський Союз. Тому, зіткнення національних інформаційних інтересів в рамках демократичного суспільства і прагнення включитися в європейський інформаційний простір збіглися в історико-часовому просторі. Розвиток національної інформаційної політики Іспанії в контексті європейської політики інформаційного суспільства характеризувався двома суперечливими тенденціями. З одного боку, виходячи з проєвропейського характеру політики іспанський уряд координував свою діяльність в національній інформаційній сфері з діяльністю ЄС, планомірно впроваджуючи основні вимоги Європейського Союзу. З іншого боку, це не перешкоджало реалізації власних уявлень про інформаційну політику. Основні європейські норми, прийняті іспанським законодавством в інформаційній сфері, включили в себе принцип свободи вираження, принцип медіаплюралізма, принцип вільного руху інформаційних товарів і послуг на інформаційному ринку ЄС.

В процесі демократизації іспанського суспільства преса відчула важливий розквіт з появою публікацій усіх видів. З'явилися нові підприємства і журналістські групи, реорганізувалися старі. Вони, сприйнявши дух епохи і потреби ринку, отримали невдовзі високі позиції. Серед них виділяються: група «Пріса» (Prisa), створена в 1972 р., тяжіє до соціалістичної партії Іспанії; група «Зета» (Grupo Zeta), створена в 1976 р., поміркована, не націоналістична, з передовими поглядами; група «Годо» (Godó) поміркована, не націоналістична, консервативна, офіційно створена в 1998 р., але формування сягає ще 1881 р. з появою газети «Ла Вангардіа» (La Vanguardia – центристська ідеологія, ліберально-монархічного спрямування).

Окрім газет з історією, таких як «АБЦ» (ABC – правочентристської ідеології) або «Ла Вангардіа», з'явилися нові, такі як «Ель Паїс» (El País, тяжіє до соціалістичної партії), «Ель Мундо» (El Mundo, тяжіє до Народної партії), які перетворюються на серйозні підприємства комунікації і групи влади.

Засоби мас-медіа активно включилися в процеси, що відбувалися в суспільстві, в першу чергу в політичній сфері. Так, вони уважно стежили за передвиборною кампанією 1982 р., намагалися прогнозувати результати виборів, а також підтримували інтереси тих політичних сил, з якими мали спільну ідеологію.

«Ель Паїс» припускала перемогу соціалістичної партії Іспанії абсолютною більшістю, проте, католицьке щоденне видання «Я» (Ya) не бачило можливість ІСРП перемогти, хоча і звинуватило в підйомі соціалізму недбалістю Союзу демократичного центру. «Ель Алькасар» (El Alcazar – профранкістського спрямування, супротивник демократичного транзиту) використовувала титуловану карту «червона Іспанія», щоб показувати місця «де переможе марксизм».

Діяльність ЗМІ в роки правління соціалістичного уряду продемонструвала гласність, доступність інформації, яка стала більш об'єктивною та достовірною. На шпальтах газет та в телеэфірі розповсюджувалася інформація різного політичного спрямування; публікувалися виступи і звернення іспанського короля; громадяни отримали можливість спостерігати за відкритими дебатами політичних опонентів; регулярно друкувалися інтерв'ю з провідними політичними та державними діячами, передвиборчі програми політичних сил, дебати у парламенті та дискусії в уряді, результати референдумів та виборів; висвітлювалися соціально-економічні та політичні проблеми, боротьба історичних областей Іспанії за автономію, результати опитування громадської думки тощо. Зрозуміло, що найбільш цікавими та важливим для виборців були публікації передвиборчих програм політичних партій, а також інтерв'ю з політиками,

які представляли найбільші політичні сили. Насамперед це стосується лідера правлячої Іспанської соціалістичної робітничої партії Ф. Гонсалеса та лідерів опозиційної Народної партії М.Фраги та Хосе М. Аснара [754; 755; 757; 758; 761; 762; 823; 846; 847; 908; 909].

Про гласність мас-медіа в роки консолідації демократичного режиму свідчить опублікована інформація, яка розкривала факти корупції у вищих ешелонах влади: справа Флікка (незаконне фінансування передвиборчої кампанії 1982 р. ІСРП зі сторони мільйонера Карла Ф. Флікка), справа Румаса (експропріація, продаж та ліквідація холдингу Румаса, що призвело до повного банкрутства компанії), справа ГАЛ (створення та незаконне фінансування терористичної організації за участю поліцейських та високопосадових осіб соціалістичного уряду, яка вела боротьбу з членами ЕТА), справа фінансової групи «Іберкорп» (біржова спекуляція з банківськими векселями, до якої був причетний голова Нацбанку Іспанії М. Рубіо) та інші. Найбільше уваги зазначеним фактам приділяли провідні іспанські газети «Ель Мундо», «Ель Паіс», «АВС» та «Ла Вангардіа» [754; 756; 762; 799; 810; 815; 828; 832; 847; 852; 853; 854; 855; 857; 858; 891; 900].

Використовували засоби масової інформації і профранкістські сили, а також ортодоксальні католики, які чинили опір демократичному переходу. Так, зокрема, профранкістський «Ель Алькасар» був способом вираження думок групи військових, колишніх військових франкістів, які виступали проти демократичних перетворень. Напередодні спроби військового путчу 1981 р. у цьому виданні публікувались схвальні статті щодо можливості застосування Збройних сил. Ортодоксальні католики висловлювали своє занепокоєння політикою ІСРП у соціальній сфері, зокрема дозволом на аборт тощо.

У 80-і роки посилюється регіональна преса. В Галісії це «Ель Коррео галлего» (El Correo gallego), «Ель Ідеал галлего» (El Ideal gallego – католицьке видання, пропагувало регіоналізм), «Фаро де Віго» (Faro de Vigo – центристської ідеології); в Каталонії – «Ель Періодіко де Каталонія» (El

Periodico de Cataluña – лівоцентристської націоналістичної ідеології), «Ель Періодіко де лас елексіонес» (El Periodico de las elecciones), «Аві» (Avui – правоцентристської націоналістичної ідеології); в Арагоні – «Герольд Арагона» (Heraldo de Aragón – консервативної ідеології, пропагувало регіоналізм), «Діаріо де Теруель» (Diario de Teruel); у Валенсії – «Лас Провінсіас» (Las Provincias – консервативної ідеології, пропагувало регіоналізм), «Леванте» (Levante – прогресивної ідеології). В Країні Басків з'явилися «Ель Коррео» (поміркованої, не націоналістичної, консервативної ідеології), «Деіа» (Deia – націоналістичної ідеології), «Егін» (Egin, діяльність якої була заборонена судом через зв'язок з ЕТА). Таким чином, розвиток регіональної преси з різним ідеологічним спрямуванням сприяв консолідації демократичних засад в іспанському суспільстві.

В березні 1984 р. був ухвалений закон, який врегулював право на спростування опублікованої інформації. Кожна людина, будучи фізичною або юридичною особою, отримала право на виправлення оприлюдненої інформації за допомогою будь-якого громадського засобу масової інформації, якщо розголошення цієї інформації могло нанести їй шкоду. Закон встановив порядок і терміни публікації спростувань. Якщо у вказаний період не були надруковані або поширені виправлення, то потерпілий міг звернутися до судді першої інстанції за місцем проживання або до судді першої інстанції місця, де знаходився цей засіб масової інформації [150].

В серпні цього ж року уряд ухвалив закон, за яким інформаційні агентства та журналістські групи отримали право на субсидювання своєї діяльності з метою захисту плюралізму та гласності інформації, що є характерними ознаками демократичного суспільства [53].

Війна в Перській затоці (2 серпня 1990р. – 28 лютого 1991р.) відкрила інший важливий період в історії іспанської журналістики, особливість якого полягала в способі протистояти інформаційному спотворенню фактів, представлення яких не завжди збігалось з офіційною версією. Напруженість у відносинах між урядом і засобами зв'язку була очевидною особливо на

початку протистояння. Засоби зв'язку та спеціальні кореспонденти витримали суворість цензури, пропаганду і дезінформацію не лише з боку зовнішніх джерел, але також самих іспанських офіційних джерел. Вони докладали значних зусиль, щоб наблизити іспанську публіку до подій величезної трансцендентності, хоча не усі видання підтримали таку позицію.

Соціалістичний уряд почав процес реформування телевізійного простору. Ще у січні 1980 р. був прийнятий «Статут радіо та телебачення», згідно з яким державна телерадіослужба (TVE) об'єднала національне радіо Іспанії та телебачення. Метою нової служби було розвиток демократичних засад в іспанському телевізійному та радіо просторі, подача об'єктивної неупередженої інформації, розповсюдження гласності та плюралізму думок. І особливо яскраво це прослідковувалось в період виборчих кампаній 1982, 1986, 1989, 1993 та 1996 років, коли громадяни могли безпосередньо спостерігати за виступами кандидатів, а 24 травня 1993 р. вперше в Іспанії відбулись теледебати між політичними опонентами. Ф. Гонсалес та Хосе М. Аснар зустрілись віч-на-віч у прямому ефірі каналу «Антена 3». За перебігом спостерігали більше 9 мільйонів громадян протягом двох годин. Лідер опозиційної Народної партії дорікав Ф. Гонсалесу за економічну кризу, безробіття, марнотратство, корупцію, проте запропонувати чіткі заходи виходу з кризи не зміг. У 1996 р. дебати вже не відбулись через небажання Хосе М. Аснара, оскільки, на його думку, не варто було давати можливість уряду Ф.Гонсалеса реабілітуватись перед виборцями у прямому ефірі [755; 759; 819; 837; 898; 899; 916].

Згідно з 14 статтею «Статуту радіо та телебачення» право мати власний осередок загальнонаціонального теле- та радіоефіру отримала кожна автономія [38]. З 1970 по 1982 рр. такі осередки з'явилися в найбільших регіонах країни. А вже в 1982 р. з'явився осередок у Кастилії та Леоні, 1984 р. у Кантабрії, у 1986 р. у Ла-Ріосі, у 1989 р. у Кастилії-Ла Манча та Естремадурі.

Проте, кожна автономія почала виступати за відкриття власних незалежних від держави каналів, які б транслювали передачі на мові регіонів.

У січні 1984 р. був ухвалений «Регулюючий закон Третього каналу телебачення», на підставі якого так звані треті канали повністю перейшли під управління автономій. Діяльність цих каналів, відрегульованих в цьому законі, була викладена в таких пунктах:

- а) об'єктивність і правдивість інформації;
- б) розмежування між інформацією і думками;
- в) повага до політичного, релігійного, громадського, культурного і лінгвістичного плюралізму;
- г) захист молодості та дитинства;
- д) повага рівності, зазначеної у в статті 14 конституції країни.

Ще до ухвалення даного закону 1 січня 1983 р. почало трансляцію автономне баскське телебачення – ЕТБ на підставі статті 19.3 статуту автономії (1979 р.) та закону, ухваленого в травні 1982 р. [45; 125]. Через три роки з'явився ЕТБ-2 з трансляцією іспанською мовою і, таким чином, ЕТБ-1 повністю став баскськомовним.

З січня 1984 р. почалися регулярні трансляції ТВ-3 (Автономного каталонського телебачення) в результаті прийняття статуту автономії (стаття 16) та відповідного закону [126]. Це було телебачення, яке вело трансляції каталонською мовою також для Валенсії, Балеарських островів, Андорри і зон Арагона. Популярність каналу привела до його конкуренції з загальнонаціональним телебаченням, в результаті чого в нього виникали певні проблеми. Спочатку тривалість трансляцій становила лише чотири години на добу, а в кінці 1985 р. час було подовжено. Чотири роки пізніше з'явився Канал-33, що належав також телебаченню Каталонії.

Автономне галісійське телебачення (TVG) почало трансляцію регулярно у вересні 1985 р. галісійською мовою. Тривалість трансляції дорівнювала 39 годин на тиждень. Правовою базою виступили статут автономії від 1981 р. (стаття 34.3) і відповідні закони [48; 50; 131].

Автономне телебачення Андалузії (канал Південного телебачення), почало свою трансляцію в лютому 1989 р. з метою розповсюдження загальної інформації андалузцям та демонстрацією лінгвістичного розмаїття регіону. Юридичною основою також виступив статут автономії від 1982 р. (стаття 16.1) і відповідні закони [72; 140].

У грудні 1987 р. ухвалюється закон «Про порядок зв'язку». Цей закон встановив правову основу надання різних видів зв'язку, їх функції та відповідальність державного управління, громадських і приватних секторів [75].

У 1988 р., 5 травня оприлюднюється «Закон приватного телебачення», в результаті якого приватними стали: Антена 3, Теле-5 і Канал Плюс. Одна з цілей закону полягала в тому, щоб приватне телебачення служило для розширення можливостей інформаційного плюралізму в Іспанії. Закон був ухвалений, щоб уникнути ситуації, яка суперечила б вільній конкуренції, існуванню олігополії та зловживання домінуючою позицією [81].

Таким чином, державне телебачення втратило свою монополію в цій сфері. Денаціоналізація телебачення та поява місцевих каналів також продемонструвало утвердження демократичного режиму, оскільки це значною мірою сприяло гласності, доступності та об'єктивності інформації, а також регіональному розвитку.

5 квітня 1989 р. створюється Федерація автономних органів радіо і телебачення. У вищезгадану федерацію об'єдналися усі радіостанції і публічне телебачення автономій, за винятком Естремадури. Метою федерації було підтримка діяльності організацій, що об'єднались, керівництво відповідними спільними планами, обмін інформацією каналами, координація участі членів в рекламному ринку тощо.

Головні факти цього нового періоду можуть зводитися до таких моментів: зникнення колишньої преси Руху і поява демократичних засобів масової інформації; визнання нових мультимедійних груп; поява стратегій економічної концентрації з боку журналістсько-радіотелевізійних груп.

В роки правління ІСРП (1982–1996 рр.) в країні відбувались суттєві демократичні перетворення: формування нової політичної, партійної та виборчої систем; загальнонаціональні, автономні та місцеві вибори, вибори до Європарламенту; реформування різних сфер суспільного життя, соціальних інститутів тощо. ЗМІ брали активну участь у зазначених процесах. Окремо необхідно зазначити про роль мас-медіа в розповсюдженні політичної інформації серед громадян та про їх безпосередній вплив на волевиявлення.

Найбільш популярними джерелами інформації про політичні події були телебачення та преса, оскільки про результати виборів до Європарламенту, в Каталонії та муніципальних виборів громадяни дізнавалися в першу чергу з телевізору, потім з періодичних видань, радіо, а потім вже вони відзначили інші джерела інформації [680, с. 208].

Напередодні проведення виборів, референдумів та інших суспільно значущих заходів в кожній цивілізованій країні проводяться соціологічні дослідження думки громадян про можливі результати таких заходів або щодо їх безпосередньої участі або волевиявлення. В більшості випадків оприлюднення результатів таких досліджень не впливали на зміну думки виборцями. Це свідчить про те, що громадяни в своїй більшості були освічені і певною мірою впевнені в питаннях політичного спрямування.

Найбільший вплив на прийняття виборцями остаточних рішень щодо волевиявлення мали аргументи політиків, а потім вже засоби масової інформації. Так, за результатами дослідження від 24 до 45 % громадян робили свій остаточний вибір в результаті переконливих аргументів політиків, від 20 до 32 % як наслідок отриманої інформації зі ЗМІ. Решта виборців довіряли думці колег, друзів та родичів [680, с. 203].

В період демократичних перетворень активно діяли журналістські асоціації: Асоціація іспанських щоденних видань (AEDE) – 1977 р.; Асоціація професійної преси – 1925 р.; Федерація асоціацій журналістів Іспанії (FAPE) – 1922 р. За мету вони визначали: просувати розвиток та

престиж іспанської преси в світі; захищати інтереси асоційованих компаній; розповсюджувати культурну та наукову роботу.

Іспанія має тривалу історію взаємин з *католицькою церквою*. Релігійні норми, звичаї і традиції донині є невід'ємною частиною соціально-культурного життя населення. Унікальність ситуації по відношенню до церкви і релігії склалася в Іспанії у зв'язку з тим, що традиційно глибокі і тісні зв'язки держави і церкви зберігалися тут до ХХ століття. Всі іспанські конституції – 1812, 1837, 1869 і 1876 рр., включаючи конституцію Першої Іспанської Республіки, оголошували католицизм офіційною релігією [453, с. 255].

Особливо трагічними для церкви стали роки ІІ Республіки (1931–1936) і Громадянської війни (1936–1939). «Іспанія перестала бути католицькою», – сказав напередодні прийняття конституції 1931 р. міністр М. Асанья, маючи на увазі лише те, що за новим законом католицизм втрачав статус офіційної релігії [359, с. 280].

Католицька церква, вступивши в союз з режимом Ф. Франко і свідомо підтримуючи його, дистанціювалася від нього в останні роки. Деякі єпископи, священники і віруючі вважали поновлені обговорення Другого Ватиканського собору несумісними з союзом церкви і держави. Після смерті Ф.Франко кардинал Вісенте Енріке-і-Тарранкон, президент Єпископальної конференції Католицької церкви, відкрито підтримав перехід до демократії.

Ратифікація Конституції Іспанії в грудні 1978 р. наочно продемонстрували соціополітичні зміни в Іспанії і схвальне ставлення Ватикану до них.

Конституція вмістила фундаментальні принципи в цій області, зробивши акцент як на свободи громадян, так і у відносинах між державою і релігійними віруваннями. Стаття 14 Конституції Іспанії заборонила дискримінацію серед іспанців саме з релігійних міркувань. Стаття 18.1 «гарантує свободу ідеології, релігії і віросповідання людей і співтовариств»,

підкріплюючи це положення умовою, що «ніхто не може бути примушений робити заяви щодо своїх релігійних та ідеологічних переконань».

У ст. 18.3 йдеться про те, що в країні «немає державної релігії». Це порушило традиційний для Іспанії союз між державою і Католицькою церквою.

Католицька церква, проте, має більш глибокі корені в іспанському суспільстві, ніж будь-яка інша. Конституція визнала цей соціальний факт і надала церкві певні привілеї в порівнянні з іншими релігіями. Стаття 16.3 свідчить, що «влада повинна брати до уваги релігійні вірування іспанського суспільства і повинна підтримати послідовні відносини співпраці з Католицькою церквою та іншими релігіями» [3, с. 34].

Католицька церква має особливий статус, але закон «Про свободу релігії», підписаний у липні 1980 р., надав рівний правовий статус усім церквам, релігіям і релігійним громадам. Проте вони повинні реєструватися в спеціальному реєстрі з метою оприлюднення факту свого існування (ст. 5) [129]. У відповідності з цим законом при Міністерстві юстиції була створена «Консультативна комісія з релігійної свободи», яка складалась з представників адміністрації та релігійних конфесій. Комісія займалася всіма питаннями, що стосувалися застосування закону про свободу релігії, вона надавала звіт за угодами, підписаними з релігіями, які мали «добре відомий вплив в Іспанії» (ст. 7 і 8) [129, с. 16805].

14 липня 1989 р. «Консультативна комісія з релігійної свободи» визнала, що іслам є глибоко вкоріненою релігією в Іспанії. У тому ж році була створена в Мадриді Іспанська федерація ісламських релігійних організацій, до якої належали практично всі ісламські громади, зареєстровані в реєстрі релігійних організацій міністерства юстиції.

21 лютого 1990 р. були підписані угоди про співпрацю між державою та федераціями релігійних об'єднань євангельських протестантів та єврейських громад. Ці угоди поклали край традиції релігійної нетерпимості. У відповідності зі статтею 7.1 закону «Про свободу релігії» в листопаді

1992 р. були укладені угоди про співробітництво між іспанською державою та Євангельською федерацією релігійних об'єднань Іспанії, з Федерацією єврейських громад Іспанії та з Ісламською комісією Іспанії [107–109; 683, с. 256].

Кримінальний захист релігійної свободи здійснюється на основі Кримінального кодексу, ухваленого в листопаді 1995 р., в частині «Злочини проти свободи совісті, релігійних почуттів і поваги до померлих» у статтях 522, 523, 524, 525, 526 [4, с. 160–162].

Конституція країни спричинила скасування, анулювання чи прийняття законів, які врегульовували питання, пов'язані з ідеологією і католицькою вірою. Дві особливі області – шлюбне регулювання і освіта.

В католицькій церкві шлюб нерозривний. В останньому варіанті Цивільного кодексу Іспанії перед прийняттям конституції було встановлено, що канонічний шлюб повинен укладатися у випадках, якщо хоча б один партнер є католиком; цивільний шлюб був дозволений тільки у випадках, коли жоден партнер не був католиком (стаття 42 Цивільного кодексу і Закону від 24 квітня 1958 р.). Оскільки стаття 52 Цивільного кодексу передбачала, що «шлюб розривається тільки в разі, якщо один з подружжя помирає», цивільний шлюб теж був нерозривний. Стаття 32.2 Конституції Іспанії передбачає, що закон регулює форму шлюбу, вік людей, що вступають в шлюб, їх права, обов'язки, а також «підстави для розлучення і їх наслідки». Конституція ж дозволила розірвання шлюбних уз, тобто розлучення. Закон від 7 липня 1981 р. привів у відповідність з конституцією сферу шлюбних відносин, особливо це торкнулося статей 42–107 Цивільного кодексу. У ньому з'явилося поняття «розлучення». Католики і не католики тепер отримали право одружуватися і розлучатися, стикаючись тільки з перешкодами морального характеру [41]. Цей закон викликав несхвалення з боку католицької церкви.

Свобода ідеології визнається ст. 16 Конституції Іспанії, свобода освіти регулюється ст. 27. На них засновані відповідні закони про освіту:

Органічний закон «Про статус освітніх систем» від 19 червня 1980 р. і Органічний закон «Про регулювання права на освіту» від 23 липня 1985 р. З середини ХІХ ст. католицька церква зберігала в Іспанії майже монопольний контроль над приватною освітою до рівня університетів. Опір, з яким католицька ієрархія зустріла Органічний закон «Про контроль за правом на освіту», був набагато сильніший, ніж у ситуації з цивільним шлюбом і розлученням. Схвалений у національному парламенті закон, церква оскаржила в Конституційному суді, який 27 червня 1985 р. оголосив, що закон відповідає конституції за винятком статті другорядного значення.

Складно відреагувала церква на проблему абортів. Згідно з Органічним законом про зміну 417-ї статті Кримінального кодексу (1985 р.) в Іспанії юридично дозволили робити аборти [156]. Церква вважає, що людське життя починається з моменту зачаття, а тому однозначно забороняє аборти, розцінюючи їх як свідоме вбивство невинного і беззахисного. Тому низка документів іспанського єпископату була спрямована проти узаконених урядом соціалістів абортів.

Незважаючи на формальне відділення, держава продовжувала фінансування церкви: в 1987 р. держава виділила католицькій церкві субсидій на загальну суму 110 млн. доларів, хоча термін дії передбачений конкордатом 1953 р. формально закінчився у 1980 р. До 1985 р. платникам податків дозволяли виділяти до 10 % прибуткового податку для пожертвувань католицькій церкві. За законом 1987 р. платник податку міг вибрати між відрахуванням 0,52 % прибуткового податку католицькій церкві або розподілом його урядом на культурні цілі. Ще 3 роки уряд поступово зменшував субсидії Церкві, після чого зовсім припинило їх.

Церква в досліджуваний період втратила свій багатовіковий вплив на суспільне життя. Громадяни виступили щодо обмеження її прав та присутності у політичній сфері (62 % опитаних) [648, с. 86].

Окремою проблемою, якою почався перейматися іспанський єпископат, стала проблема імміграції. Нею іспанська церква зацікавилась з

1994 р., коли з'явився перший офіційний документ, присвячений імміграції. Головна ідея полягала в тому, щоб священники та їх паства з терпінням і повагою ставилися до приїжджих, у всьому допомагаючи їм, пам'ятаючи про заповіді християнської любові до кожної людини незалежно від її кольору шкіри, соціального стану, мови, культури, а також віросповідання. Це, втім, не означало, що католицька церква відмовилася від місіонерського служіння та християнської освіти в іммігрантському середовищі. Навпаки, воно вважалося однією з важливих задач [436].

Однією з найбільш важко вирішуваних є проблема баскського тероризму. Конференція іспанських єпископів виробила з цього питання свою позицію, виходячи з того, що тероризм нічим не може бути виправданий і є одним з найбільш тяжких злочинів, що існують у світі.

Щодо релігійності самих іспанців, то показовими є результати опитувань, проведених у досліджуваний період. Вони дозволяють стверджувати, що частково зменшилась кількість практикуючих католиків, зросла відповідно кількість не практикуючих та арелігійних. Третина ж іспанців залишилася тісно пов'язаною з церквою та намагається дотримуватись всіх її приписів [437, с. 294].

Якщо ж здійснити кореляцію між релігійністю іспанців та їх політичними інтересами, то очевидним буде той факт, що більш релігійними були виборці правих та центристських сил [648, с. 111].

Хоча жодна релігія, здається, не має такого впливу як католицька, повага до особистості та колективної свободи інших віросповідань безперечна. Незважаючи на мирне і вільне співіснування євреїв, мусульман і християн, зросло число громадян, які не сповідували ніякої релігії. Релігійні вірування громадян не стали підставою для дискримінації та перестали бути соціально значущою ознакою в Іспанії. Релігійний плюралізм став повсякденним в іспанському суспільстві. Взаємовідносини між державою і католицькою церквою почали будуватись на принципах автономії та незалежності.

2.2. Формування конкурентної партійної системи та виборчої системи

Одним з найважливіших аспектів переходу від авторитарного режиму до демократії стало формування конкурентної *партійно-політичної системи*.

Згідно 6 ст. Конституції Іспанії, «політичні партії у відповідності з принципами політичного плюралізму беруть участь у формуванні і вираженні народної волі і є основним інститутом політичної участі». Ця констатація свідчить про максимальне визнання, яке коли-небудь мали партії в історії країни.

В Іспанії в досліджуваний період відбувався процес становлення дворівневої партійної системи: загальнонаціональної та регіональної.

У формуванні партійної системи Іспанії в пост авторитарний період науковці виділяють три періоди: 1977–1982 рр. – уряд меншості Союзу демократичного центру (СДЦ) спирається на підтримку націоналістів; 1982–1993 рр. – кабінет міністрів Іспанської соціалістичної робітничої партії (ІСРП) править самостійно; 1993–1996 рр. – уряд меншості ІСРП спирається на каталонських та баскських націоналістів [681].

У першій половині 1977 р. були легалізовані опозиційні політичні сили, в тому числі ліві партії – Іспанська соціалістична робітничка партія і Комуністична партія Іспанії (КПІ), які були краще підготовлені до діяльності в умовах демократії порівняно з правими і центристськими угрупованнями, вони володіли давно сформованими організаційними структурами, партійною пресою, великою кількістю активістів.

Помітні зрушення до поміркованості відбувались у компартії Іспанії, особливо після проголошення так званого єврокомуністичного курсу партії. Ідейно-політичні зміни відбувались і в ІСРП. Керівництво партії стали на позиції соціал-реформізму та визначили ІСРП складовою частиною соціал-демократії.

В кінці 1976 р. був утворений Народний альянс (НА) в результаті злиття п'яти неофранкістських організацій і зайняв правий фланг в новій партійно-політичній системі. Його очолив відомий франкістський політик і державний діяч М. Фрага Ірібарне. Усвідомлюючи необхідність проведення певних змін, ця консервативна політична сила розпочала восени 1977 р. свою трансформацію. Керівництво Народного альянсу визнало важливість співробітництва всіх парламентських сил для подолання економічної кризи [520, с. 57–60].

Найбільш складно протікав процес створення блоку центристських сил. В результаті об'єднання декількох ліберальних, християнсько-демократичних та соціал-демократичних груп у березні 1977 р. утворився Союз демократичного центру (СДЦ), який очолив А. Суарес. Саме ця політична партія, здобувши перемогу на перших парламентських виборах в 1977 р., змогла прокласти шлях демократичним перетворенням.

Парламентські вибори 1977 р. прискорили процес оформлення партійно-політичної системи Іспанії та одночасно прояснили реальне співвідношення політичних сил. У країні почала формуватися конкурентна партійна система, що є ознакою демократичності. Вісь цієї системи склали чотири партії: Союз демократичного центру, Іспанська соціалістична робітничка партія, Комуністична партія Іспанії та Народний Альянс (з переважанням двох провідних партій – СДЦ і ІСРП) та з двома регіональними підсистемами в Каталонії і Країні Басків.

В грудні 1978 р. був ухвалений закон, який надав іспанцям право вільно створювати політичні партії. Останні отримали статус юридичних осіб, а їх діяльність могла бути заборонена лише за рішенням суду [35].

Початок 80-х рр. ознаменувався кризою правлячої партії – СДЦ, яка була викликана низкою причин, зокрема, найгострішою боротьбою в його керівництві, нездатністю уряду знайти вихід із затяжної соціально-економічної кризи, відставкою прем'єр-міністра А. Суареса та його виходом з партії.

Прослідкувати становлення партійної системи та еволюцію політичних сил можна певною мірою завдяки аналізу підготовки, проведення та результатів парламентських виборів, що відбувались в 1982, 1986, 1989, 1993 та 1996 роках.

Визначальними у формуванні партійної системи стали парламентські вибори в жовтні 1982 р., які переформатували політичний простір. По-перше, вони завершили розпад СДЦ; по-друге, привели до влади соціалістів, які перебували при владі майже 14 років; по-третє, спричинили кризу в лавах комуністичних сил; і по-четверте, сприяли злету консервативного Народного альянсу.

ІСРП цілеспрямовано йшла до перемоги на парламентських виборах 1982 р. В жовтні 1981 р. на черговому з'їзді партії була ухвалена програма реформ, яка не передбачала переходу до соціалізму у майбутньому, відзначалась поміркованим характером, а Ф.Гонсалес продемонстрував своє безперечне лідерство [414, с. 15; 707, с. 167].

Успіх ІСРП можна пояснити вдалою стратегією керівництва партії, зокрема дотримання демократичних принципів, сприяння стабільності та політики домовленостей та угод, ріст авторитету і впливу Ф. Гонсалеса [581, с. 274].

Концентрація парламентських мандатів в руках ІСРП та Народного альянсу сприяли формуванню в Іспанії поміркованої багатопартійності з перевагою двох партій.

Соціалісти впродовж виборчих кампаній 80–90-х років виступали з гаслами «За зміни!», «Щоб Іспанія діяла!» та «За справедливе і рівноправне суспільство!» (1982 р.); «Хорошою дорогою» (1986 р.); «Іспанія в прогресі» (1989 р.); «За прогрес більшості!» (1993 р.); «Іспанія в позитиві» (1996 р.) Члени партії неодноразово робили акцент на тому, що «соціалістичний уряд направив Іспанію правильним шляхом», шляхом модернізації, а Іспанія перебуває в прогресі, якого досягли соціалісти.

У 1987 р. в ІСРП почався процес оновлення основної довгострокової програми під назвою «2000 рік». Цей маніфест передбачав синтез точок зору, які назрівали в ІСРП.

На 31 Конгресі, що відбувся у Мадриді 22–24 січня 1988 р. під гаслом «Виграти майбутнє», Феліпе Гонсалес та Альфонсо Герра були переобрані в якості генсека та замісника відповідно, а також була відзначена напруженість з Всезагальним союзом трудящих, провідною соціалістичною профспілкою.

Наступний конгрес «В новому суспільстві» (Мадрид, 9–11 листопад 1990 р.) запланував глибокі зміни в технологічному розвитку: розвиток телекомунікацій, машинобудування, генетики, прогрес фізичної та хімічної наук, а також дослідження нової енергії. Передбачалось розробити нові концепції гнучких способів виробництва, стандартизувати гнучкі мережі бізнесу та децентралізувати підрозділи виробництва [992].

Народний альянс (з 1989 р. Народна партія) протягом двадцяти років перебувала в опозиції. В Іспанії, яка щойно звільнилася від франкістської диктатури, така партія не користувалася підтримкою широких верств населення, і сприймалася як права, архаїчна організація. Консерватори докладали великих зусиль, щоб зламати сформований стереотип.

На складному шляху ідейно-політичної та організаційної перебудови партії можна відзначити кілька визначальних подій. Перша – парламентські вибори 1982 р., коли консерватори зробили різкий ривок вперед у порівнянні з попередніми виборами 1979 р. Їх електорат зріс з 5,8 % (1,1 млн. голосів) до 26,5 % (5,4 млн. голосів) виборців, а кількість місць у конгресі депутатів (нижньої палати Кортесів) – з 9 до 106.

Народний альянс, перебуваючи у вкрай складній ситуації у 1977 р., перетворився на основну опозиційну партію. Цей успіх частково можна пояснити глибокою кризою правоцентристського Союзу демократичного центру, який очолив перехід Іспанії від франкізму до демократії, оскільки Народний альянс зумів привернути на свою користь близько 3 млн. голосів – електорату СДЦ. Навколо НА згуртувалися праві всіх мастей – від

поміркованих консерваторів до відвертих франкістів. Однак електоральний розрив між ІСРП, яка контролювала політичну владу в 1982–1996 рр., і консерваторами залишався досить значним [428, с. 17].

Друга подія – перехід на «демократичні, ліберальні, консервативні, реформістські і міжкласові позиції» після рішень шостого національного конгресу, проведеного в січні 1984 р. [668, с. 417]

У двадцятих числах січня 1989 р. ІХ Національний конгрес Народного альянсу, прийняв за ініціативою М. Фраги зміну назви Народного альянсу на Народну партію [827].

Третя, ще більш важлива віха в розбудові партії – прихід в результаті Х конгресу НП, що відбувся у Севільї у квітні 1990 р., у її керівні органи нового покоління політиків на чолі з Хосе Марія Аснаром. Він, будучи президентом Кастилії і Леона, на початку вересня 1989 р. подав у відставку, щоб балотуватися в якості кандидата на посаду глави уряду [839; 841]. Він був обраний національною радою регіональних лідерів НП з 211 голосами «за» і 5 – «проти», щоб очолити список партії. На першій публічній зустрічі він заявив: «Феліпе Гонсалес призначив дострокові вибори, тому що він не знає, що він повинен робити, або більш точно, тому що не наважується зробити те, що він повинен робити». Аснар також дорікнув Гонсалесу, що «він прирівняв хитрість до звички» [838].

Новий голова НП відмежувався від франкізму, визначивши його як диктатуру. У програмі партії зазначалося про необхідність поважати права людини, свободу друку, здорової конкуренції на основі багатопартійності. Аснар і його оточення відмовилися від традиційного для іспанських правих державного втручання в економіку, проголосивши себе прихильниками неоліберальної політики, розвитку малого і середнього підприємництва. Оновлена НП орієнтувалася на «свободу, стабільність і реформи».

Хосе Марія Аснар акцентував увагу виборців та тому, що він є людиною покоління, наступного за тим, яке здійснило демократичний перехід, і натхненого тим, що є носієм ідей свого наставника, Мануеля

Фраги. Увага цієї політичної сили була також зосереджена на тому, що в цей момент соціалістична партія буде майбутнє Іспанії, ідея якої – незмінюваність влади.

Напередодні перемоги своєї політичної сили на виборах 1996 р. Х. Марія Аснар зазначив: «Я мріяв мати партію центру, з визначеною національною єдністю та повагою по відношенню до більшості» [763; 870].

Центристські сили на політичній арені у 1982 р. були представлені Союзом демократичного центру, а також Демократичним та соціальним центром.

Як вже зазначалось, вибори 1982 р. спричинили втрату влади Союзом демократичного центру та поступове сходження з політичної арени. Ця політична сила, яка змогла прокласти шлях демократизації Іспанії, зменшила своє представництво в парламенті з 156 до 12 депутатів. Певною мірою це можна пояснити економічною кризою, зростанням безробіття та вихід з партії А. Суареса.

В липні 1982 р. колишній міністр Адольфо Суарес заснував Демократичний та соціальний центр (ДСЦ). На першому Конгресі в жовтні 1982 р. він був обраний головою партії.

Мета Демократичного і соціального центру на парламентських виборах 80-х рр. полягала в тому, щоб протистояти абсолютній більшості ІСРП. «Наша партія альтернатива соціалістичній партії Іспанії не в структурі, а в програмі та ідеях», – уточняв А. Суарес напередодні виборів у 1986 р. «Для сприяння політиці розуміння, партії центру не повинні сприяти абсолютній більшості жодної з політичних сил» [915]. ДСЦ діяв поодиноким, щоб самостійно добиватися довіри більшості іспанців.

Але, починаючи з 1989 р., в політиці ДСЦ відбувся певний поворот вправо, що було піддано серйозній критиці та призвело до втрати значної частини електорату. Так, на виборах 1989 р. кількість депутатських мандатів зменшилася з 19 до 14.

Втрата голосів та державних посад спричинило внутрішню напруженість між різними ідеологічними секторами ДСЦ, яку продемонстрував III з'їзд партії, що відбувся в Торремоліносі в лютому 1990 р. Після поразки на муніципальних виборах 1991 р. А. Суарес пішов у відставку.

Позачерговий з'їзд відбувся наприкінці вересня 1991 р. в Мадриді, на якому було обрано головою Кальво Ортегу. З цього часу почався поступовий розпад цієї політичної сили.

Таким чином, ця політична партія не змогла стати серйозним форпостом центристських сил.

Услід за невдачею на парламентських виборах в жовтні 1982 р., в яких Комуністична партія Іспанії втратила 19 з 23 мандатів, отриманих на попередніх виборах, С. Карільйо відмовився від посади генерального секретаря на користь Херардо Іглесіаса. У жовтні 1985 р. С. Карільйо вийшов з Комуністичної партії Іспанії і провів національну асамблею, на якій було присутньо 1700 делегатів, в результаті чого була створена виборча коаліція єврокомуністичної ідеології [840]. Так С. Карільйо очолив Комуністичну єдність (партія трудящих Іспанії).

27 квітня 1986 р. КПІ на чолі з Х. Іглесіасом підписала угоду про створення виборчої коаліції – Платформи об'єднаних лівих (ОЛ) з Комуністичною партією народів Іспанії (очолював І. Галлего), Гуманістичною партією Іспанії, Карлістською партією, Прогресивною федерацією, Лівими республіканцями, Об'єднаною соціалістичною партією Каталонії, Союзом лівих Каталонії, Партією соціалістичної дії. Лідером коаліції було обрано Х. Іглесіаса [10; 19].

Тому вже на парламентських виборах 1986 р. комуністи були представлені двома політичними блоками: Платформою об'єднаних лівих на чолі з Х. Іглесіасом та Комуністичною єдністю на чолі з С. Карільйо, що ускладнювало вибір громадян.

На парламентських виборах 1989 р. комуністичні сили були знову представлені Об'єднаними лівими під керівництвом Х. Ангіта, який у 1988 р. на XII Конгресі КПІ був призначений новим генеральним секретарем замість Х. Іглесіаса, і Партією трудящих Іспанії на чолі з А. Пін'єдо, який був обраний генеральним секретарем на Установчому конгресі 1987 р. замість Сантьяго Каррільо. Навесні 1988 р. КПІ та ОЛ відмовились від ленінської символіки – серпа та молота [369, с. 46].

В діяльності ОЛ яскраво визначалось небажання підтримувати ІСРП через «зраду ідеалів лівих сил» та прагнення «зламати двопартійні лещата» [764].

В 1992 р. в коаліції ОЛ виникають розбіжності між членами КПІ та новою течією Нових лівих, що сповідували соціал-демократичну ідеологію. Чисельність останніх була незначною, але до їх складу входили відомі державні діячі – Ніколас Сарторіус, Дієго Лопес Гаррідо та Крістіна Альмейда.

Результати парламентських виборів яскраво демонструють істотну перевагу соціалістичних сил у досліджуваній період. Другою за значимістю була Народна партія (таблиця).

Таблиця   Результати парламентських виборів 1982–1996 рр. (%)

Політична сила	1982	1986	1989	1993	1996
Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП)	48,4	44,2	39,5	39,1	37,4
Народна партія (Народний Альянс – НП)	26,2	26,2	25,9	33,4	39
Союз демократичного центру (СДЦ)	7,1	–	–	–	–
Комуністична партія Іспанії (КПІ) / Об'єднані ліві (ОЛ)	4,1	4,7	9,1	9,2	10,4
Конвергенція і Союз (КіС)	3,7	5	5	4,9	4,6
Демократичний і соціальний центр	2,9	9,2	7,9	1,7	–

Баскська націоналістична партія (БНП)	1,9	1,5	1,2	1,3	1,4
Еррі Батасуна	1	1	1	1	0,7
Ліві республіканці Каталонії	0,7	–	0,4	1	0,7
Інші	4	8,2	10	8,4	5,6

Джерело: Informacion electoral. Consulta de Resultados Electorales. – Режим доступу: <http://www.infoelectoral.mir.es/min/>

Формування в Іспанії «держави автономій» на рубежі 70–80-х років ХХ століття, становлення демократичного режиму, реальний стан регіонів в умовах співіснування в країні ряду націй і народностей зумовили активність *регіональних партій*. Переважна їх більшість була обмежена своїм впливом у межах відповідної автономії. В той же час вони відігравали помітну роль у встановленні балансу сил між центром і регіонами в цілому.

Регіональні партії складали особливу групу політичних акторів. Будучи парламентськими, демократично орієнтованими партіями, вони мали помітний вплив і вагу на політичному просторі Іспанії, і їх існування прямо або опосередковано впливало як на напрям політичного процесу, так і на формат партійної системи [451].

Серед регіональних партій найбільший і, як правило, загально іспанський резонанс викликали поведінка і результати діяльності баскських і каталонських націоналістів, а також частково галісійських. Саме у цих регіонах розгорталася найбільш гостра боротьба за владу між загальнонаціональними і регіональними партіями. Відносно Каталонії і Країни Басків можна говорити навіть про існування гегемонії націоналістичних партій [451, с. 56].

З 1982 р. каталонська партійна субсистема визначається як двопартійна з двома чітко окресленими лідерами: націоналістична коаліція Конвергенція і Союз та Соціалістична партія Каталонії. Панування регіональних партій стало головною особливістю каталонської партійної

субсистеми. Основним актором каталонської субсистеми, як зазначалося, стала *Конвергенція і Союз (КіС)*. До складу цієї коаліції увійшли дві націоналістичні помірковані партії, які правлять в автономній області з 1980 р.: Демократична конвергенція Каталонії (ліберальної орієнтації) та Демократичний союз Каталонії (демохристиянської орієнтації). Коаліція цих партій об'єднала широкий спектр виборців, від тих, хто прагнув до незалежності від Іспанії, до тих, хто був цілком задоволений існуючим статусом самоврядування. Взагалі, Демократична конвергенція Каталонії має тенденцію до каталонського суверенітету, тоді як Демократичний союз тяжіє до традиційної каталонської автономії.

В середині 1984 р. відхід з політичної сцени Союзу демократичного центру додав голосів зазначеній коаліції, якій відтоді вдавалося набирати на автономних виборах близько 40 % голосів виборців і залишатися провідною політичною силою регіону.

Конвергенція і Союз стояла на поміркованих позиціях і завжди була готова співпрацювати з центральною владою, зарекомендувавши себе стабільним партнером з громадянськими політичними традиціями. Це демонструють і результати всезагальних виборів до іспанського парламенту. Так, в жовтні 1982 р., отримавши підтримку 3,67 % громадян, КіС стала третьою політичною силою в Конгресі депутатів. В 1986 р. коаліція здобуває 5,02 %, в 1989 р. – 5,04 %, в 1993 р. – 4,94 % і в 1996 р. – 4,6 % [476, с. 115]. Крім того, завдяки підтримці цієї політичної сили Іспанська соціалістична робітничка партія у 1993 р. змогла сформувати парламентську більшість.

Радикальніша гілка каталонського націоналізму представлена *Лівими республіканцями Каталонії (ЛРК)*. Ця партія, створена в 1931 р., була провідною політичною силою в Каталонії ще за часів Другої Республіки. ЛРК була останньою каталонською партією, яка була легалізована після смерті Ф. Франко, не дивлячись на те, що її главою був Х. Таррадельяс, одна з ключових фігур демократичної трансформації в Каталонії.

Вибори до парламенту Каталонії в 1984 р. продемонстрували послаблення позицій партії. Не дивлячись на те, що вона вважалася п'ятою силою парламенту Каталонії, вона втратила багато голосів (значна кількість перейшла в руки КіС, лідера каталонського націоналізму).

Внутрішнє відродження ЛРК почалось на чолі з А. Коломом, який був обраний новим генеральним секретарем партії на 16-му Національному конгресі ЛРК, в листопаді 1989 р. На конгресі політичною метою партії була прийнята незалежність каталонських земель.

А. Колом почав процес згуртування багатьох незалежних молодих партій лівих сил, великою мірою радикальних. На початку 1990-х рр. ЛРК сприяв розпаду терористичної групи Тера Льюре, пропонуючи інтеграцію її членам, які відмовлялися від насильства.

Усі ці зміни принесли свої результати на виборах до парламенту Каталонії 1992 р., які відмітили позитивні зрушення на користь ЛРК. З лідерством А. Колома ЛРК отримав 8 % голосів виборців, досягаючи 11 місць (майже удвічі більше, ніж в попередніх автономних виборах), перетворившись на третю політичну каталонську силу. А на всезагальних виборах до іспанського парламенту в 1982, 1993, 1996 рр. партія проводила в Кортеси по одному депутату. В автономному парламенті кількість її представників зросла майже втричі: від 4,41 % в 1984 р. до 9,58 % в 1995 р.

В лютому 1987 р., під назвою *Каталонська ініціатива* (КІ), була створена федерація політичних партій, сформована Об'єднаною соціалістичною партією Каталонії (ОСПК), Договором лівих націоналістів і Комуністичною партією Каталонії (КПК).

Створена під керівництвом ОСПК, КІ не лише прагнула до того, щоб переформатувати комуністичний каталонський простір, серйозно уражений внутрішньою і виборчою кризою початку восьмидесятих, але й до розробки нової політичної стратегії на основі єврокомуністичних ідей.

Проте, пошуки нової політичної стратегії, віддаленої від класичного комунізму, швидко створюють напругу і в 1989 р. КПК залишає КІ.

Здолавши першу кризу, КІ створює для участі у виборах 1995 р. коаліцію, названу Каталонська ініціатива (зелені). У ній вона об'єднується з Організацією Зелених, Екологічною конфедерацією Каталонії і знову з КПК. Таким чином, коаліція змогла поліпшити виборчі результати з 6,6 % до 9,9 % голосів і отримати 11 місць в каталонському парламенті.

Були в автономії ще декілька дрібних політичних націоналістичних організацій такі, як сепаратистська Каталонська партія, Ліві націоналісти і Лівий блок за національне звільнення, але їх сукупна підтримка електоратом в окремих випадках доходила лише до 2 % [451, с. 57].

Регіональна підсистема в Країні Басків включала низку партій – як місцевих (Баскська націоналістична партія, Еррі Батасуна, Еускаді Алькартасуна, Еускаудіко Ескерра), так і таких, що були секціями загальноіспанських (Іспанська соціалістична робітничка партія, Комуністична партія Іспанії та деякі інші).

Найвпливовішою регіональною партією Країни Басків була *Баскська націоналістична партія* (БНП) – політична партія, що діяла переважно в Іспанії, ідеологією якої є баскський націоналізм і ідея створення незалежної або автономної баскської держави. Партія має історичне коріння (створена в 1894–1895 рр.) Під час існування Другої Іспанської Республіки в 1936 р. Країна Басків отримала автономію, через що багато членів БНП воювали в Громадянській війні на стороні Народного фронту. Під час диктатури Ф. Франко партія знаходилася під заборонаю, а її лідери в основному знаходилися в еміграції, і в підпіллі з'явилися нові баскські націоналістичні організації, у тому числі ті, що виступали під гаслами збройної боротьби (як, наприклад, ЕТА).

Коли Іспанія почала перехід до демократії в 1975 р. і була ухвалена нова конституція, баски отримали автономію.

Напередодні загальних виборів в жовтні 1982 р. Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП) у своїй передвиборчій програмі висунула як одне з головних завдань «ізоляцію баскських екстремістів».

Після її перемоги на парламентських виборах міністр внутрішніх справ Х. Барріонуево оголосив про розгортання антитерористичної роботи. Тому націоналісти були дуже критично налаштовані проти його особи, оскільки Х. Барріонуево був переконаний в тому, що тероризм ЕТА це поліцейська, а не політична проблема.

БНП пережив важку внутрішню кризу з приходом до влади соціалістичного уряду. Незважаючи на це, БНП виступала за розвиток баскського самоврядування і сприяла створенню власної служби здоров'я, прийняттю статуту баскських шкіл, роботі власного радіо і телебачення, створенню власної автономної поліції тощо.

У 1986 р. відбувся найбільший розкол в історії БНП. Причини розколу полягають в особистому протистоянні між її лідерами (К. Арсальюсом і К. Гарайкочеча), а також різним розумінням розподілу влади між основними інститутами баскської автономії. К. Гарайкочеча, засновує у вересні нову партію – Еуско Алькартасуна.

Від позиції БНП багато в чому залежало вирішення проблеми баскського націоналістичного тероризму в особі ЕТА – найбільш гострої проблеми Іспанії. Партія була одним з ініціаторів підписання Мадридської угоди щодо тероризму (листопад 1987 р.) та пакту Ахуріа Енеа (січень 1988 р.).

Баскська націоналістична партія мала певну підтримку виборців на загальнодержавному рівні. Зокрема, на всезагальних виборах до іспанського парламенту БНП у 1982 р. здобула 1,88 % всіх голосів, у 1986 р. – 1,53 %, у 1989 р. – 1,24 % , у 1993 р. – 1,24 і 1,27 % у 1996 р. [476, с. 115; 1001].

Як зазначалося вище, БНП пережила серйозний розкол у 1986 р., результатом якого стало створення К. Гарайкочеча *Еуско Алькартасуна* (ЕА – баскська солідарність), що була партією соціал-демократичної та націоналістичної баскської ідеології. Вплив партії був особливо сильним в Гіпускоа, де на автономних виборах 1986 р. ЕА навіть переміг БНП.

Після виборів до баскського парламенту 1990 р. ЕА разом з БНП і партією Еускадіко Ескерра склала частину коаліційного уряду, очоленого Х. Антоніо Ардансом (БНП). Але влітку 1991 р. ЕА підтримав рух за незалежність, представлений партією Еррі Батасуна, що врешті-решт призвело до її виключення з уряду у вересні 1991 р.

В 1978 р. в автономіях Країни Басків і Наварри була створена політична проетаровська коаліція, яка не засуджувала насильства – *Еррі Батасуна* (ЕБ – народна єдність). Партія була політичним крилом воєнізованої ЕТА (ЕТА-militar). Самовизначення партії – ліві баскські сепаратисти, а головна мета – звільнення Країни Басків і побудова соціалізму. З цих причин Еррі Батасуна відхилила як іспанську Конституцію 1978 р., так і статут автономії Країни Басків. Крім того, вона протистояла членству Іспанії в НАТО на референдумі 1986 р. Поширення на передвиборних мітингах на початку 1996 р. відеокасети із записом звернення баскських терористів «до народу» привело до часткової втрати позицій Еррі Батасуна.

Якщо інтереси ЕТА-м в політичному житті Іспанії представляла партія Еррі Батасуна, то інтереси політико-воєнізованої ЕТА (ЕТА– politico – militar) представляла *Еускадіко Ескерра* (ЕЕ – баскські ліві). Це була політична націоналістична партія лівого спрямування Країни Басків і Наварри. Хоча ЕЕ діяла на початку як політична рука ЕТА (pm), то в 1982 р. партія зіграла фундаментальну роль для розпаду вищезгаданої організації. 30 вересня 1982 р. ЕТА- pm повідомляє про свій розпуск та відмову від збройної боротьби.

Після розколу Баскської націоналістичної партії та створення Еуско Алькартасуна в 1987 р., ЕЕ утворила декілька коаліцій з ЕА. У 1988 р. партія підписала договір Ахуріа Енея за мир і проти тероризму, і ухвалила рішення прийняти Конституцію. У 1991 р. ЕЕ увійшла до уряду баскської автономії в коаліції з БНП і ЕА. А у 1993 р. більшість членів прийняло рішення про злиття з Соціалістичною партією Країни Басків.

По мірі політичного консенсусу суспільства баскську політичну культуру можна назвати фрагментарною. Для неї були характерні: неоднорідність і конфліктність; відсутність довіри між суб'єктами політики і загальноприйнятих правил політичної гри; використання насильства, що посилювалося присутністю в регіоні легального політичного крила ЕТА – партії Еррі Батасуна, що була другою за значимістю (після БНП) націоналістичною силою в регіоні.

Незважаючи на лідерство БНП, в Країні Басків була порівняно велика підтримка загально іспанських партій. На перших демократичних виборах баскський електорат розділився на три основні групи: одну – з чітко вираженою націоналістичною самосвідомістю, з орієнтацією на БНП, другу – іспансько-правоцентристську, що підтримувала Союз демократичного центру, а потім Народну партію (НП) і третю – ліву, орієнтовану на Іспанську соціалістичну робітничу партію та Комуністичну партію Іспанії.

Через схожість програм БНП і НП, в Країні Басків ліві отримували більше, ніж праві. Проте, ліві не добилися тут таких високих результатів, як це їм вдалося в Каталонії. Ймовірно цьому перешкодила зайва інтернаціональність соціалістичних і комуністичних партій, а також надмірна зосередженість на ідеологічних проблемах і неувага до реальних прагнень баскського регіону. На самому початку демократичного транзиту програма Баскської соціалістичної партії розглядала націоналістичні спрямування як вираження «буржуазного націоналізму», а значить зло. Зі встановленням автономії соціалісти стали швидко втрачати вплив, а БНП, у свою чергу, вийшла на перший план, спрямовуючи автономний процес. Значну кількість голосів на місцевих виборах здобувають і такі націоналістичні партії як Еррі Батасуна, Ескаудіко Ескерра, Еускаді Алькартасуна [451, с. 60; 668, с. 399, 402, 499].

Таким чином, в баскському націоналізмі присутні два різні напрямки. Прибічники першого говорять про «окупацію» Країни Басків Іспанією і борються за незалежність автономної області. Прибічники другого

висловлюються за існування у рамках єдиної держави, але наполягають на збереженні національної самобутності басків.

Галісійська партійна субсистема остаточно сформувалася після виборів 1982 р. В Галісії традиціоналізм і консерватизм виявились значно міцнішими за націоналізм, який не мав в регіоні політичної спрямованості. Слабкість національних партій Галісії була спричинена їхніми переконаннями, що економічна недорозвиненість регіону є результатом централізації. Галісійців турбували найбільше соціально-економічні проблеми, а не політичні. Вони вважали, що питання політичного характеру необхідно вирішувати на загальнодержавному рівні.

Ставлення населення до націоналістичних ідей було досить стриманим. Місцевий електорат на виборах керувався більше дихотомією праві/ліві, ніж дихотомією націоналісти/не націоналісти, демонструючи при цьому верховенство прагматизму над ідеологією. Політична самосвідомість галісійців була орієнтована не на передвиборні платформи та ідеологію партій, а на кандидатів [451, с. 62].

Однією з причин незатребуваності націоналістичних ідей в Галісії стала надмірна фрагментація націоналістичного проекту. Не було єдиної націоналістичної партії.

В 1982 р. був сформований *Галісійський націоналістичний блок* (ГНБ) – націоналістична коаліція лівих сил, яка самовизначала себе як «патріотичний фронт». ГНБ виступав за передачу повноважень парламенту Галісії і офіційне визнання Галісії як країни. У 1986 р. Блок провів кампанію проти вступу Іспанії в НАТО.

ГНБ був сформований з багатьох політичних партій, що приєдналися упродовж 80–х-початку 90-х рр.: Галісійський народний союз, Націоналістичні ліві, Націоналістична галісійська партія – Галегістська партія, Галісійська єдність, Соціалістична група та інші.

Найбільшою партією і головним ідеологічним центром був Галісійський народний союз, який відстоював ідею галісійської незалежності.

Але з 1990 р. ГНБ поступово відходить від сепаратистських ідей, вимоги щодо самовизначення рідко висуваються і блок займає помірковану позицію.

У автономних виборах 1989 р. Блок вперше сформував власну парламентську групу в парламенті Галісії з 8 % голосів і 5 мандатами.

Наприкінці 80-х років Галісійський національний блок став провідною силою галісійських націоналістичних сил. Так, на парламентських виборах 1989 р. блок проводить своїх депутатів до Кортесів, отримавши 0,3 % і 0,8 % – вже у 1993 р. [476, с. 115].

Для участі в муніципальних виборах 1983 р. була створена виборча *Галісійська коаліція* (ГК). До неї приєдналася значна частина членів колишньої правлячої партії Союзу демократичного центру, Галегістська партія, а також Центристи з Оренса (провінція в Галісії). В 1984 р. ГК перетворюється в націоналістичну помірковану центристську партію і на автономних виборах 1985 р. отримує 13 %.

На всезагальних іспанських виборах 1986 р. ГК отримує один мандат, (перший націоналістичний галісійський мандат в іспанських Кортесах з часів Другої Республіки).

У січні 1987 р. найбільш націоналістичні та прогресивні сектори Галісійської коаліції на чолі з П. Гонсалесом Маріньясом і К. Е. Родрігесом Пенья залишають партію і формують Націоналістичну галегістську партію (яка приєдналася в 1991 р. до ГНБ).

У вересні 1987 р. ГК увійшла до уряду Галісії, керованого соціалістом Ф. Гонсалесом Лаксе. У автономних виборах 1989 р. ГК переживає сильний виборчий спад, отримавши тільки 3,7 % і 2 мандати, а в 1993 р. Коаліція залишається без парламентського представництва, отримавши 0,4 %.

У 1987 р. Комуністична партія національного звільнення разом з іншими невеликими організаціями місцевого характеру сформували *Галісійський народний фронт* (ГНФ), соціалістичної та націоналістичної ідеології. Політична позиція фронту визначалась наступним чином: «національна незалежність, соціалізм, антиколоніалізм, народна демократія,

рух проти політики імперіалізму, інтернаціональна солідарність». У 1994 р. ГНФ спробував інтегруватись в Галісійський національний блок, але безуспішно.

Решта регіональних партій були тимчасовими утвореннями, часто змінювали назви та ідеологію. Під впливом успіхів націоналістичних сил інших регіонів і в міру розвитку та консолідації партій в самій Галісії з початку 90-х активно завойовує позиції місцевий націоналізм.

Отже, політична вага партій регіонального характеру в умовах утвердження демократії була значна, оскільки націоналістичні сили в Країні Басків на місцевих виборах здобували разом більше 60 % голосів виборців, в Каталонії – більше 50 % і в Галісії – приблизно чверть усіх голосів [572, с. 257].

У 1993–1996 рр. саме підтримка з боку каталонських і поміркованих баскських націоналістів дала можливість Іспанській соціалістичній робітничій партії, що не мала вже абсолютної більшості в Конгресі депутатів, сформувати уряд. Таким чином, Конвергенція і Союз (Каталонія) і Баскська націоналістична партія змогли відіграти роль арбітра у взаєминах двох провідних партій: ІСРП та НП.

Партії не лише виражали інтереси соціальних груп, але і активно брали участь в їх формуванні. Вони виконували функції об'єднання інтересів, приводили їх до єдиного політичного знаменника, окреслювали конфліктні складові, визначали пріоритети і розробляли аргументи для наступних конкретних вимог і дій.

Вищезазначені процеси дозволяють стверджувати, що в роки правління Іспанської робітничої соціалістичної партії відбувався успішний процес консолідації демократичного режиму. Регіональні сили набрали достатню кількість голосів як на місцевому рівні, так і в загальнонаціональному масштабі, щоб скласти гідну опозицію домінуючій силі.

В контексті входження Іспанії в ЄС, варто наголосити, що політичні партії виступили ключовим елементом у процесі політичного

представництва. Саме вони відігравали вирішальну роль при формуванні європейських інститутів і, таким чином, слугували сполучною ланкою між Європейським Союзом і власними громадянами.

Однією з невід'ємних характеристик демократичного суспільства є інститут вільних конкурентних відкритих *виборів*. Абсолютно очевидно, що перехід Іспанії від авторитарного режиму до принципів представницької демократії був неможливий без введення абсолютно нової виборчої системи, яка б давала можливість не лише сформувати найвищі органи державної влади і управління, але і забезпечити принцип представницького управління з реальними правами політичної опозиції, юридичними і політичними гарантіями неможливості встановлення недемократичного політичного режиму або повернення до недавнього минулого.

Законодавчою базою для подальшого процесу демократизації послужив закон «Про політичну реформу» (1976 р.) і декрет-закон «Про виборчі норми» (1977 р.), які істотно змінили структуру найвищих органів державної влади і вперше встановили загальне виборче право, на основі якого проводилися перші багатопартійні вибори в іспанські Кортеси [31; 249].

Виборча система, прийнята в 1977 р., повинна була визначити для кожної територіальної одиниці кількість депутатів для обрання відповідно до числа жителів, що мають право голосу, за формулою, яка дозволяла б населенню кожної території мати мінімальну репрезентативність відповідно до відмінностей в розмірах територій. Тут слід зазначити, що Іспанія є країною, території якої характеризуються великим демографічним дисбалансом. Тому прийнята виборча система відносно розподілу місць по виборчих округах була заснована на «двох'ярусній» змішаній системі пропорційного представництва і поєднувала вибори на провінційному рівні із загальнонаціональними партійними списками.

Перші демократичні вибори в Кортеси в 1977 р. принесли перемогу демократичним партіям.

Основним завданням нових Кортесів стала підготовка і прийняття нової Конституції Іспанії, яка 6 грудня 1978 р. була схвалена абсолютною більшістю громадян, що мали право голосу.

Перший етап демократичного переходу країни здійснювався на основі Королівського декрету-закону «Про виборчі норми» (1977) [249]. Хоча він був затверджений з метою проведення перших демократичних виборів 1977 р., він послужив легітимною основою для виборів в 1979 р. і 1982 р.

Як ми вже зазначали, низка об'єктивних і суб'єктивних причин привели до «політичної смерті» центристської коаліції напередодні виборів 1982 р. З цієї миті почався другий етап електоральної історії сучасної Іспанії – етап соціалістичної партії, яка отримала 48,4 відсотків голосів. Вона здобула більшість у 44 з 52 виборчих округів і перемогла у всіх автономних співтовариствах, крім Галісії та Країни Басків.

Конституція Іспанії і виборча система створили базу для ефективного функціонування багатопартійної політичної системи, а отже, і можливість реалізації представництва в органах державної влади різних політичних груп з протилежними поглядами на внутрішню та зовнішню політику Іспанії.

Багато базових положень виборчого права закріплено в самому тексті Конституції 1978 р., що є гарантією правової стабільності. У ст. 81.1 говориться, що «Органічними законами є закони, що відносяться до реалізації основних прав і громадянських свобод, закони, що затверджують статuti автономій і загальний виборчий режим» [3, с. 57].

Новий Органічний закон «Про загальний виборчий режим» був ухвалений 19 червня 1985 р., в якому вмістилися загальні положення для всіх видів виборів із загальним голосуванням, у системному плані була представлена деталізація всього електорального матеріалу і викладені спеціальні положення для виборів депутатів і сенаторів Генеральних кортесів, членів муніципальних, регіональних і провінційних рад, а також депутатів Європейського парламенту. Цей закон став основою електорального законодавства Іспанії. Він встановив основні критерії, які

врегулювали електоральну діяльність в Іспанії та наблизив її до основних норм Європейського Співтовариства [152; 499; 696].

Новизна цього закону полягала у вдосконаленні формування списку виборців, розпорядку витрат і виборчих субсидій та процедури контролю і судових гарантій.

Порядок виборів для обрання представників до Європейського парламенту визначив Органічний закон від 2 квітня 1987 р. «Про зміну Конституційного закону 5/1985, від 19 червня, про загальний виборчий режим, для регулювання виборів до Європейського парламенту» [161].

Важливий крок в модернізації керівництва діяльністю по перепису виборців був зроблений в результаті реформи закону про вибори в 1995 р. Замість щорічного оновлення списків електорату, що проводився в попередні роки, був введений щомісячний їх перегляд. У зв'язку з реформою закону виконавча влада вимушена була зробити значні інвестиції в необхідну комп'ютеризацію цього процесу, а це означало, що за короткий проміжок часу помилки, пов'язані з реєстрацією виборців, були зведені до мінімуму [184].

Вибори в автономних співтовариствах були відрегульовані статутами автономій, законом «Про загальний виборчий режим» (1985) і відповідними законодавчими актами [47; 60; 65; 93; 125; 126; 131; 133].

Так, приміром, законодавство чотирьох історичних областей (Країни Басків, Каталонії, Галісії та Андалусії) закріпило недоторканість парламенту, обираність його членів на чотири роки, представництво народу, пропорційну систему виборів і право на загальне, рівне, вільне, пряме і таємне голосування. Уряд автономій формується партією, що отримала на виборах більшість голосів.

Статут Галісії був прийнятий в квітні 1981 р., перші демократичні вибори до парламенту Галісії відбулися вже в жовтні цього ж року. А виборчий закон автономії був схвалений в жовтні 1985 р. відразу ж услід за законом «Про загальний виборчий режим».

Так, стаття 11 статуту Галісії встановила, що число членів галісійського парламенту складатиме від 60 до 80 депутатів. Выборчим округом була визначена провінція (їх всього чотири: Ла-Корунья, Понтеведра, Луго, Оренсе). Закон від 1985 р. «Про вибори до парламенту Галісії» закріпив остаточне число мандатів – 75, відповідаючи кожній з чотирьох провінцій (початковий мінімум 10 депутатів, 35 інших мандатів розподіляються між провінціями по відношенню до населення). Право активного голосування згідно із статтею 3 статуту автономії було надано виборцям, які є повнолітніми і внесені до списку виборців.

Статут Країни Басків був прийнятий в грудні 1979 р., перші вибори відбулися в березні 1980 р. Закон про вибори до баскського парламенту був схвалений в листопаді 1983 р., а в червні 1990 р. був замінений новим виборчим законом, оскільки перший закон автономії суперечив Органічному закону держави «Про загальний виборчий режим» (1985 р.).

Так, баскський парламент складався з сімдесяти п'яти парламентарів, а виборчими округами були визначені історичні території (Алава, Гіпускоа і Біскайя). Право активного голосування згідно із статтею 2 виборчого баскського закону було надано повнолітнім виборцям, які внесені до виборчих списків і є носіями політичних прав Країни Басків.

Статут автономії Андалусії був прийнятий в грудні 1981 р., вибори до парламенту автономії були проведені в травні 1982 р., а виборчий закон був схвалений в січні 1986 р. Выборчими округами визначалися провінції, яких вісім (Альмерія, Кадіс, Кордова, Гранада, Уельва, Хаен, Малага, Севілія). Кожній провінції відповідає початковий мінімум восьми депутатів. 45 інших депутатів розподіляються між провінціями по відношенню до населення. У 1994 р. були змінені 45, 46, 47 статті виборчого закону з метою скорочення виборчих витрат на передвиборні кампанії [114].

Стаття 8 статуту автономії встановила, що право активного голосування належить андалузцям, які наділені політичними правами, а

парламент складатиметься від 90 до 110 депутатів. Виборчий закон 1986 р. визначив точне число депутатів парламенту Андалузії – 109.

Єдиною автономією, яка не розробила власний виборчий закон, була Каталонія. Для проведення виборів тут застосовувалося четверте додаткове розпорядження до статуту автономії від 1979 р. і статті 56 і 75 статуту. Згадане додаткове розпорядження встановило, що виборчими округами є чотири провінції: Барселона, Херона, Леріда і Таррагона, а склад палати дорівнює 135 депутатам. Зі свого боку стаття 56 додає, що обирати і бути обраними мають право громадяни Каталонії, які наділені громадянськими і політичними правами відповідно до виборчого законодавства. Перші вибори до парламенту Каталонії відбулися в березні 1980 р.

Підводячи підсумки розвитку виборчого законодавства Іспанії з 1977 р., коли був ухвалений перший постфранкістський закон про виборчі норми (від 18 березня 1977 р.), можна відмітити його дуже позитивний вплив на консолідацію Іспанії як правової демократичної держави.

2.3. Утвердження «держави автономій»

У сучасному світі актуальною залишається проблема врегулювання етнічних конфліктів. Пошук їх розв'язання на практиці унеможлиблюється у зв'язку з абсолютизацією основних принципів міжнародного права: права націй на самовизначення та принципу територіальної цілісності держав. Досвід Іспанії продемонстрував, як можна дійти до розумного компромісу на основі ідеї автономізації.

Єдина іспанська держава виникла в результаті поступового об'єднання християнських королівств, що існували на території Піренейського півострова в період середньовіччя та завоювання мусульманських володінь в центральних і південних районах. У період пізнього середньовіччя і раннього нового часу відбувалося формування не тільки загальноіспанської, але і регіональних культурно-політичних традицій Каталонії, Басконії та Галісії.

В останній чверті ХІХ ст. Іспанія стає унітарною державою. В цей час в таких районах як Каталонія, Країна Басків і Галісія починають виникати національні рухи, які боролися за надання самоврядування, за розвиток національних мов і культур.

Конституція 1931 р. в період Другої Республіки встановила процедуру отримання автономії та розподіл повноважень між центральними органами влади та установами майбутніх автономних утворень. У цей період в 1932 р. Каталонія приймає автономний статут, а в 1936 р. автономні статuti затверджують Країна Басків і Галісія. Інші ініціативи у сфері автономії, що знаходяться в стадії формування (Андалусії, Арагону, Валенсійського співтовариства) були скасовані через війну.

У 1939 р. зі встановленням франкістської диктатури був покладений кінець існуванню автономій. Для Ф. Франко, який переміг у Громадянській війні 1936–1939 рр., всі територіально-автономістські рухи були носіями ідей сепаратизму. Ним було скасовано автономії Країни Басків та Каталонії, інституції регіонального самоврядування, заборонено діяльність національних та регіональних партій.

Після смерті каудильйо посилювалися виступи за відновлення діяльності регіональних урядів.

Демократизація Іспанії спричинила необхідність вирішення проблеми національно-територіальної організації держави. В останні роки франкістської диктатури Іспанія переживала справжній вибух національних і регіональних рухів.

Причини піднесення національних і регіональних рухів, на думку авторського колективу під керівництвом С. М. Хенкіна, були досить різноманітні.

По-перше, їх посилювали традиційні для Іспанії національні проблеми в таких регіонах, як Каталонія, Країна Басків і Галісія. Дискримінаційна політика франкістського режиму щодо національних мов і культур спричинила потужний опір в цих регіонах.

По-друге, франкістська держава відрізнялася високим ступенем централізації, органи місцевого самоврядування суворо виконували розпорядження центральної влади. Мешканці регіонів розуміли, що демократизація неможлива без децентралізації, а місцеві проблеми вирішувати набагато простіше на місцевому рівні.

По-третє, зростанню національних і регіональних рухів сприяли давні диспропорції в соціально-економічному розвитку. Населення «бідних» районів розраховувало, що автономія буде сприяти подоланню відсталості і дасть імпульс економічному зростанню. Жителі багатих районів вважали, що автономія допоможе їм зберегти високий статус свого району, не допустити перерозподілу коштів на користь найбідніших областей [428, с. 71].

Оскільки відносини між центром і периферією в Іспанії часто виступали в якості причин політичних конфліктів, то ця проблема була одним з основних факторів, від якого вирішальним чином залежало встановлення та утвердження демократії.

В цілому процес вирішення національно-регіонального питання в інституційному плані можна розділити на три основних етапи: 1) 1975–1978 рр. – зроблені певні кроки по створенню доавтономних режимів; 2) 1978–1981 рр. – створені три автономних регіони (Каталонія, Країна Басків і Галісія) з автономними парламентами і урядами; 3) 1981–1983 рр. – затвердження автономних статутів всіх сімнадцяти співтовариств [699, с. 148].

У своїй більшості реформатори усвідомлювали необхідність заміни централізованої унітарної держави системою децентралізованого управління.

Перший демократичний уряд А. Суареса одразу визнав право національних меншин на автономію. Для того, щоб пом'якшити національні і регіональні проблеми і забезпечити спокійні умови для розробки нової Конституції в 1977 р. в Каталонії була створена Виконавча Рада (Женералітет), якій передавалася частина функцій, що до цього належала центру, у 1978 р. було створено тимчасовий автономний уряд (Генеральна

рада) в Країні Басків, а також були надані предавтономії Галісії, Арагону, Канарським островам, Валенсії, Андалусії, Балеарским островам, Естрамадури, Кастилії, Леону, Мурсії, Астурії, Кастилії-Ла Манчі. Термін «предавтономія» означав, що автономія має тимчасовий, попередній характер, до прийняття нової Конституції. Цей режим допускав автономію лише в сфері виконавчої влади; обрання місцевих парламентів не передбачалося. Іспанський уряд залишав за собою право призупиняти рішення предавтономних органів [428, с. 73].

В новій Конституції, прийнятій всенародним референдумом у грудні 1978 р., вводився термін «національності», що означало проголошення багатонаціонального характеру іспанської держави.

Конституція Іспанії зафіксувала два шляхи отримання автономних статусів: «швидкий» (ст. 151) і «повільний» (ст. 143). Прискореним способом могли скористатися регіони, населення яких голосувала за автономію ще під час Республіки 30-х років і вже тоді здобули її. Допущення та закріплення двох шляхів, двох «швидкостей» визначалися реальним станом справ – наявністю традиційних автономних утворень (таких, як Каталонія, Країна Басків, Галісія) і створених в адміністративному порядку, а іноді навіть існуючих у межах однієї провінції (Мадрид, Ла-Ріоха, Мурсія). Автономні співтовариства звичайного режиму або «повільного шляху», це ті, які отримують всі права і повноваження автономії лише через 5 років.

До середини 1970-х рр. до числа найбільш розвинених і модернізованих в плані економічного розвитку регіонів Іспанії належала Каталонія, де після смерті Ф. Франко політичні партії почали формуватися і розвиватися більш динамічно. Відносно високі економічні показники поєднувалися з розвиненою регіональною культурною і мовною традицією. Іншими словами, націоналістичні прагнення каталонських регіоналістів на відміну від інших регіонів, мали не тільки політичні і суто ідеологічні, але й економічні підстави. У цьому контексті регіоналістський рух в Каталонії і участь каталонських націоналістів у перетворенні політичного простору

іспанської державності, активне включення Каталонії в процес регіоналізації Іспанії було комплексним процесом.

У розвитку каталонського націоналістичного дискурсу в постфранкістської Іспанії, яка переживала процес політичного транзиту, демократизації, слід виділяти декілька етапів, а саме: 1) друга половина 1970-х – перша половина 1980-х рр. – становлення автономії Каталонії і активізація каталонського націоналізму; 2) друга половина 1980-х рр. – період відносної стагнації націоналістичного каталонського дискурсу; 3) 1990-ті рр. – період чергового націоналістичного ренесансу на тлі загальноєвропейської активізації націоналістичних рухів.

Нагадаємо, що в жовтні 1979 р. в Каталонії відбувся референдум на підтримку автономного статуту, який був підтриманий 88,1 % громадян. В грудні 1979 р. був прийнятий органічний закон «Про автономний статус Каталонії», а вже у березні 1980 р. відбулися перші демократичні вибори до Женераітету [126; 671, с. 651, 654].

У середовищі баскських націоналістів існувало три позиції щодо бачення майбутнього Країни Басків після смерті каудильйо. Баскська націоналістична партія обмежувала свої вимоги автономією і відновленням статуту для Країни Басків, баскські ліві допускали автономію, але не заперечували можливої незалежності в майбутньому. Партія Еррі Батасуна відмовлялася йти на якийсь компроміс, задовольнити вимоги цієї політичної сили могла лише незалежність Басконії.

Референдум щодо проекту статуту відбувся в Країні Басків також в жовтні 1979 р. , за який проголосувало 90, 28 % громадян. В результаті в грудні 1979 р. був прийнятий органічний закон «Про статус автономії Країни Басків» [125].

На відміну від Каталонії та Країни Басків, відсталим в економічному плані була Галісія, яка являла собою переважно аграрний регіон. Позиції націоналістичних кіл в політичній системі Галісії протягом усього демократичного періоду залишалися досить слабкими. Одна з причин

полягає в тому, що довгий час галісійський націоналізм не носив політичного характеру, і так склалося, що в цьому регіоні традиції консерватизму були сильнішими традицій націоналізму. Вимоги останніх часто обмежувалися правом говорити галісійською мовою, а розроблених економічних і соціальних програм у них не було. У грудні 1980 р. в Галісії на референдумі громадяни підтримали проект автономного статуту. В квітні 1981 р. був ухвалений органічний закон «Про статус автономії Галісії». У жовтні 1981 р. відбулися вибори до автономного парламенту [131; 671, с. 658].

1981 р. став поворотним для розвитку «держави автономій», в якому раніше більше відображалися різні позиції політиків і акценти специфічних проблем, ніж нове законодавство. До цього часу процес ґрунтувався на розпорядчому принципі, що допомагало політичним силам на периферії використовувати надані конституцією можливості для досягнення автономії і отримання максимальної влади. У цей період центральний уряд зробив невелику спробу використовувати конституційні положення для створення національної організації держави і пристосувати його адміністрацію до нової політичної структури. Звіт Комісії експертів по автономії та «Автономний договір», підписаний 31 липня 1981 р. іспанським урядом та Іспанською соціалістичною робітничою партією, відображали прагнення внести певний порядок у процес передачі влади, розробляти оперативні підстави, які роблять можливим поглиблення автономного процесу.

Також існувала необхідність узагальнення процесу для досягнення однорідного розподілу влади, визнаючи різну своєрідність національностей і регіонів.

Крім того, була потрібна координація побудови інститутів і розробка автономного законодавства для більшої ясності прийнятих рішень і підтвердження юридичної безпеки, що дозволило б зблизити позиції різних політичних сил.

У червні 1982 р. Конгресом депутатів було схвалено конституційний закон «Про координацію автономного процесу» з тимчасовим положенням про відстрочку набуття чинності до п'яти місяців.

Розробка «Автономного договору» між двома національними партіями більшості – Союзом демократичного центру (СДЦ) та Іспанською соціалістичною робітничою партією (ІСРП), відбувалася без участі партій меншості і без попередньої участі регіональних націоналістичних партій. Це був крок назад від об'єднання між центром і периферією. Саме це, можливо, стало причиною, навіть більшою ніж сам зміст, відхилення регіональними урядами Каталонії і Басконії закону «Про координації автономного процесу» і мобілізації проти нього голосів націоналістичними партіями на периферії.

Тим не менш, наприкінці 1981 р. і протягом 1982 р. набрали юридичної сили автономні статuti Кантабрії, Астурії, Ріохи, Мурсії, Валенсії, Арагона, Кастилії-Ла Манча, Канар, Наварри.

Однією з пріоритетних цілей соціалістичного уряду був розвиток автономій у відповідності з домовленостями з СДЦ у липні 1981 і втіленими пізніше в конституційному законі «Про координації автономного процесу».

Коли соціалістична партія Іспанії прийшла до влади, чотири автономії вже існували (Каталонія, Країна Басків, Галісія, Андалусія), в інших дев'яти вже були статuti (Кантабрія, Астурія, Ріоха, Мусія, Валенсія, Арагон, Кастилья-Ла Манча, Канари, Наварра), але вони функціонували в передавтономному режимі, і чотири все ще не мали автономії.

У лютому 1983 р. були прийняті статuti Естремадури, Балеарських островів, Кастилії-Леона, Мадрида [143–145].

Через три місяці були проведені автономні вибори в тринадцяти областях, після яких були засновані відповідні парламенти, обрані президенти, сформовані уряди та розпочато процес формування відповідних адміністрацій.

За винятком Галісії, Балеарських островів і Кантабрії, де Народний альянс був партією, яку найбільше обирали, а також Каталонії і Країни

Басків, де правили націоналісти з 1980 р., дванадцять інших областей вибрали президентами представників соціалістичної партії Іспанії.

Вже тоді розв'язання регіонально-національної проблеми, прийнятої до уваги в Конституції та висунутої в доавтономний період, користувалося великою підтримкою народу, незважаючи на те, що в багатьох спільнотах інститути автономії тільки встановлювалися.

Згідно з опитуванням 1982 р. 47 % іспанців висловилися, що будуть підтримувати автономію, 28 % – були прибічниками централізму, 11 % – вихваляли федералізм і 4 % були за незалежність своєї спільноти [668, с. 391].

У серпні 1983 р. рішенням Конституційного суду було оголошено недійсними 14 з 38 статей закону «Про координацію автономного процесу». Це рішення підкреслило конституційний характер політичної автономії, також як і нездатність обмежувати її за допомогою державного закону. Іншими словами, ніякий закон не міг виступати посередником між Конституцією і статутами автономій, оскільки в них був закладений конституційний характер [457; 864].

Взявши до уваги рішення Конституційного суду, 14 жовтня 1983 р. був прийнятий «Закон про автономний процес», який затвердив новий політико-адміністративний поділ, надавши право мати столицю в кожній з автономних областей [46]. На місці 15 колишніх історичних областей було утворено 17 автономних, при цьому 11 з них (Каталонія, Країна Басків, Галісія, Андалусія, Арагон, Валенсія, Естремадура, Астурія, Наварра, Балеарські і Канарські острови) збереглися повністю в межах історичних областей, що існували на їх місці. В той же час шляхом об'єднання більшої частини Старої Кастилії і Леона було утворено нове автономне співтовариство Кастилія-Леон, а шляхом злиття більшої частини Нової Кастилії з виділеною з історичної області Мурсія провінцією Альбасете – спільнота Кастилія-Ламанча. Одночасно були створені три абсолютно нових автономних співтовариства (Мадрид, Кантабрія, Ла-Ріоха), в кожному з яких увійшло по

одній однойменній провінції [496, с. 63]. Автономії були засновані на двох різних рівнях повноважень: сім з них досягли верхнього автономного рівня (Каталонія, Країна Басків, Галісія, Андалусія, Наварра, Валенсійська область і Канарські острови), в той час як інші десять, які приєдналися до системи за допомогою статті 143 конституції, мали деякий час нижній рівень.

З цього моменту почалася фаза перенесення повноважень, відзначена безперервними конфліктами між державою і автономіями. Найбільш конфліктним був 1985 рік: Конституційний суд розглянув 131 конфлікт повноважень, 22 % з яких виходили від Каталонії і Країни Басків.

Між 1981 і 1991 рр. Каталонія висунула 209 з 490 вимог, представлених автономіями, в той час як Країна Басків – 164, і Галісія – 60. Загалом, протягом вісімдесятих ці три спільноти були відповідальними за 88 % існуючих суперечок.

Зі свого боку, в період 1983–1986 рр. центральний уряд оскаржив 45 законів із загальної кількості, прийнятих автономіями, з яких 21 закон виходив з двох спільнот, керованих націоналістичними партіями (Каталонії і Країни Басків). У загальній кількості, між 1984 і 1987 рр. в Конституційному Суді було розглянуто 429 конфліктів та винесено 100 вироків [668, с. 392].

Крім того, що Конституційний Суд сприяв вирішенню конфліктів, які виникали, він протягом цих років розвинув інтенсивну активність, яка дозволила реалізувати найважливішу роботу з тлумачення Конституції і статутів автономій, тим самим ініціювавши процес поступового прояснення спочатку неясної і досить складної системи.

В результаті, незважаючи на суттєві розбіжності між урядом і автономіями під час перенесення повноважень, протягом першої половини вісімдесятих років стан автономій зазнав значного розвитку.

Так, у червні 1985 р. був прийнятий закон «Про загальний виборчий режим», в якому обговорювалися деякі аспекти виборів в автономіях [152]. У липні 1985 р. було схвалено закон «Про судову владу», який включив регулювання Вищих судів правосуддя автономних співтовариств. Автономії

були визначені в якості територіальних областей Вищих судів [153, с. 20632]. У квітні 1985 р. був прийнятий закон «Про місцевий режим». Місцевими територіальними утвореннями були визначені: муніципалітет, провінція, острови в Балеарських і Канарських архіпелагах (стаття 3) [57, с. 8949]. У березні 1986 р. був прийнятий закон «Про сили та служби безпеки», який дозволив автономіям формувати автономну поліцію, але згідно з положенням, зафіксованим у статуті автономії [160, с. 9613–9615].

Крім цього, було прийнято низку законодавчих актів про перенесення повноважень у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо.

Сутність функціонування автономної системи коренилася в перенесенні фінансових ресурсів від центру до спільнот, тому що останні відчували брак власної податкової спроможності.

Стосовно кількісних показників: якщо у 1981 р. центральна адміністрація здійснювала 87 % загальнодержавних витрат, місцева – 9 %, автономії тільки 3 %, в 1985р. центральна адміністрація відповідно – 73 %, автономії – 14 % і місцева влада – 12 %, а в 1992 р. центр контролював лише 35 % витрат [412, с. 128; 668, с. 403].

З іншого боку, в якісних показниках потрібно підкреслити, що в 1986 р. 37 % іспанців були прихильниками «актуальності держави з автономіями» і 18 % приймали нову модель, але бажали більшу автономію, в той час як 22 % хотіли «державу з єдиним центральним урядом, без автономій», і тільки 5 % визнавали за національними округами можливість перетворюватися на незалежні держави.

Одним з явищ, яке сприяло розвитку «держави автономій» у вісімдесяти роки, було безсумнівно входження в 1986 р. Іспанії в Європейський Союз. Таким чином, в Іспанії розвинулися паралельно два, мабуть суперечливих процеси, і в будь-якому випадку, відцентрові: децентралізація і комунітаризація. Вирішення національно-регіональних питань в Європі і

європейська інтеграція були необхідною умовою розвитку європейської цивілізації.

Наприкінці 1988 р. була заснована «Конференція щодо зв'язків з Європейським Союзом», що об'єднала представників центральної адміністрації і радників від автономних співтовариств, відповідальних за загальноєвропейські справи. Ні Каталонія, ні Країна Басків не погодилися на участь в ній, вважаючи за краще двосторонні відносини з урядом. «Конференція щодо зв'язків з Європейським Союзом» прийняла в 1994 р. договір «Про внутрішню участь автономій у загальноєвропейських справах за допомогою Секторних конференцій». Із цим договором автономії домоглися права брати участь у розробці позиції держави щодо Європейського Союзу з питань, що входять в їх компетенцію.

Один з найбільш дисфункціональних аспектів «держави автономій» протягом вісімдесятих полягав у відсутності органів, які дозволили б центральним і автономним адміністраціям існувати у формі діалогу та вирішувати справи взаємного інтересу.

По закінченні п'яти років після затвердження автономних статутів деяких автономних співтовариств почалась вимога цих регіонів розширити повноваження згідно з 148.2 статтею конституції. Вони навіть представили проекти реформ своїх статутів в Конгрес депутатів. Почалася тривала полеміка з приводу досягнення консенсусу в цьому питанні і вибору шляху, найбільш оптимального для розширення повноважень. У результаті в лютому 1992 р. були підписані «Автономні договори» між урядом ІСРП і Народною партією. Основні цілі полягали в:

- завершенні автономного процесу, пов'язаного з розвитком глави VIII Конституції «Про територіальний устрій держави»;
- досягненні стабільного функціонування автономної держави;
- задоволенні прагнення автономій розширити свої повноваження відповідно до статті 143 Конституції на основі рівності та враховуючи своєрідність кожної спільноти.

Автономні договори дозволили десятиєм спільнотам загального режиму (Астурії, Кантабрії, Ла-Ріохи, Мурсії, Арагону, Кастилії-Ла-Манчі, Естремадури, Балеарським островам, Мадриду, Кастилії і Леону) важливе розширення повноважень шляхом Конституційного закону «Про перенесення повноважень до автономних співтовариств, які погодилися на автономію відповідно до статті 143 Конституції», прийнятого в грудні 1992 р. [171].

На підставі договорів та цього закону автономії отримали ще 32 нових повноваження і суттєво реформували свої статuti [171–182].

Автономні договори 1992 р. та інші додаткові реформи сприяли адміністративній консолідації автономної системи.

Одним з найбільш позитивних наслідків поступової консолідації автономної держави було зменшення конфліктності між центральною адміністрацією та автономними, принаймні, щодо суперечок, вирішених за допомогою Конституційного суду. Отже, якщо в 1985 р. було оскаржено 131 закон, у 1989 р. – 60, то в 1993 р. вже тільки 16 законів [668, с. 485].

До 1995 р. знаходилися в перехідному положенні міста Сеута і Мелілья, розташовані на африканському материку: вони могли стати автономними співтовариствами, якщо так вирішать їх муніципалітети за підтримки абсолютної більшості їхніх членів і схваленого з допомогою органічного закону, Генеральними кортесами, в строки, встановлені у статті 144 основного закону.

У березні 1995 р. були прийняті статuti автономії міст Сеута і Мелілья. На відміну від автономних співтовариств автономні міста не отримали права на створення власних законодавчих органів [186; 187].

Теоретично, однією з фундаментальних цілей «держави автономій» було виправлення міжрегіональної соціально-економічної нестабільності, отриманої у спадок від попередніх епох.

Автономії продемонстрували свою здатність вирішувати складні соціальні проблеми. Автономізація дала поштовх розвитку національних мов та культур [428, с. 82].

Однак, залишилися невирішеними деякі проблеми в сфері національного територіального устрою Іспанії. Однією з них є притаманна будь-якій регіоналістській державі територіальна асиметрія, що знайшла своє нормативне відображення в Конституції 1978 року (так, 2 ст. проводить відмінність між національностями і регіонами; в ст.ст. 143 і 151 закріплюється диференційований порядок автономізації спільнот). Крім того, ситуацію ускладнюють нормативні обмеження конституційної моделі: здійснення широкої децентралізації унітарної держави за наявності заборони на федералізацію.

Іншою проблемою, що не знайшла свого рішення, стала відсутність механізму участі автономних спільнот у проведенні загальнодержавної політики: ненадання Сенату справжнього статусу палати територіального представництва, оскільки відповідно до ст. 69 Конституції основна частина сенаторів обирається від провінцій і тільки по одному з них представляють автономії (ще по одному від кожного мільйона населення). При такій ситуації сенатори фактично відображають партійно-політичний профіль кожного автономного співтовариства. Іншими проявами проблеми участі регіонів в політиці держави є відсутність у автономних співтовариств права законодавчої ініціативи в Генеральних кортесах і їх неучасть у рішеннях, прийнятих Іспанією в рамках Європейського Співтовариства [367].

По завершенні процесу розробки і прийняття статутів автономних співтовариств (1979-1983 рр.) Іспанія досягла високого ступеня державно-територіальної децентралізації. Політичні цілі процесу регіональної автономізації були досягнуті в результаті досить складної юридичної процедури. У цьому полягає своєрідність іспанського досвіду формування децентралізованої демократичної держави, що тривалий період часу демонструвала свою дієвість.

2.4. Консолідація демократії та проблема державної безпеки

Трансформаційні процеси, що відбуваються в тій чи іншій країні, викликають необхідність дослідження функціонування інституцій держави, що відповідають за національну безпеку. Мова йде про *Збройні сили*. Діючи в структурі державних органів і під їх керівництвом, армія покликана захищати інтереси країни, забезпечувати її безпеку, захист від зовнішнього ворога. Очевидно, в нормальному демократичному суспільстві армія є нейтральною державною структурою або повинна бути такою. Особливо гостро питання про роль армії всередині країни встає в періоди значних соціально-політичних зрушень, при зміні суспільної системи. В першу чергу це стосується тих держав, де військові суттєво впливають на внутрішньополітичне життя.

Іспанські Збройні сили були однією з головних опор франкізму. Проте, зосередження верховної влади в руках генерала Ф. Франко не означало існування в Іспанії класичної військової диктатури, а після смерті каудильйо стала очевидною відсутність єдності в середовищі військових.

Крім того, вирішення військового питання було пов'язано з існуванням в суспільстві страху перед повторенням Громадянської війни. Поховати надії на відродження традицій каудильїзму допомогло придушення військового перевороту у лютому 1981 р.

В період встановлення демократії, зокрема після парламентських виборів 1977 р., була реалізована військова реформа. Її результатом стало створення єдиного Міністерства оборони (замість трьох міністерств за родами військ). Відбулось розмежування між Збройними силами та правоохоронними органами [498, с. 210–211].

Після перемоги на парламентських виборах в жовтні 1982 р. Іспанської соціалістичної робітничої партії, новим міністром оборони став Н. Серра, економіст за освітою. Він розумів, що військова реформа, розпочата в другій половині 70-х його попередниками (Г. Мел'ядо, А. Оліартом), не розв'язала

проблему включення Збройних сил в нову конституційну схему, засновану Основним законом 1978 р., оскільки Міністерство оборони мало подвійний характер. Воно складалося насправді з двох паралельних структур: оперативна частина, в яку входила Рада начальників штабів, і політико-адміністративна, що складалася з субсекретаріату і чотирьох секретаріатів (персонал, економічні питання, політика оборони і загальні питання). Конституційний закон «Про основні критерії національної оборони і військової організації», прийнятий Кортесами 1 липня 1980 р., підтвердив вищезгаданий подвійний характер, не дивлячись на те, що в ній Рада начальників штабів з'являлася як орган, органічно вбудований в Міністерство оборони [128; 668, с. 373].

Щоб остаточно поставити Збройні сили під політичне керівництво уряду, новий міністр оборони ініціював широку реформу структурного закону 1980 р., прийняту Кортесами 5 січня 1984 р., яка поклала край 110-річній автономії військового інституту (військовий переворот 1874 р. та падіння Першої іспанської республіки) [149].

Новий закон значно посилив владу міністра оборони, оскільки, за дорученням голови уряду, йому доручалося «наказувати, координувати і керувати діями Збройних сил», а також формулювати і реалізовувати на практиці військову політику і спільний стратегічний план, керувати адміністрацією армій і наглядати за станом бойової готовності (стаття 8) [668, с. 389].

Ключовим питанням нового закону була реформа Ради начальників штабів, яка перестала бути найвищим колегіальним органом в ланцюзі військового керівництва трьох армій, і перетворилася на дорадчий орган прем'єр-міністра і міністра оборони. Відповідно до структурного закону 1980 р. у Ради був обов'язок «пропонувати уряду генеральні напрями, що стосуються національної безпеки», а також «формулювати і пропонувати військову політику уряду». Але услід за реформою 1984 р. вона перетворилася на інститут дорадчого і консультативного характеру (стаття

11), тобто стала виконувати функцію, яка більше відповідала принципу верховенства цивільної влади.

Реформа 1984 р. також була спрямована на ліквідацію існуючої плутанини відносно вищого командування Збройних сил, що належало за Конституцією королю, який очолював Збори національної оборони, органу, до складу якого входили голова уряду, віце-прем'єр, міністри, пов'язані з обороною і члени Ради начальників штабів.

Нова рівновага, створена із зміною природи Ради начальників штабів і повторне визначення позицій прем'єр-міністра і міністра оборони завершилося створенням нової посади – начальника генерального штабу Міністерства оборони. Його призначення здійснювалося королівським указом за пропозицією прем'єр-міністра з відома Ради міністрів (стаття 11). З того часу начальник генерального штабу став сполучною ланкою між міністром і вищим керівництвом армії. Він проводив засідання Ради начальників штабів, перейняв на себе керівництво військовими операціями в часи війни. Закон визначав його як «головного співробітника» міністра в плануванні і виконанні оперативних моментів військової політики [668, с. 389].

Також зазнала істотних змін позиція Начальників штабів сухопутних військ, флоту і повітряних військ. Вони продовжили здійснювати керівництво відповідних армій, але посилилася їх пряма залежність від міністра оборони. Вони перестали бути відповідальними за ступінь оперативної здатності військ. У цьому порядку їх завдання полягало «в тому, щоб радити і повідомляти» про стан оперативності міністрові оборони.

Для здійснення основних завдань, які новий закон визначав для міністра оборони, в січні 1984 р. Н. Серра енергійно взявся за реорганізацію свого відомства з серйозним наміром об'єднати в його органічній структурі три армії. Услід за реформою, міністерство оформилося в трьох великих сферах. Перша – специфічно військова, очолювана начальником генерального штабу, для здійснення координації між арміями, доти не зовсім

задовільну. Друга – секретаріат Міністерства оборони, відповідальний за справи, пов'язані з управлінням і контролем за економічними ресурсами і політикою в області озброєння і матеріального забезпечення, з метою посилення іспанської військової промисловості. І, врешті-решт, – субсекретаріат Міністерства оборони, відповідальний за кадрову політику і за військову освіту. Крім цього, окремими королівськими указами приймаються «Правила сухопутних військ, флоту та повітряних сил Іспанії» [275; 284; 303].

Нова структура міністерства наділила його голову реальною можливістю приймати рішення, нестачу якої відчували його попередники, передусім в областях, які доти сприймалися як виключно в компетенції військової влади.

Наступна реформа міністерства, реалізована королівським указом від 1 січня 1987 р. [309], була здійснена, щоб підкреслити дієвий характер начальника генерального штабу Міністерства оборони, роблячи важливий акцент на аспектах, пов'язаних з військовою політикою, наглядом за станом навчання армій і оцінкою їх оперативності. Як наслідок, була прийнята нова органічна основна структура, що посилила верхні органи відомства. Крім того, посилювався оперативний характер Головного штабу оборони.

За указом до складу Міністерства оборони увійшли: Головний штаб оборони, Державний департамент оборони, секретаріат оборони, сухопутні війська, флот, повітряні війська. У пряму залежність від міністра оборони потрапили: Вищий центр інформації оборони, Штаб-квартира політики оборони, Штаб-квартира інформаційних і громадських зв'язків оборони. Дорадчими і консультативними органами міністра оборони стали: Рада начальників штабів; Верховна рада військової юстиції, з незалежністю його судових функцій; Вища рада сухопутних військ; Вища рада флоту; Вища рада повітряних військ. Це дозволило остаточно зробити прозорими зв'язки всередині самої влади і покласти край певному бюрократичному опору військових [309, с. 75].

Перед реформами 1984 р., вище керівництво Збройних сил функціонувало незадовільно, зважаючи на його колективний характер, внаслідок чого між трьома арміями не було ні єдності планів, ні хоч би щонайменшої скерованості в бюджетах. Створення чіткої структури військової влади, з центром в Міністерстві оборони під керівництвом міністра зробило можливим в 1985 р. розробку другого стратегічного об'єднаного плану (перший відноситься до 1979 р.), де встановлювалися серйозні стратегічні цілі іспанських Збройних сил. Одночасно була зроблена спроба визначення загальної загрози, і напрями дій, необхідних у протистояннях [668, с. 376].

Таким чином, засновувався дієвий військовий інструмент політики оборони, оскільки основні цілі стратегічного плану містили визначення інтегрованої системи влади і контролю, організаційну структуру кожної армії, розгортання сил і економічну оцінку засобів, які були потрібні на усе це. В результаті в середині восьмидесятих років іспанські Збройні сили за своєю структурою та оперативністю не відрізнялися від європейських армій.

Багато змін, викликаних військовою реформою, зробили можливою реорганізацію розгортання військ, яке ще містило пережитки попереднього режиму. Так, великі одиниці Збройних сил були віддалені від головних міських центрів, де вони знаходилися зважаючи на франкістську одержимість з метою підтримки внутрішнього правопорядку. Це було здійснено для того, щоб у них з'явилося більше можливості для проведення навчань і маневрів. В той же час, було видалено дев'ять територіальних бригад, призначених для оперативної оборони, місія яких у разі війни переходила до поліції. Це зводило дев'ять існуючих військових округів до шести.

Однією з головних цілей модернізації Збройних сил завжди була відповідність їх бойового складу реальним потребам, намір, який не був реалізований під час перехідного періоду виключно через політичні мотиви. Тільки у 1983 р. була розпочата реалізація Загального плану модернізації

сухопутних військ. Планувалося суттєво зменшити бойовий склад сухопутних військ, який би привів до скорочення його командного складу від 41,5 тис. до 32 тис. за вісім років, із закономірним зникненням 42 % генералів, 27 % командувачів, полковників і підполковників, і 7 % частини чиновників, що залишилася. В той же час, військовий контингент скоротився з 252 тис. солдат в 1984 р. до 169 тис. у 1992 р. Щоб зробити цю кадрову політику можливою, не викликаючи опозиції потерпілих, був створений так званий «тимчасовий резерв», який спостерігав за добровільним звільненням офіцерів із заробітною платою ідентичною заробітній платі офіцерів, що служать. У 1992 р. більше 15 % загальної кількості засобів оборони призначалися для того, щоб платити персоналу, який вже не був в активі.

Незважаючи на це, економічна політика першого соціалістичного уряду у військовій сфері була безперечно ефективною і вкрай важливою. Якщо в 1982 р. реальні вкладення в оборону представляли 36 % від загальної кількості здійснених державою, то в 1986 р. передбачалося 47,6 % інвестицій, які значно зменшились в 1992 р. – до 27,7 %.

Проте, починаючи з 1985–1986 рр., з початком економічного відновлення, реальне фінансування Збройних сил помітно скоротилося, що було викликано в основному рішенням уряду задовольнити інші більш нагальні суспільні та політичні запити. Якщо в 1982 р. витрати на оборону складали 2 % ВВП і 11,5 % загальної кількості бюджету держави, декадою пізніше ця пропорція звелася до 1,3 % і до 5,7 %, відповідно [668, с. 378].

З огляду на те, що більшість громадян контактували зі Збройними силами, реалізуючи обов'язкову військову службу, Міністерство оборони також намагалося зменшити неприязнь, яку армія все ще викликала в широких секторах суспільства, і особливо серед молоді. Конституція 1978 р. визначила «право на звільнення від обов'язкового несення військової служби за переконаннями або віросповіданням, а також з інших причин, і може встановлювати заміну його альтернативною цивільною службою. Може

бути створена альтернативна цивільна служба, спрямована на виконання цілей, що відповідають загальним інтересам» (стаття 30) [3]. Реформа військової служби, прийнята законом в червні 1984 р. зменшила її тривалість. Згідно із законом, військова служба могла проходити в будь-якій з трьох армій в наступних формах: обов'язкова служба (12 місяців), добровільна (16 місяців) і спеціальна військова служба (18 місяців, або 2 чи 3 роки). Також передбачалося, що 60 % військовозобов'язаних могли проходити службу в районі свого проживання. Вперше була дана можливість звільнення від служби в армії, а також можливість відстрочки з об'єктивних причин. Причинами звільнення від військової служби були визначені такі: сімейні зобов'язання виняткового характеру; хвороба, фізичне або психічне обмеження; похідні міжнародних угод; тридцятирічний вік; за переконанням. Відстрочка військової служби включала: сімейні обставини; проведення наукових досліджень; служба за кордоном; посада народного обранця; рішення уряду, яке ґрунтується на виняткових причинах національного інтересу [51, с. 16936, 16939].

У 1991 р. ухвалюється новий закон про військову службу. У цьому законі мінімальний термін військової служби був знижений до 9 місяців; остаточно була виключена обов'язкова служба жінок; окремо виділений розділ про права і обов'язки військовослужбовців; встановлені критерії для ревізії і модернізації правил і норм життя поселенців, особливо відносно режиму діяльності і відпочинку персоналу, харчування, поселення, особистих витрат і охорони здоров'я; була передбачена ревізія планів викладання та навчання [169, с. 41246].

Парадоксально, але опитування того часу показують, що, хоча для іспанського населення були характерні пацифістські позиції, мало кого турбували питання оборони, армія була одним з найвідоміших і краще оцінених інститутів держави, перевершуючи в популярності виконавчу, законодавчу і судову владу.

Проте, з тих же досліджень можна дійти висновку також про те, що громадяни хотіли, щоб Збройні сили були повністю підпорядковані цивільній владі.

Здатність уряду втручатися у військову сферу особливо проявилася в грудні 1985 р. схваленням нового військового кримінального кодексу, на заміну датованого аж 1945 роком.

Новий кодекс відобразив належним чином конституційні начала, особливості військової юрисдикції та прогрес сучасної юридичної науки і порівняльного права більше, ніж часткова реформа кримінальних військових законів. З кодексу були вилучені процесуальні і дисциплінарні аспекти. Так, цим кодексом не розглядалися дисциплінарні військові порушення.

Важлива новизна кодексу – це перерахування важливих кримінальних військових понять, розмежування дисциплінарних порушень, акуратні визначення, спрощення поняття військового вироку, точна диференціація різних злочинів проти національної оборони (зрада, шпигунство, розголошення військової таємниці, саботаж), вилучення військового повстання в мирний час (який був включений до кримінального кодексу), вдала систематизація дисциплінарних злочинів і зловживань владою, концентрація в спеціальній главі усіх злочинів проти морського і повітряного судноплавства. Також, була включена нова (восьма) глава, щодо злочинів проти адміністрації військової юстиції. Можливість страти на час війни встановлювалася як альтернативний, а не як єдиний вирок. А органічним законом від 27 листопада 1995 р. страта була повністю усунена з військового кримінального кодексу [159; 190].

В той же час, був прийнятий новий дисциплінарний режим Збройних сил, в якому виключалась можливість бути одночасно суддею і військовим [158].

Врешті-решт, уся військова судова система була інтегрована в єдину національну судову систему спеціальним законом, прийнятим 15 липня 1987 р. [164], оскільки 5 пункт 117 статті іспанської конституції 1978 р.

проголосив, що «принцип єдності судової влади є основою організації і діяльності судів. Закон регулює здійснення військового правосуддя винятково у військовій області, в умовах облогового положення, відповідно до принципів Конституції» [3, с. 70]. Таким чином, була усунена Верховна рада військового правосуддя і створений Військовий суд верховного трибуналу, в компетенції якого, також як і в компетенції Військового центрального суду і військових територіальних судів, входили питання виключно військового характеру (статті 22–71). Кількість і компетенції військових територіальних судів додатково визначалися законом від 21 квітня 1988 р. А 5 квітня 1988 р. відповідним законом був створений Юридичний військовий корпус оборони, який об'єднав юридичний корпус сухопутних, морських та повітряних сил. Корпус був визначений як юридична рада і займався питаннями правосуддя у військовій сфері, він є частиною судової влади держави. Корпус підпорядковувався міністру оборони [79, с. 10458].

У липні 1989 р. був ухвалений закон про військовий професійний персонал, метою якого було підвищити рівень професіоналізму Збройних сил, стимулювати професійних військових покращувати виконання своїх основних завдань, удосконалити систему спеціальної військової освіти, визначити перспективнішу військову кар'єру [90, с. 23129].

У кінці 1986 р. був відмічений важливий історичний рубіж в розвитку Збройних сил Іспанії, оскільки до Ради начальників штабів уперше увійшли офіцери, що не брали участі в Громадянській війні.

Дії армії за межами Іспанії визначалися її членством в НАТО. Вступ Іспанії до Альянсу сприяв модернізації іспанської армії. Спільні навчання дозволили підвищити рівень професіоналізму військовослужбовців. В грудні 1995 р. генсеком НАТО став Х. Солана, який очолював до цього Міністерство закордонних справ Іспанії.

За часів існування франкістського режиму військові не знаходились при владі, проте їх вплив на суспільно-політичне життя був значний.

Усвідомлюючи наслідки демократичних перетворень, пов'язаних із зменшенням їх ролі, обмеженням певною мірою їх впливу, військові зробили кілька невдалих спроб перервати трансформаційні процеси. Але демократичні сили успішно змогли вирішити питання взаємодії з армією.

Складовим елементом національної безпеки є суспільна безпека, що включає систему захисту суспільства, людини від злочинності, корупції, тіньової економіки, будь-яких форм антисоціальної поведінки. Особливо важливо забезпечити суспільну безпеку в умовах трансформаційних процесів, коли суттєві зміни призводять до порушення нормального функціонування суспільства, його основних інститутів, сфер тощо. Таким чином, громадська безпека виражається в рівні захищеності переважно від внутрішніх загроз загального характеру. Забезпечують її **органи громадського порядку**.

В період встановлення та консолідації демократії в Іспанії було здійснено низку реформ. Було вироблено чітке розмежування між Збройними силами і силами громадського порядку. Найважливішим на даному етапі було прийняття нової конституції у 1978 р. Згідно з пунктом 29 статті 149 Конституції до виняткового ведення держави відноситься «охорона громадського порядку, незалежно від можливості створення автономними співтовариствами поліцейських служб в порядку, встановленому у відповідних статутах, і у рамках конституційного закону» [3, с. 84].

Іспанія – одна з небагатьох країн світу, де Конституція визначає місце поліцейських органів у рамках державного механізму. Відповідно до неї в поліцейську систему країни входять «служби і органи безпеки держави, підлеглі уряду». Одразу після прийняття нової Конституції у 1978 р. був виданий закон «Про поліцію». Служби і органи державної безпеки об'єднали власне поліцію (Вищий поліцейський корпус та Корпус національної поліції) та Цивільну гвардію. Верховну владу над службами і органами держбезпеки очолив міністр внутрішніх справ, а безпосереднім керівництвом був наділений директор державної безпеки [36].

Іспанська соціалістична робітничка партія продовжила процес реформування правоохоронних органів, оскільки було цілком зрозумілим, що забезпечення суспільної безпеки в умовах консолідації демократії є важливим чинником успішності цього процесу. Були зроблені суттєві зрушення в процесі уніфікації іспанських поліцейських підрозділів.

Так, у березні 1984 р. був прийнятий королівський указ «Про структуру і функції органів державної безпеки» [283]. Це було спричинено необхідністю впорядкувати поліцейське законодавство, оскільки існувала значна частина розпоряджень, іноді суперечливих. З іншого боку, постала нагода для певної інтеграції між різними поліцейськими службами, збільшення державних витрат для боротьби зі злочинністю та введення в поліцейську сферу сучасних засад управління.

Згідно з указом напрям безпеки держави зосередився в таких керівних центрах: штаб-квартира поліції та штаб-квартира Цивільної гвардії. Як наслідок, цей королівський указ встановив ще одну структуру необхідну в даних умовах. У пряму залежність від директора безпеки держави потрапили створені: центр правових справ; центр координації і планування; центр адміністрації, документації і інформатики; центр інформації. Певною мірою закон був модифікований королівським указом від 16 січня 1987 р. Зокрема, були ліквідовані загальна інспекція Національної поліції, відділ економічного управління та інфраструктури, відділ освіти [310].

Надзвичайно важливим кроком в реформуванні правоохоронних органів було прийняття в березні 1986 р. закону «Про служби та органи безпеки», який основною метою визначив «захист прав і свобод громадян [160, с. 9609].

Поліцейська система Іспанії сформувалася з трьох рівнів, що збігаються з трьома рівнями адміністративного поділу за Конституцією: 1) місцевого, 2) автономного і 3) центрального, які, розрізняючись за функціями, мали загальну мету – охорона громадського порядку та забезпечення суспільної безпеки.

Загальне управління суспільною безпекою та верховна влада служб і органів безпеки держави залишались за міністром внутрішніх справ, а безпосереднє керівництво – за директором державної безпеки.

Згідно із законом, загальнонаціональна поліція Іспанії була представлена двома підрозділами: Національною поліцією та Цивільною гвардією.

Національна поліція була оформлена як національне озброєне поліцейське формування, але з статусом цивільного інституту. Національна поліція Іспанії діє на основі статті 104 Конституції Іспанії («Служби безпеки, що підпорядковується уряду, покликані захищати вільне здійснення прав і свобод і забезпечувати безпеку громадян») [3, с. 66].

До складу Національної поліції, згідно з законодавчими актами, увійшли генеральні комісаріати судової поліції, наукової поліції, суспільної безпеки, генеральний комісаріат з іноземних громадян і документації, відділ кадрів, відділ економічної і технічної координації.

Таке структурування Національної поліції дало можливість ефективно розподілити компетенції та спрямувати роботу окремих підрозділів в чітко визначеному напрямку.

Будучи політичним інститутом, покликаним забезпечувати правопорядок та суспільну безпеку, Національна поліція була позбавлена права проводити різноманітні страйки, акції протесту тощо. Для вирішення колективних конфліктів, спірних питань, обґрунтування умов праці поліцейських була створена Рада поліції – представницький орган уряду (Міністерства внутрішніх справ) і членів Національної поліції. Представники уряду призначалися безпосередньо міністром внутрішніх справ, а представники членів Національної поліції визначалися за допомогою проведення виборів в лоні Національної поліції. Перші вибори в Раду поліції відбулися в 1987 р. і основними профспілковими об'єднаннями членів Національної поліції визначили Уніфікований поліцейський синдикат, Національну асоціацію уніфікованої поліції, Професійний синдикат

уніфікованої поліції, Професійний поліцейський синдикат, Синдикат поліцейських комісарів.

Таким чином, діяльність Іспанської соціалістичної робітничої партії у сфері реформування поліцейських служб привела до появи автономного і демократичного профспілкового руху, активного функціонування синдикатів, наявності реального діалогу з владою, що стало запорукою консолідації демократичного режиму та успішної діяльності служб, які реформувалися.

Для координації дій Національної поліції в автономних співтовариствах спеціальним королівським указом від 22 лютого 1991 р. було передбачено створення окремих підрозділів Національної поліції, приписаних до автономій [327]. Їх особливістю було те, що вони не являли собою автономних поліцейських підрозділів, а були структурною частиною Національної поліції і підпорядковувались Міністерству внутрішніх справ. Так, в 1991 р. був створений підрозділ Національної поліції, приписаний до автономії Галісії, а в 1993 р. були створені підрозділи Національної поліції, приписані до Валенсійської автономії та автономії Андалусії.

Цивільна гвардія, на відміну від Національної поліції Іспанії, створювалася як озброєний воєнізований підрозділ, що становив частину служб і органів безпеки держави з конституційною місією захисту вільного здійснення прав і свобод та забезпечення безпеки громадян. Вона використовується для здійснення суворого контролю за станом правопорядку, особливо в екстремальних ситуаціях національного масштабу, коли звичайна поліція не може виконати покладених на неї обов'язків.

Цивільна гвардія увійшла до структури не лише Міністерства внутрішніх справ, але і Міністерства оборони, і навіть дублює деякі функції Національної поліції. Вона отримала право здійснювати також карний розшук, митний нагляд, охорону всієї території та узбережжя від проникнення контрабандистів. Цивільна гвардія стала найбільш ефективним підрозділом, що здійснює боротьбу з тероризмом.

Члени гвардії отримали статус військовослужбовців і не мали права вступати в політичні партії, створювати власні профспілки, подавати колективні скарги або клопотання. Вони отримали право на індивідуальне вирішення проблемних питань, що встановлювалось спеціальними законодавчими актами.

За часів війни або облогового стану, Цивільна гвардія залежатиме виключно від Міністерства оборони, як це встановив Конституційний закон від 1 липня 1980 р., яким регулюються основні критерії національної оборони та військової організації, і 9 стаття закону «Про служби і органи громадської безпеки» (1986 р.) [160, с. 9608].

До основних одиниць Цивільної гвардії згодом увійшли: вертолітні підрозділи, морська служба, спецвідділ інтервенції, відділ швидкого реагування, підводні служби, сільські групи безпеки, відділ надр, відділ охорони природи.

Іспанська Конституція чітко диференціювала Збройні сили (сухопутні війська, флот і повітряні війська) і служби та органи безпеки. Стаття 8 конституції довіряє першим гарантувати суверенітет і незалежність Іспанії, захищати її територіальну цілісність і конституційний лад, а стаття 104 встановлює, що служби та органи безпеки, залежні від уряду, покликані захищати права та свободу громадян, гарантувати суспільну безпеку. Функції, основні засади діяльності та статут служб та органів безпеки було врегульовано відповідним законом. Розвиток цієї конституційної основи привів до зміни панорамної індикації Цивільної гвардії, яка традиційно була складовою частиною сухопутних військ. Так, конституційний закон «Про служби та органи безпеки» (1986 р.) і наступні закони, зокрема «Про дисциплінарний режим Цивільної гвардії» (1991 р.) остаточно відокремили Цивільну гвардію від сухопутних військ [160, с. 9609; 168; 286].

Для розвитку закону «Про служби та органи безпеки» в липні 1989 р. королівським указом ухвалюється «Регламент дисциплінарного режиму Національної поліції». В законі було визначено нові критерії щодо гарантії

прав службовців Національної поліції, дисциплінарні проступки (слабкі, середні, тяжкі), порушення, санкції, компетенції керівних органів тощо. Зокрема, у законі за дуже тяжкий проступок передбачалось: звільнення зі служби; усунення від служби від трьох до шести років. За тяжкий проступок: усунення від служби менш ніж на три роки; переведення зі зміною місця проживання; іммобілізація в послужному списку на період, що не перевищує п'ять років; позбавлення від п'яти до двадцяти днів винагороди та усунення від служби на такий же період. За слабкий проступок: втрата від одного до чотирьох днів винагороди і призупинення функцій на такий же період, який не матиме на увазі іммобілізацію в послужний список. Звільнити зі служби у поліції мав право лише міністр внутрішніх справ [316].

Через подвійне підпорядкування Міністерству внутрішніх справ та Міністерству оборони, постала необхідність вироблення специфічного дисциплінарного режиму і для Цивільної гвардії – особливого інституту з військовою природою. Тому в червні 1991 р. був прийнятий конституційний закон «Про дисциплінарний режим Цивільної гвардії». В законі також було визначено дисциплінарні проступки членів гвардії, правопорушення, санкції, компетенції керівних органів тощо. Зокрема, звільняти зі служби мав право лише міністр оборони після попередньої доповіді міністра внутрішніх справ [168].

Схожою за структурою був королівський указ «Про дисциплінарний режим Вищого поліцейського корпусу», схвалений ще у липні 1984 р. [286].

Таким чином, іспанське законодавство чітко визначило дисциплінарний режим всіх служб та органів державної безпеки, що привело до поліпшення функціонування зазначених інституцій та підвищення рівня відповідальності членів Національної поліції та Цивільної гвардії.

Щоб завершити процес приведення у відповідність конституції законодавства про забезпечення суспільної безпеки було необхідно встановити область відповідальності влади в таких сферах як виготовлення, торгівля, володіння і використання зброї і вибухових речовин; публічні

збори; особиста документація співвітчизників і іноземців в Іспанії. Тому, в лютому 1992 р. був схвалений Органічний закон «Про захист суспільної безпеки» [170]. Таким чином, був скасований «Закон публічного порядку», прийнятий ще за часів франкізму і який вже був не дієвий. В новому законі регулювалися заходи, пов'язані зі зброєю і вибуховими речовинами, щодо публічних спектаклів і розважальних заходів. Окремий розділ стосувався підтримки та відновлення суспільної безпеки, особливо в умовах серйозних громадянських заворушень. Також законом були встановлені санкції, передбачені за порушення конституційних прав і посягання на суспільну безпеку, які градувалися на дуже тяжкі порушення, тяжкі порушення та слабкі порушення.

Такі кроки уряду дозволили поліпшити контроль за суспільною безпекою, зосередившись на важливих аспектах політичного та економічного характеру (хоча проблема тероризму не є остаточно вирішеною і до сьогодні). Крім цього, було чітко визначено поняття суспільної безпеки, основні заходи для її забезпечення та санкції за її порушення.

Невідкладними виявились питання, пов'язані з підготовкою кадрів для правоохоронних органів. Як результат, в квітні 1995 р. королівським указом був прийнятий «Регламент про процеси відбору та формування Національного поліцейського корпусу» [349]. Так було введено нову систему поліцейської освіти та нові плани освіти, вимоги щодо вступу на службу та кар'єри поліцейського, особливості підвищення кваліфікації членів Національної поліції.

Територіальна організація Іспанії припускає існування трьох адміністративних рівнів (національний, автономний та місцевий). Таким чином, кожне місцеве самоврядування отримало право мати власну поліцію або у нього може бути вставлений корпус безпеки в його організації. Основним нормативним актом, що діє на території автономної області, є статут.

Уряд області отримав значні повноваження у сфері забезпечення безпеки. З цією метою створюються спеціальні поліцейські частини, що знаходяться в прямому підпорядкуванні уряду.

Автономії отримали право підтримувати громадську безпеку згідно з умовами, які встановила стаття 148.1.22 Конституції, відповідний Статут на основі конституційного закону «Про служби і органи безпеки» (розділ 3) і відповідні закони автономій [69; 71; 77; 78; 82; 87; 91; 92; 99; 104; 105; 115; 122].

Керівники поліцейських підрозділів автономій призначалися владою автономії з числа керівництва Збройних сил, служб та органів безпеки [160, с. 9613].

З метою захисту та забезпечення безпеки області уряд автономії координує свою діяльність з діяльністю центрального уряду. Ця взаємодія передбачає можливість вступу на територію області державних поліцейських формувань на прохання уряду області або в порядку одностороннього рішення центральних органів влади в умовах облогового або надзвичайного стану. Уряд області, зі свого боку, може вимагати від центрального уряду виведення державних поліцейських формувань, введених за його рішенням, якщо він визнає, що необхідність їх подальшого перебування на території області недоцільне і він сам в змозі контролювати ситуацію. Уряд автономії може здійснювати й інші повноваження, що покладаються на нього чинним законодавством.

У автономіях, які матимуть в розпорядженні власні поліцейські підрозділи, передбачалося право на створення Ради безпеки, до складу якої б входили представники держави та автономії з метою координації діяльності служб і органів безпеки держави та поліцейських підрозділів автономії [160, с. 9614].

Право створювати власні поліцейські підрозділи отримали і муніципалітети відповідно до передбачених положеннями закону «Про

служби та органи безпеки» (1986 р.), «Базового закону про місцевий режим» (1985 р.) і в автономному законодавстві.

Поліцейські формування, що створюються органами місцевого самоврядування будь-яких територіальних утворень, безпосередньо підпорядковуються їм, повністю або частково утримуються за рахунок місцевих бюджетів і діють в межах чітко визначеної юрисдикції, називаються «муніципальна поліція».

Як правило, муніципалітети надають муніципальну автономію місцевим поліціям з забезпечення суспільної безпеки, безпеки на дорогах, захисту громадян. Місцева поліція – це цивільний озброєний інститут з ієрархічною структурою та організацією. Місцева поліція взаємодіє з муніципальними радами, в підпорядкуванні яких вона знаходиться, і гарантує забезпечення суспільної безпеки та виконання покладених на неї функцій. Місцева поліцейська влада є своєрідним посередником між органами регіонального самоврядування та власне поліцією [160, с. 9613–9614].

На практиці, в діяльності місцевого поліцейського більше половини його часу йде на надання допомоги та соціальне забезпечення, до певної міри поліцейський – громадський працівник. Ми могли б визначати ці функції допомоги в таких випадках: посередництво в спірних питаннях і конфліктах; транспортування хворих, поранених і психічно хворих; питання, пов'язані із спробами самогубства, алкоголіками, важкими дітьми, наркоманами; правопорушення; невідкладні питання (наприклад, пожежі), екологічний контроль, збір інформації тощо.

У муніципалітетах, у яких буде власний поліцейський підрозділ, передбачалося право на створення місцевих Рад безпеки, які будуть компетентними органами з метою встановлення форми і процедури співпраці між членами служб і органів безпеки в його територіальній області.

При всій важливості інституту поліції для розвиненої демократії Іспанії правова основа його діяльності – це не статuti автономних областей і регіональні та муніципальні законодавчі акти, а загальнонаціональне законодавство. Позитивним в умовах широкої автономії Іспанії є те, що найважливіші положення, що регламентують діяльність поліції, закріплені на конституційному рівні, що означає неможливість перетворення поліції у допоміжний орган урядів автономної області, діяльність якого була б спрямована на встановлення контролю над злочинністю лише на території певного автономного співтовариства.

Певний вплив на структурування та діяльність поліцейських органів відіграв вступ Іспанії в ЄС, оскільки Маастріхтським договором 1992 р. було передбачено створення єдиної поліцейської служби Європейського Союзу (Європолу). Першим кроком було створення в 1994 р. «Підрозділу Європолу з боротьби з незаконним обігом наркотиків». Координація спільних дій щодо підтримки правопорядку сприяла зміцненню демократичних надбань.

Серйозну проблему демократичній консолідації склала *проблема тероризму*. Одним з осередків спалахів етнонаціоналізму в Європі є історична область, відома під назвою Країна Басків, розташована в межах двох суверенних держав Іспанії та Франції. Нація, яка визначає себе як «Еускал Герріа» («баскський народ»), протягом багатьох років за допомогою як мирних, так і силових засобів веде боротьбу за своє політичне самовизначення та створення власної незалежної держави.

Найбільших змін ідеологія націоналізму народу басків зазнала в часи правління генерала Ф. Франко (1939–1975 рр.). За екстремальних умов, коли консервативний, поміркований регіональний уряд виявився неспроможним протидіяти централістській політиці Франко, відбулася стрімка радикалізація ідей баскського націоналізму: на базі студентських молодіжних груп опору на початку 1960-х років сформувалась екстремістська націоналістична організація ЕТА (скорочено від баскського – Еускаді та свобода), метою якої є створення незалежної Баскської держави.

Демократизація Іспанії, що почалась після смерті Ф. Франко, ознаменувало собою істотні зміни в політиці Мадрида щодо басків, результатом яких було прийняття нової демократичної конституції Іспанії (1978 р.), яка гарантує «право на самоврядування національностей та регіонів, які є складовою іспанської нації, та солідарність між ними», та Статуту автономії Країни Басків (1979 р.), який закріпив за нею як за «історичною національністю Іспанії» високий рівень автономних прав.

Ухвалення Статуту автономії створило умови для припинення діяльності ЕТА, її розпуску та інтеграції в іспанське суспільство. Тим більше, що всім політв'язням, в тому числі і членам ЕТА, була надана амністія. По відношенню до демократичного процесу в середовищі етарівців відбувся розкол в середині 70-х років на дві фракції: «військову» та «військово-політичну». Остання вирішила підтримати процес демократизації. В 1981 р. після спроби військового перевороту фракція оголосила про саморозпуск [523, с. 186].

Перші роки демократизації виявились найбільш кривавим в діяльності «військової» ЕТА. З 1977 по 1986 рр. в результаті терористичної активності загинуло 454 особи – більше половини всіх жертв за всю історію її існування [468, с. 85].

Напередодні загальних виборів в жовтні 1982 р. ІСРП в своїй передвиборчій програмі висунула як одне з головних завдань «ізоляцію баскських екстремістів». Після перемоги ІСРП на парламентських виборах міністр внутрішніх справ Х. Барріонуево оголосив про розгортання антитерористичної роботи. Її основні напрями передбачали, по-перше, об'єднання всіх демократичних сил країни в антитерористичний блок. По-друге, підвищення ефективності поліцейських дій з додаванням до розшукових і оперативних заходів превентивного і інформаційного характеру, що активно застосовувалися. По-третє, зміцнення міжнародної співпраці, в першу чергу з Францією, для боротьби з тилковими підрозділами ЕТА на півдні цієї країни. По-четверте, застосування політики соціальної

реабілітації відносно амністованих або етарівців, що відбули термін покарання [476, с. 122].

У 70–80-і роки основним об'єктом замахів бойовиків були представники армії та сил безпеки. Їх лідерство в цьому трагічному переліку не випадкове. По-перше, в очах ЕТА поліція і армія уособлюють сили, що окупували Країну Басків. По-друге, вбивства військових і поліцейських – виклик терористів державі і її монополії на насильство. Немає кращого доказу, що держава втратила цю монополію, ніж систематичні напади на сили правопорядку [497, с. 110].

Терористичні дії зі сторони ЕТА призвели до появи законодавчих актів, спрямованих на створення правової бази для протидії тероризму в різних його проявах. Так, ще 1 грудня 1980 р. був прийнятий Органічний закон про боротьбу з тероризмом. Закон наділяв правоохоронні органи правом при певних обставинах продовжувати затримання підозрюваних осіб без пред'явлення їм звинувачення на термін, що перевищує 72 години; проводити прослуховування телефонних розмов і обшук в приміщеннях без санкції прокурора. Цій же меті був підпорядкований Органічний закон від 26 грудня 1984 р. «Про боротьбу з озброєними бандами і терористичними елементами», прийнятий на виконання ст. 55.2 Конституції 1978 р. і визнаний більшістю як закон, спрямований на посилення боротьби з тероризмом [151]. Незважаючи на те, що деякі його положення були схвалені лише на два роки (вони повинні були втратити свою актуальність 4 січня 1987 р.) і що не раз порушувалося питання про його скасування та включення назад до Кримінального кодексу положень, які стосуються збройних банд і терористичних елементів, він продовжував діяти до вступу в дію в 1996 р. нового Кримінального кодексу Іспанії. Цей закон ще більше посилював покарання за тероризм.

Зокрема, поліції дозволялося проводити превентивні арешти, утримувати заарештованих під вартових до 10 діб і закривати органи ЗМІ за звинуваченням в «апології тероризму», членів терористичних організацій

заарештовували та штрафували у розмірі від 150 000 до 750 000 песет [151]. Королівські укази від 24 січня 1986 р., 7 грудня 1990 р., 10 липня 1992 р. і 19 червня 1992 р. регулювали соціальне забезпечення щодо тих, які певною мірою постраждали від актів терору [301; 323; 335; 337]. Проведені в 1988 р. і в 1995 р. реформи кримінального законодавства сприяли подальшому вдосконаленню іспанського правосуддя відносно тероризму [165; 189; 476, с. 123].

У 1992–1993 рр. держава нанесла ЕТА низку суттєвих ударів. Уряди Іспанії та Франції почали справжнє полювання за лідерами баскських терористів. У січні 1989 р. поліція заарештувала лідера ЕТА Уррутікочеча Бонгочеча (відомого під псевдонімом Хосе Тернер), відбувати термін він став у Франції. Йому, втім, вдавалося з тюрми навіть керувати організацією. «Права рука» Уррутікочеча Бонгочеча – Елосекі Сабалета (Вальдо) був арештований на початку 1990-х років. Мухіка Гармендіа (Артапало), який очолив ЕТА після арешту Уррутікочеча Бонгочеча, був заарештований 8 квітня 1992 р. у Бідаре (Франція).

Проте вжиті заходи аж ніяк не ліквідували небезпеку баскського тероризму. Більш того, у 1990-ті роки ЕТА розширила сферу своєї діяльності як в Іспанії, так і за кордоном. Крім баскських провінцій і Мадрида, звичайних місць дій ЕТА, було відзначено збільшену кількість терактів цієї організації в Каталонії і Галісії. 6 липня 1990 р. ЕТА взяла на себе відповідальність за вибух бомби перед представництвом іспанського банку у Амстердамі. 28 травня 1991 р. три потужні бомби вибухнули перед іспанськими установами в Римі. У 1992 р. бойовики ЕТА ледь не зірвали Олімпіаду в Барселоні.

Надійним союзником ЕТА стала молодіжна екстремістська організація Харраї, яка дестабілізувала ситуацію за допомогою «тероризму малої інтенсивності», що не супроводжувався людськими жертвами, але викликав величезну напругу в Країні Басків. Пік вуличної активності Харраї припав на 1995–1997 рр. В 1995 р. було зареєстровано 924 вуличних акції, в 1996 р. –

1135 [527, с. 161].

Демократичні сили іспанського суспільства неодноразово робили спроби створення широких об'єднань, здатних в рамках правової держави протидіяти тероризму. Прикладом можуть слугувати Мадридська угода щодо тероризму (5 листопада 1987 р.), пакт «Ахуріа Енеа» (12 січня 1988 р.) та «пакт Наварри» (7 жовтня 1988 р.) [1016–1018]. Зазначені угоди підписувалися представниками провідних загальнонаціональних і регіональних партій різноманітного політичного спектру, включаючи поміркованих баскських націоналістів. Вони передбачали розглянути можливість початку переговорів з екстремістами, але тільки в тому випадку, якщо вони нададуть неспростовні докази готовності скласти зброю і відмовитися від терору як методу досягнення політичної мети. Також, у разі початку таких переговорів обговорити лише питання, пов'язані із існуючим станом проблеми або майбутньою долею членів ЕТА. Крім того, планувалось заручитись міжнародною підтримкою та залучити світову спільноту до вирішення проблеми тероризму [476, с. 122].

В ході війни на виснаження відбувалися не тільки вбивства і затримання терористів поліцією. Між державою та ЕТА мали місце численні контакти, діалоги, переговори. За допомогою контактів робиться спроба досягти перемир'я або негласного припинення терористичних дій.

Перші контакти між владою та ЕТА мали місце в кінці 1976–1978 рр. Обговорювалися проблеми амністії і можливість перемир'я. З 1984 по 1994 рр. контакти мали місце постійно, практично без перерв. Показово, що контакти, як правило, не афішувалися сторонами. Іспанський уряд називає свої контакти з ЕТА «вимірюванням температури». Йдеться про те, щоб переконатися, чи готова ЕТА до припинення збройної боротьби в обмін на поступки в плані пом'якшення покарання [497, с. 113].

Найсерйозніша спроба досягти певного результату була зроблена в Алжирі з листопада 1986 р. по квітень 1989 р. Уряд ІСРП не випадково вступив в переговори з ЕТА саме в цей час. Ефективність антитерористичної

діяльності помітно зросла. Іспанські сили безпеки, почавши діяти в координації з французькими колегами, позбавили ЕТА минулих можливостей безкарно діяти на території цієї країни. Була арештована велика частина представників організації. Уряд ІСРП визнав, що ситуація сприятлива для початку переговорів, які повинні завершитися позитивно – капітуляцією ЕТА. Переговори в Алжирі склалися з двох фаз. У першій (з листопада 1986 р. по лютий 1988 р.) перемир'я не оголошувалося. В ході другої фази перемир'я оголошувалося двічі і відбулося шість офіційних зустрічей представників ЕТА і уряду. В цілому переговори не принесли результатів. 4 квітня 1989 р. ЕТА оголосила кінець перемир'я [497, с. 114].

У боротьбі з тероризмом іспанська влада використовувала широкий арсенал заходів – від таких, що відповідали нормам правової держави до таких, що далеко виходили за рамки правового поля. Так, на початку 80-х років були створені антитерористичні визвольні групи (ГАЛ), які застосовували протизаконні та антидемократичні методи. Такі методи боротьби проти тероризму стали предметом внутрішньополітичної боротьби та постійних судових тяганин. За час свого існування з 1983 по 1987 рр. ними було здійснено 27 вбивств (у ряді випадків жертвами ГАЛ стали люди, що не мали ніякого відношення до ЕТА). Прославився розслідуванням «справи ГАЛ» суддя Б. Гарсон. Він встановив, що до створення ГАЛ причетний уряд і добився в подальшому тюремного ув'язнення для міністра внутрішніх справ Хосе Барріонуево та інших високопоставлених чиновників. Судові викриття і скандал у справі ГАЛ негативно відобразилися на престижі уряду Ф. Гонсалеса.

Щодо діяльності ГАЛ дотепер немає повної ясності, оскільки йдеться про підпільну структуру, ядро якої складали «ідейні борці» проти баскського екстремізму, що володіли знаннями, досвідом, а також певними організаційно-технічними і фінансовими можливостями.

Допомогти вести боротьбу з тероризмом допомагала Європа, в якій було прийнято низку документів у цій сфері: рекомендація «Про захист

демократії проти тероризму в Європі» (1984 р.); рекомендація та резолюція «Про протидію з боку Європи міжнародному тероризму» (1986 р.); рекомендація «Про посилення Європейської конвенції про ліквідацію тероризму» (1991 р.); рекомендація «Про боротьбу з міжнародним тероризмом у Європі» (1992 р.).

Разом з тим, іспанському керівництву важко було запропонувати ефективний метод боротьби проти баскського екстремізму. Було очевидним, що ні остаточна поразка, ні саморозпуск ЕТА не стануть причинами зникнення радикального баскського націоналізму. Проте, ЕТА не змогла досягти своєї мети через низку чинників. По-перше, їй завадили успіхи поліції і Цивільної гвардії, які надзвичайно ослабили позиції терористів. По-друге, чималу роль зіграли судові переслідування членів ЕТА. По-третє, важливу роль в поразці ЕТА зіграли масові протести проти тероризму. В 90-х рр. масові маніфестації проти вбивств, диверсій і викрадань набули постійного характеру, а тероризм ЕТА став найбільшою перешкодою на шляху консолідації демократії [497, с. 115].

2. 5. Висновки до розділу

Таким чином, уряд Ф. Гонсалеса, незважаючи на ряд труднощів, зумів вирішити низку важливих питань в політичній, економічній та соціальній сферах, що сприяло перемогам його політичної сили на парламентських виборах у 1986, 1989 та 1993 роках.

Незважаючи на зменшення ролі на політичній арені, важливу роль в процесі консолідації демократичного режиму відіграв іспанський парламент, оскільки він впливав на процес формування правлячої еліти та виступав символом представницької демократії.

Відновлення монархії внесло додатковий елемент рівноваги в політичну демократичну систему. Особливе положення Короля Іспанії полягає в тому, що саме в ньому втілилася ідея цементуючої сили суспільства, яка керується національними інтересами. Монарх виступає

гарантом забезпечення фундаментальних інтересів всієї нації в умовах протистояння різних політичних сил.

У демократичній Іспанії було створено механізми забезпечення верховенства права, контролю за додержанням виконавчою владою вимог закону. Важливими складовими цього механізму стали суди, які почали виконувати контрольні функції щодо актів і дій відповідних органів та посадових осіб.

В умовах трансформаційного суспільства ЗМІ в Іспанії виконали функції провідного засобу розподілу інформації та головного каналу політичної комунікації. Роль засобів масової інформації в політиці визначилася ефективністю механізмів їхнього впливу на громадську думку та на тих суб'єктів політичного процесу, які виробляли та приймали рішення. Ці механізми найбільш активно застосовувалися в ході передвиборчих кампаній. В умовах зростання ролі інформації в житті суспільства вплив ЗМІ постійно посилювався.

Релігійні вірування громадян не стали підставою для дискримінації та перестали бути соціально значущою ознакою в Іспанії. Релігійний плюралізм став повсякденним в іспанському суспільстві. Взаємовідносини між державою і католицькою церквою почали будуватись на принципах автономії та незалежності.

На середину 90-х років в Іспанії закріпилася поміркована багатопартійна система з переважанням двох партій: Іспанської соціалістичної робітничої партії та Народної партії. В ході процесу демократизації всі провідні партії рушили до центру, змінивши ідеологічну парадигму. Чітко визначились ті політичні сили, які презентували значну частину іспанського електорату.

В роки правління Іспанської робітничої соціалістичної партії відбувався успішний процес консолідації демократичного режиму. Регіональні сили набрали достатню кількість голосів як на місцевому рівні,

так і в загальнонаціональному масштабі, щоб скласти гідну опозицію домінуючій силі.

Разом з трансформацією політичної системи Іспанії трансформувалася і виборча система, так само як і інститут виборів в цілому. Істотні зміни зазнала законодавча база виборчого процесу, доповнюючись і розвиваючись з урахуванням загальнодемократичних принципів.

В ході автономізації Іспанії були збережені: територіальна цілісність, єдиний економічний простір і єдине правове поле. Без цього були б неможливі консолідація демократії, суттєве економічне зростання, зміцнення міжнародного авторитету Іспанії. Великою заслугою влади Іспанії стало збереження керованості процесом автономізації; надання автономій не перетворилося на неконтрольований розпад держави.

Уряд Ф. Гонсалеса вжив рішучих заходів по зміцненню боєздатності армії, поліпшенню становища військовослужбовців. Ці кроки сприяли підвищенню престижу армії, зміцненню почуття власної гідності і віри в майбутнє у офіцерського складу, перетворенню армії в силу, лояльну до уряду. До виняткової компетенції держави була віднесена охорона громадського порядку в Іспанії, незважаючи на можливість створення автономними співтовариствами поліцейських служб в порядку, встановленому у відповідних статутах у рамках конституційного закону.

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ УТВЕРДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ

З середини 70-х років іспанська економіка вступила в смугу кризи, яка була викликана низкою причин. Нафтовий шок за часом збігся з кінцем франкістського режиму, коли в країні розпочався болючий процес трансформації державних інститутів на демократичну основу. Після 15 років швидкого й ритмічного розвитку іспанська економіка дала перший серйозний збій. Різко сповільнилися темпи росту валового внутрішнього продукту, скоротилося промислове виробництво, зменшились вкладення в основний капітал. Питання економічних реформ відійшли на другий план.

З метою подолання критичної ситуації центристським урядом А. Суареса та представниками провідних партій почалося вироблення платформи політичного та економічного консенсусу, що завершилася так званими «пактами Монклоа». У пактах на компромісній основі були визначені нові параметри бюджетної, кредитно-грошової і цінової політики, регламентації доходів і трудової політики [411, с. 130; 194].

Здобувши перемогу на парламентських виборах 1982 р., соціалісти поставили перед собою завдання стабілізувати економічну ситуацію й створити умови для стійкого розвитку економіки в майбутньому.

3.1. Модернізація промисловості

Після депресії другої половини 70-х років стійкий промисловий підйом відновився в Іспанії в 1983 р. Уряд Іспанської соціалістичної робітничої партії з середини 80-х років почав здійснювати політику дерегулювання. Її сенс полягав в тому, що держава поступово відходила від адміністративних методів управління, відмовлялася від жорсткої регламентації підприємницької діяльності. Почалося застосування більш гнучких механізмів впливу на господарські процеси.

Головним провідником індустріальної політики іспанської держави було Міністерство промисловості (у різні роки воно називалося Міністерство промисловості й енергетики, а також Міністерство промисловості, торгівлі й туризму). В період правління соціалістів міністерство очолювали: К. Солчага (1982–1985); Х. Махо (1985–1986); Л. К. Кройс'єр Батіста (1986–1989); К. Арансادی Мартінес (1989–1993); Х. М. Егіагарай (1993–1996).

Міністерство розробляло середньострокові програми розвитку промисловості в цілому, а також її окремих галузей, зокрема, енергетики, суднобудування, чорної металургії, гірничодобувної промисловості. Міністерству було підпорядковано кілька спеціалізованих організацій: Інститут середніх і малих підприємств промисловості, Школа організації промисловості, Іспанський технологічний інститут геології й гірничої справи, Інститут диверсифікації джерел енергії й енергозберігаючих технологій, Центр технологічного розвитку промисловості.

У 1982 р. уряд прийняв «План промислової реконверсії», спрямований на оздоровлення підприємств, що знаходилися в застої. У зв'язку з цим в листопаді 1983 р. був ухвалений Королівський декрет «Про реконверсію та реіндустріалізацію», а у липні 1984 р. – відповідний закон [52; 268]. Ними передбачалися: розробка плану реструктуризації; заходи податкового адміністрування; заходи фінансового характеру; зони термінової реіндустріалізації та розвиток технологічних інновацій. Їх дія поширювалася на 13 галузей промисловості, що перебували у важкому економічному становищі. Закони пропонували істотно скоротити виробничі потужності в цих секторах, заклавши відсталі й малорентабельні підприємства. Критично оцінювали ці закони представники правих сил – Народного альянсу [850; 851].

Найважливішою метою своєї політики уряд ІСРП проголосив активне залучення Іспанії в загальноєвропейські політичні процеси й господарства Західної Європи. З 1 січня 1986 р. Іспанія стала членом Європейського Співтовариства, однак повністю її господарство було інтегроване в ЄС тільки

після закінчення перехідного періоду. Для промисловості його максимальний строк був установлений у термін до семи років, для сільського господарства – до десяти.

У 1988 р. Міністерство промисловості та енергетики опублікувало свою концепцію індустріальної політики на період до 1992 р. під назвою «Іспанія в Європі: промислове майбутнє». Вона передбачала виявлення найбільш перспективних і прийнятних для країни шляхів розвитку промисловості і об'єднання зусиль сторін, зацікавлених у модернізації індустріальної бази іспанської економіки. Плани модернізації повинні були виходити з існуючої структури виробництва. При цьому головною метою було визнано підвищення конкурентоспроможності промислової продукції [411, с. 135].

Входження до Європейського Союзу вимагало підвищення вимог до якості промислової продукції та наближення її до стандартів співтовариства. У липні 1987 р. був прийнятий закон «Про надання субсидій для заохочення промислової якості» [220]. А з 1990 р. міністерством був запроваджений «Національний план промислової якості». Тому на початку 90-х рр. ухвалюється низка законів: червень 1990 р. – «Про допомогу для заохочення промислової якості» [224]; «Про надання допомоги для підвищення промислової якості шляхом підтримки діяльності, поширення інформації, підвищення обізнаності, навчання та міжнародної присутності» [225]; травень 1991 р. – закон «Про надання грантів для заохочення промислової якості шляхом підтримки діяльності системи управління якістю» [227]; квітень 1994 р. – закон «Про виділення коштів для заохочення промислового якості» [233]; грудень 1995 р. – королівський декрет «Про затвердження правил інфраструктури якості та промислової безпеки» [350]. Були визначені: загальна інфраструктура якості та промислової безпеки; організації з стандартизації; суб'єкти акредитації; центри сертифікації; випробувальні лабораторії; аудиторські організації та інспекції; органи управління і

контролю навколишнього середовища. Це були важливі кроки вперед на шляху до Європейського ринку.

У ході першого чотирирічного етапу «Національного плану промислової якості» були створені Іспанська асоціація стандартизації й сертифікації, Іспанська мережа дослідних лабораторій, Система промислової метрології, Асоціація установ з перевірки й контролю за дотриманням технічних норм. Другий етап плану був розрахований на 1994–1997 рр., на його реалізацію виділено було 12 млрд. песет, у тому числі 2,4 млрд. на 1994 р. й 2,9 млрд. песет – на 1995 р. З коштів плану виділялися субсидії приватним і державним промисловим підприємствам, комерційним і фінансовим організаціям, пов'язаним із промисловістю, на проведення робіт з оцінки якості промислових виробів і впровадженню систем контролю. [372, с. 50].

Інтеграція в ЄС обмежила компетенції іспанського уряду в питаннях регулювання національної промисловості. Країна більше не могла самостійно ухвалювати рішення щодо проблем розвитку чорної металургії й суднобудування. Співтовариство одержало можливості контролювати дотримання правил конкуренції, розробку й впровадження технічних норм і стандартів. Уряд Іспанії зберіг за собою право вирішувати питання, пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу й впровадженням його результатів у виробництво, підвищенням рентабельності малих і середніх підприємств, поліпшенням регіональної структури економіки [372, с. 22].

Важливим в цей час було прийняття закону «Про індустрію», ухваленого у липні 1992 р. Його основними цілями були такі:

1. Гарантія та захист свободи на промисловому підприємстві.
2. Модернізація, стимулювання промисловості, розвиток технологій, інновацій та підвищення конкурентоспроможності.
3. Промислова безпека і якість.
4. Промислова відповідальність.

Загальні проблеми й тенденції іспанської промисловості по-різному проявлялися в її окремих галузях.

Основними джерелами енергоспоживання Іспанії є нафта, вугілля, природний газ, ядерна енергія та гідроенергетика. Специфіка іспанського паливно-енергетичного комплексу полягає в тому, що країна не забезпечена власними енергоресурсами. Це спричинило її залежність від імпорту, тобто від цін на паливну сировину на світовому ринку.

В березні 1984 р. був прийнятий Національний енергетичний план, який передбачав скорочення споживання енергії та скорочення надлишкових потужностей у виробництві електроенергії. Однак великих успіхів у цій області домогтися відразу не вдалося. Відповідно до Національного енергетичного плану було зупинено п'ять іспанських атомних електростанцій, які були тоді в стадії будівництва: Лемоніс I і II в Біскаїї, Вальдекабальєрос I і II в Бадахосі і Трільйо II у Гвадалахарі [986, с. 75].

Вступ Іспанії в ЄС поставив нові завдання перед національною енергетикою. По-перше, яскраво позначилася необхідність тісної координації енергетичної й загальної промислової політики. По-друге, потрібно було зробити енергетичну систему країни більш гнучкою, здатною менш болісно переносити непередбачені коливання світової кон'юнктури. А це припускало диверсифікованість джерел палива й підвищення самозабезпеченості енергоносіями [372, с. 24].

В 1991 р. уряд обнародував новий Національний енергетичний план на 1991–2000 рр. У плані передбачалося активне впровадження заходів з економії палива й електроенергії, жорсткість норм відносно охорони навколишнього середовища, а також подальша диверсифікованість джерел національного енергопостачання.

30 грудня 1994 р. набрав чинності Закон «Про регулювання національної електроенергетичної системи», яким був накладений остаточний мораторій на продовження будівництва атомних електростанцій Лемоніс, Трільйо II та Вальдекабальєрос [986, с. 75; 119].

Певні кроки були зроблені для впровадження альтернативних джерел енергії. Перші зусилля ЄС у просуванні поновлюваних джерел енергії відбувся в середині 80-х. Це директива 2001/77/ЄС про сприяння виробленню електроенергії з поновлюваних джерел енергії на внутрішньому ринку електроенергії та директива 2003/96/ЄС про реструктуризацію Співтовариства з питань оподаткування енергетичних продуктів та електроенергії [991].

Врешті-решт, Іспанія значно скоротила споживання нафти, збільшивши споживання газу та гідроенергетичних ресурсів.

Важливою галуззю іспанської промисловості є *металургійна промисловість*. Особливе місце посідає чорна металургія, стала розвиватися в Іспанії тільки наприкінці XIX ст. Майже всі металургійні заводи розміщені в північній Іспанії, де вдало поєднуються родовища вугілля Астурії і залізної руди Країни Басків, а також є зручне сполучення з моря. Надмірний експорт високоякісної іспанської руди в минулому виснажив поклади, і це призвело до того, що чорна металургія почала відчувати гострий дефіцит в цій сировині. Країна змушена імпортувати більше 5 млн. т. залізної руди щорічно. Загальна потужність всіх підприємств країни з виробництва сталі склала в 1980 р. близько 17 млн. т.

Чорна металургія швидко розвивалася до 1974 р., але у другій половині 70-х років підйом у чорній металургії змінився кризою, основною причиною якої було скорочення попиту на сталь в галузях, які є головними її споживачами (в суднобудуванні, автобудуванні, будівництві тощо).

У 1983 р. був прийнятий «План реконверсії промисловості чорної металургії». План передбачав великі інвестиції (213 млрд. песет) для фінансового оздоровлення та скорочення до 10 тис. робочих місць впродовж 1984–1988 рр. Плани уряду щодо скорочення робочих місць та закриття кількох шахт викликали незадоволення та маніфестації. Особливо масштабним був страйк шахтарів у порту Сангуто на початку літа 1983 р. Негативно оцінювали план реконверсії цієї галузі профспілки (Робітничі

комісії), зазначаючи, що план – це шлях знищення штату та скорочення виробничого потенціалу [807; 887; 928].

В Іспанії, як і в інших західноєвропейських країнах, чорна металургія перебувала у стані затяжної депресії. З 1982 по 1991 рр. видобуток залізної руди впав у 2 рази, на 18 % скоротилося виробництво спеціальних сталей, на 6 % – чавуну [372, с. 74].

У 1990 р. уряд вирішив прийняти новий план реорганізації галузі, в результаті чого передбачалось скорочення від 4500 до 5000 робочих місць і надання субсидії компаніям, які скоротять своє виробництво на 40%. В січні 1991 р. 95 % шахтарів підтримали страйк, організований профспілками проти плану. Страйкарі зазначили, що в період з 1982 по 1988 рр., загальний видобуток вугілля знизився з 41 млн. тонн до 32 млн. тонн, і вони втратили більше 10 000 робочих місць [830].

Вступ Іспанії в ЄС вплинув негативно на галузь. По-перше, уряд втратив можливість надавати державну допомогу виробникам без згоди органів Європейського Союзу, по-друге, різко збільшився імпорт, і відповідно конкуренція на внутрішньому ринку. Також у 1990 р. керівництво ЄС вимагало скоротити на 22 % плани щодо видобутку вугілля [882].

Кольорова металургія розвинена в Іспанії слабше, ніж чорна. Заводи з виробництва свинцю зосереджені біля джерел сировини в містах Сьєрра-Морена в провінціях Хаен, Кордова і в районі Картахени. Цинк виплавляють на заводах, розташованих головним чином на півночі країни: в Астурії, Сантандері, Гіпускоа, а також в Картахені. Мідеплавильні заводи розміщені в Уельві, Кордові, Паленсії, Астурії і Біскайї, а виробництво алюмінію зосереджене в містах Вальядоліді, Авілесі, Ла-Коруньї, Аліканте і Сабіньяніго (провінція Уеска).

У 1980 р. на підприємствах кольорової металургії було виплавлено 387 тис. т алюмінію, 152 тис. т цинку, 144 тис. т електролітичної міді і 90 тис. т свинцю.

У кольоровій металургії навпаки членство в ЄС привнесло деяке пожвавлення. Серед держав співтовариства Іспанія є провідним продуцентом міді, ніобію, танталу, свинцю, ртуті, золота, срібла, їй належить видне місце у виробництві цинку, олова, марганцю й вольфраму. Значна частина вироблюваних концентратів і металів направляється на експорт, головним чином у Західну Європу. З 1982 по 1991 рр. виробництво цинку виросло в країні на 60 %, електролітної міді – 20, мідних напівфабрикатів – 30, катаних алюмінієвих заготовок – 72 % [372, с. 77].

Відносно невисокими за західноєвропейськими мірками темпами розвивалась у 80-і роки *хімічна промисловість* Іспанії. За 1985–1991 рр. продукція галузі збільшилась на 9,5 %, а в середньому по ЄС – на 16,8 %.

Розвиток хімічної промисловості у досліджуваній період Е. де Дієго Гарсія поділив на три етапи: 1) 1982–1985 рр. – «зигзагоподібний» етап; 2) 1985–1990 рр. – період зростання та трансформації; 3) 1991–1993 рр. – застій [578, с. 181, 189].

Вироблення низки хімічних продуктів скорочувалося, наприклад, в 1990 р. обсяг виробництва сірчаної кислоти становив 53 % від рівня 1982 р. Виробництво віскозного волокна знизилося за цей час на 50 %, синтетичних волокон – на 10 %. За зазначений період частка мінеральних добрив й інших хімічних товарів для сільського господарства в структурі валової продукції іспанської хімічної промисловості зменшилась з 11,5 до 6,1 % [372, с 78].

Локалізація фармацевтичної промисловості знаходилась, головним чином, в Барселоні і Мадриді. У 1980 р. в Барселоні було сконцентровано 56 % ринку іспанської фармацевтичної галузі, а в 1990 р. – 51%, в той час як у Мадриді – 44 % у 1980 р. і 49 % у 1990 р.

З 1980 по 1990 рр. значно зменшилась кількість фармацевтичних лабораторій шляхом злиття або придбання іншою лабораторією. Також спостерігалось збільшення частки міжнародних лабораторій. Серед 100 лабораторій – 49 було національних і 51 – міжнародних у 1980 р., а в 1990 р. 31 – національних і 69 – міжнародних.

У 1986 р. уряд схвалив «План розвитку дослідницької фармацевтичної промисловості» на період 1987–1991 рр. Його мета полягала в розробці власних технологій у фармацевтичному секторі для наближення до найбільш розвинутих країн [737, с. 338]. В результаті було створено сприятливий клімат для наукових досліджень, нові наукові технологічні центри, встановлені партнерські відносини між університетами та дослідницькими центрами, державними та приватними.

У грудні 1990 р. був ухвалений закон «Про медикаменти», який чітко визначив права та обов'язки виробників та дистриб'юторів фармацевтичної продукції [95].

В 90-і роки Іспанія стала одним із провідних західноєвропейських виробників фармацевтичних продуцентів і лікарської сировини.

Машинобудівна та металообробна промисловості, хоча і займають в Іспанії перше місце за вартістю промислової продукції, розвинені слабо і нерівномірно. Для цього сектору характерне порівняно невелике число підприємств, сильна залежність від закордонних фірм і слабка конкурентоспроможність.

Найкраще розвинене автомобілебудування і суднобудування, слабкіше – локомотивобудування і авіабудування. Великих успіхів іспанці досягли в автомобілебудуванні. У 1992 р. було вироблено 1,8 млн. легкових, 382 тис. вантажних автомашин.

Автомобільні заводи, в основному філії іноземних фірм (ФІАТ, «Рено», «Фольксваген верк», «Сітроен», «Крайслер» та ін.), побудовані в Мадриді, Барселоні, Вальядоліді, Віго.

В жовтні 1981 р. був ухвалений закон «Про реконверсію індустрії електрообладнання для автомобільної промисловості», яким були прийняті термінові заходи для модернізації виробництва [266].

З розвитку суднобудівної промисловості Іспанія входить в число провідних країн світу, на зовнішніх ринках іспанські судна успішно конкурують з продукцією суднобудування економічно розвинутих країн. У

1980 р. Іспанія займала третє місце в світі (після Японії і ФРН) за обсягом замовлень на будівництво суден. Згідно з планом морської реконверсії початку 80-х років планувалось зменшити потужності виробництва, скоротити 20 тис. робочих місць, що зрозуміло, не могло задовольнити робітників. Починаючи з листопада 1983 р. у найбільших суднобудівних містах більше року проходили численні маніфестації [835; 871; 869; 902].

У країні діяло понад 30 суднобудівних компаній, які мали майже 40 верфей. Найбільше число судноверфей розташовано в північних портах (Більбао, Сантандер, Хіхон), в Галісії (в Ель-Ферроль, Віго), менше – на східному узбережжі (Барселона, Валенсія, Картахена, Балеарські острови) і в Андалусії (Уельва і Кадіс).

У 1994 р. був прийнятий «План стратегічної конкурентоспроможності».

Внаслідок вступу в ЄС внутрішній ринок Іспанії почав швидко заповнюватися автомобілями іноземного виробництва. Якщо в 1985 р. їх було завезено 68 тис., то в 1993 р. – 421 тис., що склало 57 % національного споживання (у порівнянні з 26 % в 1987 р.). У 90-і роки через економічну кризу й падіння попиту на автомобілі в Західній Європі стан іспанських продуцентів різко погіршився. Так, після декількох років успішного функціонування SEAT закінчила 1993 р. з величезними збитками – 151 млрд. песет (близько 1,2 млрд. дол.), при цьому продажі впали на 24 %, а в першому кварталі 1994 р. фірма втратила ще 56 млрд. песет [372, с. 79].

У квітні 1994 р. іспанський уряд вирішив надавати субсидії в розмірі 100 тис. песет (близько 730 дол.) тим покупцям, які вирішили придбати новий легковий автомобіль замість старого, випущеного більше 10 років тому (такі машини становлять 37 % автомобільного парку країни) [371, с. 79].

80-і роки ознаменувалися в Іспанії швидким збільшенням внутрішнього попиту на наукомістку *техніку й передове встаткування*. Хоча ще у 1983 р. борг електронної промисловості сягав більше 170 000 млн. песет [801].

У 1986 р. консалтингова компанія «Софемаса» розробила план модернізації для сектору електричного обладнання, замовленого групою компаній «Конелек», «Сенемеса» і «Кадемеса». Новий план передбачав інвестиції в розмірі 4,092 млрд., передбачені до 1990 року, та розірвання частини контрактів [914].

З 1983 по 1989 рр. споживання встаткування зв'язку виросло в постійних цінах в 3,5 рази, засобів автоматизації в 3,2 рази, а електромедичної й обчислювальної техніки відповідно в 2,9 й 2,6 рази [372, с. 80].

Лідируючі позиції серед передових галузей іспанської економіки посідало виробництво засобів зв'язку. Ця галузь виділялася не тільки масштабами, але й високою продуктивністю праці, що швидко зростала. Незважаючи на те, що з 1980 по 1990 рр. число підприємств і чисельність зайнятих скоротилися майже на 30 %, їхня питома вага в доданій вартості машинобудування збільшилася з 3,9 до 5,4 % [372, с. 80].

У 80-і роки зростає кількість підприємств з виробництва комп'ютерної техніки. У липні 1983 р. був прийнятий Королівський декрет «Про органи розробки та вдосконалення урядової політики в сфері інформатики» [274]. Його мета полягала в:

- раціоналізації і вдосконаленні державної служби шляхом впровадження комп'ютерного обладнання;
- використанні комп'ютерних технологій для вирішення деяких основних проблем економіки і, зокрема, зростання продуктивності праці;
- розширенні комп'ютерної промисловості в різних галузях;
- вивченні заходів для зведення до мінімуму негативних наслідків, які може викликати неадекватне використання обчислювальної техніки.

У 1984 р. був ухвалений Перший національний план в сфері електроніки та інформатики, у 1987 р. – другий, а у 1993 р. – третій.

В *обробній промисловості* Іспанії найважливішими завжди були галузі, що виробляють товари широкого споживання, – текстильна, харчова, шкіряна, взуттєва.

На початку 80-х років харчова промисловість зайняла перше місце за кількістю підприємств, за кількістю зайнятих. Вона рівномірно розміщена по всій країні. За своїм значенням і технічною осначеністю виділяються галузі, які працюють значною мірою на зовнішні ринки: виноробна, маслоробна, плодоовочева і рибоконсервна. Виноробні заводи розміщуються в Каталонії, Арагоні, Ла-Манчі і Андалусії. Маслоробні заводи розташовані в основному в районах вирощування оливок (в Андалусії і Каталонії), з переробки фруктів та овочів – у Леванте, рибоконсервні – в портових містах півночі і Галісії.

Харчовий сектор становив 17 % від загальної зайнятості в промисловості. До 1986 р. кількість робочих місць скорочувалась, а починаючи з цього року розпочалась зворотна тенденція і зайнятість почала зростати, причому темпи зростання на період 1986–1990 рр. становили 17 %. Технологічно харчова промисловість Іспанії відчувала затримку розвитку порівняно з конкурентами співтовариства. Експерти зазначали, що головна мета сектору полягала в поліпшенні якості продукції та збільшенні продуктивності праці [990].

У 1994 р. харчова промисловість характеризувалася наступними пропорціями в основних величинах: у валовій продукції промислового виробництва – 22,5 %; у вартості промислового виробництва – 27,8 %; у промисловій зайнятості – 27,2 %; у загальному обсязі експорту – 29,8 %.

Харчова індустрія в п'ятиріччі 1990–1994 рр. склала 24 % валової продукції в обробній промисловості і 6 % від валового внутрішнього продукту [990].

Іспанія – великий виробник вина (третє місце в Європі після Італії та Франції), займає перше місце в світі з виробництва маслинової олії вищої якості. Іспанія входить в першу десятку країн світу з переробки риби і морських продуктів.

Через кризу в галузі виноробства, що характеризувалась структурним дисбалансом ринку столового вина, в січні 1984 р. був ухвалений Королівський указ «Про реструктуризацію та реконверсію виноробства» [279].

Після вступу в ЄЕС від Іспанії почали вимагати (в рамках проведення спільної аграрної політики) різкого зменшення виробництва і особливо експорту дешевого столового вина.

У середині 90-х років іспанське виноробство переживало не найкращі часи. Через низку несприятливих факторів (декількох неврожайних років, значного скорочення на вимогу Ради ЄС площ під виноградниками, зменшення внутрішнього та зовнішнього попиту на багато марок іспанських вин) виробництво впало [495, с. 177].

Незважаючи на це, іспанські винороби виступали проти скорочення площ виноградної лози. Від Іспанії комісія ЄС вимагала скоротити виробництво з 36,7 млн. гектолітрів до 29,2 млн., що означало зниження на 7,5 млн. гектолітрів, еквівалентні близько 340000 га [875].

У ситуації надвиробництва і затоварювання вином невдоволення іспанських виноробів викликав імпорт в країну в 1995 р. 1,4 млн. гл вина з Італії і 0,7 млн. гл з Аргентини. У випадку з Італією на вимогу Ради ЄС Іспанія все ж була вимушена відкрити для неї свій внутрішній ринок вина [876; 877].

Відносно стійкими тенденціями розвитку в плані виробництва і значними перспективами росту з точки зору резервів споживання відрізнявся сектор оливкового маслоробства.

Велика частина врожаю олив (понад 80 %) йде на масло. Основна частина виробництва олії (близько 80 %) зосереджена в сільськогосподарських кооперативах. Процес укрупнення підприємств призвів до зменшення їх кількості майже в 1,5 рази за період з 1985 по 1995 рр. [495, с. 187].

До числа найбільших підгалузей іспанської харчової промисловості відносяться: м'ясне, молочне, хлібопекарське й виробництво кормів для тваринництва, які склали близько 1/2 ВВП галузі.

Майбутнє галузі вимагало зусиль в трьох напрямках:

1. Інвестиції для удосконалення об'єктів, оскільки модернізація сприяла істотному зниженню витрат виробництва. В Іспанії вироблялися якісні продукти хороших торговельних марок, з ефективною торговельною мережею, але існували застарілі механізми витрат на виробництво.

2. Диверсифікація виробництва: стимулювання розвитку нових технологій, здатних збільшити попит.

3. Розширення ринків, консолідація та збільшення квот внутрішнього ринку, оскільки попит на продукти збільшується, але він націлений на зовнішній ринок [990].

Однією з найважливіших галузей національного виробництва була *текстильна промисловість*. Основні центри текстильної промисловості розміщені в Каталонії (Барселона, Таррагона, Сабадель), Валенсії, Аліканте (Алькой, Оріуела) і в провінціях Саламанка, Гіпускоа, Сарагоса та Севілья.

Іспанія володіє великим для Західної Європи потенціалом текстильних і швейних виробництв. Однак ступінь їх технічної оснащеності й концентрації капіталу одна з найнижчих у регіоні. Значні зміни в положенні сектора були викликані вступом країни в ЄС.

У серпні 1981 р. був прийнятий королівський декрет «Про заходи щодо реконверсії текстильної промисловості». Галузі належало 9 % ВВП і було задіяно 10 % трудящих в цій промисловості (420 тис. осіб). Основна мета полягала в підвищенні конкурентоспроможності на світовому ринку [264; 809]. Проте, як і в інших галузях відбувалось скорочення робочих місць, що викликало невдоволення профспілок [910].

План реконверсії текстильної промисловості передбачав вкладення 61 млрд. песет в моду, дизайн, освіту, комерційне управління, 19 млрд. державних субсидій – для налагодження зайнятості. Протягом 1983 р.

іспанська текстильна промисловість зазнала відчутного зростання експорту у всіх його секторах, збільшення на 16 % в обсязі, і на 33 % у вартості (115 млрд. песет). Експорт текстильного сектору протягом 1983 р. склав 4,7 % загальної кількості іспанської промисловості. З 77500 трудящих в штаті з 358 підприємств було ліквідовано лише 5900 робочих місць. План модернізації текстильної промисловості був завершений на 11 місяців раніше, у лютому 1986 р. [777; 793; 868].

У грудні 1987 р. був прийнятий «План розвитку якості й дизайну на малих і середніх підприємствах обробної промисловості», а в липні наступного року закон, яким були прийняті норми для реалізації зазначеного плану [222].

На початку 90-х років був ухвалений «План конкурентоспроможності текстильної та швейної промисловості». План потребував інвестиції близько 200 млрд. песет і субсидій 16,7 млрд. в період між 1991 і 1994 рр. Стагнація виробництва, різке погіршення зовнішньої торгівлі і зниження зайнятості, формували розвиток сектору. Продуктивність праці, рівень інвестицій, розмір підприємства та технологічний рівень, був нижчий, ніж в середньому по Європі. Передбачені у бюджеті субсидії на чотири роки (16,7 млрд. песет), були виділені у розмірі 500 млн. песет в 1991 р., 4 млрд. – у 1992 р., 7 млрд. – в 1993 р. і 5,2 млрд. песет – в 1994 році [867].

Внаслідок лібералізації зовнішньої торгівлі стрімко виріс імпорт текстилю: у другому півріччі 1992 р. його вартість перевищила рівень 1985 р. в 7,8 рази, а в цілому промислових виробів – в 2,5 рази. Особливо хворобливим для національних виробників було збільшення поставок тканин й одягу із країн, що розвиваються, де вартість робочої сили набагато нижча іспанської [372, с. 85].

Для подолання труднощів, які переживали підприємства сектору, їм необхідно було знизити витрати й знайти способи підвищення концентрації виробництва, гнучко реагувати на зміни попиту й моди, налагодити тісний

контакт із роздрібною торгівлею, збільшити вироблення технічних тканин [372, с. 83].

Видавничий сектор Іспанії почав активно розвиватися в другій половині 80-х років та виступив одним з найбільш динамічних і перспективних напрямків іспанської промисловості.

В березні 1975 р. був ухвалений закон про загальний режим розвитку, виробництва і розповсюдження книги [30]. Він відрегулював діяльність видавничої галузі та визначив суб'єктів цього ринку: авторів, видавців, розповсюджувачів, бібліотеки, друкарні, а також врегулював їх стосунки, обов'язки, встановив повноваження у сфері оподаткування як для видавців, так і для дистриб'юторів, бібліотек і друкарень. З тих пір застосовується 4 % ПДВ на книжки. Але, мабуть, найважливішим кроком, який закон встановив для галузі було те, що зазначено у статті 33: фіксована ціна книги, тобто встановлення роздрібною ціни з боку редакції на всіх каналах і точках продажу [606, с. 18].

В травні 1988 р. був ухвалений «План розвитку видавничої індустрії», основною метою якого було створення умов для консолідації сектору, підвищення конкурентоздатності. План, розрахований на 1988–1991 рр., передбачав державну підтримку в розмірі 21,3 млрд. песет. З них 6 млрд. (у формі кредитів під низькі проценти) планувались для переобладнання підприємств, через Банк кредитування промисловості. Інші 15,3 млрд. – прямі державні внески на проект приватних компаній [750].

Видавнича продукція Іспанії у 1987 р. зросла на 5,15 % порівняно з попереднім роком. Іспанська та латиноамериканська література продемонструвала зростання з 2177 назв у 1986 р. до 2523 в 1987 р., що становило 6,5 % від загального виробництва і зростання на 16 %. Англосаксонська література зареєструвала зростання приблизно на 20% в 1987 році, літературна критика – на 32,5 %, поезія – на 1 %. За кількістю сторінок було зафіксовано зростання на 17,14 % серед книг від 49 до 100

сторінок, на 8,74 % – між 101 і 200, і на 15,25 % більш ніж 600 сторінок [866].

Контроль тиражу, передбаченого законом «Про інтелектуальну власність», прийнятим у листопаді 1987 р., дозволив авторам вимагати від видавців точних відомостей про тираж їхніх творів, а, отже, одержувати пропорційну частину коштів від авторських прав.

В березні 1990 р. був прийнятий Королівський указ, який розширив коло винятків для перевидання старих книжок, крім того, були введені певна лібералізація на ціну книг і право на 5 % податкову знижка видавництвом [320; 606].

Видавничий сектор в Іспанії займав у 1989 р. 14 000 співробітників, 0,1 % активного населення, його оборот становив майже 1 % (0,9) валового внутрішнього продукту (ВВП), за даними опитування, проведеного Центром соціально-економічних досліджень на замовлення «Гільдії видавців Іспанії». Це перший комплексний аналіз сектору, який зафіксував річний прибуток в 287 млрд. песет на внутрішньому ринку. За даними опитування у видавничій галузі виокремилось чотири великі групи компаній: гіпервеликі, з обсягом продажів 2 млрд. песет в рік; великі, з обсягом продажів між 500 млн. та 2 млрд.; середні – від 100 до 500 млн.; малі, з обсягом продажів менше 100 млн. песет [778]. В 1991 р. в Іспанії налічувалося 7200 книжкових видавництв, з яких тільки 246 становили великі, а більшу частину (84 %) дрібні. З 1986 по 1990 р. виникло більше 1000 нових підприємств, а обсяг доданої вартості збільшився на 78 % [372, с. 84].

Позитивно оцінював діяльність видавничого сектору і голова Федерації книжкових палат Ф. Ібаньєс, який зазначав, що «сектор працює гармонійно», «незважаючи на зменшення читацького попиту». «Книга залишилася вигнанцем з пріоритетних потреб суспільства, в культурній сфері» [922].

3.2. Трансформація сільського господарства

До 40-х років ХХ століття більше половини населення Іспанії були зайняті у аграрному секторі, а його продукція складала основну частину економіки. Проте до 1980-х років частка зайнятих знизилась до 18 %, а продукції – до 7 % від ВВП. Сільське господарство Іспанії продовжувало бути низькорентабельним. Негативно впливало на рентабельність іспанського сільського господарства наявність у ньому численних феодальних пережитків. У першу чергу це стосувалося системи землекористування. Відповідно до перепису 1972 р. 25 % господарств мали наділ землі менше 1 га, а 5 % найбільших латифундій займали 37 % земель [372, с. 13].

Для поліпшення ситуації в 1971 р. був створений Національний інститут аграрних реформ та розвитку при Міністерстві сільського господарства, а у 1973 р. був ухвалений закон про аграрну реформу.

З приходом до влади в жовтні 1982 р. демократичного уряду на чолі з ІСРП акцент в аграрній політиці був перенесений з кількісних показників на якісні, а сільське господарство поряд з транспортною інфраструктурою стало пріоритетною галуззю в державних асигнуваннях. У 80-і роки аграрно-промисловий комплекс займав не останнє місце серед півтора десятка довгострокових галузевих планів розвитку. Але головними чинниками аграрної політики Іспанії стали приєднання країни до ЄЕС і необхідність встановлення певних компромісів між національною аграрною політикою і комунітарною [426, с. 41].

Загальними для всіх видів сільгосппродукції ЄЕС були визначені такі принципи регулювання: спільний ринок, вільне переміщення сільськогосподарської продукції, інституційні ціни загального користування, перевага співтовариства зі створення захисних заходів проти конкуренції; фінансова солідарність, шляхом фінансування засобами, встановленими бюджетом Співтовариства.

З метою підтримки та стимуляції фермерських господарств на початку 80-х р. була ухвалена низка законів. Так, в грудні 1981 р. був ухвалений «Статут сімейних аграрних господарств та молодих фермерів» [42]. Він захищав права сімейних аграрних господарств та полегшив починання молодих фермерів в діяльності сільськогосподарських підприємств; сприяв створенню життєздатних фермерських господарств, підтримував їх цілісність як бізнес-одиниці, сприяючи їх розвитку і модернізації для досягнення соціальної та економічної життєздатності. В червні 1983 р. був прийнятий Королівський указ «Про надання першої допомоги молодим фермерам» [271]; в березні 1985 р. – «Про модернізацію фермерських аграрних господарств» [293]. Їх мета полягала у збільшенні фінансування, беручи до уваги основні принципи, правила ЄЕС у порядку модернізації структури фермерських господарств.

Іспанія приєдналась до ЄЕС в 1986 р. В ході переговорів з'ясувалося, що саме аграрна інтеграція представляла найбільші труднощі. Іспанське сільське господарство помітно відставало за рівнем концентрації виробництва і накопичення капіталу, Іспанія мала відносно низький рівень агротехніки і механізації сільського господарства, велику розпорошеність і дрібність земельних ділянок, більш низькі внутрішні ціни на одні продукти (фрукти, овочі, вино, оливкова олія) і більш високі на інші (цукровий буряк, цукор, молоко) [426, с. 38].

Труднощі в певній мірі були пов'язані і з тим, що вступ в ЄС створив високий рівень самозабезпеченості сільськогосподарською продукцією і, як наслідок, викликав зниження цін та скорочення протягом кількох років іспанського виробництва зернових, м'яса, молока, що спричинило збитки національним виробникам аграрної продукції [479, с. 137].

Не випадково, приєднання Іспанії до аграрного режиму Європейського співтовариства здійснювалося розмірено і поступово. Перші чотири роки режим експорту сільськогосподарської продукції в Євросоюзу залишався практично незмінним. Надалі була здійснена лібералізація взаємної торгівлі

зі зближенням цін. При цьому особливо були обговорені умови виробництва і ввезення в інші країни ЄС продукції середземноморського агрокомплексу [495, с. 190].

Для адаптації Іспанії до вимог ЄЕС їй був наданий перехідний період терміном на сім років для всього сільського господарства та до десяти років по таких товарах, як овочі, фрукти та олійні. Протягом цього періоду Іспанія повинна була поліпшити технічну оснащеність сільського господарства, необхідну для зростання виробництва і його продуктивності, підвищити увагу до вихідних цін на сільськогосподарську продукцію, які є предметом постійних дискусій між аграрними організаціями та урядом, поліпшити становище транспорту та системи збуту [426, с. 39].

Вступаючи в ЄЕС, Іспанія розраховувала на те, що це дозволить іспанським фермерам включитися в існуючу в ньому систему підтримки цін і виплат експортних субсидій, збільшити доходи виробників і отримувати асигнування на модернізацію виробництва, форм і методів збуту аграрної продукції і, відповідно, підвищити на цій основі її конкурентоспроможність на європейських ринках [426, с. 38].

З часом, в країнах ЄЕС виникла проблема постійного перевиробництва. Це створювало надлишки основних сільськогосподарських продуктів, частину з яких, в кращому випадку, експортували (з допомогою субсидій), дарували у країни, що розвиваються, а в інших випадках, зберігалися або знищувались у межах ЄЕС. Витрати бюджету на ці заходи були дуже високими, а також призвели до спотворення на світових ринках, а наслідки не завжди були в інтересах фермерів і споживачів. Таким чином, постала необхідність обмежити виробництво сільськогосподарських продуктів.

Серйозні зміни в Єдину аграрну політику були внесені в 1986 р. По-перше, були заморожені загальні ціни. По-друге, був введений гарантований поріг виробництва, названий «Максимально гарантованою кількістю». Третім кроком було оподаткування спільної відповідальності.

Плани уряду в агропромисловому секторі негативно сприймали працівники сільськогосподарського сектору. Так, приміром, близько 40 тис. фермерів і скотарів влаштували в квітні 1990 р. маніфестації в двадцяти провінціях, перекриваючи транспортні магістралі. Фермери приєдналися до акції протесту, яка проводилася в масштабі Співтовариства стосовно пропозиції сільськогосподарської Комісії про зниження цін на молоко, що пропонувалися промисловості [874].

На початку лютого 1991 р. близько 100 тис. фермерів брали участь у демонстраціях в ряді міст на знак протесту проти аграрної політики та поточної ситуації в галузі [865].

Десятки тисяч фермерів в квітні 1992 р. виступили з протестом проти реформи Єдиної аграрної політики, і вимагали від уряду розв'язання кризових явищ в іспанському полі, що обезлюднює його та затьмарює майбутнє сектору [794].

У 1992 р. країни-члени ЄС підписали ратифікаційний договір з проведення реформи Мак-Шеррі, названої так на честь європейського комісара з сільського господарства. Вводилася система прямих платежів, щоб компенсувати витрати, пов'язані зі зниженням цін і розширенням площ необроблюваної землі. Реформа урізала ціни на зернові культури на 29 %, але виробники отримували прямі компенсаційні платежі на гектар оброблюваної площі, які були прив'язані до історичної врожайності. Для фермерів необроблювана земля повинна була складати 15 % площі сільськогосподарських угідь, крім господарств, які виробляли менше 92 тонн зернових. Ціни на яловичину, телятину і баранину були знижені на 15 %, а прямі виплати здійснювалися за те, що виробництво не перевищувало 90 голів тварин. У той же час податки спільної відповідальності і стабілізуючі механізми повинні були бути ліквідовані. Таким чином, були усунуті інструменти, що безпосередньо стимулювали виробництво.

Але в цілому слід визнати, що прилучення до норм ЄС у кінцевому рахунку сприяло розвитку аграрного комплексу, стимулюючи процеси

модернізації. Виробництво продукції поступово втрачало в Іспанії дрібнотоварний, селянський і набувало фермерсько-індустріальний характер.

В січні 1995 р. був ухвалений Королівський указ, яким встановлювався режим заходів для стимулювання методів аграрного виробництва, відповідно до вимог охорони і збереження навколишнього середовища [346].

Головною галуззю сільського господарства є землеробство. В Іспанії вирощують зернові (ячмінь, пшениця, кукурудза, рис), бобові, картоплю, цукрові буряки, бавовник, тютюн, а також овочі та фрукти помірних і субтропічних широт. Як правило, для зернових, крім рису, використовують богарні землі, врожайність їх низька. Під рис та інші цінні культури відводять зрошувані площі. Врожайність рису дуже висока і його експортують у країни Європи. Іспанія відома як експортер томатів, цибулі, мигдалю тощо [536, с. 113–123].

Для Іспанії першочергове значення має культивування озимих зернових: пшениці та ячменю, у меншій мірі вівса та жита. Вони культивуються без зрошення.

Готуючись до вступу в ЄЕС, в травні 1984 р. був ухвалений закон, що регулював виробництво та торгівлю пшеницею та її похідних [49]. Ці зміни торкнулися обов'язково виробництва і внутрішньої торгівлі пшеницею, з метою полегшити адаптацію до правових норм ЄЕС. Повна лібералізація внутрішньої та зовнішньої торгівлі пшеницею удосконалювала існуючий режим компенсаційних цін, механізми, необхідні для належного управління виробництвом та споживання.

Зернові вирощуються головним чином в Андалусії та обох Кастиліях. Кукурудза культивується у Галісії без штучного поливу, із застосуванням сівозміни (картопля, квасоля, ріпа). Кукурудза також культивується у зонах зрошення, оскільки ця культура потребує достатньо великої кількості вологи у літній період.

Рис вирощується лише у регіонах із достатнім зволоженням, тому основними його виробниками є 3 ареали: Каталонія (у долині та гирлі Ебро,

15 % від всього виробництва рису), Валенсія (біля Альбуфери та у гирлі річки Хукар, також 15 %) та Андалусія і Естремадура (навколо естуарію Гвадалквівіра та біля Дон-Беніто, 60 %). Решта 10 % рису виробляється у Кастиліях, Мурсії, Арагоні, Наваррі та на Балеарських островах. Всього Іспанія виробляла щороку близько 1 млн. тон рису.

У жовтні 1985 р. був ухвалений Королівський указ «Про об'єднання виробників сільськогосподарської продукції зернових та їх спілок» [300]. Таким чином, виробники зернових змогли об'єднуватись для просування і зміцнення партнерських відносин, досягнення торгового партнерства, що дозволило їм конкурувати на ринку. Так був розширений закон «Про об'єднання виробників сільськогосподарської продукції» від 1972 р.

У жовтні 1986 р. у зв'язку зі вступом у ЄЕС був прийнятий Королівський указ, яким врегульовувались розрахунок, стягнення податків та рівень відповідальності, встановлені законодавством Європейського економічного співтовариства в секторі зернових (відповідно до положення ЄЕС № 2727/1975) [306].

Щодо обсягів виробництва, то з 1985 по 1994 рр. вони скоротилися, так само як і загальна площа земель, відведених для їх вирощування. Це було пов'язано із вимогами ЄЕС.

Особливе значення для сільського господарства Іспанії має так звана «середземноморська продукція», перш за все – олива, виноград та цитрусові. Три галузі є історично характерними для Іспанії і відіграють важливу роль у розвитку економіки її регіонів. Вирощування олив, винограду і цитрусових створюють в Іспанії своєрідний «середземноморський аграрний комплекс» [495, с. 169]. Відсутність митних бар'єрів і відкритий доступ на ринки ЄС поставив у привілейоване становище продукцію середземноморського аграрного комплексу (САК) Іспанії по відношенню до інших секторів сільського господарства в зоні співтовариства, оскільки дозволяв отримувати істотну вигоду з фактора низьких витрат виробництва (ціни на продукцію САК в Іспанії на 30 % нижче, ніж у середньому по ЄС) [495, с. 193].

В цілому під трьома провідними сільськогосподарськими культурами в Іспанії на 1994 р. було зайнято 3,53 млн. га: під оливами – 2,09 млн. га, виноградом – 1,19 млн. га і цитрусовими – 0,25 млн. га (під апельсинами 128 тис. га, мандаринами – 77 тис. га, лимонами – 43 тис. га), що становить близько 20 % всіх оброблюваних в країні земель [7, с. 570-572].

Країна має розвинуте виноградарство і виноробство. Виноград і вино відіграють важливу роль в економіці країни. Виноградна лоза культивується практично на всій території. З 12 основних виноградарських районів найбільше насаджень в долині р. Дуеро, в Андалусії, Арагоні, Каталонії, Естремадурі та в Центральному районі. За площею виноградників 1,6 млн. га Іспанія займає 1-е місце в світі, зі збирання винограду – 4-е, з виробництва вина – 3-е місце в світі після Франції та Італії, 6-е – з вироблення родзинок і 8-е – зі збирання столового винограду. На її частку припадає 22,7 % виноградників Європи. Під культурою винограду зайнято понад 8 % сільськогосподарських угідь країни і за розмірами займаних площ виноградники поступаються лише оливковим насадженням і злаковим.

З 1932 р. в Іспанії діє Кодекс про виноград і вино, а в 1970 р. створено Національний інститут найменувань вин за походженням. Є кілька наукових центрів і станцій з виноградарства і виноробства, вищі та середні навчальні заклади з підготовки національних кадрів.

Іспанський уряд ще в 1970 р. прийняв спеціальний закон, згідно з яким протягом 70-х років в країні було здійснено кадастр виноградників та виробництва різних сортів винограду і вина. Головним завданням кадастру був максимальний збір відомостей про стан національного виноградарства і виноробства в цілях оптимального розвитку цих галузей, особливо з урахуванням майбутньої адаптації до умов і вимог спільної аграрної політики Європейського Співтовариства [495, с. 174].

В червні 1982 р. був ухвалений закон «Про затвердження технічного регламенту контролю і сертифікації плантацій виноградної лози» [202]; в травні 1986 р. – «Про затвердження правил реєстрації сортів винограду»

[216]; в липні 1986 р. – затверджений новий технічний регламент контролю і сертифікації виноградної лози [218].

Про значення виноградарства в економіці Іспанії говорить і той факт, що на нього припадає 7 % валового доходу, що надходить від всього сільського господарства. Після вступу Іспанії до ЄЕС площі під виноградниками в ній значно скоротилися з 1,5 млн. га у 1985 р. до 1,2 млн. га у 1994 р., а врожайність зменшилась з 35 ц/га до 27 ц/га відповідно [7, с. 568, 541].

У 90-і рр. використання зрошення стало більш популярним після посухи в 1994 і 1995 рр. У 1996 р. іригація була легалізована у всіх зонах виноробства. Широкомасштабне використання зрошення сприяло більш високій щільності лози та зростанню врожаю.

В Іспанії зосереджено близько чверті світових площ під оливами та близько третини світового збору маслин. Оливки вирощуються по всій території Іспанії, проте існує п'ять основних районів їх вирощування: Андалусія, Кастилія-Ла Манча, Естремадура, Каталонія і низка островів, включаючи Арагон, Валенсію, Наварру, Мурсію і Балеарські острови.

Протягом 70-х і початку 80-х років в рамках політики реструктуризації галузі (на зміну експансіоністській політиці, характерній для 50–60-х років) було знищено частину малопродуктивних плантацій, що складали в середині 70-х років понад половину загальної площі. В результаті вона скоротилася за 1977–1986 рр. з 2,1 до 2,0 млн. га [5, с. 293].

В жовтні 1981 р. був ухвалений Королівський указ «Про реструктуризацію оливкових насаджень і реконверсію депресивних районів» [265].

В листопаді 1983 р. отримали свій подальший розвиток угоди Ради міністрів від 27 липня 1983 року, що уповноважували Банк кредитування сільського господарства на надання позик на підтримку перебудови вирощування оливи [206].

Зі вступом до ЄЕС для оливного виробництва відкрилися нові перспективи. Площа оливкових плантацій з середини 80-х років зросла з 2,051 млн. га до 2,094 млн. га до середини 90-х. Значно покращилася і структура плантацій. Малопродуктивні дерева були замінені врожайними і стійкими сортами. Особлива увага приділялася застосуванню штучного зрошення. Це істотно підвищувало врожайність, яка збільшилася з 1,9 млн. т в 1985 р. до 2,7 млн. т – в 1994 р. (з 10 ц/га до 13 ц/га відповідно) [7, с. 568].

Андалусія (насамперед, провінція Хаен) була і залишається провідним районом вирощування олив. Тут зосереджено більше 60 % площ під олівами (на 1994 р. це 1,3 млн. га з загальної площі в 2,1 млн. га). Друге місце займає Кастилія-Ла Манча (14 % площ – 276 тис. га у 1994 р.), третє належить Естремадурі (11 % – 250 тис. га), четверте – Каталонії (5 % – 116 тис. га).

Оливне виробництво в Іспанії – галузь стратегічного значення, що має яскраво виражений соціальний характер. Вирощуванням олив займаються близько 500 тис. виробників. Крім того, щорічно під час збору врожаю використовується значне число сезонних робітників. Загальна заробітна плата у секторі зросла майже вдвічі з 1985 по 1994 рр. [7, с. 577]. Продукція цієї галузі дає близько 7 % вартості всієї сільськогосподарської продукції країни.

Вступ країни в Європейське Співтовариство забезпечив використання високих технологій, сучасних методів організації бізнесу, підвищення конкурентоспроможності, залучення іноземного капіталу, а також зростання внутрішніх і зовнішніх ринків збуту [495, с. 189].

Серед фруктових культур провідне місце належить цитрусовим, плантації яких знаходяться на зрошувальних землях середземноморського узбережжя, де відсутні заморозки. Цитрусові – це основна сільськогосподарська культура в Іспанії, яка йде на експорт. Найбільше культивуються апельсини, після них за важливістю йдуть мандарини, лимони і грейпфрути. Основні площі зосереджені у Валенсії. Цитрусові експортуються у значних кількостях.

В листопаді 1984 р. був ухвалений Королівський указ «Про реорганізацію сектора експортерів цитрусових» [287].

Цитрусові в Іспанії вирощуються тільки на зрошуваних землях. Переважна їх частина розташовується в родючих долинах, на яких знімається до трьох врожаїв у рік.

Заморозки, що мали місце в січні 1985 р. мали досить серйозні наслідки для цитрусових плантацій стосовно втрати врожаю. У зв'язку з цим у вересні 1985 р. був прийнятий закон про заходи щодо усунення наслідків заморозків на цитрусових плантаціях. В цих умовах було необхідно підтримати відновлення сектору, важливість якого в економічному розвитку сільського господарства дуже значна. Було прийнято рішення про пріоритетність у наданні кредитів Банком сільськогосподарських кредитів для інвестицій сільськогосподарських підприємств і фермерів, чий плантації цитрусових були пошкоджені заморозками.

У 90-і роки збір всіх видів цитрусових в Іспанії складав 4,5–5,0 млн. т в рік, що становило 5–10 % їх світового виробництва.

У 1992 році обсяг вирощених фруктів і овочів перевищив врожай зернових. За своїм значенням в економіці та у зовнішній торгівлі Іспанії вирощування цитрусових помітно перевершувало і виноградарство, і вирощування олив. В той же час площа, зайнята під цитрусовими, порівняно невелика (не більше 0,25 млн. га) і поступається площі виноградників майже в 5 разів (1,19 млн. га в 1994 р.) та у вісім разів площ під оливою (2,09 млн. га). Продовжуючи пристосовуватись до вимог ЄС (регламент ЄЕС 3920/1990), в травні 1991 р. був ухвалений закон про декларації врожаю цитрусових [229]. Йдеться про обов'язок виробників цитрусових заповнити для кожної кампанії заяву про кількість цих продуктів зібраних на території Співтовариства.

В грудні 1993 р. був прийнятий закон «Про внесення змін в правила технічного контролю і сертифікації цитрусових» [231].

Членство в ЄС сприяло подальшому розвитку виробництва цитрусових і значного зростання експорту.

Серед інших фруктів важливе місце посідають яблука, персики, груші та абрикоси на зрошувальних землях. Там де відсутній полив росте черешня, перш за все у Естремадурі та Арагоні. Сухі фрукти на зразок мигдалю та ліщини культивуються на узбережжі Середземного моря та на Балеарських островах. Щорічно встановлювались фіксовані ціни для продажу овочів та фруктів. В червні 1986 р. був ухвалений Королівський указ, який врегулював створення організацій-виробників фруктів і овочів, – що надав право виробникам спільно представляти та захищати свої інтереси [304].

Виробництво овочів теж посідає важливе місце у сільському господарстві. Картопля культивується у приатлантичній Іспанії та на зрошувальних землях. Звичайно застосовується сівозміна із кукурудзою або квасолею. Вирощування овочів має давні традиції в Іспанії. Вони складають більшість тепличних площ. Із середини ХХ століття виробництво овочів зросло удвічі, воно є основою для харчової промисловості. Разом із фруктами овочі також є експортним товаром із групи свіжих агропродуктів. Експортуються помідори, цибуля, кавуни, салат, капуста, горох, морква, перець, огірки тощо.

Зі вступом в ЄЕС виробництво більшості овочів зменшилося. Так, виробництво картоплі зменшилося з 5,9 млн. т у 1985 р. до 3,8 млн. т у 1994 р., цибулі – з 1,2 млн. т до 1,0; капусти – з 0,46 млн. т до 0,36; баклажанів – з 0,12 млн. т до 0,11 [77, с. 544].

Серед суто технічних культур найбільше поширення здобули ті, які вимагають найменших інвестувань та дають найбільший прибуток при реалізації та переробці. Такими в Іспанії є соняшник, цукровий буряк, бавовник та тютюн. Під соняшником традиційно зайняті незрошувані (85 %) землі Месети (всього більше 1 мільйона га). Цукровий буряк вирощують у долині Дуеро, де він утворює сівозміну із зерновими на зрошувальних землях.

Бавовник культивується за умов поливу у Мурсії та Аліканте, а без поливу – у Нижній Естремадури та Кордильєрі-Бетиці. Тютюн вирощують на полях біля Гранади та Касереса, культура потребує зрошення. Також є площі під культурами, із яких виробляють приправи: червоний та чорний перець (Мурсія) і шафран (Кастилія-Ла Манча, Теруель).

Другорядну роль у сільському господарстві Іспанії відіграє *тваринництво*. В останній третині ХХ століття спостерігалось значне збільшення поголів'я худоби. Продуктивність тваринництва в найбільш сприятливих районах північної «вологої» Іспанії в 2–3 рази нижче, ніж в інших країнах Європи з аналогічними кліматичними умовами.

Вступ у ЄЕС не спричинив таких суттєвих проблем у тваринництві, як у сфері землеробства. Нова практика тваринництва сприяла меншій залежності від умов сільськогосподарського середовища. Це привело до трансформації простору сектору тваринництва, який відчував гострий дефіцит кормів і залежав від їх імпорту з інших країн. Найкраща ситуація з кормами спостерігалась на вологій півночі. Приатлантичні провінції давали більше 60 % молока, виробленого в країні, майже половину яловичини. Велика рогата худоба зосереджена переважно у невеликих господарствах, що пов'язано з гірським рельєфом. Велика рогата худоба переважає у вологих регіонах Іспанії: Кантабрії, Ла-Корунья, Астурії, Гіпускоа, Біскайї, Саламанці, Барселоні та Жероні. В Іспанії м'ясо великої рогатої худоби становить близько 6,2 % готової аграрної продукції, а виробництва молока становить 6,6 % . В липні 1989 р. був ухвалений закон «Про затвердження загальних умов страхування великої рогатої худоби» [223].

Вівчарство було зосереджено в основному в гірських районах Арагона, Кастилії і Естремадури. Ця галузь тваринництва в Іспанії розвинена більше, ніж в інших європейських країнах. Переважна частина поголів'я овець належить великим латифундистам. Поряд з вовною і м'ясом виробляють також популярний сир з овечого молока. Розведенням кіз традиційно

займалися в гірських районах на півдні Іспанії. Кози використовувались для отримання м'яса, молока та шкіри.

Традиційним, в Іспанії є свинарство, що тісно пов'язане з сімейною економікою сільських районів, де розведення невеликої кількості тварин, складало основну діяльність. Свинарство поширене на великих луках Заходу і південному заході півострова. В провінціях Барселона, Леріда, Сеговія, Мурсія, Жирони, Уеска, Кастильон і Толедо концентрується 50 % свиней не місцевих порід.

Зі вступом в ЄЕС поголів'я худоби зросло: так, поголів'я великої рогатої худоби збільшилося з 4,9 млн. у 1985 р. до 5,2 млн. у 1994 р.; поголів'я овець – з 16,9 млн. до 23 млн. ; кіз – з 2,6 млн. до 3,1 млн.; свиней – з 11,7 млн. до 19, 3 млн. [7, с. 587].

В березні 1985 р. був прийнятий закон, який встановив стимули для участі у національних конкурсах і аукціонах худоби, обраних для програм розведення і селекції тварин. В березні 1986 р. та в березні 1988 р. були оновлені умови участі в національних та міжнародних аукціонах та конкурсах тваринництва та встановлювались стимули до участі в них [211; 215; 221].

В червні 1990 р. був ухвалений Королівський указ «Про відбір та відтворення свиней чистих порід» [321]. Подібний указ був прийнятий в березні 1991 р. стосовно овець та кіз [328]. Таким чином, вживались заходи для покращення стану порід сільськогосподарських тварин.

Згідно з реформою Мак-Шеррі 1992 р., починаючи з 1993/94 р., знижувалися ціни на яловичину і телятину – на 15 %, проте в якості компенсації фермерам надавалися прямі платежі на поголів'я худоби. Компенсаційні платежі виплачуються при дотриманні коефіцієнтів максимального навантаження худоби на гектар – таким чином, тривала політика екстенсифікації тваринництва.

3.3. Реформування фінансової системи

У ході економічних реформ, що розгорнулися в Іспанії після смерті Ф.Франко, в середині 70-х років важливе місце зайняла кардинальна перебудова фінансової системи.

Іспанська фінансова система має порівняно невелику історію існування. Вона зародилася лише в XIX столітті. В період з кінця другої світової війни до 1977 р. в ній не було відзначено будь-яких істотних змін.

Основу фінансової політики становить *бюджетна політика*, яка пов'язана насамперед із формуванням і виконанням бюджетів усіх рівнів, цільових загальнодержавних фондів. Бюджетна діяльність – одна з найважливіших напрямів функціонування будь-якої держави. В силу значущості цього явища для держави і суспільства правові засади бюджетної діяльності закріплюються на вищому юридичному рівні – в конституціях і основних законах держав.

Іспанія має багаті і складні конституційні традиції. Конституція Іспанії 1978 р. не тільки відобразила іспанські традиції, але й ввїбрала в себе зарубіжний конституційний досвід.

Стаття 134 Конституції встановила:

1. Генеральний бюджет держави розробляє уряд. Генеральні кортеси його розглядають, вносять поправки і схвалюють.

2. Генеральний бюджет держави є річними, включає в себе всі видатки і доходи державного сектора, в ньому також визначається розмір податкових зборів, що стягуються державою.

3. Уряд має представити генеральний бюджет держави Конгресу депутатів не пізніше, ніж за три місяці до закінчення строку бюджету попереднього року.

4. Якщо закон про бюджет не буде прийнятий до настання першого дня відповідного бюджетного року, автоматично продовжується бюджет попереднього року до прийняття нового.

5. Після прийняття генерального бюджету держави уряд може представляти законопроекти про збільшення видаткової частини або про зменшення дохідної частини відповідного бюджетного року.

6. Будь-які пропозиції чи поправки, що передбачають збільшення кредитів або зменшення бюджетних доходів, вносяться лише за згодою уряду.

7. Закон про бюджет не може встановлювати нові податки. Він може вносити зміни на підставі окремого закону про податки [3, с. 75].

Крім конституції, основним актом бюджетного законодавства того періоду став «Загальний бюджетний закон» від 4 січня 1977 р., який замінив раніше діючий закон «Про управління та облік публічних фінансів» від 1 липня 1911 р. [32]. Новий закон вмістив такі положення: обґрунтування реформи; загальні принципи закону; трактування національних фінансів як кредитора і як боржника; державний бюджет; спеціальні бюджети окремих органів держави; втручання державної адміністрації; державний борг; державна казна; публічна бухгалтерія; соціальне забезпечення тощо. Протягом 80-х років до закону вносились часткові зміни.

Важливим кроком у вирішенні фінансових проблем стала відмова від політики монетизації дефіциту державного бюджету [691, с. 80].

У 1992 р. Іспанія стає учасницею Маастрихтського договору, який став основою створення сучасного Європейського Союзу. Договір включав в себе безліч вимог до учасників, в тому числі і економічні вимоги, які зводилися, зокрема, до необхідності мінімізації дефіциту державного бюджету (не більше 3 % від ВВП) та мінімізації державного боргу (не більше 60 % від ВВП).

Необхідність дотримання цих вимог спричинила масштабне реформування іспанського законодавства, в тому числі і у фінансовій сфері.

Зокрема, в липні 1992 р. був ухвалений закон, яким врегульовувались фінансові потоки, а також казначейські операції між Європейськими Співтовариствами та державною адміністрацією Іспанії [230].

В зазначений період була проведена реформа *податкової системи* Іспанії, початок якої поклав закон «Про термінові заходи фіскальної реформи» ухвалений в листопаді 1977 р. [33]. Суть закону така: зміна у принципах оподаткування (більше значення прямих податків); інтеграція бюджетної реформи і державних витрат; поліпшення податкового адміністрування; гармонізація оподаткування; введення нових податків (податок на прибуток, ПДВ, податок на власність та спадщину); поступовість в реалізації основних положень закону; введення прогресивної шкали оподаткування та податкових знижок при створенні нових робочих місць, введення кримінальної відповідальності за несплату податків і одночасно податкової амністії за попередні роки.

У 1985 р. був модифікований «Загальний податковий закон» від 1963 р. [58]. Зокрема, істотно була змінена глава VI розділу II, що регулювала порушення і санкції щодо сплати податків. Зникла класифікація порушень оподаткування: прості, халатність та ухилення. Реформа встановила два види порушень: прості і важкі [618, с. 464].

Вищим органом влади, який встановлює податки, визначений парламент, вищим органом, що керує податковою системою, – Міністерство економіки і фінансів. Останній випускає роз'яснення та інструктивні листи щодо застосування податкових законів, а також відповідає на запити платників податків за окремими нестандартними випадками та ситуаціями. Такі відповіді служать настановами для податкових органів, хоча як платники податків, так і податкові органи можуть оскаржити їх у суді, якщо вважають, що вони не відповідають чинним податковим законам.

Оподаткування в Іспанії було встановлено на трьох рівнях: державному, регіональному та місцевому, що свідчило про можливість поєднання державних інтересів з інтересами автономних областей і навіть провінцій.

Найбільш високі доходи бюджету забезпечувалися за рахунок *прибуткового податку з фізичних осіб*. Основою виступив закон, ухвалений

у вересні 1978 р. «Про податок на доходи фізичних осіб». За часів правління ІСРП він був частково модифікований в квітні 1985 р., в березні 1986 р. та червні 1991 р. [34; 100; 295; 302]. В результаті цих змін мінімальна ставка зменшилася з 25 % у 1986 р. до 20 % у 1991 р., а максимальна – з 65 % до 56 % відповідно.

Другим за значимістю непрямим податком були визначені *акцизи*. Їх частка в бюджеті – приблизно 13 %. Перелік об'єктів оподаткування відповідав світовій практиці: алкогольні напої, тютюнові вироби, паливо тощо. У 1985 р. був ухвалений закон «Про спеціальні податки» [64]. Його метою було пристосування до стандартів ЄЕС. Спеціальні податки встановлювалися, як непрямі податки, покладені на споживання певних товарів. Параметри Європейського економічного співтовариства передбачали забезпечення вільного руху товарів, що спричинило глибоку зміну оподаткування. В грудні 1992 р. був ухвалений новий закон «Про спеціальні податки» [111].

Одним з основних прямих податків в Іспанії був визначений *податок на прибуток кооперативів*, заснований на законі від 19 грудня 1990 р. Для кооперативів ставка була знижена до 26 % (стаття 40) [94].

Важливе місце у податковій системі Іспанії посів *податок на додану вартість*. Введення ПДВ в Іспанії мало місце у 1986 р. у відповідно до закону «Про податок на додану вартість», ухваленого в серпні 1985 р. [62]. Однак, законодавство стосовно податку на додану вартість зазнало значних змін. Так, протягом перших п'яти років існування (1986–1991 рр.) податкова картина ПДВ характеризувалася існуванням трьох податкових ставок: максимальний тип (33 %), середній тип (12 %) і обмежений тип (6 %). Створення внутрішнього ринку на рівні Співтовариства включила в себе необхідність усунення податкових меж і нового регулювання і конкретних цілей податку на додану вартість, операцій всередині ЄС, а також мінімальної гармонізації податкових ставок податку та відповідного адміністративного співробітництва між державами-членами. У зв'язку з цим,

Радою Європейських Співтовариств було прийнято директиву № 680 від 16 грудня 1991 р., яка врегульовувала правовий режим трафіку в межах Європейського Союзу, директиву № 77 від 19 жовтня 1992 р. про гармонізацію податкових ставок і директиву № 218 від 27 січня 1992 р. про співпрацю. Положення цих директив були включені у законодавство Іспанії.

Перші зміни відбулись в кінці грудня 1992 р. і призвели до підвищення середнього типу ПДВ до 13 %, і компенсації за допомогою скорочення максимального типу до 28 % [110]. У серпні цього ж року було встановлено загальну податкову ставку 15 %. В 1993 р. був приєднаний пільговий (суперобмежений) тип, яким були оподатковані основні товари для населення (3 %). Остання велика реформа була проведена в 1995 р. В результаті всіх цих змін мінімальна ставка зросла з 6 % у 1986 р. до 7 % у 1995 р., а максимальна – з 12 % до 16 % відповідно.

Регіональні податки в Іспанії також були модифіковані: а) податок на власність (майно) (відповідний закон від 6 червня 1991 р.) [101]; б) податок на майно, що переходить у порядку спадкування або дарування (закон від 18 грудня 1987 р.) [77]; в) податок на передачу майна. Платниками виступають юридичні особи при придбанні основних засобів (рухомого чи нерухомого майна, що використовується у підприємницькій діяльності) або оренді майна.

В грудні 1988 р. був ухвалений закон «Про місцеві податки». *Муниципальні податки*, що є в кожній зоні, практично ідентичні. Основними з них були визначені такі: а) податок на нерухомість; б) податок на економічну діяльність (сплачують юридичні і фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю); в) податок на автотранспортні засоби (стаття 60) [86].

До 1990 р. в результаті проведення податкової реформи вдалося досягти більшої збалансованості фіскальних надходжень за рахунок скорочення непрямих податків – ПДВ, разом з акцизом, до 33,5 % (проти 48,1 % у 1975 р.) і, навпаки, збільшення від прямого оподаткування 41,7 % (проти 36 % у 1975 р.), у тому числі від податку з фізичних осіб майже до

29 % (проти 1 % в 1975 р.) В цілому демократизація податкової системи і введення прогресивної шкали оподаткування забезпечили найвищий в ЄС приріст податкових надходжень у скарбницю частка яких у ВВП піднялася більш ніж в 1,5, рази – до 38,5 %, консолідацію дохідної частини бюджету і скорочення його дефіциту майже на 3 процентних пункти.

Іспанська податкова служба була реорганізована у 1992 р.: створено єдиний податковий орган – Державну податкову агенцію, яка об'єднала ряд розрізнених податкових підрозділів [97].

Основні функції були визначені такі:

- управління, контроль і збір державних податків, за винятком Країни Басків, Наварри та Канар (в них діє спеціальний податковий режим);
- виконання різних функцій, пов'язаних з доходами автономних співтовариств, провінцій та муніципалітетів;
- боротьба з контрабандою;
- співпраця в розслідуванні деяких економічних злочинів.

В грудні 1994 р. була проведена часткова податкова реформа [120]. Було зменшено податок на доходи фізичних осіб до 8 % чистого прибутку діяльності, змінено режим відстрочок на податок із спадщини та дарування. Що стосується місцевих податків, то змінено різні приписи закону «Про місцеві податки» 1988 р., врегульовано місцеві податки (деякі державні податки перейшли на місцевий рівень).

Таким чином, в Іспанії в умовах консолідації демократичного режиму була суттєво модернізована податкова система і підготовлена для інтеграції в Європу.

Важливе місце в реформуванні фінансової системи мала модернізація *системи іспанських банків*. На відміну від інших країн Західної Європи, де становлення сучасної банківської системи проходило еволюційним шляхом і зайняло кілька десятиліть, в Іспанії цей процес протікав значно швидше. Стало б помилкою пов'язувати еволюцію іспанських банків з часом переходу від диктатури до демократичної форми правління. Поштовх до її

реструктуризації був даний в останні роки правління Ф. Франко, і багато складових цього процесу отримали подальший розвиток у заданому тоді напрямі.

Хід реструктуризації можна розділити на чотири етапи. У 1969–1973 рр. закладаються основи сучасної банківської системи країни. На 1974–1985 рр. припадають головні заходи щодо закріплення ринкових принципів функціонування. У 1986–1992 рр. у зв'язку з вступом до ЄЕС основні зусилля спрямовані на зближення параметрів національної банківської системи до загальноєвропейських. З початку 1993 р. іспанська економіка, її фінансова система йдуть по шляху конвергенції, тобто створення до кінця століття єдиного європейського економічного, фінансового та валютного простору, передбаченого Маастрихтськими угодами, в силу чого багато параметрів банківської сфери регулюються наднаціональними органами [505, с. 198].

Аж до кінця 70-х рр. банківська система Іспанії була надмірно картелізованою і зарегламентованою, що обумовлювало збереження її відсталого структури. У перший «постфранкістський період» (1978–1983 рр.) іспанські банки пережили глибоку кризу, в ході якої державні органи контролю вимушені були вжити заходи з порятунку 54 банків (їх загальне число складало 109).

Банківська система Іспанії включала три категорії установ: власне банки, ощадні каси і кредитні кооперативи. У найбільш стиснутих, не вигідних фінансових умовах перебували ощадні каси. Приватні банки функціонували в більш сприятливих умовах, що дозволило їм монополізувати ринок, розділивши його на сфери впливу. І, нарешті, у зовсім особливому, вільному від критеріїв ринку кліматі діяли державні банківські установи. Таке положення речей перешкоджало конкуренції на ринку банківських послуг, робило його негнучким, знижувало ефективність операцій.

Банк Іспанії протягом довгого часу відігравав роль чисто технічного органу з виконання рішень, прийнятих виконавчою владою. За законом,

прийнятим ще в 1938 р., вся відповідальність за проведення кредитно-грошової політики покладалася на уряд, що підтвердив основний банківський закон Іспанії «Про банківський розпорядок» від 31 грудня 1946 р. Лише в червні 1962 р. була здійснена націоналізація Банку Іспанії, який отримав статус автономної установи в рамках Міністерства фінансів [17]. Питання кредитної, грошової і валютної політики ніби випадали зі сфери діяльності Банку Іспанії, що різко відрізняло його від центральних банків інших європейських країн.

З 70-х років до Банку Іспанії поступово переходить відповідальність за контроль над грошовою масою. Спочатку він продовжував відігравати в основному технічні функції, використовуючи низку відповідних інструментів, визначених Міністерством фінансів (з 1977 р. – Міністерство економіки і фінансів). З 1980 р. Центробанк отримав право самостійно визначати інструменти регулювання грошової маси, про які він мав доповідати уряду [505, с. 203].

Відповідно до закону, ухваленому в червні 1980 р. вперше Банк Іспанії виступив як суб'єкт публічного права. Банк отримав фактичну автономію, оскільки законом не передбачалося його підпорядкування уряду через будь-яке Міністерство. У той же час уряд зберігав за собою право нагляду над діяльністю банку і в будь-який момент міг вимагати надання всієї необхідної йому інформації. Голова банку за пропозицією уряду призначався королем на 4 роки (стаття 5) [39; 505, с. 199, 203].

У 80-і роки важливою функцією Банку Іспанії стало надання кредитів уряду для покриття різко збільшеного бюджетного дефіциту.

Вступ у 1992 р. в Європейський валютний союз (ЄВС) вимагав зміни грошово-кредитної політики. Відповідно до закону про бюджет на 1994 р. вперше повністю виключалася можливість використання засобів Банку Іспанії для покриття бюджетного дефіциту. А у червні 1994 р. був ухвалений закон про центральний банк Іспанії, який був наділений широкою автономією відповідно до рекомендацій ЄС [117; 505, с. 205].

У відповідності до вимог Маастрихтської угоди, основним завданням Центробанку стало підтримання стабільності цін. Для цього йому була передана повна відповідальність за грошову політику, яку до цього банк ділив з урядом.

Після вступу в ЄЕС поступово звужуються можливості Банку Іспанії і уряду в регулюванні параметрів банківської системи та всієї грошово-кредитної сфери. У першу чергу це торкнулося валютної політики [505, с. 205, 207].

Попередниками банків були *ощадні каси*. У 1977 р. Королівським указом вони були прирівняні до комерційних банків. Вони користувалися повною самостійністю, підкоряючись директивам і контролю з боку Банку Іспанії. В цілях підтримки конкурентоспроможності на міжнародній арені в кінці 80-х років почався процес злиття ощадних кас, в результаті якого утворилася не тільки найбільша ощадкаса, але і одночасно перша фінансова група за величиною в країні – CAIXA [459, с. 159].

За законом 1985 р. істотно зріс вплив влади автономних співтовариств на формування керівництва ощадних кас [63].

Ощадні каси, діяльність яких часто носила більш універсальний характер, ніж у банків, були серйозними конкурентами для банків. В 1993 р. уперше в історії країни вони зібрали вкладів більше, ніж банки, а в 1994 р. збільшили свої прибутки на 5 %, тоді як для банків було характерне значне зниження прибутків. Багато в чому це пояснюється тим, що клієнтура ощадних кас консервативніша і менш вимогливіша, ніж у банків. В цілому ощадкаси стикалися з тими ж проблемами, що і банки, головними з яких було збереження архаїчної структури і методів управління. Провідні ощадкаси, подібно до банків, здійснювали диверсифікацію своєї діяльності як в національних межах, так і за кордоном.

Реально процес дерегулювання банківської системи розгорнувся напередодні вступу Іспанії в ЄС. В 1985 р. був прийнятий закон про нові правила відносно власних коштів банківських установ, зобов'язань

фінансових посередників і коефіцієнтів інвестування [59]. Він дозволив істотно наблизити діючі норми до правил інших країн Співтовариства. Надалі банківські установи одержали право самостійно встановлювати рівень процентних ставок і банківської комісії, створювати й розширювати відділи по залученню внесків, проводити операції з активами й пасивами, а також з іноземною валютою. Крім того, були лібералізовані правила відносно філій іноземних банків. В 1989 р. був встановлений графік поступового зниження коефіцієнтів інвестування для того, щоб повністю усунути їх до 31 грудня 1992 р. [372, с. 28].

У березні 1990 р. з 17 до 5 % був знижений коефіцієнт касової готівки (відношення касових активів до короткострокових пасивів, відображеним у балансі банку). Це дало банкам можливість використати вільні кошти на придбання високоліквідних цінних паперів, що приносять значні доходи. Реформа банківської системи розповсюдилась і на державні установи. Умови їхнього функціонування були багато в чому зрівняні з тими, у яких діяли приватні банки [372, с. 28].

Як зазначалося, банківська справа довгий час залишалася однією із найзарегульованіших сфер економіки Іспанії. Із цим прямо був зв'язаний винятково слабкий розвиток інших елементів фінансової системи.

На початку 70-х рр. в Іспанії не існувало грошово-кредитного ринку у сучасному розумінні. Не застосовувалися і багато видів фінансових операцій, що давно й міцно ввійшли в повсякденну практику індустріально розвинених країн.

Початок *розвитку грошово-кредитного ринку* був покладений у другій половині 70-х років прийняттям перших заходів щодо лібералізації банківської сфери.

З кінця 70-х років в Іспанії вживали енергійні заходи фінансування державного боргу. У зв'язку із цим розроблялися всілякі грошово-кредитні інструменти. У такий спосіб з'явилися сертифікати грошового регулювання,

які в 1981 р. були замінені казначейськими зобов'язаннями, а в 1987 р. вперше були введені казначейські векселя.

В 1984 р. Банк Іспанії дозволив операції з тимчасової переуступки цінних паперів, а в 1989 р. з'явилися середньострокові та довгострокові чеки й облігації. На початку 90-х рр. з'явилися сертифікати Банку Іспанії, випущені з метою абсорбувати надлишок ліквідованих коштів, що з'явилися після скорочення коефіцієнтів касової готівки, (до 2 % в 1993 р.) і введення з 1992 р. переповнених міжбанківських депозитів [372, С. 36].

Для регулювання порядку заснування кредитних стандартів Європейського економічного співтовариства в червні 1986 р. був ухвалений відповідний закон [353]. Згідно з ним визначались засади створення кредитних установ, в тому числі приватних банків, ощадних банків, кредитних спілок, товариств іпотечного кредитування та фінансових установ.

В цей же час був прийнятий Королівський декрет, за яким впорядковувались всі правові норми в кредитній сфері відповідно до правової системи Європейського економічного співтовариства.

Після того, як в липні 1988 р. набув чинності закон «Про ринок цінних паперів», укладання контрактів купівлі-продажу цінних паперів почало здійснюватись на постійній основі [84].

Законом «Про дисципліну та інспекцію кредитних організацій» (липень 1988 р.) був створений єдиний нагляд за діяльністю фінансових організацій [85]. В листопаді 1991 р. була встановлена нова організація кредитних установ державного капіталу [103].

У квітні 1994 р. був ухвалений закон, який адаптував іспанське законодавство в галузі кредитних організацій до політики, прийнятої Другою банківською директивою ЄС, що стосувалися змін у фінансовій системі [113]. В результаті було спрощено процес відкриття в Іспанії філій кредитних організацій держав-членів Європейського Союзу (встановлено систему простого повідомлення Банку Іспанії і його зв'язок з контролюючим органом країни походження юридичної особи). Також було врегульовано

процедури для роботи філій кредитних іспанських організацій в країнах Європейського Союзу [598].

Процес формування грошово-кредитної політики передбачав: 1) консолідацію Банку Іспанії, як органу грошово-кредитного регулювання; 2) розробку стратегій управління ліквідністю; 3) розвиток всіх фінансових ринків, зокрема грошового та державного боргу; 4) встановлення паритету в євро; 5) лібералізація банківського бізнесу [1027, с. 72].

Система валютного контролю Іспанії формувалася поетапно, з поступовим переходом від жорсткого обмеження в середині 50-х років до лібералізованої на початку 90-х.

Для формування і проведення в життя валютної політики, коли з боку держави здійснювався жорсткий адміністративний контроль над валютно-фінансовими операціями, в 1939 р. був створений Інститут іноземної валюти, який входив в структуру Міністерства торгівлі Іспанії. Інституту були надані широкі повноваження з регулювання ввезення і вивезення валюти, організації валютного ринку, відкриття валютних рахунків, делегування прав щодо здійснення валютних операцій банком. Іспанське керівництво свідомо не включало цей Інститут до складу Міністерства фінансів, вважаючи, що його функції більшою мірою відповідають цілям і завданням, що стоять перед Міністерством торгівлі.

Перехід на початку 70-х років від політики автаркії до нової економічної політики, в основі якої лежало активне залучення іноземного капіталу, привів до необхідності лібералізації норм, що регулюють іноземні капіталовкладення, і відповідно, норм валютного регулювання. В 1973 р. було скасовано Інститут Іноземної Валюти. Його функції перейшли до Центрального Банку Іспанії та Міністерства торгівлі. Крім того, для регулювання зовнішньоекономічних операцій, у рамках Міністерства торгівлі було створено Управління зовнішньоекономічних операцій.

В грудні 1979 р. був ухвалений закон «Про юридичний режим валютного контролю», який замінив діючий на той час закон «Про

адміністративну і кримінальну відповідальність за валютно-фінансові операції» від листопада 1938 р. [37].

Прихід до влади в жовтні 1982 р. соціалістичного уряду сприяв оновленню законодавчої бази відносно валютного контролю та регулювання.

В серпні 1983 р. з метою підвищення правової безпеки громадян були внесені певні зміни у закон «Про юридичний режим валютного контролю» від 1979 р. при кваліфікації діянь, які становили валютні злочини (II розділ, статті 6, 7, 8 і 9) [147, с. 22663].

Вступ Іспанії в Європейське економічне співтовариство зумовив прискорення процесу лібералізації, відповідно до положень Директиви ЄЕС № 361 від 24 червня 1988 р. Тому в грудні 1991 р. був ухвалений Королівський декрет «Про зовнішньоекономічні операції» – основний діючий на той час документ по системі валютного контролю та розрахунків за зовнішньоекономічними операціями. Згідно з ним були усунені обмеження на зовнішні операції, встановлені захисні застереження, які дозволяли створення тимчасових обмежень у певних ситуаціях тощо [330].

Цей декрет був доповнений у січні 1993 р., який ще більше лібералізував всі дії, торгові операції і операції, які відбуваються між резидентами і не резидентами [340].

Ця лібералізація включила також вільне здійснення платежів і надходжень, які є результатом торгових угод. Однак при цьому іспанський уряд зберіг за собою право забороняти або обмежувати певні операції або платежі з не резидентами, якщо вони серйозним чином зачіпають інтереси країни або йдуть всупереч з рішеннями міжнародних організацій, учасником яких є Іспанія. Уряд залишив за собою право вживати превентивні заходи, якщо короткостроковий рух капіталів може завдати шкоди валютно-фінансовому ринку країни.

Купівля-продаж іноземної та національної валюти при здійсненні торгових операцій, оформлених чеками, платіжними дорученнями або іншими фінансовими документами регулювалася нормативним актом від 25

лютого 1994 р., виданим Банком Іспанії [355]. Найдорожчими були визначені екю (157,414 песет) та долар (140,926 песет).

Трансформація й удосконалювання фінансової системи позитивно відбилися на *інвестиційному кліматі країни*, значно розширилися можливості підприємств по залученню запозичених коштів. На рубежі двох десятиліть новим для іспанського господарства явищем став розвиток інвестиційних компаній і фондів.

В Іспанії інвестиційні фонди існують у двох видах: фонди інвестування у цінні папери і фонди інвестування в активи грошового ринку [372, с. 40].

Першим вичерпним законом, який систематизував інвестиційні фонди та розмістив їх в рамках загального режиму інститутів колективних інвестицій, був закон від 26 грудня 1984 р. «Про інститути колективних інвестицій», доповнений декретами-законами у липні 1985 р. та в листопаді 1990 р. (положеннями Директиви 85/611/ЄЕС від 20 грудня 1985 р., і 88/220/ЄЕС від 22 березня 1988 р.) [56; 299; 322].

Фонди інвестування у цінні папери (статті 17–23 закону «Про інститути колективних інвестицій» 1984 р.) вкладали кошти в довгострокові зобов'язання – в акції та облігації. В Іспанії саме з них почався розвиток інвестиційних фондів.

Вони більш чисельні, число учасників у них більше, ніж у фондів інвестування в активи грошового ринку, і аж до 1990 р. вони перевершували останні за величиною чистих активів. Дохід фондів інвестування у цінні папери залежав від коливань біржового курсу акцій і облігацій.

Фонди інвестування в активи грошового ринку (статті 24–26 закону «Про інститути колективних інвестицій»), на відміну від першого типу, вкладають кошти не у довгострокові цінні папери, а в короткострокові активи грошового ринку: скарбницькі векселя, комерційні папери, депозитні сертифікати.

В Іспанії фонди інвестування в активи грошового ринку виникли в другій половині 80-х років і швидко стали набирати економічну чинність. В

1990 р. вони вже обігнали фонди інвестування в цінні папери за розмірами коштів.

Суттєвим чинником розвитку інвестиційних компаній стало запровадження пільгового режиму оподаткування. У грудні 1990 р. був ухвалений закон «Про державний бюджет на 1991 р.», стаття 62 п. 2 якого вперше майже повністю звільнила організації колективного інвестування від сплати податку на компанії (він був знижений для них до 1 %) [97]. Крім того, відповідно до нового закону про прибутковий податок з фізичних осіб, з 1 січня 1992 р. набув чинності пільговий порядок стягнення податків з осіб – клієнтів інвестиційних фондів (стаття 34) [100; 372, с. 40].

Вступ Іспанії в Європейське співтовариство зробив необхідним зміну національного законодавства відносно *іноземних капіталовкладень* для того, щоб привести його у відповідність із нормами й принципами ЄС. 27 червня 1986 р. був ухвалений закон «Про іноземні інвестиції в Іспанії» [352]. Проте 24 червня 1988 р. Рада Європейського економічного співтовариства ухвалила Директиву № 361 стосовно іноземних інвестицій в Іспанії. Це спричинило необхідність адаптувати закони про іноземні інвестиції в Іспанії. Тому 2 липня 1992 р. був прийнятий новий Королівський указ «Про іноземні інвестиції в Іспанії» [334].

Режим щодо закордонних інвестицій був повністю лібералізованим.

Нагляд за фінансовими рахунками та економічною діяльністю держави, а також за публічним сектором було покладено на *Рахункову палату* (ст. 136 Конституції). Вона несе пряму відповідальність перед Генеральними кортесами і виконує свої функції за дорученням Кортесів при вивченні та перевірці загальних рахунків держави.

Іспанська Конституція передбачає прийняття органічного закону з питань складу, організації і функцій Рахункової палати (ч. 4 ст. 136 Конституції Іспанії), але при цьому в ч. 2 ст. 136 Конституції країни закріплена норма, згідно з якою Рахункова палата незалежно від своєї власної компетенції направляє Генеральним кортесам щорічну доповідь, в

якій на свій розсуд повідомляє про допущені порушення і про відповідальність, яка, на її думку, повинна мати місце.

Органічний закон «Про Рахункову палату» був ухвалений в травні 1982 р. , а в квітні 1988 р. – закон «Про діяльність Рахункової палати». Згідно з цими актами Палата перевіряє: адміністрацію держави, автономні співтовариства, місцеві корпорації, установи соціального забезпечення, автономні організації, пов'язані з державою, інші публічні підприємства [80; 136].

3.4. Розвиток підприємництва

Малий і середній бізнес багато в чому визначають ефективність виконання економікою своїх функціональних завдань, пов'язаних з підвищенням рівня життя населення, поліпшенням зайнятості, зростанням рівня бюджетної самозабезпеченості, підвищенням економічного потенціалу. Малі та середні підприємства (МСП), як правило, об'єднують в особливу, відмінну від великих підприємств типологічну форму підприємництва зі специфічними проблемами, методами і способами організації бізнесу, особливостями внутрішнього управління і побудови відносин як з ринком, так і з державою.

Іспанія – країна дрібнотоварного виробництва. Основу її національного господарства і ядро середнього класу складають підприємства малого і середнього бізнесу. Незважаючи на свою виняткову економічну і політичну значущість, реальну підтримку від держави у вигляді використання її податкових і кредитних важелів іспанські МСП почали отримувати лише в демократичний період.

Стаття 38 Конституції Іспанії від 1978 р. визнала свободу підприємництва в рамках ринкової економіки. Державна влада гарантує і охороняє її здійснення, а також захист продуктивності, згідно з загальними економічними вимогами, включаючи планування.

Після тріумфальної перемоги Іспанської соціалістичної робітничої партії на виборах 1982 р. було взято курс на розвиток малого та середнього бізнесу.

В Іспанії, де історично переважало сільське населення, а великих підприємств було традиційно мало (вони були державними або користувалися значною підтримкою з боку держави), перевага малого та середнього бізнесу стала свого роду національним стилем в економіці, якщо можна говорити про національну культуру і ментальність як економічні категорії.

Законодавство, введене після 1982 р., розширювало стимули для малого та середнього підприємництва, надавши йому більш широкий доступ до державних субсидій, податкових і кредитних пільг, фінансових гарантій, навчальних програм, передових технологій. Разом з тим покращився порядок застосування антимонопольного законодавства. Відповідні закони були ухвалені в липні 1989 р., в лютому 1992 р. та у січні 1993 р. [89; 332; 341]. Було врегульовано поняття вільна конкуренція, сутність державної допомоги, критерії конкуренції, встановлювався режим санкцій, який гарантував дотримання закону тощо.

Для розширення притоку інвестицій в сектор малих і середніх підприємств (МСП) для них була створена паралельна фондова біржа. Вперше іспанська держава реально була стурбована підтримкою цієї частини підприємництва, виділивши відповідні заходи в особливий напрямок своєї економічної політики.

Значимість МСП в іспанській економіці особливо відчутна на регіональному рівні. Згідно з конституцією 1978 р., Іспанія є «державою автономій», наділених широкими правами в галузі господарського управління та мають власні бюджети. Децентралізоване проведення економічної політики припускає тісний зв'язок місцевого підприємництва з регіональним і муніципальним рівнями управління [357, с. 238].

Дрібним і середнім підприємствам Іспанії належить винятково важлива роль в національній економіці, саме вони багато в чому визначають її вигляд і характер. Наприкінці 80-х років майже 95 % всіх несільськогосподарських підприємств Іспанії становили дрібні підприємства – із числом зайнятих менше десяти чоловік, в 1994 р. на них зосереджено 46 % зайнятих у промисловості, будівництві й сфері послуг.

Переважає вид бізнесу є індивідуальне або сімейне підприємство. Особливо сильно атономізовані такі галузі, як готельне і ресторанне обслуговування, транспортні послуги, торгівля. Таким чином, сектор малого та середнього бізнесу представляв майже 98 % всіх підприємств і давав дві третини продукції, що випускалася [357, с. 238].

У постфранкістський період почався підйом *кооперативного руху*. За даними на другу половину 80-х років, в країні налічувалося близько 20 тис. трудових товариств (кооперативів). Створений в 1985 р. Фонд розвитку кооперативного руху та соціальної економіки (ФУНДЕСКООП) за фінансової підтримки ЄС організував у всіх іспанських регіонах бізнес-курси, які розповсюджували інформацію про основи кооперативного руху і організації кооперативних підприємств. Розвиток кооперативних структур був активно підтриманий урядом Ф. Гонсалеса, який розглядав кооперативи як важливу форму доступу трудящих до засобів виробництва. Законодавчі акти про кооперативи, прийняті в 1987 р., покликані були сприяти мобілізації ініціативи «знизу» з метою подолання відставання в цій області від провідних промислових країн. До кооперативів першого рівня були віднесені: асоційовані кооперативи; кооперативи споживачів і користувачів; житлові кооперативи; кооперативи сільськогосподарських підприємств; кооперативи експлуатації общинної землі; кооперативи послуг; морські кооперативи; кооперативи перевізників; кооперативи страхування; кооперативи в галузі охорони здоров'я; кооперативи навчання; виховні кооперативи; кредитні кооперативи [70; 357, с. 240].

У травні 1989 р. був ухвалений закон «Про кредитні кооперативи» [88]. Вони були визначені товариствами, предметом яких є задоволення фінансових потреб своїх партнерів і третіх осіб шляхом здійснення діяльності кредитних організацій. Кредитні спілки отримали власну правосуб'єктність.

У грудні 1990 р. прийнято закон «Про фіскальний режим кооперативів» [94], згідно з яким були введені податкові пільги для кооперативів.

Розпочавши економічні реформи, соціалістичний уряд виділив в число пріоритетних завдань розробку системи сприяння дрібному й середньому бізнесу. З одного боку, така позиція стала проявом загального підходу керівництва країни до керування економікою, що пропонує максимально враховувати сформовану ситуацію й виходити з існуючих національних можливостей. З іншого боку – вона багато в чому визначалася теоретичною концепцією ІСРП, її соціальними й економічними установками. І, нарешті, великою мірою вона відображала загальну тенденцію, властиву для Західної Європи в цілому, де в 90-і роки проблеми дрібних і середніх підприємств виявилися в центрі уваги як на рівні окремих країн, так і Європейського Союзу [372, с. 44].

Основи системи державної підтримки малих та середніх підприємств були закладені в другій половині 1970-х рр. урядами партії Союз демократичного центру на чолі з А. Суаресом. Ще до прийняття нової демократичної Конституції при Міністерстві промисловості та енергетики була створена спеціалізована автономна установа – *Інститут малих і середніх промислових підприємств* (ІМПІ) з власним бюджетом (на основі головним чином державного фінансування), покликаний розробляти, формувати і здійснювати політику щодо малих і середніх підприємств. В 1978 і 1980 рр. у складі Інституту сформувалися територіальні підрозділи: центральні служби, генеральний секретаріат та керівна рада [418, с. 21].

На ІМПІ, зокрема, покладалася роль координатора дій місцевої влади, а також провідника інтересів іспанських підприємців в органах Європейського

Союзу, що займалися цією проблематикою. Територіальні підрозділи ІМПІ почали діяти по всій країні, однак подібна ієрархічна модель проіснувала недовго. По мірі становлення «держави автономій», встановленої Конституцією 1978 р., значна частина компетенцій держави, в тому числі у сфері малого та середнього підприємництва, була передана з центрального на регіональний рівень – урядам 17 автономних співтовариств.

Так, в Андалусії, Арагоні і Мурсії – це Інститут розвитку; в Астурії – Інститут економічного розвитку; в Кастилії-і-Леоні і Ла-Ріосі – Агентство з економічного розвитку; в Кантабрії – Товариство регіонального розвитку; в Кастилії-Ла Манчі – Генеральна дирекція промислового розвитку при Управлінні промисловості та зайнятості регіону в Країні Басків – Товариство сприяння розвитку і структурної перебудови промисловості; в Каталонії – Консорціум сприяння комерційному розвитку тощо [418, с. 21].

Оскільки значна частина компетенцій, що стосувалися прямої підтримки дрібних і середніх підприємств, належало в Іспанії адміністраціям автономних областей, ІМПІ виконувало більш складні функції загальнонаціонального масштабу. Через інститут проходила значна частина фінансування, що використовувалось для сприяння кооперативним проектам МСП. При цьому метою ІМПІ було отримання мультиплікаційного економічного і соціального ефекту. В результаті за період 1979–1996 рр. було створено понад 50 тис. нових робочих місць [357, с. 244].

За час свого існування ІМПІ перетворився у великий національний центр допомоги дрібним і середнім підприємствам. Він здійснював численні програми в різноманітних напрямках, сприяв взаємодії різних державних і приватних структур, безпосереднім чином впливав на формування відповідної області урядової політики. Найважливішими сферами діяльності ІМПІ були: допомога підприємствам в одержанні інформації, сприяння в поліпшенні дизайну й впровадженні нових технологій, полегшення доступу до джерел фінансування.

Ще одна сторона інформаційної роботи ІМПІ – сприяння дрібним і середнім підприємствам в одержанні послуг з управлінського консультування. Крім того, при ІМПІ була створена видавнича база, якою регулярно випускалися збірники нормативних актів, збірки кон'юнктурних оглядів, різні навчальні допомоги й практичні керівництва (наприклад, як створити підприємство, як одержати кредит, як застосовувати податок на додану вартість тощо)[372, с. 46].

Для надання фінансової підтримки іспанським підприємствам малого і середнього бізнесу владою створювались дієві організації. Серед них *Державний інститут кредитування*, який був створений в 1971 р. в якості організації, відповідальної за координацію державних банків. Його структуру і функціонування визначив закон, ухвалений в червні 1971 р. «Про організацію та режим державного кредиту» [28].

Діяльність інституту була врегульована також низкою законодавчих актів, ухвалених протягом 80-х – середини 90-х років (закон «Про державний бюджет на 1988 р.», закон «Про нову організацію кредитних установ державного капіталу» 1991 р., «Про екстрені заходи у бюджетній, податковій і фінансовій сферах» 1995 р.) [76; 326; 345]. Врешті-решт інститут змінив правову природу, перетворившись на незалежне державне агентство фінансування. Найбільш важливою була програма підтримки малих та середніх підприємств «Linea PYME», на яку в період з квітня 1993 р. по грудень 1997 р. було виділено 880 млрд. песет. За оцінками керівництва Державного інституту кредитування за цей же період часу, завдяки названій програмі, було створено близько 172 тисяч нових робочих місць.

Ще однією державною організацією, створеною з метою підтримки розвитку нових технологій і їх практичного впровадження у виробничий процес, був *Центр розвитку промислових технологій*. Він знаходився у підпорядкуванні Міністерства промисловості та енергетики, був створений у вересні 1977 р. [251]. Це одна з провідних спеціалізованих організацій, що забезпечувала реалізацію державної науково-технічної політики Іспанії та

участь в ній малих підприємств. В червні 1986 р. був прийнятий новий регламент Центру [305]. Його завданнями були визначені такі: відбір, фінансування, контроль реалізації та координації прикладних досліджень і дослідно-конструкторських робіт, виходячи з пріоритетних напрямів державної науково-технічної політики, визначених Національним планом розвитку науки і техніки. Центр надавав фінансову підтримку не науковим організаціям, а безпосередньо підприємствам, які, в свою чергу, виступали замовниками потрібних їм розробок в наукових організаціях і фінансували їх на договірній основі або проводили роботу власними силами. Ознайомитись з результатами діяльності та планами Центру можна за допомогою щорічного видання «Пам'ять» («Memoria») [961–964].

Наступною формою підтримки малого бізнесу в Іспанії були визначені *Товариства взаємного гарантування*, які широко розвинені в Іспанії та інших країнах Європейського Союзу. Ці товариства здійснюють особливий принцип пошуку джерел внутрішнього фінансування малого підприємництва. Це принцип добровільних внесків. Для того, щоб стимулювати розвиток Товариств взаємного гарантування і підвищити довіру до них, уряд Іспанії в серпні 1978 р. прийняв спеціальний закон, що регулює діяльність товариств і передбачає певні гарантії та фінансову допомогу з боку держави [254]. Членом Товариств взаємного гарантування може бути будь-яке підприємство, віднесене до категорії малих і середніх, для чого воно має внести, як мінімум, 25 % вступної квоти (стаття 28). Після зарахування до товариства підприємство може звертатися з проханням про видачу гарантій для отримання кредиту в банку або іншій фінансовій установі. Товариства взаємного гарантування самі не видають кредитів, а лише гарантують фінансовим установам повернення кредитів, запозичених членами товариств.

В першій половині 90-х років було прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на фінансову підтримку Товариств взаємних гарантій [226; 232].

Слід зазначити, що по мірі накопичення капіталу деякі Товариства взаємного гарантування поступово починали займатися самостійним фінансуванням проектів і перетворюватися в *Товариства взаємного фінансування*. Згідно з законом від 11 березня 1994 р. цим організаціям був наданий статус фінансових установ і їм були дозволені прямі операції з фінансовими засобами [112].

Важливо підкреслити, що Товариства взаємного гарантування відрізнялися від Товариств взаємного фінансування. Перші не здійснювали операції з надання кредитів, а тільки видавали гарантії фінансовим установам та банкам за своїх членів при видачі кредитів під конкретні підприємницькі проекти. При цьому Товариства взаємного гарантування проводили експертну оцінку проектів на предмет їх реалізованості та рентабельності. Таким чином, вони не виконували фінансових операцій, їх діяльність регламентувалася менш жорсткими нормативними актами, і їм не потрібні були солідні фінансові кошти для початку діяльності. Законодавством Іспанії, що регулює діяльність Товариств взаємного гарантування, передбачено, що у разі великих проектів, коли товариству не вистачає власних коштів для гарантії фінансовій установі, держава сама видає солідну гарантію.

Участь малих фірм в акціонерному капіталі спільних підприємств, що не несла за собою втрати господарської незалежності, припускав статус *Товариств колективних дій*. Вони являли собою тимчасові об'єднання юридичних осіб, створювані для здійснення певного проекту. З їхньою допомогою вдавалося досягти необхідної концентрації грошових й інших коштів, якими самостійно не володіли дрібні й середні підприємства. Учасниками таких товариств могли бути будь-які зацікавлені підприємства, а також невиробничі організації й установи: власне ІМПІ, місцеві органи влади, ощадні каси тощо.

Коло питань, для вирішення яких створювалися *Товариства колективних дій*, було досить широке. До них відносились проблеми

виробництва, моделювання й обробки готової продукції, використання виробничих площ, постачання (наприклад, проведення централізованих закупівель), розподіл (створення колективної мережі роздрібної торгівлі), керування (будівництво або експлуатація обчислювального центру, централізація бухобліку й економічних служб).

Інститут малих і середніх промислових підприємств надавав Товариствам колективних дій найактивнішу допомогу на всіх етапах становлення й розвитку. На самому початку інститут надавав зацікавленим сторонам технічну допомогу для того, щоб полегшити вивчення й планування економічних, фінансових й юридичних аспектів майбутнього проекту. Якщо після аналізу попередніх даних проект визнавався життєздатним й учасники вирішували створити *Товариство колективних дій*, ІМПІ міг допомогти в підготовці статуту й розробці умов діяльності товариства; взяти на себе частину організаційної роботи, як усередині країни, так і за кордоном. На стадії функціонування товариства інститут продовжував надавати йому технічну допомогу й міг брати участь у його діяльності як співвласник, при цьому він не втручався в процеси прийняття рішень, формування виробничої й ринкової політики.

Існувала низка інших способів фінансової підтримки дрібних і середніх підприємств. Так, ІМПІ регулярно укладав з фінансовими установами країни договори про співробітництво, на підставі яких створювалися спеціальні кредитні лінії. Умови кредитів, що надавалися у рамках цих ліній набагато вигідніші для одержувачів ніж ті, які існували на національному ринку. У 1993–1994 р. Інститутом державного кредиту була відкрита кредитна лінія в розмірі 100 млрд. песет (приблизно 750 млн. дол.), при цьому встановлювалось, що для окремого підприємства обсяги пільгового кредитування могли становити до 50 % загальної суми запланованих капіталовкладень. Ще одна кредитна лінія – обсягом 10 млрд. песет – була відкрита для того, щоб полегшити придбання дрібними й середніми

підприємствами новітнього високотехнічного устаткування. Відповідно до умов цієї лінії кредити могли досягати 60 % вартості закупівель [372, с. 46].

У грудні 1987 р. був прийнятий «План розвитку якості й дизайну на малих і середніх підприємствах обробної промисловості», а в липні наступного року закон, в якому прийняті норми для реалізації зазначеного плану [222]. Відповідно до міністерського наказу від 4 травня 1990 р. дія Плану поширилася на такі галузі: текстильну, швейну, шкіряну, меблеву, ювелірну й виробництво біжутерії, виробництво предметів домашнього побуту й дозвілля, спортивного інвентарю, кераміки. Підприємства названих галузей отримали право одержувати субсидії з фондів Міністерства промисловості, торгівлі й туризму. Субсидії носили цільовий характер – вони виділялися на здійснення програм підвищення кваліфікації кадрів, поширення нових технологій, а також на реалізацію проектів підвищення якості випуску продукції розвитку дизайну й моди, удосконалення мережі збуту й інформаційної бази.

Дрібні й середні підприємства користувалися низкою податкових пільг.

З метою впровадження сучасної техніки у виробничий процес, підвищення рівня спеціалізації працівників та конкурентоспроможності продукції МСП в червні 1986 р. був ухвалений закон «Про підтримку технологічної модернізації МСП в промисловості» [217]. В листопаді 1992 р. був ухвалений закон, в якому були прийняті норми для адаптації положень, що регулюють оподаткування на прибуток кооперативів [338]. А з 1 січня 1993 р. були підвищені на 15–20 % коефіцієнти амортизації, з 3 березня 1993 р. строком до 31 грудня 1994 р. збільшений в 1,5 рази їхній максимальний рівень. Відносно нових підприємств, створюваних протягом зазначеного періоду, на 20 % була скорочена сума, з якої нараховувався прибутковий податок з фізичних осіб. Дрібні й середні підприємства також одержали право зменшити на 10 % величину оподаткованого чистого прибутку, отриманого протягом 1993 р. [372, с. 48].

В лютому 1995 р. був ухвалений закон про надання позачергового кредиту незакінчених зобов'язань з субсидіювання інтересів малого та середнього бізнесу. Так, на субсидіювання інтересів МСП туризму і транспорту виділялось по 150 млн. песет і 500 млн. песет для МСП промисловості [121].

В травні 1995 р. був ухвалений закон, яким розвивалися основні процедури для надання допомоги, передбачені ініціативою МСП щодо промислового розвитку [234].

Становлення і вдосконалення системи державного регулювання та підтримки малого і середнього підприємництва відбувалося в післяфранкістський період в руслі політичної та економічної модернізації країни, повернення Іспанії в Європу та участі у процесах європейської інтеграції. Вирішальною подією у цьому плані став вступ Іспанії в Європейське економічне співтовариство 1 січня 1986 р.

Головною метою політики центру і регіонів у сфері малого і середнього підприємництва після приєднання до ЄЕС стало поширення та інституціоналізація на національному ґрунті тих формальних і неформальних правил процедур і норм, які спочатку виробляються і знаходять форму в процесі прийняття рішень на наднаціональному рівні [418, с. 37].

3.5. Перетворення в туристичному секторі

Туризм є міжгалузеву сферою економіки, що охоплює не лише засоби розміщення, але і транспорт, зв'язок, індустрію харчування, розваг і багато іншого. Значення туризму для економіки країни пов'язане передусім з тими перевагами, які він приносить за умови успішного розвитку. Передусім – це зростання робочих місць. Іншою важливою перевагою є мультиплікативний ефект від туризму, тобто його вплив на розвиток суміжних галузей економіки. Третя перевага – зростання податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Іспанія – це країна дивної і багатолікої культури, що увібрала в себе безліч різних цивілізацій і стилів. Кожен куточок країни представляє своєрідну мозаїку культурно-історичних пам'яток, включених в міжнародний список пам'ятників Надбаня Людства. Таким чином, Іспанія може запропонувати туристові поєднання природного і кліматичного багатства, історичної і археологічної спадщини, культурної і гастрономічної різноманітності, доступного і якісного сервісу, комфортного відчуття бути на відпочинку.

Серед основних причин, що обумовлюють вибір Іспанії як країни відвідування, виділяють: помірні ціни, інтерес до культури і традицій, бажання краще пізнати іспанський народ, покупки, бізнес, високий рівень обслуговування, іспанська кухня тощо.

Туризм в Іспанії як вигідна і високоприбуткова галузь справляє суттєвий вплив на економіку Іспанії. Завдяки туризму змінилися пріоритети в багатьох сферах народного господарства, рівень життя населення.

Про значення і роль туризму в економіці Іспанії можна судити по розмірах валютних надходжень від туризму і чисельності іноземних туристів, що відвідали цю країну. Надходження від туризму зросли з 7,1 млрд. дол. в 1982 р. до 19 млрд. дол. у 1991 р. Так само зросли і витрати на організацію та розвиток туристичної сфери (від 1 млрд. дол. в 1982 р. до 4 млрд. дол. в 1991 р.) [6, с. 354].

Ці надходження забезпечували покриття значної частини дефіциту платіжного балансу, і сприяли значною мірою зміцненню валютно-фінансового положення країни. В Іспанії туризм розглядається як одна із стратегічних галузей економіки країни. Про це свідчить висока доля туризму у ВВП і значна чисельність працездатного населення в цій сфері.

Щодо кількості туристів, то однозначно, з розвитком туристичної сфери їх кількість значно зросла. Якщо в 1982 р. Іспанію відвідало 42 млн. туристів, то в 1991 р. вже 53, 5 млн. [6, с. 354].

Також, спостерігалось збільшення кількості туристичних агенцій (з 816 центральних відділень у 1982 р. до 2190 у 1991 р.) [6, с. 362]

В історії розвитку іспанського туризму можна виділити три основні періоди: 1960–1975 рр. – період злету; 1975–1990 рр. – період формування туристичної сфери і 1990–2000 рр. – період консолідації туристичної сфери [559, с. 162].

У середині ХХ століття з'явилась потреба задовольняти недорогі, але якісні туристичні послуги для середнього класу країн Європи. Але занедбаний стан справ у цій галузі не влаштовував потенційних туристів. Саме ця обставина сприяла тому, що з цього часу держава розпочала активну діяльність у розбудові відповідної інфраструктури. Відповідальність за розвиток туристичного сектору була покладена на Міністерство інформації та туризму, яке було створене у 1951 р.

Економічний бум 60-х років в країні зміцнив позиції «нової» іспанської буржуазії, але одночасно посилив її невдоволення економічною політикою режиму Ф. Франко. Підприємлива частина іспанської буржуазії жадала реформ. У цих умовах уряд детермінував розвиток іспанської економіки за допомогою затвердження «Плану стабілізації» (1959 р.). Економічний розвиток був заснований на промисловості і на туризмі «сонця і пляжу».

У 1962 р. був створений «Інститут туристичних досліджень», а розвиток туризму «сонця і пляжу» реалізовувався за допомогою закону про «Центри і зони туристичного національного інтересу» (1963 р.). Закон був спрямований на залучення іноземних туристів до тих місць іспанського узбережжя, в яких були створені «спеціальні умови для привабливості і зміцнення туризму». З цією метою було розпочато будівництво відповідної інфраструктури, проводились активні рекламні заходи, а також було скасовано систему максимальних цін на туристичні послуги

Зі встановленням демократичного режиму, державна компетенція відносно туризму зосереджувалася в таких міністерствах: Торгівлі і туризму (1977–1980 рр.); Транспорту, туризму і інформації (1980–1991 рр.);

Промисловості, торгівлі і туризму (1991–1993 рр.); Торгівлі і туризму (1993–1996 рр.).

Протягом перших демократичних урядів Союзу демократичного центру (1977–1982 рр.) політика в туристичній сфері була обмежена в основному облаштуванням готельних комплексів услід за затвердженням «Третього плану готельної модернізації» в 1979 р. У кінці 70-х початку 80-х років почалося перенесення компетенцій у сфері туризму від центральної влади до автономій, згідно з 148 статтею іспанської конституції, прийнятої в грудні 1978 р. [255–262].

На початку 80-х років намітився спад туристичної активності. На це вплинули як загальне зниження темпів зростання світового туризму, так і специфічні чинники, що обмежували подальший розвиток міжнародного туризму. Серед чинників, що гальмували розвиток туризму в цей період, можна відмітити проблеми валютно-фінансові, правові, торговельних стосунків, а також транспорту, який в літній період працював з перевантаженнями.

Прихід до влади Іспанської соціалістичної партії створив умови для планомірного, послідовного і ефективного розвитку туризму, як важливої галузі іспанської економіки. Відповідні міністерства очолювали виключно соціалісти: Е. Барон (1982–1985 рр.); А. Кабальєро (1985–1988 рр.); Х. Барріонуєво (1988–1991 рр.); Х. Гомес-Наврро Наваррете (1993 по 1996 рр.). Питаннями туризму при міністерстві займався Державний секретар з туризму.

Розвиваючи туризм, уряд почав з формування відповідної інфраструктури. У жовтні 1982 р. був прийнятий Королівський указ «Про розпорядок готельних установ», розроблений державним секретарем туризму Е. Ібан'єсом. Мета цього указу полягала в необхідності надавати споживачеві максимально можливу інформацію про характеристики і служби готелів, орієнтувати підприємця на будівництво, облаштування і обслуговування готелів, стимулювати підприємців, приводити у відповідність з новою

реальністю законодавство автономій (для гарантії однорідності класифікації готелів і для розвитку автономіями своїх власних розпоряджень, з пристосуванням їх до характеристик своєї рекреаційної зони).

Пізніше, в липні 1983 р., Королівським указом було встановлено спеціальну відмінність для готелів «Рекомендований якістю», запропоновану І. Фуехо – генеральним секретарем туризму. Він викликав невдоволення автономних адміністрацій, деякі з яких (Каталонія, Канарські острови і Валенсія) звернулися до Конституційного суду. Останній в грудні 1984 р. прийняв рішення на користь автономій [235].

Також в цей період був розроблений перший «План туристичного маркетингу» (1983 р.), коли з'явилася необхідність представити Іспанію досить різноманітною на міжнародних ринках. Основні інструменти – плани маркетингу: плани маркетингу послуг, підприємств, туристичних зон і приватного сектору. Формулу «сонце і пляж», яка до тих пір існувала, необхідно було змінити. І було запропоновано сформулювати нову формулу – «різноманітність під сонцем». З цими намірами і з підтримкою міністра Е. Барона і генерального секретаря туризму І. Фуехо почалися рекламні міжнародні кампанії «Іспанія – усе під сонцем».

У лютому 1984 р. були прийняті норми для надання допомоги і субсидій для розвитку туризму [207]. Це відкрило можливість для ведення власного бізнесу у сфері туризму.

У квітні 1985 р. був прийнятий Королівський указ відносно зовнішнього просування туризму. Стаття 1.а встановила чітку координацію зовнішніх дій з просування туризму, як економічного чинника національної важливості, із загальним плануванням економічної діяльності. Стаття 3.1 зобов'язала Генеральний секретаріат туризму, Міністерство транспорту, туризму та інформації щорічно розробляти загальну програму зовнішнього просування туризму для ефективного представлення на міжнародному ринку туризму, з врахуванням особливостей регіону, де планується розповсюдження інформації про туризм в Іспанії [296]. У червні цього ж

року був створений Національний інститут просування туризму (з червня 1990 р. – Інститут туризму Іспанії – Turespana) [298].

У 1986 р. була проведена приватизація державного підприємства «Ентурса» і турбюро «Марсанс», що належали Національному інституту промисловості. Процес приватизації викликав серйозні розбіжності в уряді. Керівництво уряду стверджувало, що «необхідно підтримувати підприємство в державному секторі, відокремивши його від промислового холдингу і приєднавши до Інституту просування туризму». Крім того, проти виступив Загальний союз трудящих. Міністерство промисловості і енергетики наполягало на приватизації, стверджуючи, що «Ентурса» не є стратегічним об'єктом і перебування його в державному секторі безглузде. Врешті-решт, «Ентурса» було приватизоване за 5,2 млрд. песет [806; 861; 893].

У 1986 р. Іспанія стає повноправним членом Європейської спільноти. Таким чином, нормативні акти, що приймаються Співтовариством, торкнулися і Іспанії, цього разу в туристичній сфері. Так, в грудні 1986 р. Радою ЄС було прийнято рішення про проведення консультацій і координації у сфері туризму. Через два роки (грудень 1988 р.) схвалено рішення, що стосувалося програми акцій для європейського року туризму – 1990. В рішенні Ради від 17 грудня 1990 р. йшлося про застосування дворічної програми 1991–1992 рр. для розвитку загальноєвропейської статистики туризму. Мета програми полягала в тому, щоб розвивати загальноєвропейську основу для формування загальноєвропейської статистики туризму, за допомогою наближення понять і методів, використаних державами-членами; проводити аналіз туристичних пропозицій і туристичних вимог. 13 липня 1992 р. було прийнято рішення Ради ЄС щодо «Плану загальноєвропейських акцій відносно туризму». План сприяв розвитку туристичної індустрії (особливо малих і середніх підприємств); прогресу якості загальноєвропейської туристичної пропозиції; конкуренції усередині Співтовариства; просуванню туристичної

загальноєвропейської пропозиції на світовому ринку; охороні і захисту довкілля, а також захисту культурної спадщини; розвитку служб інформації і захисту туристів [14–16].

Таким чином, на розвиток іспанського туризму істотно вплинуло вхідження в ЄС і загальна координація дій для розвитку європейського туризму.

У березні 1988 р. був ухвалений закон, який встановив порядок створення і функціонування туристичних агенцій, виділивши три основні групи: туроператори (*mayoristas*), тобто оптові бюро, які проектували, розробляли і організовували усі види туристичних послуг для пропозиції турагенціям (*minoristas*), тобто роздрібним, які, у свою чергу, пропонували тур безпосередньо туристам. І змішаний тип турагенцій (*mayoristas – minoristas*) [315].

У грудні 1988 р. була проведена реорганізація Генерального секретаріату туризму і Національного інституту просування туризму, з метою поліпшення рівня координації з автономіями [314]. Це було викликано вступом Іспанії в ЄС.

Береги Іспанії, з точки зору екології, – найчистіші райони Середземномор'я. Відпочиваючі, для яких якість обслуговування і чистота морської води мають велике значення, вважають за краще користуватися чистими пляжами. У липні 1988 р. був ухвалений закон «Про узбережжя» [83]. Його мета полягала в захисті, використанні і утримуванні морського/земного державного простору, і особливо морських берегів. Основними завданнями державного управління були визначені такі:

- Реалізувати розмежування морського/земного державного простору, і гарантувати цілісність і охорону, використовуючи, у разі потреби, засоби захисту і реставрації.
- Гарантувати публічне використання моря, берега і частини морського/земного державного простору.

– Регулювати раціональне їх використання, з дбайливим відношенням до довкілля і до історичної спадщини.

– Досягати і підтримувати належний рівень якості вод і морського узбережжя.

Деякий застій туристичного сектору, його структурні проблеми і процес перенесення компетенцій до автономій, привело до необхідності реорганізації центральної адміністрації з туризму.

Цілі туристичної політики уряду були такі:

1. Координація дій з автономіями, відносно процесу перенесення компетенцій у сфері туризму.

2. Розвиток необхідного планування, яке гарантувало б різноманітний і спеціальний підхід до охорони ландшафтних, монументальних і культурних цінностей.

3. Модернізація туристичних послуг.

4. Поліпшення якості професійного обслуговування.

5. Збільшення туристичного внутрішнього попиту, з підтримкою зовнішнього попиту.

На цьому етапі посилилася необхідність співпраці влади на різних рівнях і встановлення глобальної основи діяльності для нової туристичної політики. Таким чином, міністерством розробляється «Біла книга іспанського туризму» (1990 р.), яка ввела системнішу концептуалізацію туризму, встановлюючи тридцять загальних напрямів діяльності починаючи з цілей:

– лідерство в туризмі «сонця і пляжу»;

– консолідація конкурентних позицій країни;

– поліпшення соціально-економічного балансу;

– розробка стратегій лідерства в якості/ціні, різноманітності і спеціалізації [634, с. 279].

Дев'яності роки могли б ознаменуватися новим туристичним бумом, оскільки конкурентні країни з туризму (Марокко і Алжир) втратили частину клієнтів у зв'язку з війною в Перській затоці (як наслідок загроза ісламського

фундаменталізму). З іншого боку, в 1992 р. збіглися в часі міжнародна виставка ЕКСПО в Севільї і XXV літні Олімпійські ігри, які проводилися в Барселоні з 25 липня по 9 серпня 1992 року за участю 169 країн. Ці дві події закономірно консолідували туристичний образ Іспанії в світі.

Але на початку 90-х почалася нова економічна міжнародна криза, в якій Іспанія втратила лідерство в прибутках від туризму.

Для аналізу ситуації у сфері туризму Конгресом депутатів була складена доповідь від 16 жовтня 1991 р., яка констатувала, що виконання туристичної політики дуже ускладнене.

У грудні 1991 р. був ліквідований франкістський закон про «Центри і зони туристичного національного інтересу» як такий, що не відповідає сучасним реаліям.

Літом 1992 р. був прийнятий перший «План іспанського туризму» терміном на 1992–1995 рр. Це був перший національний план, розроблений державною адміністрацією та автономіями. Його мета полягала у встановленні необхідних стратегій для того, щоб туризм зміцнював свої позиції в лоні іспанської економіки. Цей план детермінував серію програм, які внесли важливі зміни до аналізу, визначення і інструментів туристичної стратегії. А саме: 1) координація та співпраця; 2) модернізація; 3) нові туристичні послуги; 4) просування, маркетинг і комерціалізація; 5) туристичне лідерство. Вищезгадані плани сконцентрувалися повністю на прогресі якості, введенні нових технологій і різноманітності послуг. З Планом встановилися перші стабільні лінії комунікації між державними і приватними агентствами [634, с. 280].

У січні 1994 р. для реалізації першого Плану іспанського туризму була створена Міжміністерська комісія туризму з основною кінцевою метою координувати діяльність різних органів адміністрації держави в туристичному секторі, реалізовувати дослідження, розробляти доповіді та конкретні пропозиції. Також був визначений склад і загальна процедура діяльності згаданої Міжміністерської комісії. Очолити комісію було

доручено міністру торгівлі і туризму, а пост віце-президента – генеральному секретареві туризму. Проведення пленарних засідань комісії планувалося як мінімум раз на рік [342].

Королівський указ, прийнятий в липні 1994 р. «Про організацію туристичної адміністрації держави», сприяв співпраці та активній координації державної адміністрації з автономіями, з місцевими співтовариствами і з самим туристичним сектором, з метою підвищення ефективності національної стратегії відносно туризму [344].

У 1995 р. була проведена реструктуризація туристичної адміністрації держави за допомогою створення і регулювання Організаційної Ради туризму при Інституті туризму Іспанії. Її функції визначили особливості співпраці представників державних управлінь і приватного сектора:

1. Доповідати про плани і програми державного сектора, спрямовані на заохочення туристичного національного сектора.

2. Доповідати про проекти планів і програм просування і зовнішньої комерціалізації іспанського туризму і туристичних підприємств та служб.

3. У тій же області, до якої відноситься попередній пункт, пропонувати ініціативи і засоби для зовнішнього просування туризму і для більшої ефективності і оптимізації співпраці державних управлінь і приватного сектора.

4. Розвивати координацію між державною і приватною ініціативою відносно туризму (ст. 2 Королівського указу 328/1995 від 3 березня) [348; 634].

Туризм в Іспанії також стимулював розвиток інших галузей економіки. Наприклад, все більшого значення в Іспанії набував рекламний бізнес, розвивалася картографія і засоби масової інформації. Крім того, туризм вплинув на рівень розвитку інфраструктури країни. Збільшення кількості підприємств у сфері туризму привело до створення нових робочих місць, появи значущих фінансових потоків. Іспанія розвивала структуру залізничних і автомобільних доріг, аеровокзалів, морських портів, що

дозволило туристам вибирати найбільш зручні способи прибуття до країни і переміщення по ній.

Активно розвивалася інфраструктура низки спеціальних видів туризму, що представляли інтерес для багатьох вікових груп туристів, що відвідували країну. Іспанія є досить перспективним регіоном для розвитку різних видів туризму через свій величезний потенціал туристських ресурсів. Проте метою основної частини туристів (більше 50 %), що приїжджають, залишається відпочинок на морських пляжах країни. Туризм в Іспанії значною мірою залежить від моделі «сонце і пляж», яка формує 70 % пропозиції усїєї туристичної сфери. Така спеціалізація на світовому ринку туристичних послуг визначається більшою мірою географічним положенням Іспанії, яка омивається теплими морями, береговою лінією протяжністю більше 8000 км з величезним вибором пляжів, ідеальних для будь-яких видів спорту.

Одним з видів «елітарного» туризму став гольф-туризм, який почав розвиватися лише на початку дев'яностих років, коли були побудовані перші готелі з полями для гри в гольф, які добре зарекомендували себе, почали приваблювати любителів гри в гольф (коефіцієнт завантаження був близький до 100 %).

Ще один вид туристичних послуг, що почав розвиватися на іспанському ринку – гірський і зимовий туризм. Його розвиток пояснюється тим, що із зростанням життєвих стандартів більшість європейців вважали за краще проводити свою відпустку не лише влітку на морі, але і зимою – в горах.

На відміну від середземноморської і південної зон Іспанії, в північній частині країни туризм не настільки добре розвивався. Проте, місцева влада була зацікавлена в збільшенні туристичних потоків в ці зони і робили усе можливе для залучення відпочиваючих.

Важливим чинником, що вплинув на положення в галузі, став розвиток внутрішнього туризму.

Туризм відіграв велике значення для економіки не лише країни в цілому, але і її окремих регіонів. Тому політико-інституціональний аналіз цієї сфери не змінив ситуацію з точки зору регіонів. Усі 17 автономних співтовариств Іспанії виступали за об'єднання зусиль в просуванні пропозицій туризму. Проте, незважаючи на загальні інтереси захисту чинника «сонце і пляж», вони прагнули виділити властиві кожній з них особливості. Каталонія є основним місцем відвідування туристів. Друге місце посідають Балеарські, потім Канарські острови, Андалусія і Валенсія. Ці п'ять автономних співтовариств контролюють 80 % зовнішнього туристичного ринку Іспанії. Для столиці Іспанії туризм представляє значний економічний інтерес.

Важливим для характеристики попиту на туристичні послуги є джерела прибутків туристів. Основна маса відвідувачів Іспанії (близько 45 %) – це особи з середнім рівнем заробітної плати. Доля осіб, що використовують для приїзду до країни свої заощадження, складає 24 %. Іншу частину туристів складають студенти, пенсіонери. Близько 10 % від усієї маси туристів приїждять до країни повторно. Усе це свідчить про орієнтацію туристичної пропозиції в основному на туристів з середнім достатком.

Активну роль у формуванні туристичного попиту відіграла урбанізація з її підвищеним ризиком для здоров'я людини. Чим більше місто, тим гостріше бажання його жителів повернутися в природне середовище для відпочинку.

На розвиток іспанського туризму істотно вплинуло входження в ЄС і загальна координація дій для розвитку європейського туризму.

3. 6. Висновки до розділу

Розвиток іспанської промисловості у досліджуваний період характеризувався поступовим зростанням, спричиненим впровадженням заходів реіндустріалізації. Модернізація основних галузей сприяла

підвищенню конкурентоспроможності. Інтеграція в ЄС сприяла збільшенню іноземних інвестицій в промисловий розвиток Іспанії.

Процес змін і модернізації сільського господарства Іспанії після вступу до ЄС був дуже інтенсивним, який суттєво вплинув на модернізацію сектору, збільшення ринку збуту, зростання конкурентоспроможності. Проте, незважаючи на це, іспанські аграрії залишились невдоволеними політикою Співтовариства, оскільки особливих вигод інтеграція не принесла. Зменшення оброблюваних площ окремих культур, загальне зменшення кількості робочої сили створило складну ситуацію в секторі. Найбільше політика торкнулась рослинної продукції середземноморського аграрного комплексу і меншою мірою – тваринництва.

В Іспанії в умовах консолідації демократичного режиму була суттєво модернізована податкова система і підготовлена для інтеграції в Європу. Важливим кроком у вирішенні фінансових проблем стала відмова від політики монетизації дефіциту державного бюджету. А при всій привабливості іспанського ринку іспанська банківська система на середину 90-х рр. не перебувала в числі західноєвропейських лідерів.

Економічну і соціальну ситуацію в Іспанії змінила поява в Іспанії численного і впливового середнього класу, зростання якого прискорила підприємницька ініціативи, яка активно підтримувалась економічною політикою держави. Іспанський малий і середній бізнес зумів на новому етапі технологічної революції і в умовах глобалізації світової економіки широко розгорнути свій потенціал.

В період правління Іспанської соціалістичної робітничої партії до числа найбільш перспективних галузей національної економіки Іспанії увійшов туризм.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ІСПАНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ

Соціальна політика в широкому сенсі співвідноситься з поняттям національної і економічної безпеки, критерії загроз яким безпосередньо виражають соціальні наслідки економічних дій. Динамізм суспільного розвитку наочно проявляється у взаємодії економічних і соціальних процесів. Глибокий поворот економіки на вирішення соціальних завдань і посилення впливу соціальних процесів на економічний розвиток – дві найважливіші відмітні риси зрілого суспільства.

Особливо важливою соціальна політика стає в період суспільних трансформацій, що супроводжуються подоланням соціально-економічних проблем. Негайне здійснення соціальних реформ і суттєве коригування соціальної політики в досліджуваній період було викликано цільовими установками на поліпшення становища населення, зростаючим впливом соціальних факторів на макроекономічний розвиток та необхідністю забезпечити політичну стабільність. Недооцінка соціальних чинників могла призвести до порушення принципу соціальної рівноваги. Економічні реформи уряду Ф. Гонсалеса дозволили ефективно реалізовувати соціальну політику (в сфері освіти, охорони здоров'я, в соціальному забезпеченні тощо), оскільки середньорічне зростання ВВП з 1986 по 1991 рр. склало 4,5 %. Серьйозною проблемою для соціалістів виявилась проблема безробіття.

4.1. Еволюція трудових відносин

Умовою стійкого розвитку будь-якого суспільства, що переживає трансформацію політико-економічного устрою, є досягнення тривалої соціально-економічної стабільності в суспільстві. Причому така стабільність може бути досягнута в процесі соціального діалогу, при встановленні

балансу інтересів між суб'єктами соціально-трудових відносин. Забезпечення вказаного балансу залежить від характеру їхніх взаємовідносин і подальшого розвитку механізму державного управління процесами безперервної взаємодії представницьких органів цих суб'єктів. Відсутність балансу, як правило, призводить до страйків та інших соціальних потрясінь у суспільстві.

У цивілізованому демократичному суспільстві соціальний діалог будується на принципах трипартизма на національному і регіональному рівнях та на принципах біпартизма – на виробничому рівні.

Практика соціального діалогу постала в Іспанії в перехідний період, коли в результаті діалогу вдалося досягти домовленостей, які дозволили забезпечити такий необхідний для будь-яких демократичних перетворень соціальний мир. Адже ці перетворення довелося проводити на тлі важкої економічної ситуації, яка виражалася в нестримному зростанні цін і безробіття. Компромісною угодою, в результаті якої сторони взяли на себе обопільні зобов'язання, став «пакт Монклоа» (1977 р.), за назвою урядової резиденції, де проходили переговори основних політичних сил. Передбачалось здійснення комплексу заходів «стабілізації» в таких сферах: 1) соціальна захищеність (передбачалось збільшення витрат на створення робочих місць); 2) заробітна платня (приріст зарплатні на кожному підприємстві до 20 % протягом 1978 р.); 3) зайнятість (виділення 60 млрд. песет для створення робочих місць; надання субсидій; страхування від безробіття) тощо [194; 195, с. 615–631].

В новій Конституції Іспанії, ухваленої в грудні 1978 р., значну увагу було приділено питанням праці та трудових відносин.

Іспанія була проголошена соціальною державою. Основний закон закріпив право на працю, а також обов'язок працювати. Серед основних конституційних засад соціально-економічної політики було визначено досягнення повної зайнятості, гарантія професійного навчання та перенавчання, безпека і гігієна праці, відпочинок шляхом обмеження тривалості робочого часу та надання щорічних, оплачуваних відпусток,

особливий захист літніх трудящих та інвалідів. Проголошено право на справедливу винагороду без дискримінації за ознакою статі, право на об'єднання в профспілки і свободу профспілкової діяльності. При цьому встановлено, що ніхто не може бути примушений до вступу в профспілку. За трудящими визнається право на страйк в рамках закону, що регулює це право. Згідно з Конституцією, закон забезпечує вирішення трудових спорів між представниками працівників і підприємців, а також правову силу їх угод, тобто колективних договорів. Визнається право трудящих на трудовий конфлікт з встановленням законом необхідних обмежень, включаючи гарантії, що забезпечують діяльність життєво необхідних для суспільства служб. Держава виявляє особливу турботу про охорону соціальних і економічних прав іспанських трудящих, які знаходяться за кордоном, і проводить політику, спрямовану на їх повернення (статті 7, 28, 35, 37) [434, с. 56, 57].

Серед законів про працю центральне місце зайняв конституційний закон «Статут трудящих», прийнятий у березні 1980 р. [130]. Він явив собою часткову кодифікацію трудового законодавства, яка торкнулась значної частини його інститутів. «Статут трудящих» складався з трьох розділів, кожен з яких був поділений на підрозділи та частини.

Розділ перший «Про індивідуальні трудові відносини» включив підрозділ «Загальні положення» (сфера застосування та джерела правового регулювання трудових відносин, основні трудові права і обов'язки) та глави про трудові договори, заробітну плату, робочий час і час відпочинку, дисципліну праці, санкції за порушення трудового законодавства, терміни давності.

Другий розділ «Про права на колективне представництво та об'єднання працівників на підприємстві» вмістив норми щодо органів представництва робітників: делегатів від персоналу та комітети підприємства.

Колективним переговорам та договорами був присвячений третій розділ Статуту.

Згідно зі Статутом працівник не міг відмовитися від встановлених для нього у законодавстві прав. Трудові договори, що погіршували становище працівників порівняно з законодавством, визнавались недійсними.

«Статус трудящих» відкрив шлях до підвищення гнучкості ринку праці, до інституціоналізації тимчасового найму, і служив основою для сучасних трудових відносин, колективних переговорів.

Основні норми щодо трудових конфліктів та діяльності профспілок були сформульовані в окремих законах, що доповнили Статут.

Перемога Іспанської соціалістичної робітничої партії викликала в широких верствах робочого класу певні ілюзії та надії на те, що уряд соціалістів сам, без втручання трудящих здатний знайти шляхи вирішення проблем країни. Багато профспілкових керівників і робітників погоджувалися з обмеженням заробітної плати, вірячи обіцянкам влади про швидке поліпшення свого становища. Складніше для уряду виявилось домовитися з масами іспанських трудящих, хоча спочатку курс на жорстку економію, пріоритет економічної політики над соціальною знайшов у них підтримку [520, с. 97].

Одним з найбільш значущих проявів процесу модернізації став вихід на суспільну авансцену безпосередніх учасників соціального діалогу – профспілок.

У часи франкістського режиму профспілки діяли в підпіллі. Лише в 1977 р. вони були легалізовані, а рік потому отримали законодавчу основу для своєї діяльності, закріплену в Конституції країни.

Іспанські синдикати мали багатоступінчасту організаційну структуру з вертикальною і горизонтальною будовою, об'єднані в конфедерації та спілки загальнонаціонального і регіонального рівня. Спектр їх ідеологічної орієнтації досить широкий, поряд із соціал–демократичними профоб'єднаннями – Конфедерацією робітничих комісій (КРК) та Загальним союзом трудящих (ЗСТ).

На етапі демократизації співвідношення сил між провідними профспілками докорінно змінилося. Якщо позиції КРК, яка завоювала величезний авторитет в роки франкістського режиму, дещо ослабли, то ЗСТ, який у період диктатури був малоактивний і відродився тільки в 1976 – 1977 рр., зробив різкий ривок вперед, збільшивши з 1978 по 1986 р. своє представництво в комітетах підприємств майже в 2 рази. Суттєва схильність ЗСТ до «соціального партнерства» принесла йому успіх в суперництві з КРК. В обстановці спаду виробництва і масового безробіття курс профспілок на укладення загальнонаціональних угод з патронатом і державою був більш співзвучний поміркованим настроям іспанських робітників ніж мобілізація мас і тиск на капітал і можновладців. У 1980 р. прихильників такого роду угод було 73 %, а в 1985 р. – вже 80,8 % [520, с. 190].

Враховуючи настрої робочих мас і домагаючись встановлення в країні «соціального миру», соціалісти взяли на озброєння неокорпоративістську модель трудових відносин, вже випробувану попереднім урядом СДЦ. У лютому 1983 р. після місяця переговорів Загальний союз трудящих, Конфедерація робітничих комісій та Іспанська конфедерація малих та середніх підприємницьких організацій (створена в 1977 р.) підписали загальнонаціональну угоду з соціально-економічних питань.

Згодом, в жовтні 1984 р. Загальний союз трудящих, Конфедерація робітничих комісій, Іспанська конфедерація малих та середніх підприємницьких організацій та уряд підписали «Економічну та соціальну угоду» терміном на два роки. За словами голови уряду, йшлося про створення необхідних умов, які дозволили б відновлення інвестицій і створення робочих місць [911].

Але з часом, уряд вирішив відмовитися від цієї моделі, визначивши орієнтири для колективних договорів на місцях в односторонньому порядку і йдучи назустріч підприємцям. Але невдоволення трудящих запропонованими заходами, що загрожувало втратою голосів на майбутніх парламентських виборах 1986 р. , спонукало соціалістів знову повернутися до тристоронньої

моделі відносин. На 1985–1986 рр. така угода була укладена між урядом, Іспанською конфедерацією малих та середніх підприємницьких організацій і Загальним союзом трудящих. У 80–ті роки ця загальнонаціональна угода стала останньою.

Важливим кроком влади у розвитку соціально-трудова відносин стало прийняття в серпні 1985 р. закону «Про свободу профспілок». Він уточнив сутність права на вільне об'єднання у профспілки, правовий режим об'єднань, врегулював питання набуття профспілками юридичного статусу та режиму відповідальності, а також гарантії від можливої шкоди або порушення конституційного права на профоб'єднання. Крім того право вести колективні переговори було надано тільки профспілкам [157].

КРК і ЗСТ по суті мали однакові оргструктури і об'єднували федеральні галузеві спілки та місцеві профорганізації, що формувалися за територіальним принципом. Погіршення стосунків профспілок з Іспанською соціалістичною партією спричинило зближення між КРК та ЗСТ. На початку 90-х років вони провели серед робітничих колективів по всій країні референдум з метою розмежування сфер їх діяльності. Однак це не стало приводом для розбіжностей. Навпаки, з цього моменту два провідних профоб'єднання помітно активізували координацію своїх дій з відстоювання прав трудящих і все частіше стали виступати спільно.

Невдовзі після виборів 1986 р. міністр економіки К. Солчага констатував, що через збільшення агресивної позиції КРК і погіршення відносин з ЗСТ, неможливо продовжувати укладання угод. У зв'язку з цим було запропоновано обмежити до 5 % зростання заробітної плати на 1987 рік. В лютому 1987 р. обмін взаємними звинуваченнями між керівником ЗСТ Н. Редондо і К. Солчага перед камерами іспанського телебачення поклало кінець переговорам. До кінця року керівники ЗСТ Н. Редондо і А.Сарасібар відмовились від своїх місць у Конгресі депутатів на знак протесту проти урядового бюджету на 1988 рік. Під час другої легіслатури ІСРП договори вже не уклалися. Вирішальну роль у відході від неокорпоративістської

моделі відіграли профспілки, які побачили, що добровільно взяті ними на себе обмеження виявляються не виправданими [520, с. 97; 668, с. 430].

Угода між соціал-демократичним урядом, який переслідував політику стимулювання зростання, і профспілковим рухом, готовим погодитися з помірним підвищенням заробітної плати, могла би бути взаємно корисною, оскільки дозволила б задовольнити інтереси як працівників, які боялися втратити свої робочі місця, так і середніх класів, яких в основному турбувала інфляція.

Однак для того, щоб це могло статися, необхідно було дотриматись двох необхідних умов. По-перше, профспілки мали б бути організаціями, які б на широкій основі представляли більшість працівників. По-друге, профспілки мали б бути добре організовані і забезпечити дотримання підвищення заробітної плати, узгоджених на національному рівні, в областях, галузеві і корпоративні. Тим не менш, в Іспанії переговори щодо встановлення умов праці і заробітної плати трьох чвертей працівників проходилися на галузевому рівні (а не на національному рівні).

Профспілкам не вистачало інструментів, або каналів впливу на уряд. Структурна слабкість профспілки соціалізму, на вершині якої стояла ІСРП, спонукало уряд ігнорувати систематично їх вимоги, дотримуватися угод, підписаних без страху бути покараним за їх невиконання, і, перш за все, небезпечно недооцінювати здатність профспілок до мобілізації народу [668, с. 433].

В рамках соціального діалогу між урядом і профспілками в січні 1991 р. був ухвалений закон «Про право на інформацію представників працівників на підприємствах» [98]. Основна мета полягала у вдосконаленні і зростанні зайнятості, запобіганні зловживанням при прийомі на роботу. Таким чином, представники працівників були наділені правом отримувати інформацію про плани підприємця щодо укладання нових контрактів із зазначенням їх кількості, форм та типів.

В 1984 р. була розпочата реформа «Статуту трудящих» шляхом прийняття низки заходів, багато з яких стосувались працевлаштування молоді.

В листопаді 1984 р. був ухвалений закон, яким вводились основні норми щодо укладання різних видів контрактів (строковий контракт, контракти для певних видів робіт або служби, контракти, пов'язані з обставинами виробництва, контракти тимчасового виконання обов'язків та інші) [291].

В жовтні 1984 р. були введені контракти вставки. Вони були призначені спеціально для молоді, з метою поєднати якимось чином навчання і роботу, і передбачали дві умови найму: перший – за допомогою контрактів на практиці, і другий – через договір на навчання [288].

В цей же час були введені тимчасові контракти спеціально для безробітних з метою сприяння зайнятості. Тривалість таких договорів не могла бути меншою шести місяців і більшою трьох років [289].

Іспанські підприємці здавна використовували практику набору робочої сили на обмежений термін. У середині 80-х років тимчасовий найм набув широкомасштабного характеру: інтерес до нього проявили підприємці всіх без винятку галузей. З 14 млн. трудових контрактів, зареєстрованих у 1985–1988 рр. Національним інститутом статистики, не менше 90 % носили тимчасовий характер, причому переважна більшість їх складена на строк менший 6 місяців. Зростання зайнятості, що почалося в іспанській економіці у цей час, відбувалося на основі створення тимчасових робочих місць і ліквідації «безстрокових». Так, у 1987–1988 рр. було створено 958 тис. тимчасових і скасовано 178 тис. «безстрокових». На початку 1989 р. частка тимчасових угод у загальному обсязі трудових договорів становила в Іспанії 25,3 % [520, с. 113].

Переривчастий характер тимчасової форми найму, що розповсюджувався в цей період, наближав зайнятих найманих працівників з тими, хто працював за контрактною системою. Ця категорія працівників

існувала в Іспанії завжди. Але в 80-ті роки вона почала різко зростати (1,5 млн. у 1988 р.) у результаті дроблення виробничої структури іспанської економіки, яка розвивалася в умовах технологічної перебудови та зміни методів організації трудового процесу. Відбувалася децентралізація виробництва, що набувала різноманітних форм, зокрема передача частини виробництва і виготовлення певних деталей і видів продукції дрібним підприємствам і окремим працівникам. Так, на автомобільному заводі Форда у Валенсії, де чисельність персоналу до кінця 80-х років скоротилася з 10,5 тис. до 8,2 тис. осіб, 1,5 тис. працівників були зайняті за контрактами, а ще 1,2 тис. перебували на становищі тимчасових [520, с. 114].

Також встановлювалися інші типи контрактів для сприяння зайнятості. Зокрема:

- контракт на умовах неповного робочого часу, тобто з частковою формою зайнятості. У тексті договору зазначалося кількість робочих годин в день (тиждень/місяць/рік) і графік роботи. Трудовий договір з частковою формою зайнятості міг бути укладений як на невизначений строк, так і на якийсь певний період. Робочий день міг бути як безперервним, так і з встановленою перервою (не більше однієї перерви, за винятком випадків, передбачених правилами внутрішнього трудового розпорядку) [55; 288].

- трудовий договір заміщення. Він передбачав наймання працівника, що перебував на обліку в службі зайнятості, на певний термін із частковою формою зайнятості як особи, що заміщає працівника передпенсійного або пенсійного віку, який перейшов на неповну зайнятість.

- договір працівників старших 45 років (стаття 17.3 «Статуту трудящих» і Королівський указ 799/1985) [130; 297].

- договір на невизначений строк працівників, безробітних молодих людей у віці до 26 років (17.3. статті «Статуту трудящих» і Королівський указ 799/1985) [130; 297; 987, с. 15].

Важливим було питання, пов'язане з врегулюванням робочого, надурочного часу та часу відпочинку. В липні 1983 р. був ухвалений

відповідний закон. Він підтвердив 40-годинний робочий тиждень. Робочий день не міг перевищувати 9 годин, виключаючи випадки, коли колективний договір або пакт між підприємцем і представниками трудящих встановив інший розподіл часу робочого дня, дотримуючись у будь-якому випадку мінімальних перерв між робочими днями, які повинні були бути як мінімум 12 годин. Надавалось право на щорічну 30-денну оплачувану відпустку. Крім того, протягом року відзначалося 14 національних, автономних та місцевих свят. Не дозволялось залучення до надурочної роботи в нічний час (за окремими випадками). Кожна надурочна година фактичної роботи, виконувана при максимальній тривалості тижня, виплачувалася з підвищенням, встановленим в колективному договорі або індивідуальному контракті [273].

З моменту укладання «пакту Монклоа» у 1977 р. до часткової зміни «Статуту трудящих» у 1984 р. реорганізація ринку праці здійснювалася на основі стратегії пом'якшення: були ухвалені закони, які дозволили зробити прозорим ринок праці і не обмежували розвиток ринкової економіки. А перша реформа трудового законодавства полягала в основному в лібералізації тимчасових контрактів. З тих пір масово почали застосовувати контракти на тимчасове працевлаштування для прийому на роботу працівників. Протягом 10 років, частка працівників з тимчасовими контрактами, збільшилася з 10 % до 35 % [695, с. 22].

Для розвитку інституту колективних угод в листопаді 1983 р. була створена Національна консультативна комісія колективних угод [276]. Консультації стосувались відповідного планування функціональної області колективних угод; з'ясування можливості угоди щодо приєднання до колективної угоди; інтерпретації поточної угоди щодо визначення її функціональної сфери застосування.

З метою врегулювання діяльності фондів підвищення зайнятості в лютому 1984 р. був ухвалений відповідний закон. Ним було встановлено їх призначення, вимоги, статут, склад, керівні органи, особливості співпраці з

малими та середніми підприємствами, умови інкорпорації, ресурси для досягнення цілей; визначено основні правила, якими фонди повинні керуватися для забезпечення зайнятості [280].

Через десять років після першої реформи «Статуту трудящих», була проведена нова зміна трудових норм у зв'язку з певними обмеженнями і перешкодами щодо створення робочих місць. В травні 1994 р. був ухвалений закон, яким були внесені зміни в окремі статті «Статуту трудящих» та тексти статей «Трудового процесуального закону» та закону «Про злочини і покарання в соціальній сфері» [116].

Реформи передбачали повернення до стабільних форм найму, підвищення внутрішньої та зовнішньої мобільності підприємств, розширення предметів колективних переговорів, покращення послуг у сфері професійно-технічної освіти. Також передбачалось реформувати Національний інститут зайнятості, удосконалюючи його роль посередника між працівниками і роботодавцями, привести у відповідність вимоги і пропозиції щодо працевлаштування, врегулювати діяльність агентств з працевлаштування. Зміни сприяли збільшенню контрактів на умовах неповного робочого часу і введення фігури «новачка».

Крім цього, планувалось наділити ринок праці більшою гнучкістю для сприяння адаптації підприємств до зміни технічних і ринкових умов і полегшення мобільності трудящих, ініціювати заміну трудових норм, узгоджених між підприємцями і працівниками, а також, адаптувати трудове законодавство до європейських стандартів [862; 845].

Істотне значення мав закон «Про попередження нещасних випадків», прийнятий у листопаді 1995 р. Ним були встановлені додаткові норми про штрафи в розмірі від 50 тис. песет до 100 млн. песет за невиконання норм безпеки на підприємстві. У сфері компетенції держави санкції за порушення накладалися за пропозицією Інспекції праці і соціального забезпечення, органом праці, компетентного на рівні провінцій, – до 5 млн. песет; головою управління з зайнятості – до 15 млн.; міністром праці і соціального захисту –

до 50 млн. песет; Радою міністрів за пропозицією міністра праці та соціального захисту – до 100 млн. песет [124].

Окремої уваги заслуговує проблема іммігрантів. У розвитку процесу імміграції в Іспанії можна виділити три етапи. На першому етапі – до 1985 р. – в Іспанію іммігрували в основному вихідці з Європи та Американського континенту, близькі корінному населенню Іспанії по культурі і мові. Частина неєвропейців переселялася сюди з політичних причин. На другому етапі – 1985-1999 рр. – масштаби імміграції зросли, що було пов'язано з економічним підйомом і створенням в Іспанії держави добробуту, що збільшувало потребу в додатковій робочій силі з-за кордону.

З середини 1980 х років, дотримуючись вимог ЄС, Іспанія почала організовувати та регулювати своє імміграційне законодавство. До цього воно було практично відсутнє (останній основний закон такого роду був прийнятий у далекому 1852 р.). Тому громадянин будь-якої країни міг приїхати в Іспанію з туристичною візою, знайти роботу і стати жителем країни. В 1985 р. був прийнятий перший сучасний закон про права і свободи іноземців, який ставив метою обмежити потік переселенців і привести іспанське законодавство у відповідність з законодавством інших країн ЄС [154]. Відповідно до цього закону іноземець, що хотів залишитися в Іспанії, повинен був отримати вид на проживання. Останній видавався при пред'явленні трудового контракту, доводив законність його доходів [518]. Цей закон був модифікований лише у 1996 р. Імміграція перестала вважатися тимчасовим явищем, тому постала необхідність врегулювати попит на іноземну робочу силу. Була введена система котирування і спеціальна система видачі тимчасових дозволів на сільськогосподарські роботи. У 1993–1999 рр. квоти вводились один раз на два роки на довгостроковій та короткостроковій основі в залежності від нестачі робочих рук в тих чи інших сферах економіки [477, с. 240]. У 1989 р. серед іммігрантів домінували вихідці з країн ЄС (61,7%), далеко випереджаючи по чисельності переселенців з Латинської Америки (16%), Азії (7,2), Африки (6), США і

Канади (5) , європейських країн – не членів ЄС (3,5%). У 1998 р. картина істотно змінилася. Вихідці з ЄС продовжували лідирувати, але їх частка помітно скоротилася – до 41%. Зате різко – більш ніж у чотири рази – зросло представництво африканців, які склали 25% від загальної чисельності іммігрантів.

Незважаючи на значні успіхи в соціально-економічній сфері, в період правління соціалістів в Іспанії постійно відбувались акції соціального протесту. Особливо виділилися три загальнонаціональні страйки, що відбулися 20 червня 1985 р., 14 грудня 1988 р. та 27 січня 1994 р. Перший з них був проведений за ініціативою КРК (ЗСТ відмовився її підтримати). У ньому взяли участь близько 1,5 млн. осіб, що виступали проти пенсійної реформи, вимагали зміни соціально-економічної політики уряду і перерозподілу прибутків. Своїх цілей вона не досягла, але мала широкий відгомін в країні.

Безпрецедентним за своїми масштабами став загальний страйк у грудні 1988 р., організований обома провідними профцентрами. У ньому брало участь 8 млн. трудящих. Це був найбільший виступ робітників Іспанії після епохи 30-х років. Страйк відобразив широке невдоволення соціально-економічною політикою уряду [520, с. 135; 675, с. 140; 767; 859]. Поряд з відмовою від «Плану молодіжної зайнятості» (передбаченого урядом), синдикати вимагали врегулювання питання державного боргу, удосконалення системи захисту від безробіття (у 1983 р. було зафіксовано 17 % безробітних, 16,2 % – у 1990 р, 22,1 % – у 1996 р.), вирівнювання мінімальних пенсій та інтерпрофесійної мінімальної заробітної плати, удосконалення права на колективну угоду для службовців [987, с. 17].

Загальний страйк, що тривав 24 години, в січні 1994 р. був організований ВСТ та КРК проти трудової реформи уряду.

Найбільш чисельні акції протесту припали на 1992 р. (5,1 млн. страйкарів), що збіглося в часі з початком економічної кризи. Загальна ж кількість страйків варіювалась з 900 до 1500 [6, с. 176]. Для ведення

соціального діалогу у 1991 р. було прийнято рішення про створення постійного консультативного органу при уряді – так званої Соціально-економічної ради. Орган посилював участь економічних і суспільних агентів в економічному і суспільному житті, підтверджуючи їх роль у розвитку демократичної та правової держави [102].

Рада складалась з трьох великих підрозділів. В один з них увійшли представники провідних профспілок країни, їх адвокати і радники. У другий – представники двох організацій, які об'єднали підприємців, з відповідною групою юристів і помічників. У третій – незалежні експерти з питань економіки і трудового права. Рада не залежить від уряду. Це повністю автономний орган, який дає рекомендації владі щодо соціального діалогу, адже в ньому представлені ті ж сили – профспілки та підприємці, які ведуть цей діалог. Існування Соціально-економічної ради і проведення діалогу передбачено 131-ю статтею іспанської Конституції [985].

Рада слугувала не тільки для підготовки соціального діалогу. Через неї проходили проекти всіх законів держави, які в тій чи іншій мірі стосувалися соціально-економічних інтересів суспільства. Комісії, створювані в рамках Ради за участю представників профспілок і підприємців, розглядали проблеми різного роду.

Основні напрямки трудового законодавства в досліджуваний період можна узагальнити наступним чином: існування мінімальної заробітної плати, яка встановлювалась урядом щороку; кожен рік в різних секторах укладалися колективні договори, які покращували вищевказаний мінімальний рівень зарплат і встановлювали зарплату у відповідності з професійною групою; трудовий договір міг укладатися тимчасово або на невизначений строк.

4.2. Реформування системи соціального забезпечення

Після Другої світової війни в Європі спостерігався сплеск симпатій до ідеалу соціальної держави, в якій існує державна відповідальність за добробут громадян, яку не можливо покласти ні на самого індивіда, ні на приватну корпорацію або місцеву владу.

Тоді як в багатьох країнах Заходу вже наприкінці 70-х початку 80-х років заговорили про кризу ідей держави загального добробуту, в Іспанії активно йшов процес становлення соціальної держави.

Однією з опор держави загального добробуту є система соціального забезпечення, а значить і право людини на соціальний захист у разі безробіття, хвороби, інвалідності, настання старості або іншого випадку втрати коштів для існування за незалежними від людини обставинами.

Реформи у сфері системи соцзабезпечення, особливо в трансформаційних суспільствах, – один з найбільш важливих і соціально значущих напрямів державної політики, що вимагає зваженого підходу.

В історії соціального забезпечення Іспанії можна виділити три основні етапи:

1. 1900–1963 рр. У 1900 р. був ухвалений перший закон у сфері соціального забезпечення «Про нещасні випадки на виробництві», в 1908 р. створюється Національний інститут прогнозу, який об'єднав усі каси взаємодопомоги, що виконували роль соціального страхування. У 1923 р. було введено страхування материнства (з 1931 р.– обов'язкове), в 1931 р. – по безробіттю, в 1942 р. – по хворобі, старості та інвалідності.

2. 1963–1976 рр. У 1963 р. був ухвалений «Закон основ соціального захисту», головною метою якого стало створення єдиної моделі системи соціального захисту, що передбачає публічне управління і участь держави у фінансуванні системи соціального забезпечення [557].

Пізніше ці принципи були перенесені в «Загальний закон про соціальне забезпечення» (1966 р.) Проте він був переповнений застарілими

нормами: соціальні виплати не співвідносилися з фактичним розміром заробітної плати працівника, була відсутня періодична індексація таких виплат, не було однакового регулювання відносин в соціальній сфері.

Проблеми у фінансовій сфері був покликаний вирішити «Закон про фінансування і підвищення якості захисних заходів» 1972 р. Проте до прийняття в 1978 р. конституції Іспанії ніяких заходів щодо поліпшення ситуації зроблено не було.

3. 1977–1994 рр. Після смерті фундатора авторитарного режиму Ф. Франко в листопаді 1975 р. в Іспанії почалися демократичні перетворення усіх сфер життєдіяльності держави, у тому числі і соціальної. У 1977 р. був підписаний «пакт Монклоа». Обопільні зобов'язання та гарантії підписантів щодо соціальної сфери торкалися таких питань: бюджетної політики, соціального страхування, цін та зарплатні, субсидій, зайнятості [194].

4. У грудні 1978 р. була прийнята іспанська конституція. Стаття 41 Конституції засвідчила, що публічна влада підтримує державну систему соціального забезпечення для усіх громадян країни, гарантує потенційну наявність і фактичне надання соціальних послуг у разі потреби, і передусім при безробітті. Особливо підкреслювалося, що послуги ці безкоштовні. Соціального забезпечення стосуються ще декілька статей конституції: ст. 25 п. 2 – про права засуджених на соціальне забезпечення; ст. 39 п. 1 – про гарантію державної влади на громадський, економічний і юридичний захист сім'ї (субсидії соціального забезпечення); ст. 43 – право на захист здоров'я (соціальне забезпечення реалізується за допомогою медичних послуг); ст. 49 – про політику держави стосовно фізично або психічно нездорових людей; ст. 50 – про право літніх людей на пенсію; ст. 148 і 149 – про компетенції держави і автономій відносно соціального забезпечення [3, с. 38, 42, 43, 45, 81, 82].

На основі положень Конституції в 1978 р. була проведена перша велика реформа в соціальній сфері. Її основні положення відображені в Королівському декреті-законі «Про управління соціальним забезпеченням,

охороною здоров'я та зайнятстю» (1978 р.) [253]. Декретом для виконання домовленостей, досягнутих і зафіксованих в «пакті Монклоа», була створена система інституціональної участі соціальних агентів, що сприяла прозорості і раціоналізації системи соціального страхування, і нова система управління.

Міністерство праці та соціального забезпечення в досліджуваний нами період очолювали соціалісти: Х. Алмунія (1982–1986 рр.); М.Чавес (1986–1990 рр.); Л. Мартінес Новаль (1990–1993 рр.) та Х. Антоніо Грін'ян (1993–1996 рр.).

На початку 80-х років у системі соціального забезпечення існувала низка проблем:

- невизначеність відносно еволюції системи та її майбутньої стабільності, яка залишилася втіленою в таких заходах: створення Комісії для аналізу і раціоналізації соціального забезпечення; підписання «Національного договору про зайнятсть» між профспілками та урядом (червень 1981 р.); створення Фонду захисту від безробіття (1982 р.); створення «Білої книги» (документ, який був представлений урядом Кортесам в 1982 р., в якому проявлялася урядова позиція, відкрита для дискусії з громадськими силами стосовно модернізації системи соціального забезпечення);

- відсутність широкого розповсюдження соціального захисту населення, недостатня інтенсивність захисту, відображеного в існуванні дуже зменшених пенсій для великої групи пенсіонерів, як наслідок дії механізмів сплати внесків, якими вони були викликані;

- високий рівень надання необов'язкових виплат (найяскравіший приклад – різке зростання пенсій по інвалідності) і невиконання зобов'язань сплати внесків, – чинники, що впливали на легітимність самої системи;

- використання механізмів соціального забезпечення для вирішення проблем, які не були пов'язані з цією сферою, і призводили до зайвих фінансових витрат;

– існування серйозних недоліків в управлінні, в наслідок відсутності результатів реформи 1978 року, яка, крім того, породила серйозну плутанину [8, с. 7].

У цій ситуації протягом 80-х років були здійснені нові реформи. У квітні 1984 р. після Міжнародної конференції пенсійних фондів міністр праці і соціального забезпечення Х. Алмунія заявив про необхідність глибокої реформи в системі соціального забезпечення, в першу чергу стосовно пенсій. Так, зокрема, за допомогою Королівського указу від 23 травня 1984 р. було визначено справедливі умови зростання пенсій інвалідів [285; 747, с. 39; 808].

З метою встановлення стійкішої рівноваги і пропорційності між податковими надходженнями, в липні 1985 р. був ухвалений Закон «Про термінові заходи для раціоналізації структури і форм соціального забезпечення» [61]. Ці засоби сприяли економічній стабільності системи. Повторно проведена часткова кореляція між сплатою внесків і виплатами, служила утвердженню форм соціального захисту. Також цей закон впровадив інші засоби, спрямовані на удосконалення соціального захисту: скасування обов'язкової заяви для отримання пенсій через старість та інвалідність; встановлення автоматичної переоцінки пенсій залежно від індексу споживчих цін на початку кожного фінансового року; збільшення терміну відрахування внесків до системи соціального забезпечення з 10 до 15 років (що викликало протести трудящих); можливість дострокового виходу на пенсію для окремих категорій громадян.

Цей закон викликав різну реакцію громадських і політичних сил. Так, проти виступили центристи і комуністи, тоді як права партія Народний альянс утримувалася від конкретних коментарів. Почалося перше серйозне протистояння між профспілками (Загальним союзом трудящих, Робітничими комісіями) і соціалістичним урядом через зменшення пенсій деяким категоріям громадян та збільшення терміну відрахування внесків до системи соцзабезпечення. 4 червня 1985 р. профспілки організували акції протесту в 30 провінціях Іспанії. Проте, керівництво Загального союзу трудящих не

вимагало від своїх парламентарів голосувати проти цього закону [804; 912; 925]. Цей закон позитивно вплинув на консолідацію системи соцзабезпечення, її стабільність і подальший розвиток форм соціального захисту.

У 1984 р., як наслідок підйому рівня безробіття з 11,5 % в 1980 р. до 21,9 % в 1984 р. і збільшення періодів безробіття, з'явилася необхідність реформувати чинне законодавство відносно виплат по безробіттю. Закон «Про захист від безробіття», прийнятий в серпні 1984 р., істотно змінив серію статей «Основного закону про зайнятість» (1980 р.) [54]. Згідно з ним була розширена максимальна тривалість виплати допомоги по безробіттю з 18 до 24 місяців, згідно з періодом раніше сплачених внесків; отримали право на допомогу по безробіттю трудящі, які раніше не мали на неї права (наприклад, засуджені, які були звільнені з в'язниці); був встановлений мінімум заробітної плати; надана субсидія безробітним, старшими 55 років, щоб вони могли дочекатися виходу на пенсію по старості. Також було визначено суми матеріальної допомоги по безробіттю: в перші 6 місяців безробітні отримували 80 % мінімальної міжгалузевої зарплатні; з 7 по 12 місяць включно – 70 %; з 13 місяця – 60 % [54, с. 22728].

Починаючи з 90-х років у сфері захисту від безробіття проходить серія реформ, повністю відмінних від попередніх. Їх суть полягала в скороченні періодів надання виплат і зменшенні кількості виплат.

У квітні 1992 р. урядом був розроблений «План узгодженості з ЄС» на період 1992–1996 рр., який розглядав необхідність реформувати систему допомоги по безробіттю, як в плані управління, так і в плані змісту самої системи захисту. Зміни, запропоновані у вищезгаданому плані, були глибокими і спрямовані на встановлення необхідної рівноваги між увагою до безробітних і створенням достатніх стимулів для пошуку роботи.

Зазначені реформи були здійснені за допомогою королівського декрету «Про термінові заходи стосовно заохочення зайнятості і захисту від

безробіття» від 3 квітня 1992 р. і таким же законом від 30 липня цього ж року [106; 331].

Ще одне нововведення в цьому процесі реформ – поширення охорони здоров'я на усіх громадян, що було визначено «Загальним законом про охорону здоров'я» (1986 р.) [68]. Згідно з ним було визначено право на захист здоров'я, на медичне обслуговування усіх іспанців, а також іноземців, що знаходяться на національній території за місцем їх проживання. У вересні 1989 р. був прийнятий Королівський указ, за яким страхування у сфері охорони здоров'я, що надається службами соціального забезпечення, поширилося і на людей без достатніх економічних ресурсів, тобто на тих, які отримували мінімальну заробітну платню [318].

Інший важливий аспект реформи соціального забезпечення – прогрес мінімальних пенсій в співвідношенні мінімальної звичайної пенсії до мінімальної заробітної плати, збільшення пенсій. Засоби, прийняті з 1989 р. стосовно переоцінки пенсій привели до їх купівельної спроможності.

В області прогресу виплат, як і в області їх фінансування, має значення наближення основ сплачуваних внесків до реальних заробітних плат, яке почалося в 1983 і 1984 роках і було продовжено в 1989, 1990 і 1993 роках з метою поліпшення розподілу податкових надходжень між підприємствами та продуктивними секторами.

За допомогою закону «Про встановлення в соціальному забезпеченні неоподаткованих надходжень» (1990 р.) [96; 800]. були встановлені пенсії по старості та інвалідності на користь людей, що не мали ресурсів, не враховуючи факту відрахування ними внесків у сферу соцзабезпечення. Це дозволило надати пенсії двом мільйонам нових пенсіонерів, збільшивши загальну кількість до 7,6 мільйонів [668, с. 457].

На початку дев'яностих років в Іспанії почалася нова економічна криза. Суттєве зростання безробіття, яке вона викликала, серйозно погрожувало фінансуванню соціального забезпечення. Тому в червні 1991 р. була створена Економічна і соціальна рада – орган, в якому були представлені

професіонали від різних організацій і який служив платформою для постійного діалогу з урядом і ухвалення рішень. Консультативна функція Ради здійснювалася на основі нормативної діяльності уряду в соціально-економічній і трудовій сфері [102].

Але головним кроком в реформуванні системи соцзабезпечення став оновлений «Загальний закон про соцзабезпечення» (на основі закону від 1966 р.), прийнятий в червні 1994 р. [354; 751].

Згідно з ним нова структура управління системою соціального забезпечення в Іспанії була представлена установами, що працюють під керівництвом і наглядом департаментів відповідних міністерств, покликаними здійснювати адміністрування у рамках системи соцзабезпечення. До таких установ були віднесені: Національний інститут соціального забезпечення, Національний інститут здоров'я, Національний інститут соціальних послуг, створені ще в 1978 р. [354, с. 20671].

Національний інститут соціального забезпечення – це орган системи соціального забезпечення, підпорядкований Міністерству праці та соціального забезпечення. Йому було довірено управління і адміністрування економічними виплатами системи соціального забезпечення, за винятком тих, управління яких було віднесено до Національного інституту соціальних послуг. Основні функції Інституту соціального забезпечення полягали в контролі за економічними виплатами системи соціального забезпечення в його податковому способі: вихід на пенсію, інвалідність, смерть, вдовство, сирітство, тимчасова непрацездатність, материнство, народження третьої дитини і наступних дітей тощо [1000].

Національний інститут здоров'я – це один з керівних органів соціального забезпечення, підпорядкований Міністерству охорони здоров'я і захисту споживача. Відповідальний за управління і за адміністрування охорони здоров'я системи соціального забезпечення.

Національний інститут соціальних послуг – орган соціального забезпечення для управління додатковими соціальними службами виплат

системи соціального забезпечення, який несе відповідальність за надання системою соцстрахування пенсій по інвалідності і за віком з неподаткових виплат, а також за надання додаткових послуг, що надаються у рамках системи соцзабезпечення; відповідає за зв'язки з іноземними і міжнародними органами в програмах міжнародної співпраці [998].

На підставі «Загального закону про соцзабезпечення» система соціального забезпечення була об'єднана в такі режими (ст. 9) : 1) загальний режим соціального забезпечення; 2) особливий режим незалежних працівників; 3) сільськогосподарський особливий режим; 4) особливий режим трудящих моря; 5) особливий режим цивільних, державних і військових службовців; 6) особливий режим прислуги; 7) режим студентів. З метою збереження цілісності системи соціального забезпечення кожен з особливих режимів міг стати складовою загального режиму (ст. 10 п. 5).

Основні види допомоги соціального захисту включила 38 стаття: а) медичне обслуговування у випадках материнства, хвороби, надзвичайних подій; б) тимчасова непрацездатність, інвалідність, вихід на пенсію, безробіття, смерть, вдовство, сирітство та особливі ситуації; в) надання послуг відносно перенавчання і реабілітації інвалідів, допомога в похилому віці та інші схожі ситуації.

У 80-і рр. ХХ століття в Іспанії був застосований ряд заходів щодо підвищення фінансової стійкості системи соцзабезпечення. У цей період створено Інформаційне управління системи соцзабезпечення для координації і контролю за наданням відповідних інформаційних послуг різними установами соціальної сфери [368, с. 69].

Бюджет системи соцзабезпечення – складова частина держбюджету, тому для ефективнішого контролю за витратою бюджетних коштів уряд за спільною пропозицією міністра праці і соціального забезпечення і міністра економіки і фінансів розробляє механізми державного втручання в управлінську діяльність органів соцзабезпечення. Установа, що здійснює втручання в систему соціального забезпечення, проводить щорічні

аудиторські перевірки керівників компаній системи соцзабезпечення. У разі недостатності ресурсів установи для проведення таких перевірок можуть притягуватися приватні аудиторські фірми (ст. 93 «Загального закону про соцзабезпечення»). Звіти компаній, що входять в систему соцзабезпечення, готуються за тими ж правилами і процедурою, що і звіт про виконання державного бюджету [354, с. 20677, 20678].

Система соцзабезпечення фінансується:

– із засобів, що надаються за прогресивною шкалою державою (вони складають невід'ємну частину держбюджету), а також засобів, що виділяються на особливі потреби або з кон'юнктурних міркувань (п. 2 ст. 86 «Загального закону про соцзабезпечення» відносяться до неподаткових надходжень);

– податками, що сплачуються зобов'язаними особами (п. 2 ст. 86 відносяться до податкових надходжень);

– засобів, що отримуються з різного роду зборів, штрафів і інших схожих виплат (п. 2 ст. 86 відносяться до податкових надходжень);

– прибутків, відсотків та інших засобів, що отримуються від використання майна, що належить системі соцстрахування (п. 2 ст. 86 відносяться до неподаткових надходжень) [368, с. 72].

За діяльністю системи соцзабезпечення спостерігає також Інспекція по праці і соцзабезпеченню. Вона контролює виконання положень «Загального закону про соцзабезпечення», і передусім, на предмет шахрайства і затримок виплат, а також внесків для поповнення фондів Генерального казначейства соцзабезпечення. Генеральне казначейство соціального забезпечення утворює стабілізаційний фонд, що діє на основі принципу фінансової єдності і слугує для покриття витрат системи (ст. 87) [354, с. 20676; 368, с. 74].

Соціальне забезпечення носить обов'язковий характер і діє довічно. Суб'єктами системи соцзабезпечення в частині податкових надходжень виступають фізичні особи і підприємства, вказані в п. 1 ст. 7 «Загального закону про соцзабезпечення». Якщо вони не виконують цей обов'язок,

заявити про таку необхідність можуть зацікавлені особи або адміністрація системи соцзабезпечення (ст. 12, 13).

Сплата внеску на соціальне забезпечення обов'язкова у рамках як загального, так і спеціального режимів. Обов'язок виплачувати внесок з'являється з початком відповідної діяльності. У рамках кожного різновиду режиму соцзабезпечення вказується перелік суб'єктів, зобов'язаних сплачувати внески (ст. 15 «Загального закону про соцзабезпечення»). Так, у рамках загального режиму обов'язок сплачувати внесок до фонду соціального забезпечення накладається на працівника та його роботодавця. Внесок розбивається на дві частини: відрахування працівника і відрахування роботодавця (пп. 1 і 2 ст. 103). Коли відбуваються нещасні випадки на виробництві і професійні захворювання, внесок виплачує тільки роботодавець (п. 2 ст. 103).

Діюча система соціального забезпечення в сфері податкових надходжень розповсюдила свою дію на все населення країни незалежно від статі, громадянського стану і професії, а також на тих, хто проживають або знаходяться на законних підставах на території Іспанії – іноземних громадян (п. 1 ст. 7 «Загального закону про соцзабезпечення»), за умови, що вони працюють на території країни і підпадають під одну з таких категорій громадян:

- наймані робітники, зайняті в різних сферах економічної (іншої схожої) діяльності (тимчасової або постійної), включаючи надомників незалежно від виду професійної діяльності, форми і розміру отримуваної ними винагороди, а також виду трудових відносин;

- особи старші 18 років, які працюють на себе, незалежно від факту наявності у них індивідуального або сімейного підприємства;

- учасники кооперативів;

- студенти;

- державні та військові службовці.

Засоби від неподаткових надходжень в систему соцзабезпечення використовуються на потреби усіх іспанців, що проживають на території Іспанії (п. 3 ст. 7 «Загального закону про соцзабезпечення»), а також іспаномовних латиноамериканців, португальців, бразильців, громадян Андорри і філіппінців, що прирівнюються в цьому випадку до іспанців (п. 5 ст. 7).

В середині 90-х років економічна ситуація ще не стабілізувалася. Крім того, серія демографічних досліджень, проведених різними установами, продемонструвала, що іспанська система соціального забезпечення не відповідає реальним потребам і в перспективі може створити низку серйозних проблем. В 1995 р. вперше система соціального страхування Іспанії зазнала дефіцит, зареєструвавши суму витрат, що перевищувала надходження. Тому Конгресом депутатів була створена робоча група з метою вивчення і глибокого аналізу ситуації, а також розробки дієвих реформ. Ця група, складена депутатами усього політичного спектру, провела консультації з великою кількістю експертів із цього приводу і доручила сформуванню різнопланові доповіді. На їх основі був розроблений остаточний документ, підписаний в лютому 1995 р. і відомий як «Договір Толедо» [8]. Конкретніше, в ньому парламентарі пропонували такі рекомендації (глава IX договору): розподіл і з'ясування джерел фінансування; встановлення фінансових резервів; фінансування особливих режимів; прогрес механізмів стягування податків; спрощення та інтеграція особливих режимів; інтеграція управління; справедливе оподаткування системи соціального забезпечення; можливість збільшення пенсійного віку; формування купівельної спроможності пенсій; прогрес управління [8, с. 15–17]. «Договір Толедо» занадто пізно вступив в силу – лише в 1997 р., а протягом 1996 р. криза соціального забезпечення тривала, незважаючи на те, що в цей рік було зафіксовано зростання ВВП на 2,4% і створено майже півмільйона робочих місць.

Поза сумнівом, витрати на соціальне забезпечення еволюціонували з початку восьмидесятих років. Якщо в 1980 р. загальна сума витрат дорівнювала 1,7 млрд. песет, то в 1995 р. витрати виросли майже до 11 млрд. песет. У 1980 р. витрати на соціальне забезпечення склали 11,44 % ВВП, тоді як в 1995 р. – 15,95 % [8, с. 134].

Якщо в 1980 р. Іспанія витратила на соцзабезпечення тільки 65 % того, що витратили в Німеччині, Франції, Італії та Великобританії, то до 1994 р. вищезгадана пропорція досягла вже 87 %. З іншого боку, витрати на соціальний захист одного жителя зросли до 10 % між 1983 і 1986 рр., до 18 % між 1986 і 1989 рр. і 22 % між 1989 і 1992 рр. [803].

Важливим був також процес поступового вирівнювання основ сплачуваних внесків з реальними заробітними платами, переоцінкою пенсій залежно від зміни індексу споживчих цін, спрощення структури соціального забезпечення, розмежування фінансування.

4.3. Політика в сфері охорони здоров'я

Реформи у сфері охорони здоров'я – один з найбільш важливих і соціально значущих напрямів державної політики, що вимагає зваженого підходу з боку уряду, оскільки будь-які зміни в цій області не лише відіб'ються на добробуті населення, але й чинитимуть безпосередній вплив на їх життя і здоров'я. Реалізація державної програми модернізації охорони здоров'я має бути спрямована на забезпечення якісно нового рівня її розвитку, і в першу чергу на поліпшення надання медичної допомоги, підвищення її якості, доступності і досягнення надалі гідного рівня заробітної плати медичного персоналу.

У роки існування франкістського авторитарного режиму (1939–1974 рр.) і до 1977 р. питання медичного обслуговування населення знаходилися в компетенції Міністерства внутрішніх справ. У липні 1977 р. демократичний уряд А. Суареса ухвалив закон, яким були змінені центральні органи влади. Центральна адміністрація держави організовувалася в

міністерських відомствах, серед яких виділялося Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення (ст. 1) [250]. У 1978 р. із затвердженням іспанської Конституції сталася серія фундаментальних перетворень.

У 1978 р. управління і адміністрування охорони здоров'я і системи соціального забезпечення було покладене на створений додатковий орган в системі охорони здоров'я – Національний інститут здоров'я (INSALUD).*

У 1981 р. відповідно до початку територіальної децентралізації, почалося перенесення функцій відносно охорони здоров'я і соціального забезпечення від цього інституту до автономій, процес, який завершився в 2001 р.

У 1981 р. у зв'язку з черговою реструктуризацією було створено Міністерство охорони здоров'я і захисту споживача [267].

У 1982 р. на парламентських виборах перемогла Іспанська соціалістична робітничка партія. Знаходячись при владі до 1996 р., міністерство очолювали соціалісти: Е. Льюч (1982–1986 рр.); Х. Гарсія Варгас (1986–1991 рр.); Х. Гарсія Вальверде (1991–1992 рр.); Х. Антоніо Гріньян (1992–1993 рр.); А. Амадор (1993–1996 рр.).

У своїй виборчій програмі 1982 р. соціалісти гарантували в медичній сфері захист державної охорони здоров'я, а також виступали за легалізацію терапевтичного аборту.

Міністерство охорони здоров'я і захисту споживача розробило норми, що визначили мінімальні стандарти і вимоги до надання медичної допомоги, які набули силу закону, дозволили налагодити інформаційну систему і гарантувати взаємодію між національними медичними фахівцями і округами. Міністерство також було наділене повноваженнями для написання і публікацій порівняльних медичних звітів за результатами своєї внутрішньої і міжнародної діяльності, проведення оціночних досліджень і висвітлення практичних досягнень.

---

* Він був створений в результаті ліквідації Національного інституту прогнозу (INP).

Кардинальні зміни в системі охорони здоров'я були зроблені лише у кінці першої каденції уряду Ф. Гонсалеса в квітні 1986 р. з ухваленням «Загального закону про охорону здоров'я» [68; 742, с. 175–180].

Згідно з ним була створена Національна система охорони здоров'я (SNS), яка забезпечила медичне обслуговування усіх категорій населення.

Преамбула визначила право на захист здоров'я, на медичне обслуговування усіх іспанців, а також іноземців, що знаходяться на національній території за місцем їх проживання.

Перша глава «Система охорони здоров'я» встановила загальні принципи, заходи стосовно психічного, трудового здоров'я, функції інспекцій, порушення і санкції.

Загальними принципами закону були визначені такі: пріоритет підтримки здоров'я та профілактика хвороб; розширення допомоги для усього населення; доступність медичного обслуговування в умовах рівності; подолання нерівності (територіальної та суспільної); загальноєвропейська участь за допомогою територіальної співпраці; встановлення прав і обов'язків пацієнтів [68, с. 15209–15213].

У другій главі «Компетенції державних органів» було вказано на виняткову компетенцію держави, а також автономій і місцевих корпорацій у сфері охорони здоров'я.

Наступна глава представила структуру медичної державної системи, яка засновувалася як мережа служб здоров'я під керівництвом держави і автономій для надання і реалізації права на захист здоров'я. Також тут прописувалися і фундаментальні характеристики системи (стаття 46): координація і інтеграція усіх медичних державних ресурсів в єдине управління; фінансування за допомогою ресурсів державних управлінь, податку на додану вартість і прибуткового податку; високий рівень якості обслуговування, належним чином оцінений і контрольований [68, с. 15214–15219].

Право на свободу приватного підприємництва у сфері охорони здоров'я, основні критерії зв'язків між державною і приватною системами були визначені в четвертій главі закону.

Різні аспекти, пов'язані з дозволом, наданням пільг, контролем за якістю фармацевтичної продукції також були виділені в окрему главу.

Проблеми медичної освіти, науки і досліджень були розміщені в двох останніх розділах. У них було відрегульовано структуру системи університетської і післядипломної медичної освіти.*

Законом засновувався Інститут здоров'я Карлоса III як орган підтримки наукових відомств охорони здоров'я і різних медичних служб співтовариства Мадрида. Серед функцій Інституту були визначені такі: підготовка спеціального персоналу для служб здоров'я і медичного управління; вивчення проблем мікробіології, вірусології і імунології; контроль над медикаментами і медичними товарами; санітарний контроль над продуктами харчування і хімічними потенційно небезпечними продуктами; контроль над інфекційними, імунологічними та хронічними хворобами; проведення клінічних і генетичних досліджень; медична просвіта населення.

«Загальний закон про охорону здоров'я» був потрібний з двох причин. Перша полягала в необхідності привести законодавство у сфері охорони здоров'я відповідно до Конституції, оскільки статті 43 і 49 встановили право усіх громадян на охорону здоров'я, у тому числі рівний доступ до профілактичних, лікувальних і реабілітаційних послуг. Друга причина – організаційного характеру, оскільки глава VIII Конституції наділила автономії широкими повноваженнями відносно охорони здоров'я. В Іспанії державна система охорони здоров'я була вкрай децентралізована: основні

---

* У Іспанії немає аналога нашим медучилищам, що випускають молодший медичний персонал. Початковий цикл навчання на лікаря триває 4 роки, після закінчення якого присвоюється ступінь «Grado», що відповідає бакалаврові. Перший цикл навчання «grado en enfermería» надає право працювати медсестрою в будь-якому лікувальному закладі Європи. Якщо ж освіту захочеться продовжити, то дорога майбутнього медика-професіонала лежить в магістратуру. Іспанського магістра називають Master. Він вже може працювати в клініці, але якщо є бажання довести освіту до логічного кінця, отримати можливість займатися науковою діяльністю і звання Doctor, треба приступати до третього циклу навчання – роботи над дисертацією.

функції надання медичних послуг населенню делеговані владі 17 регіонів країни. Автономії отримали в медичній сфері первинну трансцендентність, а закон дозволив перемістити управління медичними службами за місцем проживання громадян в його відповідній юрисдикції. Стаття 149.1.16 Конституцій, на яку спирався цей закон, встановила принципи і критерії, що дозволило надати новій медичній системі загальні характеристики, які стали основою охорони здоров'я на усій території держави [3, с. 43, 45. 83].

«Загальним законом про охорону здоров'я» була створена Міжтериторіальна рада Національної системи здоров'я (CISNS), як орган загальної медичної координації між державою і автономіями. До її складу увійшли представники окружних і державних адміністрацій. Рада була наділена повноваженнями сприяти роботі системи охорони здоров'я: координувати основні напрями медичної політики, укладати контракти, вирішувати питання, що стосуються фармацевтичної, медичної продукції і інших товарів і служб, а також розробляти основні принципи роботи з персоналом.

Створення відповідних автономних «Служб здоров'я» здійснювалося поступово з перенесенням компетенцій від Національного інституту здоров'я до кожної автономії. Стаття 41 «Загального закону про охорону здоров'я» встановила, що «автономії здійснюватимуть повноваження, прийняті у відповідному статуті, а також ті, які будуть перенесені в їх компетенцію державою».

Стаття 42 вказаного закону визначила, що функції муніципалітетів у сфері охорони здоров'я обмежаться в основному санітарним контролем: за станом довкілля; за діяльністю промисловості, транспорту; за станом будівель, жител, центрів харчування, перукарень, саун і центрів особистої гігієни, готелів і житлових центрів, шкіл, туристичних таборів; за постачанням продуктів харчування, напоїв і інших продуктів, прямо або побічно пов'язаних з людським використанням або споживанням. Функції

муніципалітетів, таким чином, стали додатковими складовими системи охорони здоров'я автономій і держави в цілому.

Таким чином, округи самостійно вирішували, як організувати, або здійснювати медичне обслуговування відповідно до національного законодавства.

У роки правління ІСРП тільки 7 з 17 автономних співтовариств встигли здійснити перенесення функцій в системі охорони здоров'я від Національного інституту здоров'я під своє керівництво: Каталонія (липень 1981 р.), Андалусія (лютий 1984 р.), Країна Басків і Валенсія (листопад 1987 р.), Галісія та Наварра (грудень 1990 р.), Канарські острови (березень 1994 р.), про що свідчать відповідні королівські декрети [263; 281; 312; 313; 324; 325; 343].

Більшість установ Національної системи охорони здоров'я була віднесена до бюджетної сфери. Охорона здоров'я фінансується з системи оподаткування, із засобів, отриманих від податку на додану вартість і прибуткового податку, а також регіональних податків. Регіони отримали право змінювати ставку оподаткування на своєму рівні до порогу, встановленого національним урядом. Деякі автономії отримують дотації від уряду. Дві автономії, Країна Басків і Наварра, мають свою фіскальну систему.

Рівень витрат на охорону здоров'я виріс. Хоча протягом першої каденції соціалістичного уряду (до ухвалення «Загального закону про охорону здоров'я») державні витрати у сфері медицини відносно внутрішнього валового продукту знизилися. Так, відсотковий вміст витрат на охорону здоров'я в 1982 р. склав 6,72 % ВВП, тоді як в 1986 р. знизився до 6,28 % [26, с. 101; 742, с. 142–145].

Об'єм витрат на охорону здоров'я в різних регіонах варіювався. Ця різниця, а також відмінності в пріоритетах, зумовили значні розбіжності в доступності медичних ресурсів. Так, в Каталонії кількість ліжко-місць

зафіксовано менше, ніж у Валенсії. Механізми оплати внутрішньолікарняних витрат в округах також були різні [702].

Усі державні лікарні були зобов'язані надавати цілодобову невідкладну медичну допомогу. У кожному адміністративному окрузі Іспанії була організована як мінімум одна державна лікарня, обладнана новітньою медичною апаратурою, з висококваліфікованим персоналом.

Надання допомоги пацієнтам в державних медичних установах було визначене практично безкоштовним. Громадяни повинні оплачувати близько 40 % вартості медикаментів, прописаних для прийому після виписки з лікарні. Пенсіонери, тобто особи у віці 65 років і старше, а також безробітні змогли отримувати медикаменти безкоштовно. В цілому держава фінансує 70 % фармацевтичних товарів, що продаються на внутрішньому ринку, що є одним з найвищих показників у ЄС.

В Іспанії пацієнти не отримали право вибирати собі лікарів – будь то терапевтів або фахівців. Замість цього їх прикріплювали до терапевтів, що працюють за місцем проживання громадянина. Якщо виникала необхідність в спеціалізованих медичних послугах, терапевт направляв пацієнта до одного з лікарів, що входять до сформованого списку [702].

Разом з державними установами, в Іспанії з'являлися приватні медичні центри. Іспанський уряд заохочував розвиток таких центрів за допомогою зниження податків підприємцям, які мали приватну медичну страховку. В деяких випадках державні лікарні вдавалися до послуг фахівців з приватних клінік для особливих консультацій або для надання медичної допомоги пацієнтам державних медичних установ у разі їх перевантаження. Фінансування приватної охорони здоров'я служило доповненням до суспільної охорони здоров'я у вигляді готівкових доплат, таких як оплата ліків.

Окрім системи лікарень, була створена велика мережа амбулаторних центрів. У реформованій моделі забезпечення відбувалася ротація членів

команди фахівців з клінічних відділень для роботи в амбулаторних центрах, в яких працювали групи лікарів загальної практики [454, с. 16].

Відповідно до «Загального закону про охорону здоров'я» первинна медична допомога (ПМД) надавалася незалежно від соціального статусу пацієнта. Лікар першого контакту – це лікар загальної практики, який відігравав роль диспетчера. Традиційна система надання ПМД передбачала спілкування з частково зайнятим лікарем загальної практики.

Первинну медичну допомогу надавали як державні лікарні, так і приватні лікарі. Подальшу допомогу надавали державні установи.

Формально метою реформи було поліпшення системи ПМД. Основою для неї був низький рівень надання медичної допомоги громадянам – тривале очікування лікування в стаціонарах.

Працюючі іспанці і всі члени їх сімей змогли отримали картки соціального страхування. Ці картки дозволили звертатися за різною медичною допомогою в центри здоров'я. Таким чином, надавалася первинна допомога. Усім, хто потребував екстреної допомоги її могли надати і у відділеннях Іспанського червоного хреста.

В Іспанії з'явилося немало страхових медичних компаній. Вони надали широкий спектр страхових полісів: індивідуальні, сімейні, з різною величиною оплачуваних послуг. Кожна компанія мала мережу клінік і госпіталів, а також лікарів приватної практики, які укладали з нею договори на обслуговування пацієнтів. Якщо пацієнт звертався в клініку, з якою у страхової компанії не підписаний договір, клієнт сам оплачував лікування, а потім компанія повертала його повну або часткову вартість залежно від умови страховки.

Добровільне медичне страхування в Іспанії засновано на положеннях розділу IV закону «Про договір страхування» від 8 жовтня 1980 р. [40]. Ним передбачалось страхування на випадок хвороби та на надання медичної допомоги. Закон містив імперативні норми, що застосовуються у відсутності інших спеціальних законів щодо усіх без винятку договорів страхування.

Страховка покривала первинне медичне обслуговування, у тому числі терапевтичне і педіатричне, хірургічне втручання як в стаціонарі, так і амбулаторне, надзвичайну і невідкладну допомогу, лікування тривалих захворювань, а також рецептурний відпуск ліків (хоча для деяких медикаментів передбачалася пайова участь споживачів). На багато послуг, пов'язаних з лікуванням психічних захворювань, особливо амбулаторних, а також косметичну хірургію, страхування не поширювалося.

80-і роки ХХ століття були дуже плідними з точки зору медичного страхування іспанських громадян. У 1982 р. 84,5 % населення мали державне медичне страхування, в 1986 р. – 96,1 % і в 1993 р. – 98,5 % [696, с. 134].

Таким чином, загальний закон визначив сучасний шлях іспанської охорони здоров'я, і найважливішим наслідком його прийняття стала видозміна надання первинної медичної допомоги. В Іспанії усі громадські ресурси були інтегровані в єдину загальнонаціональну систему охорони здоров'я з децентралізованим управлінням і фінансуванням.

Для спільного планування в розвитку медичної сфери і проведення відповідної політики «Загальний закон про охорону здоров'я» в главі III, підрозділі IV встановив, що кожна автономія зобов'язана розробляти «План здоров'я» для виконання основних цілей служб охорони здоров'я. Таким чином, держава і автономії отримали можливість розробляти спільні плани здоров'я. Також закон передбачив формування «Інтегрованого плану здоров'я», який являв собою поєднання різних автономних і державних планів. Уряд був зобов'язаний розробляти загальні критерії медичної координації відповідно до прогнозів автономій, Міжтериторіальної ради національної системи здоров'я, синдикатів і комерційних організацій.

Загальні критерії координації, прийняті урядом, направлялись автономіям для їх використання при складанні автономних планів здоров'я та річних бюджетів [68, с. 15217].

В результаті, в липні 1989 р. був прийнятий королівський декрет, яким встановлювалися процедура і період для формування «Інтегрованих планів

здоров'я». Плани повинні були включати такі глави: 1) аналіз медичних проблем; 2) формування цілей (захист здоров'я; допомога при хворобі); 3) програми, які необхідно розвивати; 4) фінансування; 5) виконання і оцінка заходів [317].

Розвиток базових положень «Загального закону про охорону здоров'я» ми бачимо в таких нормативно-правових актах. Так, в грудні 1990 р. був ухвалений «Закон про медикаменти» [95]. Його основна мета полягала в тому, щоб сприяти використанню безпечних, ефективних і якісних ліків, правильно ідентифікованих і з відповідною інформацією. Для досягнення поставлених цілей, закон встановив: а) початок державного втручання з метою отримання висновків про юридичне визнання медикаментів; б) формування чіткого списку категорій законних медикаментів; в) визначення умов, в яких необхідно проводити апробацію ліків; г) визначення умов виготовлення і поширення медикаментів за допомогою «Реальної іспанської Фармакопеї», «Національного формуляру» і «Норм правильного виготовлення»; д) регулярну ревізію ліків; е) введення курсу фармакології до програм університетської і післядипломної освіти; є) визначення принципів медичних рецептів.

У червні 1994 р. був прийнятий оновлений «Загальний закон про соціальне забезпечення». Так, 38 стаття включила в себе страхові заходи соціального забезпечення, заходи стосовно охорони здоров'я (глава IV включила цілком главу II указу № 2.065 від 20 липня 1974 р.) Закон визначив право на медичне обслуговування у разі виробничої травми, нещасного випадку, професійного або загального захворювання та материнства [354, с. 20669].

У вересні 1989 р. був прийнятий Королівський указ, за яким страхування у сфері охорони здоров'я, що надається службами соціального забезпечення, поширилося і на людей без достатніх економічних ресурсів, тобто на тих, які отримували мінімальну заробітну платню [318].

Конституційний закон 1/1996 «Про юридичний захист неповнолітнього», в статті 10.3 визнавав право на медичне обслуговування неповнолітніх іноземців, які перебували на території Іспанії [191, с. 1230].

Отже, ми бачимо, що діюча влада намагалася охопити усі можливі категорії людей для надання їм медичного обслуговування.

В січні 1995 р. був прийнятий Королівський декрет «Про порядок надання медичного обслуговування в рамках державної системи охорони здоров'я» [347]. Згідно зі ст. 1 Королівського декрету медичні послуги і медичне обслуговування надавались відповідно до положень «Загального закону про охорону здоров'я». Медичні послуги надавались лікарями-професіоналами, медичними службами первинного прийому і іншими фахівцями. Під медичним обслуговуванням і медичними послугами розумілось таке обслуговування і такі послуги, які надаються населенню безпосередньо установами державної системи охорони здоров'я. Медичні послуги фінансувалися за рахунок засобів системи соціального забезпечення або цільових державних фондів системи охорони здоров'я згідно з переліком медичних послуг Додатка I до Королівського декрету.

Медичні послуги з переліку Додатка II до Королівського декрету могли надаватися установами державної системи охорони здоров'я. Проте згідно зі ст. 83 «Загального закону про охорону здоров'я» і «Загального закону про соцзабезпечення» одержувач таких послуг зобов'язаний в наступному відшкодувати їх вартість. Таке ж правило діяло і відносно одержувачів послуг, що не мали права на медичне обслуговування і отримали його в приватному порядку згідно з положеннями ст. 16 «Загального закону про охорону».

Третя група медичних послуг з переліку Додатка III до Королівського декрету не може фінансуватися за рахунок засобів державного бюджету і засобів системи соціального забезпечення, що виділяються на медобслуговування. Ці послуги виконуються за рахунок осіб, що звертаються

за медичною допомогою, і за рахунок інших державних фондів (ст. 4 Королівського декрету) [368, с. 76].

Як результат втілення в життя основних положень медичної реформи, спостерігалися позитивна динаміка відносно середньої тривалості життя, зменшення дитячої і материнської смертності, а також смертності з окремих медичних причин.

Значно збільшилося число медичних працівників. Якщо в 1978 р. кількість лікарів на 1000 чоловік дорівнювала 2,04, то в 2000 р. вже 4,35; стоматологів – відповідно 0,1 і 0,42. Також простежується зростання кількості спеціалізованих медичних служб: 2,64 на 1000 чоловік в 1978 р. і 4,97 – в 2000 р. [26, с. 101].

Реформування системи охорони здоров'я супроводжувалося тривалими дебатами, як в парламенті, так і в середовищі медпрацівників і простих громадян. Так, приміром, 22–26 жовтня 1985 р. в Барселоні був проведений конгрес, організований шістьма науковими асоціаціями медиків (Іспанським епідеміологічним співтовариством, Іспанською асоціацією адміністрацій госпіталів, Іспанською асоціацією охорони здоров'я, Каталонським товариством охорони здоров'я, Комісією економістів здоров'я Економічного коледжу Каталонії і Асоціації інспекторів охорони здоров'я Мадрида). Ці організації представляли 4 тис. професіоналів, відповідальних за механізми адміністрування і ресурси в сфері охорони здоров'я. Вони в цілому підтримали проект закону [894].

Не залишилися осторонь і громадські медичні організації, особливо «Федерація асоціацій захисту суспільної охорони здоров'я» (FADSP) і «Медична колегіальна організація» (ОМС). Перша активно підтримувала соціалістичний проект, виділяючись своєю участю майже в усіх політичних проектах. ОМС ніяк не могла знайти консенсус з Міністерством охорони здоров'я відносно інтеграції лікарень приватного сектора в єдину мережу держави. Із їхньої точки зору, це припускало дискримінацію приватних центрів і обмежувало свободу вибору лікаря [797].

Не менш дискусійним був і законопроект «Про медикаменти». Так, представники фармацевтичної сфери були стурбовані недемократичною, з їхньої точки зору, процедурою призначення експертів, не увагою до їх позиції. Вони вказували на порушення 23 статті іспанської Конституції, яка встановила, що «громадяни мають право брати участь в державних питаннях». А їх, як вони стверджували, позбавили цього права [836].

Не стосувався безпосередньо реформування системи охорони здоров'я, але дуже важливим в цій сфері став органічний закон про зміну 417 статті Кримінального кодексу (1985 р.): в Іспанії юридично дозволили робити аборти. Цей закон дозволяв аборт в трьох передбачуваних випадках: у разі зґвалтування (до 12 тижнів вагітності); для запобігання небезпеці для життя або фізичного/психічного здоров'я вагітної жінки без визначення термінів вагітності; для запобігання народженню дитини з важкими фізичними або психічними вадами (до 22 тижнів вагітності) [156].

Ухвалення цього закону викликало опір усіх консервативних сил і викликало велику полеміку як в політичних секторах, так і в суспільстві. Супротивники законопроекту виступили на захист 15 статті Конституції, яка проголосила, що «усі мають право на життя, на фізичну і моральну недоторканість» [3, с. 30; 798; 818].

Упродовж 1980–1990-х рр. іспанська система охорони здоров'я зазнала істотних змін, які виразилися в значному розширенні надання допомоги, розвитку нової реформованої мережі ПМП і раціоналізації як системи фінансування, так і управління. Надалі система була істотно децентралізована з передачею повноважень округам.

4.4. Політика в сфері освіти та науки

Сфера освіти по праву може вважатися однією з стратегічно важливих сфер держави. Не впливаючи прямо на глобальні процеси в державі і на показники її успішності, освіта, тим не менш, відіграє істотну роль в житті країни. Освіта визначає динаміку розвитку суспільства, гальмує або

прискорює його прогрес, а моральне виховання визначає напрямок його розвитку і надає йому конструктивний або деструктивний вектор.

Демократизація системи освіти в останній чверті ХХ століття стала ключовим завданням і передбачала не тільки децентралізацію освіти на державному рівні, але і гуманізацію відносин, демократизацію управління на всіх рівнях системи.

В кінці 60-х – початку 70-х років франкістський режим намагався модернізувати освітню систему, як і інші сфери життя, з метою приведення її у більшу відповідність завданням економічного розвитку. Ці реформи не зачіпали недемократичний характер режиму.

«Загальний закон про освіту» [27], який був прийнятий у серпні 1970 р., є найбільш яскравим прикладом обмеженості режиму в спробах модернізувати сферу освіти, в тому числі в галузі визнання багатонаціонального характеру, соціально-культурної та економічної різноманітності Іспанії.

«Загальний закон про освіту» модернізував підхід до системи освіти, змінив структуру освітніх циклів і деякі елементи програм. Однак глибинна модернізація іспанської освітньої системи сталася лише при переході до демократії після смерті фундатора авторитарного режиму. Модернізація була тісно пов'язана з демократизацією всієї політичної системи: державної освіти, що гарантує загальну середню освіту; податкової реформи, здатної забезпечити фінансування системи масової освіти, наближеної за якістю до систем інших європейських країн; політичної децентралізації, що закріплює економічне, соціальне і культурне різноманіття Іспанії [475, с. 18]. Поворотним пунктом освітньої політики країни стали «пакт Монклоа» 1977 р. і стаття 27 іспанської конституції 1978 р.

Стосовно сфери освіти в «пакті Монклоа» були акцентовані такі моменти:

- демократизація освітньої системи Іспанії через залучення усіх зацікавлених суб'єктів до проектування розвитку освіти;

- регулювання діяльності навчальних закладів та викладачів з метою підвищення якості освіти як у державних, так і недержавних школах;
- поступове введення безкоштовної освіти і державне забезпечення співробітництва з регіонами;
- навчання кількома мовами і впровадження регіональних компонентів та освітніх програм у кожному регіоні Іспанії, на всіх освітніх рівнях [194].

Іспанська конституція визначила основні положення законодавства у сфері освіти. Тут можна виділити такі аспекти: визнання права на освіту в якості одного з основних прав, які повинні гарантуватися державою, інші основоположні права, пов'язані з освітою, і розподіл повноважень у сфері освіти між центральною адміністрацією та автономними співтовариствами.

Стаття 27:

1. Кожен має право на освіту. Визнається свобода освіти.
2. Освіта має на меті всебічний розвиток людської особистості на основі поваги демократичних принципів суспільного життя та основних прав і свобод.
3. Державна влада гарантує право батьків обирати для своїх дітей моральне і релігійне виховання у відповідності з їх власними переконаннями.
4. Основна загальна освіта є обов'язковою і безкоштовною.
5. Державна влада гарантує всім право на освіту за допомогою загального планування педагогічної системи, дієвої участі всіх зацікавлених секторів та створення навчальних закладів.
6. За фізичними і юридичними особами визнається свобода створення навчальних закладів на основі поваги до конституційних принципів.
7. Викладачі, батьки і, при нагоді, учні здійснюють контроль і беруть участь в управлінні всіма навчальними закладами, що фінансуються за рахунок державного бюджету, у порядку, встановленому законом.
8. Державна влада контролює освітню систему і встановлює державні освітні стандарти з метою забезпечення дотримання законів.

9. Державні органи влади надають підтримку навчальним закладам, діяльність яких відповідає вимогам, передбаченим законом для надання такої підтримки.

10. Визнається автономія університетів у порядку, встановленому законом.

Союз демократичного центру (СДЦ), партія, яка перемогла на перших парламентських виборах у 1977 р. і сформувала перший демократичний уряд на чолі з А.Суаресом, прийняла рішення розвинути деякі положення статті 27 Конституції країни, прийнявши в 1980 р. конституційний закон «Про статут шкільних центрів» [127].

Зі свого боку Іспанська соціалістична робітничка партія сприйняла цей проект як ідеологічно консервативне трактування 27 статті конституції, вважаючи його надмірно сприятливим для розвитку приватних освітніх послуг. Розбіжність між СДЦ і ІСРП полягала у фінансуванні приватних центрів, свободою кафедр і владою засновників приватних центрів. У лютому 1981 р. Конституційний суд виніс вирок щодо спірних питань цього законопроекту, в якому підкреслювалися такі аспекти:

1. Свобода освіти трактувалася як право на створення і керівництво навчальними закладами, право викладачів на свободу реалізації своїх функцій, право батьків на вибір релігійної і моральної освіти для своїх дітей. Засновники навчальних закладів могли встановлювати ідеологію центру, але згідно з конституційними принципами.

2. Свобода кафедр застосовувалась до викладачів державних і приватних центрів, як університетського рівня, так і нижчих рівнів.

Іспанська соціалістична партія, прийшовши до влади, гарантувала право на освіту всьому населенню, а також планувала поліпшити якість освіти. У роки правління соціалістів міністерство освіти очолювали: Хосе Марія Мараваль (1982–1988 рр.); Х. Солана (1988–1992 рр.); А. Перес Рубалькаба (1992–1993 рр.); Г. Суарес Пертьєрра (1993–1995 рр.); Х. Сааведра (1995–1996 рр.).

Міністерство освіти, яке очолив 2 грудня 1982 р. Х. Марія Мараваль, запропонувало план реформи системи освіти, основними цілями якої визначалися такі: універсалізація безкоштовної та обов'язкової освіти; перетворення системи освіти в інструмент для нейтралізації суспільної нерівності; просування реформи педагогічних методів і змісту програм, здатних поліпшити результати шкільної освіти.

Новий уряд прийняв два великих закони: конституційний закон «Про університетську реформу» (1983) і конституційний закон «Про право на освіту» (1985) [148; 155].

Необхідність реформи на університетському рівні виникла на початку описуваного нами періоду. З 1978 р., відповідно до конституції (стаття 27), університети є автономними. Регулювання цієї автономії являє собою створення механізмів управління університетами та їх фінансування, що було нагальною потребою з початку перехідного періоду. Перші демократичні уряди вже ухвалювали різні проекти відповідних законів, однак, питання було остаточно вирішене лише в 1983 р. з прийняттям Закону «Про університетську реформу».

У 80-і роки іспанські університети стикалися з численними проблемами: перевантаженість університетів, що була викликана збільшенням попиту на освіту «71 тис. студентів у 1960 р. і приблизно 650 тис. у 1980 р.» [726, с. 65], що породило проблеми підвищення якості викладацького складу, обладнання, навчальних закладів і методик навчання (низький рівень успішності і високий рівень відсіву); збільшення чисельності вузів за відсутності будь-якого планування; елітна університетська структура, з жорсткою навчальною програмою і практично повною відсутністю зв'язку між викладанням і науковими дослідженнями.

Існував розрив між суспільством, що йшло шляхом прогресу і демократизації, і університетами, які не розвивалися паралельно з іншими громадськими інститутами і структурами. Реформа була необхідна для реалізації автономії університетів, визнаної в конституції країни, та

наближення до європейських моделей університетів, оскільки Іспанія повинна була приєднатися до Європейського союзу в 1985 р. [726, с. 66].

Закон «Про університетську реформу» 1983 р. розробив конституційний принцип автономії університетів і розподілив відповідальність у сфері вищої освіти між державою, автономними співтовариствами і самими університетами. Він також заклав основи реформи університетів в умовах демократичних і політичних змін. Згідно із законом «Про університетську реформу», завдання університетів полягало в передачі знань, розвитку науки, технології і культури. Також підготовка до здійснення професійної діяльності, що вимагає застосування наукових знань і методів або ж навичок художньої творчості; наукова і технічна підтримка економічного, соціального і культурного розвитку, поширення університетської культури (стаття 1) [148, с. 24034]. Мета полягала в тому, щоб університет надавав освітні послуги суспільного призначення, роблячи акцент на спільних інтересах країни і автономних співтовариств. Інша мета полягала в посиленні університетських факультетів для стимулювання дослідницької роботи і створення більш гнучких навчальних програм.

У законі розглядався також розподіл повноважень між державою, автономними співтовариствами і самими університетами. Закон, з одного боку, уточнив повноваження держави і, з іншого боку, визначив межі незалежності університетів. Університети стали самостійними в таких областях, як загальна політика, академічні питання, навчальні програми, фінансування, управління, робота викладачів, набір студентів, стандарти, облік академічної успішності, рівень знань студентів, видача дипломів і присудження вчених ступенів (стаття 3 п. 2) [148, с. 24035].

У компетенції держави залишилися такі питання: 1) створення університетів шляхом прийняття парламентом законів, за згодою автономних громад, на території яких будуть знаходитися ці університети; 2) визначення кількості нових спеціальних навчальних закладів, а також мінімальних вимог до них, встановлення процедури відбору для отримання посади в

університеті; 3) регламентація академічних дипломів, дійсних на рівні всієї країни; 4) умови визнання дипломів і вчених ступенів іноземних і приватних університетів; 5) розробка системи оплати праці викладачів.

Після прийняття закону «Про університетську реформу» відбулися такі основні зміни: 1) удосконалення системи субсидій; 2) зростання чисельності жінок в університетах; 3) посилення науково-дослідної сфери (динамічний розвиток різних факультетів); 4) поява нових дисциплін.

Поряд з цими важливими аспектами ми повинні визнати, що експансія освіти викликала не тільки надлишок студентів, але й привела до того, що багато студентів отримали доступ до другої або третьої вищої освіти (в деяких університетах понад 3/4 студентів вивчали якусь спеціальність в галузі гуманітарних наук) [726, с. 67].

В 1983 р. в Іспанії було 30 державних університетів, а в 2005 – вже 49. В 1971 р. студентство складало 0,6 % населення країни, у 1983 р. – 1,6 % і в 2010 р. – 3,2 % [576, с. 262].

З того часу в Іспанії почали активно з'являтися й приватні вузи. На основі закріпленого в конституції права «вільного створення навчальних центрів» закон від 1983 р. оголошував освіту «соціальною послугою», що не монополізована державою і відкрита для приватної ініціативи. Якщо на початок 80-х років в країні було всього чотири приватних університети – університет «Деусто» у Більбао, Папський університет «Комільяс» в Мадриді, Папський університет в Саламанці і Університет Наварри в Памплоні, то до середини 1990-х рр. їх стало вже десять [421, с. 247].

Крім цього, за кілька років істотно зросла чисельність викладацького складу: 1979/1980 рр. – 38420 осіб; 1989/1990 рр. – 56953 осіб. За 10 років чисельність університетських викладачів зросла на 48,23 %, але це не покращило якість навчання, оскільки зростання чисельності студентів було більш значним.

У липні 1985 р. був прийнятий закон «Про право на освіту» [155], названий прогресивним, оскільки намагався узгодити права і свободи, прийняті конституцією, і містив такі фундаментальні засади:

– встановлення шкільної мережі державних і приватних центрів з наданням послуг основної освіти (у випадку приватних центрів було запропоновано державне фінансування);

– регулювання участі батьків, викладачів та учнів в центрах, підтриманих державними фондами, а також створення муніципальних, провінційних та автономних шкільних рад;

– регулювання програмування освіти, функція, що була поділена між державою і автономіями.

Проект закону був достатньо дискусійним, оскільки полеміка вивела на вулиці тисячі маніфестантів в Мадриді, а консервативні партії виступили проти його прийняття. Публічна презентація проекту викликала опір асоціацій як релігійних, так і світських, пов'язаних з приватною освітою. Вони звинуватили владу в прагненні обмежити свободу в системі освіти. Проти закону оголосили широку мобілізацію Католицька конфедерація священиків (Сонсара), Іспанська федерація релігійної освіти (FERE) і значна частина прибічників приватної освіти. 18 листопада 1983 р. в Мадриді ними була організована маніфестація, яка стала однією з найчисленніших в історії іспанської столиці [668, с. 406; 745; 775]. Так, на сторінках газети «Ель Паїс» президент Іспанської федерації центрів освіти А. Мартінес Фуертес висловлював свою незгоду з деякими положеннями закону, зокрема щодо коштів, запропонованих для контролю фінансування державних фондів, призначених для приватної освіти [873].

Проект закону був також об'єктом попереднього розгляду в Конституційному суді за ініціативою парламентської групи Народного альянсу. У своєму рішенні від 1985 р., Конституційний суд відхилив домагання неконституційності.

На практиці, все це зробило Конституційний суд третьою політичною силою, що являла собою одночасно форму політизації правосуддя і юридикалізації політики, які повинні були б видаватися шкідливими для консолідації демократичних правил гри.

Конституційний закон «Про право на освіту» заснував три типи навчальних закладів, які існують у західному світі: державні, договірні та приватні. Він визначив систему субсидій; ввів участь батьків, викладачів та учнів в управлінні центрами; закріпив критерії прийому учнів в центрах та розподілив функції між центральним урядом і автономіями.

Державні школи засновувалися державною владою: Міністерством освіти, урядом автономій, Міністерством оборони тощо. Вони були зобов'язані реалізовувати освітні функції з підпорядкуванням конституційним засадам, ідеологічній нейтральності і повагою до релігійної і моральної свободи. Ці школи були абсолютно безкоштовні. Директор обирався на три роки шкільною радою, сформованою з директора, завідувача з навчальної роботи, секретаря, невизначеного числа представників батьків, учнів та викладачів, члена муніципалітету цього округу. Викладачі призначалися на конкурсній основі.

Приватні школи не отримали субсидії держави, тому всі витрати були покладені на батьків. Засновником визначалася приватна особа, яка встановлювала ідеологію в межах конституції, визначала ціну оплати за навчання, обирала за власним критерієм на посаду викладачів, а також розробляла правила внутрішнього функціонування.

Договірні школи засновувалися приватними особами, часто релігійними орденами, на основі державного фінансування. Як і державні, вони були безкоштовними. Директор і викладачі обиралися шкільною радою. Робота викладачів оплачувалася державою згідно з домовленостями.

Дитина зараховувалася у державну чи договірну школу після розгляду таких критеріїв: фінансові можливості батьків (перевага надавалася дітям з

малозабезпечених сімей); близькість школи до дому; велика кількість братів/сестер, внесених у списки цієї школи.

Вищим органом участі в загальному програмуванні освіти щодо проектів законів стала Шкільна рада держави. Її голова призначався Радою міністрів. Цей орган складався з невизначеного числа представників викладачів, обраних федераціями профспілок; представників батьків, призначених федераціями асоціацій батьків; учнів, обраних федераціями асоціацій учнів; представників не навчального персоналу; засновників приватних навчальних центрів, а також з офіційних представників синдикатів [897].

Не дивлячись на те, що цей закон викликав спочатку негативну реакцію консервативних сил, його впровадження та застосування виявилось в результаті ефективним.

Закон закріпив права на освіту, схвалені конституцією, і встановив досить незвичну для Іспанії систему управління школами, взявши за приклад європейське законодавство в цій сфері. З іншого боку, закон закріпив подвійну мережу навчальних центрів: державну (школи і інститути) і приватну. Остання підтримувалася державними фондами, які фінансували навчання дітей з шести до чотирнадцяти років (а, починаючи з дев'яностих років, з шести до шістнадцяти років) [1020, с. 257].

Реформи в системі освіти привели до позитивних результатів щодо реалізації права громадян на освіту та її доступності. Якщо в 1978 р. більше половини іспанців мали тільки початкову освіту і лише 1,8 % – вищу, то вже наприкінці ХХ ст. значна кількість іспанців змогли отримати середню професійну освіту, а громадян з вищою освітою стало вчетверо більше.

На початку конституційного періоду витрати на освіту становили близько 4 % ВВП, тоді як на початку 90-х вдалося подолати 6 % [26, с. 65].

Рішення надати населенню право на освіту викликало бурхливий розвиток освітньої системи. Він супроводжувався реальним повним охопленням населення освітньою системою у період обов'язкового навчання,

а також збільшенням чисельності учнів у сфері обов'язкової середньої загальної, професійної і вищої освіти.

Соціалістична партія Іспанії, спираючись на свої передвиборчі обіцянки 1986 р. гарантувати право на освіту і підняти якість освіти, запустила новаторський план, заснований на експериментуванні. Цей план стосувався реформи початкових і середніх шкіл (між 14 і 16 роками).

У сфері початкової освіти метою було встановити нову модель – послідовність процесу навчання. Міністр освіти і науки, Х. Марія Мараваль запропонував «Проект реформи освіти», основними цілями якої були визначені такі:

1. Розширення обов'язкової та безкоштовної освіти з 14 до 16 років для досягнення більшої рівності в підході до освіти, а також для більших можливостей громадян пристосовуватися до суспільних вимог майбутнього.

2. Встановлення більш адекватної структури освітніх етапів. Був встановлений перший етап дошкільної освіти до шести років. Потім обов'язкова освіта організовувалася в два етапи: початкова освіта тривалістю у шість років, і середня обов'язкова освіта – чотири роки. По закінченню навчання учні могли вибирати: отримання ступеня бакалавра або професійна освіта середнього рівня. Отримавши ступінь бакалавра, учні могли продовжувати навчання в університеті або в професійній освіті вищого рівня.

3. Перетворення професійної освіти. Отримання престижної професійної освіти з можливістю формувати платформу зайнятості, було однією з найважливіших цілей реформи. Було заплановано дві важливі зміни у зв'язку з попередньою ситуацією. Перша полягала в тому, щоб включати базову професійну освіту за планами навчання середньої освіти, з метою отримання всіма учнями загальної освіти, яка б комбінувала академічну освіту з професійною. Друга – встановлювати спеціальну професійну освіту, яка була б отримана по закінченні середньої обов'язкової освіти або ступеня бакалавра, і яка повинна була стати мостом між загальною освітою і світом трудящих.

4. Покращення якості освіти.

5. Зміна навчальних планів. Встановлювалися різні рівні формування навчальних планів (національний, автономний та спеціальний для кожної школи); була змінена система оцінювання знань [1008, с. 58; 1020, с. 260].

Закон також як і попередній був сприйнятий негативно консервативними інституціями, які організовували маніфестації та акції протесту. В першу чергу, це стосується Автономної національної федерації асоціацій студентів (CANAE), Федерації синдикатів, незалежних від освіти (FSIE), Католицької федерації вчителів, Асоціації викладачів релігії державних центрів, Федерації центрів освіти та управління (комерційна організація католицьких коледжів), Іспанської федерації релігійної освіти (FERE) і Католицької федерації священників (Сопсара). Вони акцентували увагу на обмеження свободи в освіті і на недостатньому рівні релігійної освіти. Наймасштабнішою була маніфестація 8 тис. католиків в Мадриді на початку червня 1990 р. [929].

У свою чергу, представники семи прогресивних студентських організацій і автономних національних областей (Державна федерація асоціацій студентів, Прогресивних студентів, Синдикат студентів і Альтернатива прогресивних студентів, Студентська координація Каталонії, Студентський блок Валенсії (ВЕА) і Студентська організація Галісії) надали особливе значення єдності акції всіх прогресивних організацій. Прогресивні студенти вимагали, шляхом звернення до міністра освіти, Х. Солана, провести переговори. Вони виступали за безкоштовну дошкільну освіту до шести років, вилучення релігії як галузі знання, інтеграцію технічної професійної освіти в ступені бакалавра, створення практик на підприємствах для студентів, більше студентської участі у центрах освіти і в Шкільній раді держави. В університетській області вони виступали за скасування системи квот, глобальну реформу системи освіти та участь університетів у реформуванні навчальних планів [821].

Однак розширення обов'язкової освіти не було достатнім для вирішення існуючих проблем освіти. У 1989 р., новий міністр освіти Хав'єр Солана видав «Білу книгу реформи системи освіти», яка представляла два нововведення до проекту попереднього міністра Х. Маравалья: розділ, присвячений освіті дорослих і інший – нерівності в освіті.

Зрештою, 3 жовтня 1990 р. був прийнятий Органічний закон «Про загальну функціональну структуру освітньої системи» на спільному засіданні обох палат парламенту (205 висловились «за», «проти» – 89 і троє утрималися) [167; 766].

Таким чином, новий закон ввів експериментування і ініціював широку державну дискусію; поклав початок складної і глибокої реформи системи освіти, не тільки долаючи недоліки минулого, але й даючи відповідь на вимоги сьогодення і майбутнього; започаткував освітню реформу як постійний процес нововведень і змін; визначив єдність системи освіти одночасно з її децентралізацією; сприяв розвитку політики освіти для дорослих.

У січні 1994 р. новий міністр освіти і науки Р. Суарес Пертьєрра представив документ «Навчальні центри та якість освіти», в якому були викладені основні пропозиції для покращення якості освіти.

У березні 1995 р. Рада міністрів ухвалила проект конституційного закону «Про участь, оцінку та управління освітніми установами», направляючи його Кортесам для парламентського розгляду [188]. Новий закон був оприлюднений у листопаді 1995 р. Він розмежував компетенції адміністрацій у сфері освіти. На Міністерство науки і освіти була покладена відповідальність не лише за вирішення питань щодо прогресу якості освіти, а за організацію автономії навчальних центрів, оцінку та інспекцію. Закон дав новий імпульс участі та автономії різних секторів навчально-виховної спільноти в житті навчальних закладів і завершив формування законної основи, здатної стимулювати чинники, які сприяли розвитку якості освіти та її прогресу.

Як вже зазначалося, одним з пріоритетів реформістської програми соціалістів було поліпшення фінансування освіти з метою удосконалення і розвитку *наукової іспанської системи*.

У 1983 р. був ухвалений закон «Про університетську реформу», який став законною основою для формування нової університетської моделі. В результаті – підвищився науковий рівень і технічна підтримка для підготовки висококваліфікованих фахівців, а реалізація політики стипендій дозволила збільшити протягом восьмидесятих років число стипендіатів, що сприяло формуванню нового покоління молодих дослідників.

Відповідальність за планування і виконання загальних директив уряду стосовно освітньої та наукової політики була покладена на Міністерство науки і освіти, згідно з прийнятим в листопаді 1986 р. законом «Про органічну основну структуру Міністерства науки і освіти» [308].

Згідно з «Інструкцією Фраскаті»*, наукове дослідження і технологічний розвиток (I+D) має на увазі творчу діяльність (людські і фінансові ресурси), здійснювану систематично для збільшення обсягу знань та їх використання.

Досліджуючи науковий і технологічний розвиток Іспанії в останні десятиліття ХХ століття було зафіксовано помітне збільшення витрат і кількості персоналу, задіяного в I+D. Так, в 1978 р. внутрішні витрати на I+D склали 0,35 % ВВП, а дослідників налічувалося в співвідношенні 1 на 1 тис. працездатного населення. Згідно з даними 2001 р. внутрішні витрати на I+D зросли до 0,96 % ВВП і число дослідників до 4,4 на 1 тис. працездатного населення [26, с. 74].

Наукові дослідження проводились в основному державними науково-дослідними установами та університетами. Вища рада з наукових досліджень (CSIC) підпорядковувалась Міністерству освіти та науки і була найбільшою державною науково-дослідною установою. Її діяльність пов'язана з

---

* «Інструкція Фраскаті» (Manual Frascati) стала в 1963 році першим документом з методології статистики науки та інновацій. Вона була розроблена і постійно доповнюється Групою національних експертів за показниками науки і техніки, що діє у рамках Організації економічної співпраці та розвитку.

багатопрофільними науковими дослідженнями; впровадженням наукових результатів у виробництво; управлінням інфраструктурою та великими промисловими об'єктами; капіталовкладеннями у створення нових технологій; підготовкою висококваліфікованих фахівців; популяризацією наукового знання.

В очікуванні відповідних законодавчих актів, перші важливі заходи в сфері науки полягали у відновленні Іспанії в Європейській організації з ядерних досліджень (CERN); створенні Національного центру мікроелектроніки та Національного центру біотехнологій; збільшенні фондів Вищої ради наукових досліджень і Центру технологічного промислового розвитку (CDTI), який виконував функцію технологічного посередника між державними лабораторіями, науково-дослідними установами, приватними інноваційними компаніями та сприяв виконанню досліджень, що мали національне значення.

Для захисту результатів наукових досліджень, їх просування та задля технологічного розвитку у березні 1986 р. був ухвалений закон «Про патенти» [66]. Як було зазначено у преамбулі, існуючі патенти, видані в рамках процедури без проведення експертизи на новизну винаходу, призводять до так званих «слабких патентів», які не є достатніми стимулами для захисту результатів досліджень.

У квітні 1986 р. був прийнятий закон «Про сприяння і загальну координацію науково-технічних досліджень», який створив нову нормативно-правову базу для впровадження науково-технічної політики в Іспанії [67]. Зазначений закон і пов'язані з ним подальші нормативні акти передбачали встановлення нових пріоритетів у галузі наукових досліджень, виділення фінансових асигнувань і координацію діяльності виробничих секторів, науково-дослідницьких центрів та університетів. Основна мета полягала у формуванні науково-технічної системи Іспанії, яка б сприяла розв'язанню проблеми тривалої затримки наукового розвитку країни.

В результаті прийняття закону була створена Міжміністерська комісія науки і технології (СІСУТ), до складу якої ввійшли міністри інших міністерств та відомств Іспанії. Функції комісії були пов'язані з розробленням «Національного плану з науки та розвитку», координацією роботи в рамках плану та контролем за його виконанням. Національний план з науки та розвитку розробляється та затверджується кожні чотири роки. Відповідно до плану, фінансові асигнування виділяються за трьома напрямками: національні програми; програми з навчання та мобільності; інфраструктура та устаткування. Національний план з науки та розвитку передбачав тісну співпрацю та взаємодію між державними науковими установами, університетами та промисловістю.

Закон «Про сприяння і загальну координацію науково-технічних досліджень» також прагнув встановити ефективну координацію між головними центрами досліджень держави. Вища рада наукових досліджень стала координувати діяльність Центру енергетичних, технологічних досліджень і вивчення довкілля (СІЕМАТ), Ради ядерної енергії, Геологічного інституту Іспанії, Національного інституту авіакосмічної техніки (ІНТА), Іспанського інституту океанографії і Національного інституту сільськогосподарських досліджень (ІНІА). Через декілька років був приєднаний Інститут здоров'я Карлоса III.

Після прийняття закону «Про сприяння і загальну координацію науково-технічних досліджень» і запровадженням «Першого національного плану I+D» (1987 р.) поступово почало збільшуватись фінансування науки, яке тривало до 1991 р. У цей період Міністерство промисловості впровадило систему стимулів щодо комерційного I+D, яку об'єднали з 1990 р. з Планом технологічної промислової діяльності (РАТІ), а також з існуючими програмами технологічних нововведень – Електронним і комп'ютерним національним планом (РЕІН), Програмою нових технічних приладів та іншими [20; 193; 959, с. 216].

Економічна криза 1992–1993 рр. значно загальмувала усі попередні зусилля, зменшивши рівень витрат на I+D. У березні 1992 р. була представлена «Програма конвергенції Іспанії», яка визначала основні лінії економічної політики на період 1992–1996 рр. із закономірним скороченням суспільно-державних витрат. В результаті в 1995 р. країна не змогла досягти рівня фінансування I+D, досягнутого в 1991 р. У 1985 р. витрати на I+D склали 0,55 % ВВП, в 1993 р. піднялися до 0,97 % і знизилися до 0,87 % в 1996 р.

Незважаючи на зусилля, реалізовані в другій половині восьмидесятих років, дистанція була все ще значною в порівнянні з країнами Європейського Союзу. У 1985 р. витрати на I+D досягали середнього показника в Європейській Спільноті 1,91 % ВВП, який в 1993 р. піднявся в Європейському Союзі до 1,97 і в 1996 р. він зменшився до 1,84 %. Порівнюючи дані 1999 р. можна побачити, що Іспанія виділила на I+D 0,89 % ВВП, тоді як Франція – 2,17 %, Великобританія – 1,87 %, Німеччина – 2,44 %, Італія – 1,04 % і Сполучені Штати – 2,64 % [26, с. 74; 959, с. 218].

4. 5. Висновки до розділу

В досліджуваний період в Іспанії застосовувалась практика соціального діалогу, забезпечуючи трудящим – через їх профспілки – і всьому громадянському суспільству участь у вирішенні найважливіших проблем, гарантуючи соціальний мир у країні і цивілізоване вирішення спірних питань. Хоча соціалістичному уряду не завжди вдавалося уникнути невдоволення серед трудящих та їх профспілок. Не змогли соціалісти подолати проблему безробіття.

Завдяки підтримці ідей держави загального добробуту та реалізації реформ у сфері соціального забезпечення соціалісти змогли встановити політичну стабільність в країні, отримавши підтримку суспільства, і залишатись при владі 14 років. Обсяг соціальних витрат безпосередньо залежав від послідовності проведення економічних перетворень.

Реформи системи охорони здоров'я 1980-х років в цілому були спрямовані на розширення охоплення і підвищення доступності медичного обслуговування, завершуючи перехід від обмеженої системи соціального страхування до універсальної загальнонаціональної системи охорони здоров'я, що фінансується за рахунок загального оподаткування. В результаті економічної ситуації 1990-х рр. реформи цього періоду були спрямовані на стримування зростання витрат і управління інноваціями.

Сфера освіти та науки виявилась одним з важливих складових соціальної політики соціалістичного уряду, який усвідомлював, що подальший розвиток країни, утвердження демократичних засад у великій мірі залежать від розвитку освіти на всіх рівнях та прогресу науки. Ці соціальні інститути зі своїми особливими системами соціальних взаємодій і своїми ціннісними установками безпосередньо впливали на трансформаційні процеси в іспанському суспільстві, сприяючи формуванню світогляду та світосприйняття громадян.

РОЗДІЛ 5

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ІСПАНІЇ

Перемога в 1982 р. на парламентських виборах Іспанської соціалістичної робітничої партії відкрила новий етап як політичного, так і соціокультурного розвитку країни.

5.1. Основні напрямки розвитку літератури

Розвиток іспанської літератури в останній чверті ХХ століття був обумовлений специфікою історичного розвитку Іспанії, пов'язаного з переходом від авторитарного режиму до демократичного.

Вже незабаром після смерті Ф. Франко іспанські митці змушені були визнати, що їх надії на небачений розквіт національної літератури в умовах свободи виявилися ілюзіями.

Глибоке розчарування чекало тих, хто розраховував, що з падінням диктатури нарешті з'являться і змусять захоплюватися собою твори, які за часів Франко не могли бути опубліковані з цензурних міркувань. Коли, нарешті, зникла цензура і з'явилася можливість публікувати все що завгодно, виявилось, що шедеврів в архівах письменників франкістської епохи було зовсім не багато [502, с. 83].

Іспанська література останніх десятиліть ХХ століття намагалася стати більш сучасною та вийти далеко за межі країни.

Зрозуміло, що зазначений процес особливо інтенсивно став розвиватися на рубежі 1960–1970-х років – напередодні смерті Франко і в обстановці очевидної перспективи зміни режиму і неминучої демократизації країни. В іспанській літературі зазначеного періоду складно виділити один лідируючий ідейно-естетичний напрям або кілька таких напрямків, рівних за своїм впливом. Простіше виокремити популярні літературні жанри.

Головні позиції тут належать роману, як літературному жанру, оскільки роман є найбільш популярним товаром на книжковому ринку. В умовах поширення масової культури саме роман задовольняє потреби у

невибагливому, легкому читиві. З цієї причини романи видаються великими тиражами і приносять високі доходи своїм авторам та видавцям [502, с. 86].

Серед представників цього жанру необхідно відзначити братів Луїса та Хуана Гойтісоло. Їх творчість була охоплена нестримним бажанням оновлення.

Луїс Гойтісоло (1928–1999 рр.) вивчав юриспруденцію, але покинув навчання, щоб зайнятися літературою. Писав для іспанських газет «Ель Паїс», «АВС» і «Діаріо 16», був обраний членом Іспанської королівської академії. Два перших романи Луїса Гойтісоло, «Окраїна» і «Все ті ж слова», написані у стилі соціального реалізму. Найбільш значущою роботою Луїса Гойтісоло вважається роман у чотирьох частинах «Антагонія», в яких мова йде про письменницьку справу (1973–1981 рр.). У 1981 р. вийшли «Байки» та «Посмішка крізь сльози». Протягом 80-х років публікує «Слід вогню» (1984 р.), відзначену Премією Критики, а також збірку оповідань «Дослідження і гіпотези Клаудіо Мендоса». У 1992 р. Л. Гойтісоло опублікував «Статую з голубами», за яку був нагороджений Національною літературною премією. Його твори – про байдужих людей, найбільш небезпечних для людства [502, с. 120; 895; 903; 969, с. 445].

Послідовно, переконливо і жагуче говорить співвітчизникам грікі слова правди *Хуан Гойтісоло*. Перебуваючи в опозиції до режиму Франко, в 1956 р. був змушений покинути Іспанію і оселитися в Парижі.

Історія завжди була провідною темою творчості Хуана Гойтісоло. Як національна – у романах «Особливі прикмети» (1966 р.), «Дон Хуліан» (1970 р.), що раніше називалося «Відплата графа дона Хуліана», «Хуан Безземельний» (1975 р.), так і історія, а точніше, доля європейської цивілізації – «Сага про родину Маркс» (1993 р.). Останній зазначений роман переносить Карла Маркса і його близьких – дружину Женні, дочок і вірну Ленхен, формально прислугу, а по суті найвідданішу дому людину, – в 1993 рік, коли виповнилося 175 років з дня народження Карла Маркса. Приголомшені герої бачать, як руйнуються комуністичні режими в Європі і

як терплять фіаско втілені в реальність ідеї Маркса. Переміщаючись по волі автора не тільки в часі, але і в просторі, Маркс потрапляє то в сучасний Париж на збори своїх французьких однодумців, де ніхто його не впізнає, то на московський Арбат. Читач не тільки стає свідком забавних сцен, але занурюється у роздуми про долю ідей Маркса в світлі історії; в першу чергу, роздумів самого Маркса, який часто внутрішньо сперечається з тими, хто неправильно зрозумів його або спотворив [460, с. 410; 506, с. 76, 748;].

Не міг письменник залишитися байдужим і до трагедії на Балканах. Під час облоги Сараєво він двічі приїжджав в місто. Побачене там вилилося в публіцистичну книгу «Сараєвський щоденник: враження від поїздки у варварство» (1993 р.). Фотографії, що супроводжували книгу, були зроблені Гервасіо Санчес, репортером, який допомагав Х. Гойтісоло у підготовці серії статей про столицю Боснії. А в листопаді 1993 р. на пленарному засіданні Міжнародного парламенту письменників у Страсбурзі Х. Гойтісоло навіть влаштував скандал, звинувативши міністрів культури в байдужості [460, с. 410; 825; 844; 883].

Особливе місце в літературному процесі тих років займали Мігель Делібес і Каміло Хосе Села.

Мігель Делібес – відомий іспанський прозаїк. Починав свій творчий шлях в якості журналіста. В його творчості виразно простежуються чотири основні теми: дитинство, смерть, природа і близька людина. Його визнають одним з кращих іспаномовних письменників. Тверда життєва позиція не раз призводила до сутичок журналіста з реаліями франкістського режиму. Однак те, що Делібес не міг сказати через газету, він висловлював у своїх книгах. Так народився роман «Щури» (1962 р.) – епічна трагедія кастильського села. Трагедія Громадянської війни 1936–1939 років, вплив політичної тиранії повоєнних десятиліть на людську психологію і долю Делібес розкрив у романі «П'ять годин з Маріо» (1966 р.) та інших. У 1973 р. Мігель Делібес був обраний до Іспанської королівської академії. У тому ж році він став членом Іспанського товариства Америки. Популярність М. Делібесу

принесли також «Війни наших батьків» (1975 р.), «Кому віддасть голос сеньйор Кайо?» (1978 р.), «Святі безгрішні» (1981 р.), «Листи шістдесятирічного життєлюбця» (1983 р.), «Жінка в червоному на сірому тлі» (1991 р.), в якому описав трагічну самотність після втрати власної дружини 17 років назад; історичний роман М. Делібеса «Єретик» (1998 р.) про найбільш болючі проблеми існування сучасної людини; численні збірки есе, статей і оповідань. Популярність і вплив Делібеса підтверджує той факт, що деякі його твори були поставлені в театрі, а деякі були навіть екранізовані: «Святі безгрішні», режисер Маріо Самус (1984 р.), Каннська премія; «Кому віддасть голос сеньйор Кайо?», режисер Антоніо Хіменес-Ріко (1986 р.); «Скарб», режисер Антоніо Мерсеро (1988 р.); «У кипариса довга тінь», режисер Луїс Алькориса (1990 р.); «Щури», режисер Антоніо Хіменес-Ріко (1996 р.). У 1982 р. М. Делібес був нагороджений Премією принца Астурійського в області літератури, в 1991 р. – Національною літературною премією Іспанії, в 1993 р. – «Премією Сервантеса». У 1991 р. М. Делібес був названий одним з іспанських письменників, чиї твори найбільше перекладаються у світі [506, с. 233, 333–341; 770; 771; 783; 795; 831; 917; 931; 932; 1025; 1028].

Своєрідною є творчість *Хосе Каміло Сели*. Перший успіх був пов'язаний з виходом у світ книг «Сім'я Паскуаля Дуарте» (1942 р.) та романа «Вулик» (1951 р.). Манера його письма найчастіше позначалася як тремєндизм – іспанський літературний напрям, що тяжіє до зображення темної сторони життя і використовує такі прийоми, як навмисна грубість і гротеск. У 1984 р. К. Селі була вручена Національна літературна премія Іспанії за роман «Мазурка для двох небіжчиків» (1983 р.). Місце дії роману – глибока галісійська провінція, життя якої постає перед читачем у спогадах і бесідах численних персонажів книги. У центрі оповідання дві події: вбивство двох місцевих жителів і акція відплати, що об'єднала в загальному прагненні до торжества справедливості різноликих героїв роману. У 1988 р. побачив світ його роман «Христос проти Арізони». У 1989 р. К. Села отримав

Нобелівську премію з літератури «за виразну і потужну прозу, яка співчутливо і зворушливо змальовує людські слабкості». В 1994 р. отримав премію «Планета» за «Хрест Святого Андреса». У 1996 король Хуан Карлос I присвоїв Х. Каміло Селі титул маркіза Ірва Флавіа [506, с. 51; 765; 768; 774; 780; 784; 785; 885; 935; 1030].

Впливовою фігурою в іспанській літературі другої половини ХХ ст. був драматург *Хуан Бенет* (1927–1993). Є автором романів «Повернешся в Рехьон» («Повернешся в Край» 1967 р.), «Атмосфера злочину», «Один роздум», «Зимовий шлях», «Саул проти Самуїла» та інші, коротких оповідань і нарисів. Х. Бенет – письменник-модерніст, послідовник Пруста і Фолкнера. У його прозі помітний вплив Сервантеса, Кеведо та інших прозаїків іспанського бароко. Бенета вважає своїм натхненником і вчителем покоління іспанських письменників 80-х – 90-х рр., серед яких такі автори як Хав'єр Маріас, Антоніо Муньос Моліна, Хуліо Льямасарес, Хусто Наварро і Едуардо Мендоса. При цьому він так і не став членом Іспанської королівської академії, не отримав жодної серйозної літературної нагороди, за винятком премії іспанської Критики 1984 р. за перший том епопеї «Іржаві списи». Два основних джерела сюжетів Бенета – це Біблія і створений Бенетом світ Рехьона. Рехьон – вигаданий населений пункт центральної Іспанії, став символом країни, зруйнованої Франко і знекровленої Громадянською війною [506, с. 282].

Дебютанти іспанської літератури зазначеного періоду відроджували традиційний спосіб спілкування з читачем, тобто передусім сюжетність. Результатом цього процесу стала поява в іспанській літературі 1980-х років цілком добротних історичних і соціально-політичних романів Мануеля Васкеса Монтальбана, Хуліо Льямасареса, Фелікса де Азуа, Антоніо Муньоса Моліни, Едуардо Мендоси, Хав'єра Маріаса тощо [502, с.107].

Послідовником Бенета був *Антоніо Муньос Моліна*. У своїх романах часто звертається до минулого – як біографічного, так і історичного (Громадянська війна в Іспанії та ін). При цьому активно використовує

поетику масових жанрів мистецтва – гостросюжетного роману, «чорного» фільму та інше. Вже перший його роман з латинською назвою «*Beatus ille*» («Блажен той...»), що вийшов в 1986 р., відразу привернув увагу до молодого письменника. Роком пізніше з'явилася «Зима в Лісабоні», нагороджена Національною премією з літератури та екранізована в 1991 р. Потім був написаний найвідоміший роман А. Муньоса Моліни «Польський вершник» (1991 р.), теж отримав Національну премію. Книга, що стала бестселером не тільки на батьківщині автора й в усіх іспаномовних країнах, але і в Італії, Франції, Нідерландах і Німеччині. Своєрідною сполучною ланкою між минулим і сьогоденням головних героїв (Мануеля та Надії) є вершник, зображений на картині Рембрандта «Польський вершник». Вершник з полотна знаменитого художника стає в романі А. Муньоса Моліни центральним символом – ніхто не знає імені вершника, куди і навіщо він скаче. Так само і людині, що несеться крізь потік часу, невідомі її доля та призначення; кожен – лише частина великого мозаїчного полотна, але без цієї ланки полотно виявиться незавершеним. В 1996 р. А. Моліна став членом Королівської іспанської академії [460, с. 425; 554; 752; 753; 934; 977].

Відомими стали твори іншого іспанського письменника *Хав'єра Маріаса*. Писати він почав рано. Вже в дев'ятнадцять років він опублікував роман «Володіння вовка», який поламав традиційні рамки літературного реалістичного напрямку того часу. У 1972 р. письменник видав другу книгу під назвою «Перетнути горизонт». Вона отримала гаряче схвалення критики і захоплені відгуки шанувальників його таланту, що виділяється своїм неповторним стилем серед сучасників. Далі виходять романи «Монарх часу» (1978 р.), «Століття» (1982 р.), «Сентиментальна людина» (1986 р.), «Всі душі» (1989 р.). Останній був нагороджений Барселонською премією, а згодом і екранізований. Роман складається з багатьох міні-історій. Два роки герой роману читає лекції з іспанської літератури студентам в Оксфорді і пояснює їм значення вже неіснуючих слів. При цьому, знайомиться з іншими викладачами, з одними починає товаришувати, в когось закохується,

розлучається. Розповідь людини, що живе в абсолютно іншій культурі, інших традиціях, з людьми, у яких затуманені очі. Сам герой називає ці роки, проведені далеко від Мадриду – затьмаренням. Надалі він приходить до висновку, що багато хто живе в такому ж затьмаренні. Неочікуваними є подання щодо любові і дружби, що пов'язують всі душі [494; 603].

У 90-і роки вийшли в світ такі книги автора, як роман «Біле серце» (1992 р.), «В годину битви завтра згадай про мене» (1994 р.), «Коли я був смертним» (1996 р.) та інші. Типовий сюжет Маріаса – переплетіння любові і смерті. Твори Хав'єра Маріаса неодноразово були відзначені престижними літературними нагородами.

Яскравою постаттю в літературному середовищі є *Едуардо Мендоса*. У 1975 р. він опублікував свій перший і найуспішніший роман «Правда про справу Саволта», який спочатку називався «Солдати Каталонії», але його довелося змінити через цензуру Ф. Франко. Роман вважається передвісником соціальних змін у суспільстві постфранкістської Іспанії і першим романом переходу до демократії. Він описує боротьбу з початку ХХ століття, соціальні, культурні та економічні реалії Барселони в той час. Через рік він був удостоєний премії Критиків, у 1980 р. – екранізований. Найвідоміший роман Едуардо Мендоса, ймовірно, «Місто чудес» (1986 р.) – про соціальну та міську еволюції Барселони між 1888 і 1929 роками. Час і місце дії роману «Місто чудес» – Барселона кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., головний герой – бідний сільський хлопець, який починає своє життя у великому місті з поширення анархістського літератури та продажу рідини для вирощування волосся, а закінчує її багатієм, володарем фінансового та злочинного світу. Роман був адаптований для екрану Маріо Камусом в 1999 р. У 1990 р. з'явилася драма Е. Мендоси каталонською мовою «*Restauració*», в тому ж році він переклав її на іспанську, тоді ж з'явився телевізійний фільм на її основі. Тоді ж у газеті «Ель Паїс» за фрагментами був опублікований роман «Немає звісток від Гурба», в якому автор розкриває справжнє обличчя сучасної міської людини [822; 913; 933].

Болючою темою іспанської історії ХХ століття була і залишається тема Громадянської війни (1936–1939 рр.). Романи з цієї теми продовжували викликати великий інтерес: «Місяць вовків» Х. Льямасареса, 1984 р.; «Beatus ille» – «Блаженний, хто...» А. Муньоса Моліни, 1986 р.; «Зміна прапора» Ф. де Азуа 1991 р. та інші [502, с. 107].

Зрозуміло, у кожного автора, який писав у той час про Громадянську війну, були свої особливості в підході до цієї теми. Але більшість з них об'єднувала позиція національної самокритики. Основну причину війни вони бачили в специфіці національного характеру і життєвого устрою іспанців, в таких нібито одвічних і не викорінених в ХХ столітті якостей, як фанатизм, обскурантизм, взаємна нетерпимість [502, с. 108].

Наступною рисою літературного процесу в Іспанії був автобіографізм. Автобіографізм можна назвати відмінною рисою прози ХХ століття, або, якщо бути більш точними, другої половини століття, коли він став грати принципово іншу роль, ніж у попередні літературні періоди. Певною мірою це зумовлено історичною реальністю століття, вимогами іншого рівня оцінки того, що відбувається. Створюючи свій автобіографічний образ, письменник не тільки показує процес становлення своєї особистості, але й усвідомлює його зв'язок з епохою, з її вимогами і запитам.

Тут, в першу чергу, слід згадати *Франсіско Умбрала*, який максимально і з неймовірною винахідливістю зумів використати можливості, закладені в самому принципі автобіографізму. З початку 1970-х визнаний репортер і есеїст випустив збірку публіцистичних творів. Він писав і для правої газети «Ель Мундо» і для лівої «Ель Паїс». Творчість Умбрала переважно автобіографічна. Автобіографічні романи містять детально розроблений сюжет, розгалужену системою образів, написаних у формі спогадів «Спогади дитини з табору правих» (1972 р.), «Портрет зіпсованого хлопчиська. Передчасні спогади» (1973 р.), «Трилогія про Мадрид. Спогади» (1984 р.), «Спогади в бурбонському стилі» (1992 р.) та інші. Їх мета не в тому, щоб відтворити реальні події та обставини минулого, що характерно

для автобіографічного жанру; автор ставить тут перед собою інше завдання: вибудувати певну концепцію людини, сучасного іспанця, письменника, і в цьому випадку елемент художнього вимислу чи не превалує. У всіх книгах Умбраля присутній палкий темперамент, в поєднанні з глибокими знаннями в галузі культури, літератури і філософії, і з умінням дотепно і яскраво висловлювати свої думки, часто суперечливі і навіть парадоксальні. На тлі традиційних іспанських письменників-конформістів, які писали в старомодному дусі XIX століття, Умбраль виділявся свіжістю сприйняття та стилю. Відомими творами Ф. Умбраля також є «Душі чистилиця» (1982 р.), «Трилогія Мадриду» (1984 р.), «Юні леді з Авіньйона» (1995 р.), «Мадрид 1950» (1995 р.). Актуальним є його твір «Пішак у неділю» (1988 р.) – це «чорний» міський роман про самотню «маленьку» людину, що загубилася в «порожньому» (нікчемному) часі свого життя [502, с. 88; 936; 1009; 1025].

У 1980-і роки активно розвивається в Іспанії жанр розповіді, який на відміну від роману не може розраховувати на широке, масове, а отже, комерційне визнання і тому дозволяє письменникам зосередитися на вирішенні власне творчих завдань. У зазначений період з'являється ціла плеяда молодих талановитих прозаїків, що спеціалізувалися в жанрі оповідання (Агустин Сересалес, Палома Діес–Мас, Хав'єр Гарсія Санчес, Хав'єр Маріас, Педро Сарралукі та ін.), і одночасно в цьому жанрі успішно виступають представники більш старших поколінь (Луїс Матео Діес, Луїс Гойтісоло, Марина Майораль, Хосе Марія Меріно, Хуан Хосе Мільяс, Вісенте Моліна Фойкс, Лурдес Ортіс, Аревало Помба, Соледад Пуертолас, Кармен Рієра, Хав'єр Томео, Естер Тускетс та ін.) [502, с. 110].

Великі надії покладалися на розвиток і розквіт регіональної літератури, особливо після надання права на створення автономних співтовариств.

Спокійно проходив цей процес в Галісії. Можливо, тому прагнення до самоствердження в Галісії виражається у зверненні до національних міфів, традицій, легенд. Характерною у цьому сенсі є збірка одного з дуже популярних і яскравих письменників сучасної Галісії Мануеля Ріваса «В

дивній компанії» (1994 р.), де народні перекази переплітаються із сучасністю [460, с. 416].

На відміну від Галісії, в Каталонії завжди визрівали антиіспанські настрої. Проте вилилися вони, в першу чергу, в сфері суспільних настроїв і політики, в тому числі і культурній.

Значний підйом розвитку зазнала баскська література, яка до кінця ХІХ – початку ХХ ст. практично не існувала. З'явившись пізно, баскська література, в силу особливостей мови і обмеженого ареалу її поширення, завжди залишалася маргінальною, абсолютно чужим художнім віянням не тільки Європи, але і решти Іспанії. Тільки в 70-і роки з'явилося нове покоління, готове кинути виклик усім труднощам і писати по-баскськи, і баскська література стала швидко набирати силу [460, с. 416].

Найбільш значущим і зрілим з прозаїків є Бернардо Атчага (нар. 1951 р.). Справжня слава прийшла до нього після того, як в 1988 р. з'явилась на світ збірка оповідань «Обабакоак», удостоєна Премії Критики (1988 р.), Національної премії за кращий прозовий твір (1989 р.), Премії Еускаді (1989 р.). Ця книга стала початком всесвітнього визнання автора, вона була перекладена на двадцять шість мов і отримала престижну паризьку премію Мілерейжес (1991 р.). Обаба – цілком впізнаване баскське село, але проблеми, що хвилюють його жителів, з неменшою силою хвилюють людей в різних куточках земної кулі. Світовідчуття стародавнього народу, передане в «Обабакоак», розповідь про патріархальний сільський уклад, переплетіння легенд з дійсністю, – ось що здобуло любов читачів збірки, що складається з 26 не пов'язаних між собою оповідань. Однак, незважаючи на всі отримані нагороди, книга досить описова. У 1991 р. Атчага публікує «Спогади однієї корови». Повість відразу стає хрестоматійною. Наступна книжка «Самотня людина» (1993 р.), закріпила успіх попередніх: Премія Критики (1993 р.). У своєму наступному романі «Це небо», перекладеному на іспанську в 1995 р., Б. Атчага вже впритул підійшов до найгострішої проблеми сучасної Басконії

– проблеми ЕТА. Роман цей став заявкою на художнє осмислення гострої національної проблеми [460, с. 417].

Безсумнівно, важливим фактором впливу на становлення та розвиток іспанської літератури було присудження авторам літературних творів відповідних премій. Так, у 1976 р. була заснована найважливіша премія для іспаномовних письменників – премія «Мігеля Сервантеса». Це щорічна нагорода авторам, які пишуть іспанською мовою. Імена кандидатів пропонуються Академіями мови іспаномовних країн. Премія присуджується Міністерством культури Іспанії і вручається 23 квітня, в день смерті Сервантеса [196]. В досліджуваний період премією були нагороджені: 1982 р. – Луїс Росалес; 1983 р. – Рафаель Альберті; 1985 р. – Гонсало Торренте Бальестер; 1986 р. – Антоніо Буэро Вальехо; 1988 р. – Марія Самбрано; 1991 р. – Франсиско Аяла; 1993 р. – Мігель Делібес; 1995 р. – Каміло Хосе Села; 1996 р. – Хосе Гарсія Н'ето.

У вересні 1976 р. були засновані національні літературні премії в області «есе», «роману» та «поезії каталонською мовою» [197].

Історія Національної премії з літератури в області роману сягає 1949 р., коли Міністерством внутрішніх справ був ухвалений відповідний закон. Нею нагороджували іспанських письменників за кращий роман. В 1977 р. премія була перезатверджена і право нагороджувати нею отримало Міністерство культури Іспанії. В досліджуваний період премією були нагороджені: 1982 р. – Хосе Луїс Кастільо-Пуче, «Ти пізнаєш спокій»; 1983 р. – Франсиско Аяла «Спогади і забуття»; 1984 р. – Каміло Хосе Села, «Мазурка для двох покійників»; 1986 р. – Альфредо Конде, «Ха vai o griffón no vento» (галісійською мовою); 1987 р. – Луїс Матео Дьес, «Джерело віку» (робота також отримала Премію Критики); 1988 р. – Антоніо Муньос Моліна, «Зима в Лісабоні» (робота також отримала Премію Критики); 1989 р. – Бернардо Атчага, «Обавакоак» (баскською мовою); 1990 р. – Луїс Ландеро, «Ігри пізнього віку» (робота також отримала Премію Критики); 1991 р. – Мануель Васкес Монталбан, «Галіндес»; 1992 р. – Антоніо Муньос Моліна,

«Польський вершник»; 1993 р. – Луїс Гойтісоло, «Статуя з голубами»; 1994 р. – Густаво Мартін Гарзо, «Мова джерел»; 1995 р. – Карме Рієра, «Dins el darrer blau» (каталонською мовою); 1996 р. – Мануель Рівас, ¿Que me quieres, amor? (галісійською мовою) [885; 888].

У Мадриді за ініціативою Інституту молоді у 1985 р. була заснована премія «Маркеса Брадоміна» (*Premio «Marqués de Bradomín»*) для авторів віком до 30 років.

У 1992 р. була заснована *Національна премія з літератури в області драматургії*, яка надається в межах національних премій з літератури Міністерством культури з 1992 року. В 1992 р. премія присвоєна Ф. Ньєва за роман «Манускрипт, знайдений в Сарагосі»; 1993 р. – А. Састре, «Jenofa Juncal»; 1994 р. – Х.М. Родрігесу Мендесу за твір «Самотній птах»; 1995 р. – Х. Марії Бенет і Хорнет за «Е. Р.»; 1996 р. – С. Белбель за твір «Помирати» [749].

Суттєвим чинником розвитку та розповсюдження іспанської літератури були літературні журнали. Цікаво, що вони виникали в різних регіонах Іспанії і сприяли розвитку регіональної літератури.

З 1991 р. у Валенсії почав видаватися літературний журнал «Кресоль» (*Cresol*) – з періодичністю раз на півроку. Був заснований «Філологічним товариством Валенсії» та «Бібліографічною Валенсійською Асоціацією» .

В Барселоні з 1994 по 2006 рр. видавався журнал «Латераль» (*Lateral*). Це незалежне видання було присвячено різним жанрам літератури, мистецтва, кіно, політики та літературної критики.

В період з 1982 по 1992 рр. в Алькала-де-Гвадаїра (Андалусія) видавався журнал поезії «Поетар» (*Poetar*).

З 1980 р. почав виходити аналітичний літературний журнал «Химера» (*Quimera*). На його сторінках публікувались твори лауреатів Нобелівської премії, премії Сервантеса, премії Принца Астурійського та роботи менш відомих письменників. З моменту свого заснування журнал пропонував

читачеві продукт високого культурного значення, інтерес якого полягав у якості текстів, формі їх представлення і різноманітності тематики [1021].

На початку 1990-х років в декількох мадридських університетах (зокрема в Політехнічному та Комплутенсе) у форматі брошури виникло «*Керівництво швидких нотатків для виживання*» (*Manual de Lecturas Rápidas para la Supervivencia*) марксистко-анархічної ідеології. Головна мета полягала у розповсюдженні антикапіталістичних літературних творів.

В Галісії в 1996 р. почав видаватися журнал «*Вільний союз. Нотатки життя та культури*» (*Unión Libre. Cuadernos de la vida y de la cultura*). Він висвітлював життєво важливі культурні проблеми, де особлива увага приділялась історичним аспектам. Він виходив з періодичністю один раз на рік у форматі тематичних номерів.

Не залишилась осторонь літературних процесів і Країна Басків, в якій з 1979 р. почав публікувати на своїх сторінках твори баскських письменників «*Поети за свій народ*» (*Zurgai. Euskal Herriko Poetak*). Це літературний журнал, що спеціалізувався в області поезії та літературної критики. Одним з основних напрямків діяльності – наблизити поезію до народу, вивести її на вулиці. З 1988 р. почалася публікація тематичних номерів, присвячених великим літературним персонажам та поетам різних національностей. Зросла тематична різноманітність: поезія, проза, жіноча поезія, кубинська поезія тощо.

Активний літературний процес спричинив виникнення різноманітних асоціацій письменників.

В 1976 р. була створена, а в 1977 р. легалізована *Колегіальна асоціація письменників Іспанії* (*Asociación Colegial de Escritores de España*) для досягнення таких цілей: захищати свободу слова; представляти письменників в офіційних органах влади, брати участь в розробці законів, що їх стосуються; консультувати і діяти у відношенні інтелектуальної власності; виступати перед видавцями в питаннях, пов'язаних з контрактами редагування; стимулювати інтелектуальне життя в сфері літератури та

культури Іспанії; і в цілому – охороняти і захищати письменників у виконанні своїх функцій.

У 1973 р. була зареєстрована *Іспанська асоціація літературної критики* як іспанська секція Міжнародної асоціації. Зазначена організація є відомою завдяки щорічній Премії Критики.

Академічним закладом культури, який представляв інтереси професійних письменників і художників, була *Асоціація іспанських письменників та акторів (La Asociación de Escritores y Artista Españoles)*, створена ще у 1871 р. Асоціація володіла власною правосуб'єктністю і належала до некомерційних організацій. Головною метою визначала збереження та поширення культурної спадщини. Асоціацією проводились літературні конкурси, конференції, семінари, форуми, зустрічі, встановлювались творчі контакти з колегами. Партнерами Асоціації, зокрема, є король Іспанії Хуан Карлос I Бурбон і королева Софія [667].

У 1975 р. відбувся Конгрес каталонської культури з метою колективного обговорення проблем громадянського суспільства в сфері культури та визначення майбутнього, спричиненого процесом демократизації. Результатом роботи Конгресу стало створення у 1977 р. *Асоціації Письменників каталонською мовою (La Asociación de Escritores en Lengua Catalana)*. Метою Асоціації було об'єднання професійних письменників, захист їх прав та інтересів, розповсюдження літератури каталонською мовою на власній території та за її межами, встановлення діалогу з регіональними органами влади. З 1977 по 1988 рр. Асоціацією було розроблено представницькі функції, сформульовано програму, яка була елементом діалогу з новими політичними силами. Одним з перших завдань було відновлення Інституту каталонських літер (*Institución de las Letras Catalanas*), який активно діяв до кінця Громадянської війни в Іспанії. У 1987 р. автономним урядом Каталонії був ухвалений закон про його відновлення [192].

У 1987 р. була створена *Спілка видавців університетів Іспанії (Unión de Editoriales Universitarias Españolas)* для надання видавничих послуг в іспанських університетах і наукових центрах. Цілями цієї організації, створеної для культурних і некомерційних організацій, були визначені такі: координувати діяльність видавництв; розвивати університетські публікації; заохочувати фінансових партнерів; співробітництво з міжнародними, державними організаціями та організаціями автономних співтовариств і місцевих громад в поширенні і пропаганді видавничих фондів; активна діяльність на міжнародному рівні, з орієнтацією на ініціативу і співпрацю в області розвитку цілей, описаних вище.

Важливим кроком іспанського уряду було прийняття низки законів, які безпосередньо стосувалися діяльності письменників. Зокрема, у листопаді 1987 р. був ухвалений закон «Про інтелектуальну власність», який захистив авторські твори від плагіату. Королівський указ від 4 січня 1984 р. ввів обов'язкове страхування в спеціальному режимі соціального забезпечення для письменників. А в жовтні 1995 р. Іспанія приєдналася до спеціальної директиви ЄЕС від 1993 р. про узгодження строків захисту авторських і суміжних прав [73; 123; 278].

5.2. Тенденції перетворень в образотворчому мистецтві

Нова влада зробила ставку на нове мистецтво і нову модель взаємодії з мистецькою спільнотою. Саме в 1980-і роки Іспанія змогла подолати замкнутість і локальність своєї художньої ситуації.

Кращі твори іспанських архітекторів наприкінці ХХ століття неодноразово ставали переможцями міжнародних конкурсів. Зодчі, прагнучи до образності, не забувають про конструкції, використовуючи нові просторові ідеї, враховують контекст. Ці фактори дозволяють вважати сучасну іспанську школу архітектури однією з провідних та найбільш цікавих.

Автором багатьох футуристичних будівель в різних країнах світу став *Сантьяго Калатрава* (нар. в 1951 р.) Визнаний лідер напряму, який часто називають «романтичним хай-теком». Людина, яка змогла здивувати світ, яка продемонструвала, яким має бути майбутнє. Людина, яка перевернула всі розуміння сучасної архітектури. Він показав, що значить новаторський підхід до справи, і довів, що людина і природа можуть бути натхненням для створення неймовірних шедеврів. У 1973 р. С. Калатрава закінчив архітектурний факультет Політехнічного університету Валенсії. Починаючи з 80-х років він реалізував багато проектів мостів, вокзалів, концертних залів, житлових споруд. Виграв перший великий архітектурний конкурс на реконструкцію цюрихського вокзалу Штадельхофен (здійснена в 1983–1990 рр.). В 1986 р. він спроектував міст «Імені 9 жовтня» у Валенсії, що поклало початок цілої серії проектів мостів по всьому світу (міст Аламільо через Гвадалквівір (1987–1992 рр.) у Севільї, мости Аламеда і Пейнеда у Валенсії (1991–1995 рр.), мости з арочними прорізами в Барселоні (Ель Пуенте де Бах де Роду) та Меріді та інші. Мости Калатрави – це вантові підвісні мости на витончених струнах-розтяжках з фантастичними білими опорами. Вони схожі на музичні інструменти величезного розміру.

Кілька споруд Калатрава створив напередодні ЕКСПО–92 в Севільї – це, насамперед павільйон Кувейту. Павільйон Кувейту, де зодчий врахував традиції мусульманської архітектури, являє собою споруду з заглибленими мармуровими нішами і терасою, над якою височіє найлегше дерев'яне перекриття, здатне складатися. Це перекриття – не тільки архітектурний, але і скульптурний образ, що тяжіє до інсталяції [500, с. 449].

На початку 90-х років влада Валенсії вирішила створити в місті музей загальнонаціонального значення, для того щоб надати місту рівною з Барселоною і Севільєю культурну значущість. У 1991 р. Калатрава виграв конкурс на комунікаційну вежу і в тому ж році отримав замовлення на розробку всього комплексу. Перші будівлі почали зводити наприкінці 1994 р., а 16 квітня 1998 р. Місто мистецтва і науки вже було офіційно

відкрито, із закінченням будівництва першої будівлі комплексу – Планетарію, в якому також знаходяться Кінотеатр і театр лазерних постановок. Унікальність цього проекту полягає в тому, що він був створений за єдиним планом. Місто включає в себе Океанаріум, Палац мистецтв, Музей науки і сучасний кінотеатр. Загальна площа території комплексу склала більше 6 кв. км. і зайняла старе русло річки Турії. Калатрава черпає натхнення в природі, його роботи живі, цілісні й рухливі, за що його порівнюють з великим Антоніо Гауді [508, с. 61; 826; 957; 994].

Поєднує у своїй творчості сміливі експерименти, з одного боку, і постійно високий рівень майстерності, з іншого *Рафаель Монео* (нар. 1937 р.). Після закінчення Вищої технічної школи архітектури працював у Франсіско Хав'єра Саенс де Ойса, потім був асистентом викладача Іспанської академії в Римі, а після повернення в Мадрид, в 1965 р. створив свою майстерню.

Треба визнати, що в його творчості немає строго певного напрямку. Він з однаковим успіхом будує вокзали і церкви, адміністративні будівлі і житлові будинки, музеї та готелі. Його будівлі притягують до себе увагу, хоча і позбавлені супероригінальних фрагментів. Його будівлі, як правило, виконані в цегельній кладці, і кожна унікальна структура характеризується вічною сучасністю, яка визнає і інтерпретує історичні форми в сучасні геометричні розміри.

Напевно, найбільш цікавими роботами Рафаеля Монео є музеї: Національний музей Римського мистецтва (Меріда, 1980–1985 рр.), музей Тіссен-Борнеміса (Мадрид, 1992 р.), музей Сучасного мистецтва і архітектури (Стокгольм, 1991–1998 рр.).

У 1995 р. він отримав докторський ступінь у Мадридській школі архітектури. Перший з іспанських архітекторів, який був нагороджений «Прітцкерівською премією» (1996 р.) [901].

У списку найважливіших його робіт досліджуваного періоду містяться різні будівлі в Іспанії: будівля Прогнозу Іспанії (Севілья, Іспанія) (1982–

1987 рр.), колишня штаб-квартира Банку Іспанії (Хаен, 1983–1988 рр.), залізнична станція Аточа (Мадрид, 1985–1988 рр.), Будівля «Lilla Diagonal» на Проспекті Діагональ (Барселона, 1986–1993 рр.), новий термінал аеропорту Сан-Паулу (Севілья, 1989–1992 рр.), Конгрес-центр і концертний зал «Курсаль» (Сан-Себастьян, Іспанія, 1990–1999 рр.), концертний зал «Аудиторіо де Барселона» (1987–1999 рр.), Фонд Пілар і Джоан Міро (Пальма да Майорка, 1987–1992 рр.) [500, с. 447; 823; 1030].

Один з найвизначніших представників постмодернізму – *Рікардо Бофіль* (нар. 1939 р.) . В 1956 р. закінчив Вищу технічну школу архітектури в Барселоні, в 1960 – Архітектурну школу Женевського університету. У 1963 р. заснував власну майстерню «Майстерня архітектури» (Taller de Arquitectura) в Барселоні, а в 1978 р. відкрив її філію в Парижі.

На початку творчого шляху в своїх проектах він поєднував принципи інтернаціонального стилю і традиційну архітектуру Каталонії, але, починаючи з 1970–х, він стає на позиції постмодернізму. Важливе місце серед проектів займають житлові комплекси «соціального» житла. Їх стиль – поєднання неокласицизму в його еkleктичному вигляді з елементами традиційної середземноморської архітектури. Основні його проекти цього періоду були реалізовані у Франції, комплекси в паризьких передмістях: «Палац Абраксас» (місто-супутник Марі-ля Валле), «Колонна Сен-Кристоф» (передмістя Сержі Понтуаз), житловий комплекс (місто-супутник Сен-Кантенан-Евелін) [689].

У 1980-ті роки класичні мотиви в його творчості стають більш стриманими, камінь і бетон в якості будівельних матеріалів доповнюються склом і сталлю.

У зв'язку з Олімпійськими іграми 1992 р. необхідно було провести реконструкцію та розширення існуючого терміналу аеропорту Барселони для забезпечення сучасними умовами прибулих спортсменів і гостей. У результаті масштабного проекту модернізації барселонського аеропорту

пасажиropотік різко зріс з шести мільйонів до дванадцяти мільйонів пасажирів на рік. Також подвоїлася площа для розташування літаків [556].

Також ним були спроектовані Арсенал (Мец, Франція, 1985–1989 рр.); Сади Тур'я (Валенсія, Іспанія, 1988 р.); аерoпорт Малаги-Коста-дель-Соль Т2 (Малага, 1991 р.); Палац Конгресів Мадрида (1993 р.); Національний театр Каталонії (Барселона, 1997 р.) [947].

Р. Бофілл опублікував низку праць: «На шляху до міста в просторі» (1968 р.), «Архітектура людини» (1978 р.) і «Простір для життя» (1989 р.), прагнучи розмежувати «високу» та «масову» культури, однорідне ідеально-проективне і конкретне життєве середовище з його існуючими протиріччями.

Одним з найбільших фахівців з містобудування в світі став *Хосе Асебільо* (нар. 1946 р.). Закінчив архітектурний факультет Політехнічного університету Каталонії. Саме він готував Барселону до Олімпійських ігор 1992 року, а в 1999 р. обійняв посаду головного архітектора міста. Під містобудівним керівництвом Асебільо, Барселона отримала численні нагороди за досягнутий примат на міжнародній архітектурній сцені. Після чого, Хосе Асебільо часто отримував запрошення для оцінки інших міст для спрямування їх зусиль містобудівної трансформації [996].

Почав активно проектувати своєрідні житлові, культурні, адміністративні, промислові та інші приміщення в досліджуваний період *Фернандо Меніс* (нар. 1951 р.). Закінчив Вищу технічну архітектурну школу в Барселоні. У 1981 р. заснував архітектурне бюро спільно Феліпе Артенго Руфіно і Хосе Марія Родрігесом Пастраной Малагоном. Головним у його роботі, за словами Фернандо Меніса, є спостереження і вивчення ландшафту регіону, де він працює, використання натуральних матеріалів, які могли б вписатися і не зіпсувати красу навколишнього світу. Цікавими будівлями досліджуваного періоду були Президія уряду Канарських островів (1993–1999 рр.), житловий будинок Проа в Санта-Крус-де-Тенеріфе (1994 р.) та інші [1011].

Активно і плідно творив у 80–90-ті роки і *Карлос Ферратер* (нар. 1944 р.). У 1971 р. закінчив Барселонську архітектурну школу. У 1973 р. відкрив свою першу майстерню. У цей час проектує різні вілли. Яскраво проявив себе напередодні Олімпійських ігор 1992 р. Його команда взяла на себе зобов'язання створити представницькі будівлі Барселони: три квартали в Олімпійському містечку Барселони (1988–1992 рр.), житлові приміщення у Валь де Еброн (1989–1992 рр.), готель «Хуан Карлос I» (1988–1992 рр.) [989]. Митець був неодноразовим лауреатом Національних премій в сфері архітектури.

Серед інших архітекторів варто згадати Гільермо Варгаса Консуегру, Хосе Рамона Сієру і Рікардо Сієру, Іньякі Абалоса, Хуана Еррероса Герру. Разом працювали Антоніо Крус і Антоніо Ортіс, що будують житлові будинки, вокзали, адміністративні будівлі. Їх споруди, незважаючи на різну методологію, зближує поєднання залізобетонних конструкцій і обштукатурених і пофарбованих у різні кольори стін. Нові технології (хай-тек), дають архітекторам можливість реалізувати принципи параболічних перекриттів, розроблених ще А. Гауді на початку ХХ ст.

Важливим чинником розвитку архітектури завжди була освіта. В досліджуваній період диплом архітектора можна було отримати на архітектурних факультетах в іспанських університетах і в університетських технічних архітектурних школах. Принципи зарахування в кожен з цих навчальних закладів відрізнялися головними напрямками в архітектурній освіті.

Університетську освіту отримували в престижних іспанських університетах, на відповідних факультетах.

Найпопулярнішими вищими школами архітектури в досліджуваній період були: Вищі технічні школи архітектури Барселони (1875 р.) і Вальєсу, залежні від Політехнічного університет Каталонії, Університетська школа технічної архітектури Політехнічного університету Мадрида (заснована ще у 1855 р.), Вища технічна школа архітектури Ла-Коруньї університету

Сантьяго, Вища технічна школа архітектури в Лас-Пальмасі при Університеті Лагуни, Вища технічна школа архітектури університету Севільї, Вища технічна школа архітектури при університеті Сан-Себастьян в Країні Басків, Університетська школа технічної архітектури Гранади, Університетська політехнічна школа Жирони.

Кількість бажаючих отримати диплом архітектора зросла з 9,6 тис. у 1982–1983 навчальному році до 17,6 тис. у 1991–1992. Частково зросла кількість осіб, що завершили навчання [6, с. 117]. Аналізуючи дані «Статистичного щорічника» Іспанії можна також зробити висновок, що архітектурна освіта посіла друге місце серед технічних спеціальностей, поступившись лише індустріальним [6, с. 177].

Для захисту своїх прав та підтримки вітчизняних архітекторів з середини 70-х років активно створювались професійні спілки архітекторів згідно з законом, ухваленим у лютому 1974 р. «Про професійні спілки» [29]. На той час вже існувала Вища рада спілок архітекторів Іспанії, а також Мадридська спілка, Каталонська спілка, Леонська. На початок 1980-х років профспілки були створені в Галісії, на Балеарах, Ла-Ріосі, Естремадурі, Астурії, Мурсії. В досліджуваний період профспілки архітекторів були засновані в Кантабрії, Кастилії-Ла Манчі, Кастилії і Леоні, Валенсії [269; 292; 333; 967].

Безперечно, певним стимулом для нових звершень було визнання результатів творчості. Основними в цьому контексті є почесні *премії та нагороди*. Так, зокрема, Вищою радою спілок архітекторів Іспанії на початку 80-х років була заснована «Золота Медаль» в сфері архітектури. Надається за сприяння розвитку архітектури, як культурного надбання всіх народів та за розвиток архітектури в досягненні соціально-економічного добробуту.

В досліджуваний період нею були нагороджені: 1988 р. –Александро де ла Сота, Альваро Сіза; 1989 р. – Франсіско Хавер Саенс де Оіса; 1990 р. – Франсіско Кабреро, Оріоль Боігас; 1991 р. – Хуліо Кано Лассо; 1992 р. –

Х. Антоніо Корралес; 1992 р. – Р. Васкес Молезун; 1994 р. – Мігель Фісак; 1996 р. – Х. Вакеро Паласіос [968].

Вищою радою Спілки архітекторів Іспанії була заснована в 1993 р. *Премія іспанської архітектури*. Присвоюється за завершену роботу, яка заслуговує на визнання за свою архітектурну унікальність, за інноваційний внесок. Нею були нагороджені: 1993 р. – Антоніо Крус і Антоніо Ортіс Гарсія (Залізничний вокзал Санта Хуста – Севілья); 1995 р. – Енрік Міраллес Мойя і Карму Піньюс Десплат (Державна школа Маре де Деу Вільвани-Морельї) [968].

В 1958 р. за ініціативи архітектора О. Бохідаса приватна, незалежна і неприбуткова організація «*Розвиток декоративно-прикладного мистецтва*», яка була створена ще у 1903 р., заснувала однойменну премію в сфері архітектури та дизайну.

У період, що досліджується, нею були нагороджені: 1982 р. – Е. Компта, К. Арано та П. Мора; 1983 р. – А. Віаплана та Х. Піньюн; 1984 р. – Е. Боелль, Ф. Ріус; 1985 р. – Х. Антоніо Кодерч; 1986 р. – Х.А. Мартінес Лапенья та Е. Торес; 1987 р. – Х. Гарсес та Е. Сорія; 1988 р. – Х.А. Мартінес Лапенья та Е. Торес; Х. Бач та Г. Мора; Л. Клотет та І. Парісіо; 1989 р. – Л. Клотет та І. Парісіо; Х. Гарсес та Е. Сорія; Т. Суніер; 1990 р. – А. Ісозакі, Р. Балсельс, Х. Форгас, Т. Гімено та Х. Паскуаль; 1991 р. – Х. Гарсес та Е. Сорія; Е. Міраллес та К. Піньюс та Ф. Ріус; 1992 р. – Н. Фостер, Х. А. Мартінес Лапенья та Е. Торес; 1993 р. – А. Віаплана та Х. Піньюн; 1994 р. – М. Брульєт та А. де Луна, Р. Монео та І. де Сола Моралес [663; 776; 833].

Таким чином, очевидним є факт міжнародного визнання творчості іспанських архітекторів, оскільки вони створювали свої шедеври не лише на теренах Іспанії, але і далеко за її межами.

Щодо участі державної влади у розвитку архітектури, то можна зазначити, що нею формувались відповідні навчальні програми для підготовки спеціалістів, відкривались навчальні центри, виділялись чималі

кошти на реалізацію дуже сміливих проектів тощо. Проте, не в усіх регіонах зазначені процеси відбувались на однаковому рівні.

Період 1980-х в *іспанському мистецтві* прийнято називати «епохою ентузіазму», панування декларативних тенденцій в художній політиці. Серед великої кількості іспанських живописців досліджуваного періоду можна виділити Альфонсо Альбасете, Мікеле Барсело, Феррана Гарсію Севілью, Мануеля Вальдеса, Рохеліо Лопеса Куенка, Хосе Марію Сисилью, Хосе Мануеля Брога, Діса Берліна, Чему Кобо, Мігеля Анхеля Кампано, Кармен Кальво, Патрісіо Кабрера, Маноло Кехидо, Хуана Наварро Бальдевега (одночасно живописець і архітектор), Хосе Мануеля Мерельо.

У 80-ті роки багато іспанських художників, використовуючи досягнення пізнього модернізму, звернулися до творчості майстрів першої половини ХХ ст. – Боннара, Вюйара і особливо Матісса з їх увагою до колірної гами і таких жанрів, як інтер'єр і пейзаж. Це очевидно в роботах *А. Альбасете* («В саду: альтанка і джерело» – 1980 р.), *М. Вальдеса* («Інфант Фердинанд» – 1987 р.) «Матісс як привід» – 1987 р. [500, с. 454].

Відомими стали твори живописця, скульптора та фотографа *Діса Берліна* (М. Каррера Бласкес) (нар. 1959 р.). Наприкінці 70-х років в його творах прослідковувались різні прояви авангарду. Початок 80-х років деякі критики назвали «блакитним» періодом в його творчості через присутність цього кольору у всіх полотнах. Своєю приголомшливою уявою він руйнував елементи реальності, таким чином, що міські пейзажі, море і гори, аеропорти, залізничні станції, набували дивних тлумачень таких, як самотність, загадковість, а також відчуття пригоди перед невідомим, подорожі, початку шляху без кінця. У 1989 р. починається серія під назвою «Heaven», який знаменує собою радикальний розрив з попереднім періодом. Автор зосередився на житлових інтер'єрах з відповідними унікальними меблями і непрямую присутністю людини, звідси й перевага самотності з сильним акцентом на унікальну атмосферу. Геометричні фігури, використання кривої іноді служать для того, щоб збагатити твір з елементами настільки ж

привабливими, як олень, жіноча постать, сповнена чуттєвості тощо. У 90-ті роки Д. Берлін створив серію робіт «Створення». Як фотограф дебютував у 1992 р., а як скульптор – у 1994 р.

Показовою є творчість двох художників: представника мадридської школи Хосе Марії Сисильї (нар. 1954 р.) і майстра каталонської школи, Мігеля Барсело (нар. 1957 р.), який творить як у живописі, так і в скульптурі.

Мігель Барсело обдарований майстер, роботи якого включають в себе всі напрямки, починаючи з живопису і скульптури і закінчуючи керамікою і дизайном. Барсело все своє життя присвятив художньому мистецтву. Міжнародне визнання прийшло дуже рано, тому що в 1981 р. він був обраний для представлення Іспанії в біенале, що проходило у Сан-Паулу, і в наступному році – на виставці Documenta Kassel. Серед його робіт можна відзначити «Інжир і вода» (1986 р.), «Два полюси» (1987 р.), «Фрукти і колаж» (1990 р.), «Томати» (1994 р.) У 1986 р. був нагороджений Національною мистецькою премією у 2,5 млн. песет [773]. На початку 90-х років іспанською та французькою поліцією було вилучено близько 35 картин-підробок. Сам автор зізнався, що ніколи не писав цих творів, але вони були підписані його ім'ям [872].

Х. Марія Сисилья в 80-ті роки працював в різних манерах. З 1980 по 1985 рр. він жив у Парижі, де створив серію робіт, присвячених площі Бастилії. Це цілком традиційні полотна, що передають образ однієї з центральних площ французької столиці в різний час доби. Після поїздки в 1985 р. в Нью-Йорк художник різко змінює манеру письма. Його знаменита картина «Чорна квітка» (1986 р.) із серії «Квіти» являє собою дев'ять різнокольорових квадратів, подекуди розділених іншим кольором навпіл. Прямокутні геометричні форми, настільки дисонують з формами квітки, що несуть у собі елемент того парадоксу, які характерні для постмодернізму [533, с. 133].

Жестикуляційно абстрактний живопис на початку своєї кар'єри представляв *Антоніо Саура* (1930–1998 рр.). У 60-ті його стиль змінився в

бік абстрактного реалізму, який визнавав предметне в мистецтві. Видатними прикладами його творчості є так звані «Картини-розп'яття» – похмурі чорно-білі картини, що зображують судилища і тортури. Теми картин Саури – самотність і трагічність людського існування, неможливість подолання внутрішньої ізоляції. У 1982 р. був нагороджений «Золотою медаллю мистецтв» Іспанії. Є автором ілюстрацій до одного з видань «Дон Кіхота» (1987 р.).

В основі концептуалізму в образотворчому мистецтві, незважаючи на візуальну беззмістовність, лежить «повідомлення», «сенс». В значній мірі від концептуалізму йдуть роботи Ф. Гарсії Севільї, Р. Лопеса Куенки і Хорхе Барбі, але вони набагато образніші і яскравіші від «класичного» концептуалізму 60-х років. Цей напрямок отримав розвиток, головним чином, в Мадриді і Барселоні [500, с. 453].

Більшу частину життя пропрацював у театрі *Антоні Клаві* (1913–2005 рр.), виступав як книжковий ілюстратор. Ним виконана книга «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле, «Кармен» Проспера Меріме, «Пікова дама» Олександра Пушкіна. Остання являє собою 10 чорно-білих літографій, де фігури на малюнках носять дещо декоративний характер і чимось нагадують зображення на старих гральних картах. У 1984 р. був нагороджений «Золотою медаллю» Женералітетом Каталонії.

Провідними представниками неофігуративного напрямку в Іспанії 1970-х –1980-х були Гільермо Перес Вільяльта (у творчості помітний вплив візантійського мистецтва та японської гравюри), Маноло Кехидо (працює в манері, близькій до поп-арту), Чема Кобо (працює в змішаній техніці і найрізноманітніших стилях), Луїс Гордільо, Хуан Антоніо Агірре, Карлос Альколеа та ін.

Міністерством культури Іспанії в 1980 р. була встановлена Національна премія в сфері образотворчого мистецтва. Надається щорічно з метою визнання гідної роботи сучасних митців і сприяє збагаченню культурної спадщини Іспанії. Незважаючи на те, що нагородження премією було в

компетенції адміністративної установи, передбачалося, що вибір лауреатів конкурсу є точним відображенням оцінок і почуттів суспільства.

В досліджуваний період були нагороджені: 1982 р. – Едуардо Арройо (художник), Хосе Гіноварт (художник і гравер), Кармен Лаффон (художниця і скульптор), Рафаель Каногар (художник); 1983 р. – Альфонсо Фрайле (художник), Лусіо Муньйос (художник), Маноло Вальдес (художник, гравер і скульптор), Даріо Вільальба (художник і фотограф); 1984 р. – Хуан Геневес (художник), Хосе Кабальєро (художник), М. Ернандес Момпо (художник і скульптор); 1985 р. – Хуан Бархола (художник), Г. Перес Вільальта (художник і скульптор); 1986р. – Мігель Наварро (художник, скульптор і гравер), Мігель Барсело (художник); 1989 р. – Х. Марія Сісілія (художник); 1990 р. – Х. Наварро Бальдевег (архітектор, художник у скульптор); 1992 р. – Карлос Алколеа (художник); 1993 р. – Соледад Севілья (художника); 1995 р. – Х.М. Брото Гімено (художник); 1996 р. – М. Анхель Кампано (художник) [773; 811; 848; 849; 904].

5.3. Особливості розвитку театрального мистецтва

Культурний розвиток будь-якої країни нерозривно пов'язаний з розвитком її театрального мистецтва, основними цілями якого є формування свідомості та національної культури громадян, а також виховання підростаючого покоління. Театр як соціальне та художнє явище допомагає людині зорієнтуватися в навколишньому світі, гармонізувати зв'язки, відносини, цінності та ідеали. Тому театр є одночасно частиною цього соціуму і засобом впливу на нього. Розвиток театру відбувається в єдності з усією культурою країни з властивою йому специфікою, притаманною будь-якому іншому самостійного виду мистецтва.

Іспанський театр ХХ століття відобразив найточніше характер духовного життя суспільства, що було зумовлено найбільшою, порівняно з іншими видами мистецтва, доступністю для більшості публіки.

Встановленню демократії в 1975 р. передувала епоха невизначеності і страх диктатури. В 1975 р. починається епоха ейфорії. Проте зміни в усіх сферах життєдіяльності суспільства в кінці 70-х років не привели до суттєвих трансформацій іспанської сцени. Можливо з таких причин: відсутність інфраструктури та зобов'язань з боку держави, глобальна економічна криза.

Якщо кіномистецтво поступово перетворювалось на потужну кіноіндустрію, то розвиток іспанського театру був значно уповільнений, хоча певні позитивні зрушення відбувались.

Так, в 1978 р. урядом Союзу Демократичного Центру був створений субсидований державою *Національний драматичний центр* (Centro Dramático Nacional), чиїм першим керівником став Адольфо Марсильяч. Центру були віддані два приміщення – театру ім. Марії Герреро і театру «Бельяс Артес». Центр відкрився 21 листопада 1978 р. виставою «Достославне весілля Обірванця і Танцівниці» Хосе Марії Родрігеса Мендеса. У травні 1979 р. Адольфо Марсильяч пішов у відставку, і Центр очолили видатна актриса Нурія Есперт і режисери Хосе Луїс Гомес і Рамон Тамайо.

Також у 1978 р. був заснований *Національний центр музичної документації* (Centro de Documentación de Música). Основні його функції полягали у зборі, систематизації та розповсюдженні інформації, що стосувались подій в музичному мистецтві Іспанії; зосереджувались, в основному, на створенні бази даних, які постійно оновлювалися, та наданні прямої допомоги користувачам (консультації, допомога в бібліографічному пошуку тощо). В 1996 р. був додатково створений хореографічний відділ, тому центр став називатися *Національний центр музичної та хореографічної документації* [960].

Важливим кроком для підтримки та розвитку театрального мистецтва стало створення у 1985 р. *Національного інституту сценічних мистецтв і музики* (Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música) при Міністерстві культури Іспанії. Його завдання полягали в розробці та розвитку

програм, пов'язаних з театром, хореографією, музикою та цирком [294]. Одразу ж в підпорядкування Інституту перейшли Національний драматичний центр та Національний центр музичної документації.

До складу Інституту також увійшов *Національний музей театру (Museo Nacional del Teatro)*, створений у 1919 р. як музей-архів, що містить 500 тис. експонатів. Між іншим, 8 тис. документів, 5 тис. афіш авторів-модерністів, 150 тис. фотографій, 400 ляльок всіх часів, 700 суконь тощо. Колекція музею вважається найбільш важливою в Іспанії та Європі [881].

Одним з мистецьких центрів Інституту став *Національний балет Іспанії (Ballet Nacional de España)*, створений в 1978 р. з метою відродження найвідоміших творів іспанських авторів. Так виник репертуар, що складався з: «Десять баскських мелодій», «Фанданго» (хореограф Маріемма); «Фантазія Галаїка» (хореограф Антоніо Руїс Солер); «Концерт Аранхуес», (Пілар Лопес); «Весілля крові» (Антоніо Гадес), «Танець і Троніо» (Маріемма), «Танець IX» (Вікторія Еухенія). Серед нагород, отриманих балетом в досліджуваний період, виділяються: приз Критики Японії (1991 р.), приз Критики за кращий іноземний спектакль в Театрі витончених мистецтв (Teatro Bellas Artes) Мехіко (1994 р.) [945].

У підпорядкування Інституту перейшла і *Національна компанія танцю (Compañía Nacional de Danza)*, заснована у 1979 р. як Національний класичний балет Іспанії. Цікаво, що художнім керівником з 1987 по 1990 рр. була відома російська балерина М. Плісецька.

З метою розвитку, підтримки та поширення класичного іспанського театру в 1986 р. Адольфо Марсильячем була заснована *Національна компанія класичного театру (Compañía Nacional de Teatro Clásico)* в рамках Національного інституту сценічних мистецтв і музики. А. Марсильяч керував нею з січня 1986 р. по липень 1989 р., та з січня 1992 р. по січень 1997 р. Основні завдання компанії полягали в: введенні в репертуар найбільш відомих творів; відновленні менш відомих творів класичного іспанського театру; співпраці з державними і приватними установами і компаніями як

вітчизняними, так і зарубіжними в розробці спільних проєктів; забезпеченні спеціальної підготовки для постановки класики; сприянні дидактичним ініціативам, які полегшують розуміння художнього програмування [214].

В 1988 р. при Інституті був створений *Технологічний центр спектаклів (Centro de Tecnología del Espectáculo)* для розробки сценічних технологій. Був покликаний забезпечити підготовку спеціалістів і технічного оновлення сценічного мистецтва за допомогою досліджень та нових розробок [965].

На початку 80-х років постала необхідність переглянути театральну політику, розширити її, зробити більш конкретно у вирішенні галузевих проблем. Тому у березні 1983 р. при Міністерстві культури була створена Театральна рада, колегіальний консультативний орган. Її функції були визначені такі:

1. Проводити необхідні дослідження для вирішення проблем загального характеру, що виникають в театральній сфері.
2. Пропонувати заходи та плани дій, що сприятимуть оптимальному розвитку театральної політики.
3. Робити висновки про надання і застосування субсидій за театральні проєкти, подані на розгляд Міністерству культури.
4. Розробляти пропозиції щодо розробки нормативних актів в театральній сфері.
5. Розробляти пропозиції щодо конкурсів та нагород [205].

Діяльність влади в театральній сфері була також спрямована на децентралізацію управління театрами з метою покращення функціонування цих культурних установ, особливо в ті сезони, коли попит зменшувався. Для реалізації цих цілей Міністерство культури сформувало нові положення, які регулювали надання субсидій для гастролей приватних компаній, оснований на принципі невтручання у зміст і жанр творів, що сприяло більш широкому забезпеченню рівних можливостей в області доступу громадськості до отримання культурної продукції. Гастролі могли здійснюватися з одним або кількома творами, з тривалістю не менше сорока днів у п'яти місцях.

Субсидовані гастрольні тури повинні були тривати з 1 січня по 3 липня і з 1 жовтня по 31 грудня [203].

Також було прийнято рішення надавати фінансову допомогу для монтажу театральних вистав від 500 тис. до 3 млн. песет в залежності від характеру проекту (стаття 2). Через два роки був ухвалений закон, яким було встановлено основні норми для надання субсидій щодо підтримки та розвитку театру. Однією з вимог була презентація в програмній річній пропозиції принаймні одного твору сучасного іспанського автора не менше 45 днів (стаття 2.1) [204; 212].

Політика децентралізації мала позитивні наслідки для розвитку театральної діяльності, хоча Мадрид і Барселона, як і раніше, залишалися містами з найбільшою театральною пропозицією.

У цьому контексті було вжито низку заходів, спрямованих на стимулювання театральної творчості в провінціях. Ця політика була підтримана як в автономних громадах, так і в муніципалітетах і ґрунтувалася на таких засадах:

- формування театральних центрів в автономних співтовариствах;
- реставрація старовинних театрів;
- сприяння театральним фестивалям по всій країні.

У той час як попереднє покоління театральних діячів було поколінням самоучок, починаючи з вісімдесятих років, театральна освіта починає поліпшувати якість і збільшувати свою пропозицію [1022, с. 20].

В першу чергу це стосується *Королівської вищої школи драматичного мистецтва* (RESAD). Ця державна установа театральної освіти, що знаходиться в Мадриді, була відкрита в 1831 р. і з 80-х років перетворилась в одну з найбільш важливих шкіл драматичного мистецтва в Іспанії. В жовтні 1990 р. був ухвалений закон «Про організацію системи освіти», де зазначалося, що дослідження драматичного мистецтва стають дослідженнями університетського рівня, спочатку еквівалентних бакалаврату (статті 43–45)[167; 1023]. Королівські укази 26 червня і 1 серпня 1992 р. встановили

нові стандарти та навчальні плани театральної освіти в режисурі, драматургії, сценографії та акторській майстерності [336].

З 70-х років зарекомендувала себе як перша незалежна вища художня школа Іспанії *Університетська сценічна школа мистецтв* при університеті короля Хуана Карлоса в Мадриді, що мала акредитовану міцну структуру навчання та активну діяльність художнього виробництва. Була піонером у наданні державних університетських ступенів бакалавра сценічного мистецтва та музики, наданих університетом короля Хуана Карлоса [984].

Активно запрацював *Інститут театру*, створений в 1913 р. в Барселоні. Ця державна установа забезпечувала вивчення сценічного мистецтва [999].

У 1980 р. була створена *Вища школа драматичного мистецтва Валенсії*, яка залишається єдиним центром, що надає вищу освіту в театральній сфері у Валенсійському співтоваристві. Її мета – надавати освіту технічної і художньої творчості майбутнім театральним фахівцям [982].

У 1948 р. була створена *Вища школа драматичного мистецтва Севільї* як Вища музична консерваторія, яка у 1983 р. перейшла у підпорядкування Хунти Андалусії. У 1988 р. від консерваторії відокремлюється Вища школа драматичного мистецтва і танцю. А згодом, після ухвалення в жовтні 1990 р. закону «Про організацію системи освіти», хореографія і драматичне мистецтво були розділені. Так, з 1994 р. існує Вища школа драматичного мистецтва [983].

У Тенерифі у 1975 р. була заснована *Школа акторів Канарських островів*. У 1987 р. вона припинила свою викладацьку діяльність, яка була відновлена у 1989 р. У 1993 р. школа відкрила нову штаб-квартиру на острові Гран-Канарія.

Міністерство культури Астурії у 1985 р. створило *Інститут театру і театрального мистецтва* в м. Хіхон для забезпечення театальною освітою мешканців співтовариства [980].

Згідно з даними «Статистичного щорічника» кількість навчальних центрів в музичній сфері, драматичного мистецтва та хореографії зросла з 43 у 1974–1975 навчальному році до 186 у 1985–1986; кількість зарахованих учнів – з 104 284 до 229 120 відповідно; число викладачів теж значно збільшилося – з 1249 до 3933 [5, с. 107].

Також соціалістичний уряд Іспанії продовжив діяльність, спрямовану на реставрацію старих театрів по всій країні. В роки правління ІСРП було, зокрема, відновлено діяльність таких театрів: в *Андалусії*: театр «Аполлон» (м. Альмерія), театр Кальдерона, театр «Флорида» (м. Альхесірас), Великий театр (м. Уельва), Великий театр Фалья (м. Кадіс), театр Лопе де Вега (м. Севілья), театр Маестранса (м. Севілья), театр Вісенте Еспінель (м. Турі); в *Арагоні*: Театр Ринку (м. Сарагоса); в *Астурії*: Кампоамор Театр (м. Ов'єдо); в *Кантабрії*: театр Прінсіпаль (м. Рейноса); в *Кастилії-Ла-Манча*: театр Лопе де Вега (м. Оканья), театр Вікторія Талавери да ла Рейна (м. Толедо); в *Кастилії і Леоні*: театр Кальдерона (м. Вальядолід), театр Хуан Браво (м. Сеговія); в *Каталонії*: театр Фортуна (м. Реус), Метрополь (м. Таррагона), театр Сірвіанум (м. Торельйо); в *Мадриді*: театр Лара, Королівський театр, театр Павон; в *Мурсії*: театр Ромеа Мурсія (м. Мурсія); в *Країні Басків*: театр Аррьяга (м. Більбао); в *Валенсії*: театр Чапі (м. Віллена); в *Галісії*: театр Гарсія Барбон (м. Віго) та інші.

Робити перелік театральних сцен, не зупинившись на жодній з них, не можливо. Так, святинею мадридської опери є *Королівський театр*, заснований в 1850 р. Його історія пов'язана з постійними пертурбаціями, спричиненими політичними змінами, складнощами з будівництвом будівлі і постійними реставраціями. Протягом півторастолітнього існування він був і сценою для театральних постановок, і залом засідання Кортесів, і бальним залом. Після повторного відкриття в 1997 р. Королівський театр знову грає саме ту роль, яка в свій час була призначена йому королевою Ізабеллою II – роль оперного театру, гідного столиці. Найбільш представленими операми театру були: «Лоенгрін» (Вагнер); «Ріголетто», «Аїда», «Трубадур»,

«Травіата» (Верді); «Севільський цирульник» (Россіні); «Африканка», «Гугеноти» (Мейєрбер); «Фаворит», «Лючія ді Ламмермур», «Лукреція Борджіа» (Доніцетті); «Фауст» (Гуно).

Найстарішим театром Мадрида є Театр Еспаньол (відкритий у 1582 р. під назвою «Театр Принца» проіснував до 1849 р.). Протягом всієї епохи Ф. Франко театр залежав від Міністерства інформації та туризму. У 1975 р. пережив велику пожежу, а після реставрації, у 1981 р., через сорок років, Театр Еспаньол повернувся до свого колишнього власника, муніципалітету Мадрида. Найбільш відомими творами, які були інсценовані Театром Еспаньол в досліджуваний період були: «Річард III» Шекспіра (1983 р.); «Казки Віденського лісу» Е. фон Хорварта (1984 р.); «Фуенте овехуна» Лопе де Веги (1984 р.); «Будинок Бернарда Альби» Гарсія Лорки (1984 р.); «Мудрі жінки» Мольєра (1984 р.); «Покарання без помсти» Лопе де Веги (1985 р.); «Концерт в Сан-Овідо» А. Буєро Вальєхо (1986 р.); «Сон в літню ніч» Шекспіра (1986 р.); «Сила звички» Т. Бернарда (1987 р.); «Людина призначення» Б. Шоу (1989 р.); «Дон Хуан Теноріо» Х. Сорілья (1989 р.); «Зухвалий іспанець» Лопе де Веги (1991 р.); «У ніч на суботу» Х. Бенавенте (1991 р.); «Юдіт і тиран» П. Салінаса (1992 р.); «Фортуната і Хасінта» Б. Перес Гальдоса (1994 р.); «Карло Монте в Монте-Карло» Е. Х. Понсела (1996 р.).

Окрім реставрації старовинних театрів, будувались і нові. Так, наприклад, у 1985 р. у Мадриді була відкрита *Зала Четверта стіна (Sala Cuarta Pared)* – це культурний проект для театрального виробництва, навчання і досліджень. У Севільї до відкриття Всесвітньої виставки ЕКСПО–92 був відкритий *Центральний театр Севільї*. З 1991 по 1996 р. був побудований *Національний театр Каталонії (El Teatre Nacional de Catalunya)*.

Важливу роль у розвитку театрального мистецтва відігравали фестивалі. Восени 1978 р. було засновано щорічні «Дні класичного театру» у місті Альмагро (Кастилія-Ла Манча) з метою вивчення класичного

іспанського театру, розробки заходів для його розвитку. А в 1984 р. на їх базі був створений *«Міжнародний фестиваль класичного театру Альмагро»* [198; 208]. Іспанські та зарубіжні театральні колективи отримали можливість представляти свої роботи не тільки в міських театральних залах, але й на вуличних підмостках. *«Міжнародний фестиваль класичного театру Альмагро»* запропонував різноманітну програму театральних постановок – від комедії до трагедії, від духовного до світського мистецтва, для дорослих і дітей. Крім того, програма фестивалю пропонує кінопокази, концерти та обговорення за круглим столом.

За підтримки Міністерства культури у 1985 р. був заснований *Фестиваль ібероамериканського театру у Кадисі*.

Найбільшим фестивалем у Барселоні є *фестиваль «Ель Грек»* (Festival Grec de Barcelona), і є одним із значних культурних подій Іспанії. Це традиційне свято мистецтва – знаменитий літній фестиваль театру, музики і танцю. Він проходить щорічно влітку та триває місяць або трохи більше. Історія фестивалю бере свій початок в 1970-ті роки, коли невелика група акторів, художників і письменників вирішила провести кілька театральних вистав у *«Грецькому театрі»* (Grec Theater), розташованому на мальовничій горі Монтжуїк в околицях Барселони і сконструйованому в стилі давньогрецьких амфітеатрів. Вперше *«Ель Грек»* пройшов тут у 1976 р., і його програму склали в основному драматичні твори. Спочатку основною метою фестивалю організатори ставили залучення в Барселону нових, сучасних форм театру і мистецтва. І з кожним роком він розростався – розширювалася програма фестивалю, збільшувалася кількість концертних майданчиків і число артистів, причому як місцевих, так і іноземних.

Відомий міжнародний фестиваль класичного театру проводиться також у Меріді (Естремадура) з 1933 р. У 1984 р. була створена Опікунська рада для підготовки, організації та управління фестивалем [209]. Знаменитим спектаклем фестивалю стала *«Медея»*. Вистава відома на весь світ, а його перша прем'єра відбулась в 1984 р.

Захоплюючим видовищем стало «*Бієнале Фламенко*», що проводиться у Севільї у різних театрах міста. У цьому міжнародному фестивалі беруть участь танцюристи, вокалісти і гітаристи з новими роботами. Фестиваль був вперше проведений в 1980 р. з Хосе Луїс Ортіс Нуево в якості режисера. Проводиться раз на два роки у вересні і триває місяць.

З 1984 р. проводиться міжнародний театральний фестиваль у місті Рібадавіа (Галісія).

З 1987 р. в липні і серпні в Замку Пералада проводиться *фестиваль Кастель де Пералада* в містечку з однойменною назвою (Каталонія). Фестиваль приділяє свою увагу концертам симфонічної музики, опері, театральним виставам, танцю, джазу, концерти поп-музики, камерним концертам.

Прихід до влади соціалістів спричинив суттєву допомогу в організації та проведенні зазначених фестивалів.

Важливими чинниками розвитку театального мистецтва були – підтримка, відродження та впровадження премій та нагород.

Основною іспанською премією в театральній сфері була і є *Національна театральна премія*, заснована в п'ятдесятих роках, і відновлена у 1978 р. Міністерством культури. Присуджується щорічно Національним інститутом сценічних мистецтв і музики. Призначена для визнання театральної діяльності різного характеру та нового внеску в область театру [199]. У 1984 р. були внесені зміни до щорічної театральної премії. Відтак нею нагороджували без попереднього конкурсу фізичних або юридичних осіб, або театральні колективи, які відзначилися в будь-якій сфері театральної діяльності. У виняткових випадках, ці нагороди можуть бути надані особам, які не мають іспанського громадянства, якщо вони зробили вагомий внесок в розвиток іспанського театру. Кожен переможець отримував 1 млн. песет за рахунок бюджетних асигнувань [210]. В досліджуваний період премією були нагороджені: Хосе Карлос Плаза (1982 р.); у 1983 р. премія не надавалась; Льюїс Паскуаль і Анна Лізаран (1984 р.); Нурія Есперт

Ромеро і Фернандо Фернан Гомес (1985 р.); Хосе Луїс Алонсо де Сантос і Альфонсо Састре (1986 р.); Мігель Наррос і Анна Марсоа (1987 р.); Хосе Луїс Гомес і Херардо Вера (1988 р.); Х. Марія Флотатс і Еміліо Бургос (1989 р.); Хосе Еструч і Х. Санчіс Сіністerra (1990 р.); Льюїс Паскуаль і Х. Педро Карріон Теран (1991 р.); Берта Ріаза і Мануель де Блас (1992 р.); каталонська театральна група «Fura dels Baus» і UR TEATRO ANTZERKIA, S.L. (1993 р.); Гільермо Херас і каталонська театральна група «Елс Хогларс» (1994 р.); Театр «La Abadía» (1995 р.); Ампаро Ревельєс (1996 р.) [772; 892; 906; 918–921; 923].

У 1981 р. була відновлена Театральна премія для молодих письменників «Кальдерон де ла Барка» (не вручалась з 1964 р.), якою щорічно нагороджує Міністерство культури за участю Національного інституту сценічних мистецтв і музики. Метою нагороди в 500 000 песет було стимулювання та поширення робіт молодих драматургів. В 1991 р. були внесені зміни: розмір нагороди був збільшений з 500 тис. до 1,5 млн. песет, які надавались для постановки твору [201; 228].

До 1995 р. Міністерство культури щорічно нагороджувало золотими та срібними медалями за заслуги в образотворчому мистецтві в драматичній, музичній, хореографічній сферах тощо. Срібними медалями нагороджували до 1995 р., а з 1996 р. нагороджуються лише золотими.

5.4. Становлення нового кіно

Кінематограф відносно новий вид мистецтва. Його історія в порівнянні з тисячолітньою історією музики, живопису, театру дуже коротка. Але це не заважає кіно залишатися вже протягом кількох десятиліть років наймасовішим видом мистецтва. Вплив кінематографа на культуру і мистецтво беззаперечний, висловлюються навіть припущення про значимість впливу кінематографа на політику і економіку. У багатьох країнах кіноіндустрія є важливою галуззю економіки.

Ліквідація франкістського режиму, скасування кіноцензури в листопаді

1977 р. позитивно вплинуло на розвиток іспанського кінематографу [252].

Основні завдання політики демократичних урядів Іспанії у галузі кінематографії полягали в:

- переході до державного фінансування виробництва національних фільмів-замовлень – великих кінопроектів;
- підвищенні конкурентоспроможності національних фільмів, орієнтованих на масову аудиторію глядачів і широкий прокат;
- розширенні кінематографічної різноманітності на внутрішньому ринку;
- забезпеченні доступності вітчизняних фільмів для населення, розвитку інфраструктури;
- підвищенні конкурентоспроможності Іспанії в міжнародному кінопроцесі, сприянні просуванню національних фільмів на зарубіжні ринки як культурного феномену та комерційного продукту;
- створенні сприятливих умов для розвитку ринкових відносин у сфері виробництва та прокату вітчизняної кінопродукції;
- розвитку системи професійної освіти для забезпечення вітчизняної кінематографії необхідним кадровим складом;
- забезпеченні схоронності фонду національних фільмів, включаючи створення необхідних умов зберігання, розроблення технологій і обладнання технічного контролю.

Закінченням «перехідного періоду» в кіно вважають 1983 р., коли вийшов так званий «закон Міро» (пов'язаний з ім'ям Пілар Міро, яка очолила Головну дирекцію кінематографії) – державний закон про підтримку національного кіно. Ця законодавча ініціатива уряду соціалістів стала дуже продуктивною моделлю відносин між владою і кінематографом. Закон встановив субсидії в розмірі до 50 % вартості кіновиробництва, квоти прокату (один вітчизняний фільм на кожні три іноземних), а головне – приділив особливу увагу підтримці молодих кінематографістів [277; 741, с. 40].

Особливо важливим стало те, що функціонери, які змінили П. Міро на посаді генерального директора, надалі продовжили тісну взаємодію з творцями національного кіно. Результат виявився сприятливим: постійна державна підтримка, причому, в першу чергу, саме авторського кіно, дух демократії пронизував всі сфери суспільного, політичного і культурного життя країни. Це забезпечило небачений раніше приплив нових сил в кіно: тільки за 1984–1989 рр. в країні дебютували 62 режисера [487, с. 430].

У лютому 1982 р. була створена *Комісія по кваліфікації фільмів* [44]. Основні засади її функціонування визначив закон, ухвалений в квітні 1983 р. [270]. Комісія являла собою колегіальний, дорадчий орган, покликаний інформувати про кваліфікацію та оцінку фільмів, передбачених для публічного показу на території Іспанії. До Комісії входили голова комісії (директор з кінематографії); віце-президенти (заступник генерального директора кіностудій і заступник генерального директора по заохоченню кінематографії); 20 членів комісії, які мали значні зв'язки з соціальними групами, зацікавленими в державній кінематографії (вони призначалися міністром культури за пропозицією генерального директора з кінематографії). У жовтні 1986 р. Комісія була реорганізована: кількість членів комісії збільшилася до 30 осіб [307].

В квітні 1985 р. був створений *Інститут кіно та аудіовізуальних мистецтв* в якості самостійного органу державного управління, якому було доручено керівні функції держави в області кінематографії. Він взяв на себе компетенції, які досі здійснювало Загальне керівництво кінематографії при Міністерстві культури [294]. Основними завданнями Інституту були визначені такі: розвиток інфраструктури та технічного обладнання кінопромисловості; рейтингування кінематографічних фільмів та аудіовізуальних матеріалів; адміністрування Фонду протекції кінематографії; управління фільмотекою Іспанії.

В січні 1986 р. була створена *Іспанська академія мистецтв і кінематографії* як приватна інституція. У відповідності з її статутом – це

асоціація некомерційного характеру, а об'єднання фахівців, що сприяють створенню фільмів. Була визначена юридичною особою, що керується принципами демократії, плюралізму та прозорості в діяльності [640, с. 620].

Основним напрямком Академії було сприяння розповсюдженню національного кіно, захист кінопрофесії та аналіз ситуації в галузі іспанського кінематографа. Серед цілей, що переслідує організація, були визначені такі:

1. Сприяння розвитку мистецтва і науки, прямо або побічно пов'язаних з кіно.
2. Надання наукової, художньої і технічної допомоги членам Академії.
3. Проведення досліджень і робіт з питань, пов'язаних з кінематографією та суміжними мистецтвами.
4. Редагування та поширення наукових, художніх і технічних досліджень, які на свій розсуд визначить Рада директорів.
5. Сприяння розвитку наукових досліджень у галузі кінематографії.
6. Встановлення наукових, мистецьких та культурних контактів з подібними органами іноземних держав.
7. Забезпечення розробки та вдосконалення різних спеціальностей, пов'язаних з кіно, сприяння обміну досвідом серед своїх членів, координація різних аспектів діяльності.
8. Надання щорічних нагород за кращі роботи за темами науково-дослідних робіт, стипендій для розширення досліджень, пов'язаних з кіно, в Іспанії чи за кордоном.
9. Будь-яка інша діяльність, спрямована на підвищення художнього, технічного або наукового рівня своїх членів.

До складу Академії увійшли штатні члени, позаштатні, почесні члени та асоційовані. Вищим органом Академії були визнані Загальні збори, які призначають членів комісій за фахом і президента. Правління складається з голови, двох заступників голови (або трьох, якщо президент приймає таке

рішення), секретаря та двох членів комісії від кожної з спеціальностей: виробництво, сценарист, управління, усний переклад, фотографія, художній напрям, костюми, макіяж і зачіска, музика, монтаж, спецефекти, анімація, звук і управління виробництвом. Комісії за фахом складаються з шести членів, половина з яких оновлюється кожні три роки. В досліджуваний період Академію очолювали: Хосе Марія Гонсалес Сінде (1986–1988 рр.); Фернандо Труеба (1988); Антоніо Хіменес-Ріко (в 1988–1992 рр.); Фернандо Рей (1992–1994 рр.); Херардо Ерреро (1994 р.); Хосе Луїс Борау (1994–1998 рр.).

У 1986 р. Іспанія вступила у ЄЕС. У зв'язку з цим в червні 1986 р. був ухвалений королівський декрет про адаптацію іспанського законодавства в сфері кінематографії до стандартів Співтовариства [351].

В серпні 1989 р. був ухвалений королівський указ «Про підтримку кінематографії» [319]. В першу чергу були передбачені субсидії для повнометражних та короткометражних фільмів. Так, виробники повнометражних фільмів мали право отримувати субсидії в сумі, еквівалентної 15 % касових доходів, одержані протягом перших двох років прокату в Іспанії. Крім того, виробники повнометражних фільмів, які не отримали жодної допомоги за проектами Інституту кіно та аудіовізуальних мистецтв або інших органів державної влади, могли отримати, крім зазначених 15 %, додатковий грант в розмірі 25 % касового доходу. Сума допомоги для короткометражних фільмів не могла перевищувати 50 % витрачених на фільм коштів [319, с. 34029].

У грудні 1991 р. виробники повнометражних фільмів, які не отримали допомоги від державних органів, змогли скористатись додатковою субсидією, що становила 33 % інвестицій виробника, за умови, що фільм отримає протягом перших двох років прокату в Іспанії загальний касовий дохід на суму понад 50 млн. песет [329].

На початку 90-х років Іспанію сколихнула світова економічна криза, яка, зрозуміло, торкнулася і кінематографа. Тому, в грудні 1993 р. був

ухвалений королівський декрет-закон «Про термінові заходи в кінематографії» [339]. Постала необхідність врівноважити кінематографічні твори країн-членів Європейського Союзу та Іспанії, підвищити рівень дотримання учасниками квот кінопрокату, адаптувати квоти до вимог ринку, встановлюючи для цього заходи терміном дії до п'ять років з моменту публікації закону. В червні 1994 р. цей закон був замінений новим «Про протекцію та розвиток кінематографа» [118]. Він мав на меті оновлення основних інструментів для протекції і розвитку кінематографії, лібералізацію дубляжу іноземних фільмів тощо.

Оскільки кіномистецтво стало частиною масової культури, то постала необхідність вивчення історії його виникнення та розвитку. В грудні 1988 р. в Більбао була офіційно зареєстрована *Іспанська асоціація істориків кіно* (А.Е.Н.С.), після попередніх засідань, що відбулися у Карбалліно (серпень 1987 р.) і Хіхоні (липень 1988 р.). Асоціація з'явилася з метою об'єднати розрізнені аналітичні течії з історії кіно.

Важливим стимулом для митців є визнання результатів їх творчості. У січні 1987 р. було відрегульовано процедуру нагородження *Національною премією в галузі кінематографії*, заснованої у січні 1980 р. [200; 219]. Цією премією нагороджуються одна або дві фізичні або юридичні особи, що мають іспанське громадянство, зробили значний внесок в розвиток кінопромисловості. Національна премія в галузі кінематографії становила 1 млн. песет за рахунок бюджетних асигнувань. Цей приз присуджувався без попереднього конкурсу, за пропозицією комісії, яка складалася з зовнішніх компетентних експертів (не більше десяти) в області кінематографії. Члени цієї комісії призначаються Міністерством культури.

В досліджуваний нами період Національною премією були нагороджені: 1982 р. Д. Рафаель Аскона – сценарист; 1984 р. Д. Франциско Рабаль – актор; 1983. Д. Пабло Гонсалес дель Амо – автомеханік; 1985 р. Д. Маріо Камус – режисер; 1986 р. Д. Енріке Молінеро – звукорежисер; 1987 р. Д. Луїс Кастро – технічний звук, спеціаліст зі звукових ефектів та

Д. Еліас Керехета Гарате – продюсер; 1988 р. Д. Кармен Гарсія Маура – актриса та Д. Вісенте Аранда Ескера – режисер; 1989 р. Фернандо Фернан Гомес – актор і режисер та Д. Хосе Луїс Алкаїне – постановник; 1990 р. Педро Альмодовар Кабальєро – режисер та Фернандо Рей – актор; 1991 р. Д. Рафаела Апарасіо – актриса та Д. Гонсало Суарес Морілла – режисер; 1992 р. Д. Марія-Луїза Понте Мансіні – актриса та Д. Хосе Луїс Гарсі – режисер; 1993 р. Д. Хосе Луїс Гарнер – критик (помертньо) та Д. Віктор Ересе – режисер; 1994 р. Д. Хосе Марія Форке – режисер та Д. Хуан Маріне – режисер; 1995 р. Д. Кармело Гомес Селада – актор.

У 1987 р. Іспанською академією мистецтв і кінематографії була заснована премія «Гойя» (Goya), як конкурент Оскару, але для іспанського кіно, яка визначала переможців у 15 номінаціях. Названа на честь іспанського художника Франсіско Гойї. Нагорода являє собою бронзовий бюст Ф. Гойя. Найкращими і найбільш номінованими фільмами в досліджуваній період були: «Ай, Кармела!» – 13 нагород (1990 р.); «Бель-Епок» – 9 нагород (1992 р.); «Здивований король» – 8 нагород (1991 р.), «Лічені дні» – 8 нагород (1994 р.); «Ніхто не буде говорити про нас, коли ми померемо» – (1995 р.); «Дисертація» – 7 нагород (1996 р.); «Собака на сні» – 7 нагород (1996 р.).

В 1991 р. Академія заснувала ще одну премію – «Золота медаль». Ця нагорода за рішенням Ради директорів Академії, є визнанням діяльності тих осіб, хто сприяв розвитку іспанського кіно в промисловому або художньому аспектах. «Золотою медаллю» нагороджують з 1991 року, хоча в 1986 р. відбулася перша церемонія для вшанування продюсера Вісенте Казанова.

В 1991 р. цю нагороду отримав Фернандо Рей за роль Дон Кіхота у фільмі Мануеля Гутьєрреса Арагона. У 1992 р. – режиссер Карлос Саура; в 1993 р. – актор Франсіско Рабаль; в 1994 р. – продюсер Альфредо Матас; в 1995 р. – актриса Ана Белен. У 1996 р., одночасно з проведенням першого століття іспанського кіно, правління погодилося на вручення 46 «Золотих медалей». Церемонія відбулася в Сарагосі в рамках святкування сторіччя.

У лютому 1986 р. був створений Союз акторів на знак протесту обмежити їх економічні права. З 1991 р. Союз акторів почав нагороджувати власною премією.

Одним з важливих завдань розвитку іспанського кінематографа був розвиток системи професійної освіти для забезпечення вітчизняної кінематографії необхідним кадровим складом. Іспанія стала однією з перших країн у Європі, де на державному рівні почали здійснюватись дослідження в галузі кінематографії в університетах. Цей процес здійснювався дуже повільно. Перспективи університетської кіноосвіти радикально змінились в останні десятиліття ХХ століття. Великий попит соціального вчення про кіно і телебачення, який відчувався протягом вісімдесятих років, створив систему університетської освіти в галузі кіномистецтва: відкриття відповідних факультетів в різних університетах держави (Автономний університет Мадрида, університети Помпеу Фабра і Рамона Луллія в Барселоні, Політехнічний університет Валенсії, в Севільї, Малазі, Саламанці), введення ступеня бакалавра аудіовізуальної комунікації короткий цикл (три роки) і довгостроковий (п'ять років) [1024, с. 17].

В 1988 р. в Мадриді була заснована *Школа візуальних мистецтв*, що призвело до збільшення кількості фахівців, підготовлених для включення в розвиток аудіовізуальної індустрії. Восени 1995 р. була створена *Школа кіно та аудіовізуалістики* Мадрида.

В 1994 р. була заснована *Вища школа кіно та аудіовізуалістики Каталонії* (Escola Superior de Cinema i Audiovisuals), яка сьогодні є одним з кращих закладів, що готує кадри для іспанського кіно. Її модель освіти отримала визнання кінопрофесії через численні премії «Гойя» та міжнародні нагороди, які отримали випускники школи.

Аналізувати становлення іспанського кінематографа без огляду результатів діяльності професіоналів цієї справи просто не можливо. Досягнення іспанського кінематографа після ліквідації франкістського режиму стали отримувати широке міжнародне визнання. Так, вже у 1977 р.

фільм «Кінець тижня» Бардема був нагороджений головним призом X Московського Міжнародного кінофестивалю; «Чорна зграя» Мануеля Гутьєрреса Арагона отримала «Срібного ведмедя» за кращу режисуру на фестивалі в Західному Берліні; на кінофестивалі в Каннах призом за кращу акторську роль був нагороджений Фернандо Рей, який зіграв у фільмі Карлоса Саури «Еліса, життя моє».

Скасування цензури у 1977 р. дозволило іспанцям побачити шедеври світового мистецтва такі, як: «Солодке життя» Фелліні, «Вірідіана» Бунюеля, а також твори молодих обдарованих режисерів, таких як Фернандо Коломо, Хосе Луїс Гарсія Санчем, Анхель Гутьєррес та інші.

Іспанський кінематограф став все частіше торкатися тем, які хвилювали передових представників національної культури. На екрані, як і на театральних підмостках, яскраво проявлялись глибокі традиції гротеску.

Після смерті Ф. Франко найпоширенішими стали заборонені раніше теми, так чи інакше пов'язані з національним минулим. Стосувались вони насамперед кровопролитної Громадянської війни 1936–1939 рр. та часів диктатури. Минуле, що болісно переслідувало іспанців, знайшло відображення в мистецтві: фільми «Демони в саду» (1982 р.) Гутьєрреса Арагона, «Ай, Кармела!» (1990 р.) Саури, «Довга зима» (1992 р.) Хайме Каміло («зимою» автор назвав роки правління Франко), «Найдовша ніч» (1991 р.) Хосе Луїса Гарсії Санчеса (про останні репресії 1975 р.) [488, с. 156].

З'явилась і серія фільмів, які з ностальгією оповідали про минуле. Адже похмурі роки, пережиті країною, для багатьох були і щасливими роками, пов'язаними з їх дитинством і юністю.

Одним з творців таких фільмів був Фернандо Труеба, який на початку своєї кар'єри працював кінокритиком газети «Ель Паїс», паралельно знімаючи короткометражні фільми. Серед зазначених фільмів можна відзначити стрічку «Рік вогнів» (1986 р.) – красива любовна історія, що відбулася в 1940 р., і фільм «Ера краси», який отримав премію «Оскар» за

кращий іноземний фільм 1994 р., витончена дотепна комедія, події якої розгортаються напередодні проголошення Другої республіки [488, с. 157].

Особливістю втілення теми минулого в іспанській кінематографії стало те, що в багатьох стрічках воно було лише фоном, декорацією до того, що відбувається в фільмах. Так, фільм «Мальбрук в похід зібрався» (1986 р.) режисера Фернандо Фернана Гомеса – це історія людини, що ховалася в роки війни і не здатна повірити, що Франко помер. Чудовий фільм Гутьєрреса Арагона «Середина неба» здобув великий успіх у іспанської публіки і отримав головний приз – «Золоту раковину» – на фестивалі в Сан-Себастьяні в 1986 р. – найбільш органічний твір режисера, що розкриває своєрідність його мистецтва. Це розповідь про життя простої дівчини, яка, втративши чоловіка, приїхала з маленькою донькою в Мадрид з провінції в 1950-ті роки. Дівчина з маленького селища в горах Іспанії і господиня столичного ресторану – між цими тимчасовими полюсами простягається історія становлення людської особистості [488, с. 156].

Протягом демократичних процесів кожне нове покоління режисерів зверталися до дискусійних тем і переглядали історію країни. Це Хайме Чаварри, Базиліо Мартін Патіна, Віктор Ересе, Хосе Луїс Гарсія, Елой де ла Іглесія, Пілар Міро і Педро Олеа.

Важливим фактором стабілізації національного кіно стало і розширення можливостей регіональних кінематографій, яких підтримували як місцева, так і центральна влада. У Каталонії, яка пережила розквіт культури з початком перехідного періоду, в середині 70-х років знімалася десята частина всієї кінопродукції країни. А в 1975 р. був створений Каталонський інститут кінематографії, який очолив Х.Марія Форн.

Феєричний сплеск у культурному житті сколихнув усі її сфери, відображаючись в безперервній низці нових вистав та художніх експозицій, потоці книг і кінофільмів. У двадцятиріччя між 1975 і 1995 рр. було знято

близько 1700 стрічок. В 90-ті роки працювало 158 режисерів, але лише декілька отримали справжнє міжнародне визнання [640, с. 621].

В першу чергу варто згадати про *Педро Альмодовара Кабальєро* – іспанського кінорежисера, кінопродюсера, сценариста, письменника і співака. З другої половини 1980-х років – один з найпопулярніших і відомих у світі режисерів. Перший великий успіх прийшов до Альмодовару після фільму «За що мені це?».

У 1985 році разом зі своїм братом, Агустіном Альмодоваром, створив продюсерську компанію «Ель Десео», яка почала свою діяльність з випуску в 1986 р. фільму Педро Альмодовара «Закон бажання». Альмодовар культивує натуралізм, спрямований на знищення звичайної для іспанського кінематографа буржуазності. Часто в його фільмах представлено опис життя маргіналів, вони наповнені скандальними і провокативними елементами.

Світове визнання Альмодовару принесла картина «Жінки на межі нервового зриву». Вона отримала близько п'ятдесяти національних премій, перший Європейський приз «Фелікс» і номінувалася на «Оскар» (1989 р.). Крім того стрічка була відзначена Премією Британської академії кіно і телевізійних мистецтв (1990 р.); Венеціанським кінофестивалем (1988 р.); Європейською кіно премією «Фелікс» (1988 р.); премією «Золотий Глобус» (1989 р.); кінофестивалем в Торонто (1988 р.); премією Давида ді Донателло (1989 р.); премією «Срібні відеокадри» (1989 р.); премією «Гойя» (1989 р.); премією Італійського національного синдикату кіножурналістів; (1989 р.); премією Національної Ради з Рецензій (1988 р.); премією американського Національного товариства кінокритиків (1989 р.); премією Нью-Йоркського гуртка кінокритиків (1988 р.).

Відомим став *Алекс де ла Іглесіа* баскський кінорежисер, актор, сценарист і продюсер. Почав кар'єру в кіно з посади асистента, в 1988 р. зняв першу самостійну роботу – короткометражку «Мама» – антиутопія про сім'ю, що живе в підвалі після світового катаклізму. У 1991 р. Алекс де ла Іглесіа зняв короткометражку «Миринові вбивці» в співавторстві з Хорхе

Геррікаехеварріа. Герой цього фільму чоловік, який нудьгує і поступово деградує, врешті-решт перетворюється на маніяка-вбивцю. Хорхе Геррікаехеварріа став близьким другом і постійним співавтором Алекса де ла Іглесія: надалі він брав участь в написанні сценаріїв до усіх фільмів режисера.

У 1993 р. де ла Іглесія здійснив справжній прорив: продюсером його дебютного повнометражного фільму «Операція «Мутанти» став не хто інший, як Педро Альмадовар. Картина мала величезний успіх і зібрала низку премій на міжнародних кінофестивалях а також завоювала три премії «Гойя». Не менш успішною була друга стрічка де ла Іглесія – комедійний хоррор «День звіра» (1995 р.), який отримав цілих 6 національних кінопремій, у тому числі «Гойю» за кращу режисуру.

Карлос Саура – іспанський кінорежисер, фотограф. Кращими фільмами Саури, якими він прославився як дуже своєрідний режисер-новатор, який сміливо застосовує нові прийоми побудови кінематографічного часу, такі: «Сад насолоди» (1970 р.), «Анна і вовки» (1972 р.), «Кузина Анхелія» (1973 р.), «Викорми ворона» (1975 р.), «Еліса, життя моє» (1977 р.). Вони принесли режисерові славу і призи міжнародних кінофестивалів.

У 1979 р. К. Саура зняв фільм «Мамі виповнюється сто років», комічне продовження «Анна і вовки» часів пізнього франкізму. Фільм був нагороджений на різних кінофестивалях і висувався на Оскар в номінації «кращий іноземний фільм». Наступна робота К. Саури трилогія «Криваве весілля» (1981 р.), «Кармен» (1983 р.), «Зачароване кохання» (1986 р.). Однак ці картини були далекі від соціальних проблем і змусили говорити про зміну творчого почерку Саури. Пізні роботи режисера позбавлені кіноновацій, властивих йому в 70-ті роки, відрізняються міцним професіоналізмом і серйозною тематикою, наприклад, «Стрільяй!» (1993 р.) або «Фламенко» (1995 р.).

Оригінальною є творчість іспанського кінорежисера *Хуліо Медема*. У 1975 р. він почав знімати експериментальні фільми і результатом стала низка

короткометражок («Сліпий», «Якби я був поетом», «Баскський щоденник» та інші). У 1991 р. відбувся його повнометражний дебют – він поставив фільм «Корови», який вже у 1992 р. отримав премію «Гойя» за кращий режисерський дебют. Згодом фільм демонструвався на кінофестивалях в Токіо, Турині та Олександрії. Сюжетна основа його першого повнометражного фільму «Корови» – історія кількох поколінь двох сільських родин з часів карлістських воєн до Громадянської війни. Їх вічну ворожнечу і протистояння усуває любов їх дітей. Відгомін того, що відбувається в світі – воєн, боротьби, лиха, страждань ніби розчиняються безслідно в нескінченній глибині величезного коров'ячого ока. Воно – своєрідний символ вічності і мудрого споглядання природи, яким протистоїть швидкоплинна суєтність буття. Наступні картини Хуліо Медема, «Руда білка» (1993 р.) і «Земля» (1996 р.), були відібрані для показу на Каннському кінофестивалі. У фільмі «Руда білка» відчувається «прагнення до втечі, пов'язане з бажанням наблизитись до прихованих витоків життя. Втеча від себе, таким чином, перетворюється на шлях до себе, набуття власної особистості». У фільмі «Земля» прослідковується пошук розв'язання вічного внутрішнього протистояння с власним «я» [487, с. 433; 489, с. 70].

Однією з особливостей іспанського кіно стала активна участь у ньому жінок-режисерів. В 1990–1998 рр. дебютували 27 з них: Грасія Керехета, Ісіар Больяїн, Роса Верхес, Чус Гутьєррес, Ізабель Коаксет, Марта Балетбо-Коль, Асусена Родрігес, Марія Міро, Ана Белен та інші [927].

Перший фільм «Серед червоних» (1995 р.) *Асусени Родрігес* був побудований на її життєвій історії: при режимі диктатора Франко Асусена двічі сиділа в жіночій в'язниці. Незважаючи ні на що, фільм вийшов добрим, тому що там знімалися хороші актори (Пенелопа Крус, Ана Торрент, Пілар Бардем). Фільм розповідає про Іспанію 1974 року. Жорстокий режим диктатора Франко зламав багато доль. Люсія – дівчина з вищого світу. За безглузду випадковість її затримує поліція. Їй оголошують страшний вирок – 10 років ув'язнення. Жіноча в'язниця Ясірас – новий будинок Люсії. Це

клоака, де опинилися пліч-о-пліч і жорстокі вбивці і неписьменні селянки, і світські левиці. І тільки разом, ділячи хліб і сльози, радість і біль, вони змогли перемогти відчай і вижити. Ці жінки стали вільними, але незламна сила духу і велике почуття дружби залишилися з ними назавжди.

Цікавою постаттю іспанського кіно є Ісіар Больяїн – актриса, сценарист, режисер і письменник. Заснувала продюсерську компанію «Ла Ігуана», яка випустила дві короткометражки: «Низьке серце» (1992 р.), «Друзі померлого» (1994 р.). Завдяки підтримці режисера і сценариста Фернада Коломо Ісіар зрежисувала свій перший повнометражний фільм «Привіт, ти одна?» (1995 р.).

Перша і єдина режисерська робота *Ани Белен* «Бути жінкою і не померти при цьому» (1991 р.) самою назвою висловлює драматичну суть вічного конфлікту між чоловіком і жінкою, їх вічного тяжіння і вічного протистояння.

Різноманіття художніх проявів, яке можливе лише у відкритому суспільстві, створило азартну атмосферу творчого пошуку, яка живить іспанське кіно.

Творчість багатьох іспанських режисерів, а також сценаристів, операторів, акторів, композиторів, художників, словом, всіх, хто створює фільм, відзначено печаткою неповторності і високої майстерності.

Прихід до влади соціалістичного уряду приніс відчуття консолідації демократії. Основні завдання нового уряду мали своє відображення в новій політиці в галузі кіно. Ці цілі можна розділити на дві: євроінтеграційні (у якому робиться спроба прирівняти іспанське кіновиробництво до загальноєвропейських масштабів, беручи за зразок Францію) та узгодженої внутрішньої політики.

З середини 80-х років щорічно знімалося більше сотні стрічок з досить широким спектром актуальних для того часу тем, які переусвідомлювали період франкізму і Громадянської війни.

5. 5. Висновки до розділу

Зміни в політичній та соціально-економічній сферах знайшли своє відображення і в іспанській культурі, яка з приходом демократії позбулася цензури. Незважаючи на появу так званої «масової літератури», спричиненої науково-технічним прогресом у сфері книговидання та книжкової торгівлі, іспанські автори змогли поповнити своїми творами літературну світову скарбницю ХХ століття.

Образотворче мистецтво та архітектура Іспанії 1980–1990 рр. являють собою яскраве явище не лише в іспанській культурі, а й в світовій. Талант іспанських архітекторів знайшов своє вираження далеко за межами країни. Особливість їх майстерності полягала в здатності поєднати національні традиції з сучасним архітектурним баченням. Твори іспанських художників досліджуваного періоду є оригінальним і неповторним вираженням світобачення. Важливу роль у розвитку мистецтва відіграв уряд соціалістів, який надавав підтримку художникам, галереям, музеям.

Певних позитивних змін в умовах трансформаційних процесів у суспільстві зазнав і театральний розвиток, оскільки соціалістичний уряд однією з важливих цілей у своїй діяльності визначив підвищення рівня розвитку культури. Було відновлено діяльність старих театрів, розпочали свою діяльність нові (особливо в регіонах), збільшено загальну суму інвестицій у розвиток театру, уряд сприяв театральним фестивалям, відновлювались театральні премії.

Головною стратегічною метою державної політики у галузі кінематографії було забезпечення її довгострокового сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності іспанських фільмів та забезпечення доступності їх перегляду в кінозалах для масового глядача.

ВИСНОВКИ

Іспанії в останній чверті ХХ століття вдалося перейти на новий історичний етап, пов'язаний з утвердженням демократії, відновивши після тривалої ізоляції своє місце в Європі без великих соціальних потрясінь і кривавих переворотів. У всьому комплексі змін та факторів, які привели до такого результату, становлення і вдосконалення іспанської демократичної політичної системи є вкрай важливими, оскільки саме вони відкрили шлях вільного розвитку цієї піренейської країни.

Прихід до влади в жовтні 1982 р. уряду Іспанської соціалістичної робітничої партії продемонстрував, що іспанське суспільство функціонувало на демократичних засадах, оскільки відбулась зміна влади на основі демократичних процедур.

1. Тривалий період правління соціалістів був спрямований на утвердження Іспанії як демократичної європейської країни з відповідними суспільними інституціями (уряд, парламент, монархія, судова система, засоби мас-медіа, церква).

Провідна роль в зазначених процесах належала уряду, який зміг довести свою ефективність, не чекаючи настання розчарування мас в новому режимі. Легітимізація здійснювалася послідовно, на основі реалістичної політики, що дало довготривалий ефект.

За чотирнадцять років урядом було реформовано основні державні інститути, завершена автономізація Іспанії, проведена реіндустріалізація, яка змогла покращити стан іспанської економіки, відбулась модернізація сільськогосподарського сектору, суттєвих змін зазнало соціальне забезпечення, сфера охорони здоров'я та система освіти. Значні кроки були зроблені в напрямку розвитку та поширення іспанської культури. Нарешті, Іспанія увійшла в НАТО та ЄЕС. Зазначені процеси сприяли демократичній консолідації. Проте, тривале перебування соціалістів при владі, так чи інакше призвело до проявів зловживання владою. Звідси – корупційні

скандали, перебільшення владних повноважень в боротьбі з тероризмом (діяльність антитерористичної групи ГАЛ).

Важливу роль в процесі консолідації демократичного режиму зіграв іспанський парламент. По-перше, він спрощував взаємне визнання діячів різного політичного спектру, впливаючи на процес формування партійної і правлячої еліти; по-друге, він був привілейованим місцем громадської і політичної комунікації; по-третє, виступав символом представницької демократії, що заперечує авторитарні засади. Однак, домінування соціалістів та їх політики в головних політичних інститутах, виконання головної ролі політичними партіями сприяло зменшенню ролі парламенту, особливо до кінця 80-х років.

У ході консолідації демократичної політичної системи відбулось поступове зниження і ролі монархії, що зумовило висунення на перший план таких інститутів, як уряд та політичні партії. Але інститут монархії не перетворився у другорядне утворення. Монархія стала символом і інструментом інтеграції іспанської нації. Для більшості сучасних іспанців монархія – «становий хребет» суспільства. Монархія зіграла найважливішу роль в створенні найбільш ефективного в сучасних умовах механізму взаємодії по лінії «центр-регіони», ставши «цементуючим фактором» державно-територіальної цілісності.

Однією з необхідних умов утвердження демократичних засад стало забезпечення незалежності судової влади, ефективного, всебічного і неупередженого судового захисту. Оскільки в поствавторитарний період відбувалось формування нової соціально-політичної та економічної дійсності, постала необхідність значного розширення усіх правових ресурсів, якими були наділені суди. Ці проблеми вирішило законодавство 1980–1990 рр. Зокрема, в Іспанії був заснований Конституційний суд, децентралізована судова адміністрація, введений інститут народного захисника та відновлено суд присяжних.

В роки консолідації демократичного режиму було запроваджено у життя демократичні механізми регуляції та саморегуляції ЗМІ; здійснено демонополізацію ЗМІ, засобів технічного забезпечення їх виробництва, доставки преси, трансляції телерадіопрограм; забезпечено суспільну підтримку вільної незалежної преси. Йшов активний процес становлення регіональних ЗМІ.

ЗМІ наповнили великомасштабний дискурс каталогами демократичних цінностей, ідей, перспектив їх реалізації, пропонуючи масовій аудиторії відібрати як першочергові деякі проблеми суспільного життя. ЗМІ структурували аудиторію за групами думок, трансформуючи уособлених індивідів в організовану громадськість і сприяючи перетворенню думок у суспільну силу, фактор впливу на суспільні, в першу чергу, політичні процеси. Проте, ЗМІ в Іспанії, як і в інших державах не змогли повністю бути об'єктивними у висвітленні процесів та подій, що відбувались. Частина засобів масмедіа виступали рупором тих чи інших політичних сил. Безсумнівно, їх використовували певним чином як інструмент впливу на громадську думку.

В період консолідації демократії Іспанія не відчула конфронтації щодо наявності або відсутності у людини релігійних переконань. Відносини між державою і релігіями формувались мирно, незважаючи на розбіжності, що виникали через опозиційні настрої Католицької церкви по відношенню до законодавства про розлучення, про контроль за правом на освіту і правом на аборти (за певних умов). В досліджуваній період католицька церква прагнула знайти своє гідне місце в новій соціально-політичній системі, забезпечити справжню свободу вільного вибору ідеології та релігії. Громадяни Іспанії отримали ефективні юридичні засоби для захисту свободи своєї ідеології в суді. Взаємовідносини між державою і церквою почали будуватись на принципах автономії та незалежності.

2. В політичній модернізації іспанського суспільства важлива роль належала партіям та партійній системі. В період, що вивчався, в Іспанії

сформувалася модель поміркованої багатопартійності, а фактором політичної модернізації стала еволюція політичних партій. В ході процесу демократизації всі провідні партії рушили до центру, змінивши ідеологічну парадигму. ІСРП відмовилася від марксизму, КПІ – від ленінізму. Народна партія, яка на початку перехідного процесу була в деяких аспектах антисистемною неофранкістською партією, здійснила кадрове та ідейне оновлення і повністю адаптувалася до демократичних «правил гри».

Діяльність регіональних партій в умовах консолідації демократії в Іспанії була пов'язана з ключовими проблемами країни. Остаточне юридичне оформлення системи політико-територіальної організації Іспанії, вирішення проблеми баскського тероризму і багато інших питань, могли бути вирішені лише у форматі конструктивної співпраці регіональних і загально іспанських партій. Ці партії, будучи динамічною силою, діяли уміло і політично грамотно, домагаючись відчутних результатів для своїх регіонів.

Легалізація деяких ідей, що відстоювалися регіональними партіями в статусі легальної опозиції, як це відбувалося в Іспанії на етапі консолідації демократії, де націоналістичний сегмент є складовою частиною політичної системи, пом'якшила і спрямувала в мирне русло діяльність націоналістичних організацій, присутність яких в житті країни могло виступити дестабілізуючим чинником.

Одним з критеріїв політичної модернізації виявилась ступінь залучення населення до системи представницької демократії. Виборча система Іспанії, будучи по суті своїй інструментом, що гарантує егалітарне і демократичне голосування, а також конвертацію голосів в політичне представництво, виявилася дійсно ефективною моделлю, настільки ефективною, що вона залишалася життєздатною і незмінною упродовж багатьох років, після того, як її принципові положення були схвалені на основі консенсусу на першому етапі перехідного періоду.

Цінність виборчої системи Іспанії полягає в її політичній функціональності і легітимності, які вона поступово набувала в ході численних виборчих процесів. Жодна політична сила, якого напрямку вона б не була, ніколи не висувала досить серйозного звинувачення у виборчих фальсифікаціях, а деякі порушення, на які надходили скарги, завжди виявлялися дуже незначними. Усі кандидати, засоби масової інформації і електорат сприймали попередні результати виборів, що оголошуються Міністерством внутрішніх справ в ніч після голосування, як достовірні.

3. Важливою частиною процесу переходу Іспанії до демократичного правопорядку було вирішення регіонального питання – перетворення колишньої жорстко централізованої системи у «державу автономій», засновану на принципах громадянського суспільства. Законодавці, прагнучи децентралізувати державу, використовували диференційний підхід. Національним областям і регіонам дано право на отримання одного з двох рівнів автономії.

«Держава автономій» в Іспанії була створена на основі спільнот, які не були раніше суверенними. Набуття цими спільнотами достатньо широких прав не означало їх повну суверенізацію. Формою «держави автономій» спочатку допускався тільки один суверенітет – іспанського народу.

Іспанська влада створила умови для національних меншин, при яких протиріччя між центром і периферією істотно знизилась. В цьому полягає роль системи автономій, мінімізує негативні наслідки зіткнень інтересів: центр – регіон. Таким чином, автономізація Іспанії продемонструвала політичний компроміс між центром та регіонами.

4. В умовах консолідації демократичного режиму був встановлений контроль над збройними силами з боку цивільних політичних структур, зроблені зусилля, спрямовані на перебудову армії і її переорієнтацію на чисто військові завдання; сформовані військові доктрини з урахуванням ситуації, що змінилася, проведені реформи в армії і поступовий перехід до

комплектування частин і підрозділів професіоналами, підвищена боєготовність і боєздатність військ на користь захисту держави. Також були зроблені спроби підняти рівень підготовки Збройних сил до світових стандартів. Крім того, в країні, попри існування конфлікту різних моделей пам'яті про Громадянську війну і франкістський період, позитивно відреагували на встановлення цивільного контролю над армією. Це звело нанівець можливість військових переворотів в майбутньому.

Всі ці заходи уряд Ф. Гонсалеса зумів здійснити, не входячи в помітний конфлікт з армією. Скорочення армії супроводжувалося поліпшенням матеріального становища офіцерів, а також розширенням можливостей їх професійного і службового зростання. Скорочуючи армію, звільняючи старих офіцерів, уряд соціалістів не встав на шлях ослаблення армії як такої, навпаки, були помітно збільшені витрати на армію, проведена рішуча модернізація Збройних сил.

Після приєднання Іспанії до НАТО у 1986 р. увага військових переключилася на питання західноєвропейського військового співробітництва.

В умовах консолідації демократії пріоритетними стали завдання посилення ролі держави як гаранта безпеки, створення необхідної правової бази та зміцнення правоохоронних органів. Утвердження демократичного режиму в Іспанії супроводжувалось розвитком поліцейської системи, соціалізацією поліцейської діяльності, розробкою нових превентивних програм, збільшенням наукових досліджень у сфері охорони правопорядку, поліпшенням співпраці поліції з населенням і зростанням взаємодії поліцейських структур різних рівнів юрисдикції.

Найбільшою перешкодою на шляху консолідації демократії і одночасно зміцнення авторитету ІСРП як правлячої партії став баскський тероризм. Соціалістичний уряд протистояв тероризму баскських сепаратистів організації ЕТА. Іспанія співпрацювала з Францією, влада надавала амністію заарештованим членам ЕТА при відмові від збройної

боротьби, періодично відбувались переговори з ЕТА, зміцнювалось антитерористичне законодавство. Уряд соціалістів намагався приборкати тероризм, використовуючи спеціальні підрозділи, операції яких часто супроводжувалися перевищенням повноважень. Зрештою це привело до низки ексцесів і політичних скандалів, що підривали репутацію ІСРП в очах електорату. Як наслідок в процесі протистояння терористам накопичувалися незадоволеність і недовір'я, що обмежували перспективи соціалістів на збереження влади.

5. У другій половині 1980-х років покращилось економічне становище Іспанії. В країні почала здійснюватись політика дерегулювання, сутність якої полягала в тому, що держава поступово відходила від адміністративних методів управління. В цей же час уряд Ф. Гонсалеса почав реалізовувати програму, спрямовану на модернізацію економіки. Прийнята програма реструктуризації промисловості була спрямована на відтік ресурсів і робочої сили з неефективних галузей промисловості, що відчували спад (суднобудування, чорна металургія, текстильна промисловість), і забезпечення нових, більш конкурентоспроможних підприємств інвестиційними кредитами і субсидіями. Розвитку сучасних галузей промисловості в країні сприяло активне залучення іноземного капіталу. Іспанія зарекомендувала себе як країна з трохи дешевшою, ніж в інших європейських країнах, але при цьому достатньо кваліфікованої і дисциплінованої робочої силою. Інтеграція країни в ЄЕС супроводжувалось підвищенням ступеня відкритості іспанської економіки. Перше десятиліття після вступу в Співтовариство було відзначено суттєвим зростанням продуктивності праці.

6. Менше пристосованим до інтеграції в ЄС виявилось сільське господарство Іспанії через те, що воно помітно відставало за рівнем концентрації виробництва і накопичення капіталу. В країні існував відносно низький рівень агротехніки і механізації сільського господарства, велика розпорошеність і подрібненість земельних ділянок.

Політика соціалістичного уряду в сфері аграрного сектору зосередилась на структурному регулюванні з метою прискорення його перебудови, підвищення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках, пом'якшення соціальних наслідків раціоналізації виробництва. В цілому слід визнати, що прилучення до норм ЄС у кінцевому рахунку сприяло розвитку аграрного комплексу, стимулюючи процеси модернізації.

7. Значну увагу соціалістичний уряд приділив реформуванню фінансової системи як інструмента розвитку іспанської економіки. Було ухвалено низку законів в бюджетній сфері, оновлено систему оподаткування, лібералізовано валютно-фінансовий ринок, вжито низку заходів для формування цивілізованої грошово-кредитної політики.

Виважена і цілеспрямована політика підтримки підприємництва стала важливим напрямком реформаторської діяльності іспанського уряду і одним з ключових факторів процесу модернізації, який зробив можливим успішну інтеграцію Іспанії в ЄЕС. У свою чергу все це вирішальним чином сприяло консолідації іспанського соціуму на платформі демократичного і правового устрою суспільного життя.

8. В період правління Іспанської соціалістичної робітничої партії до числа найбільш перспективних галузей національної економіки Іспанії увійшов туризм. Створення цієї високоприбуткової галузі економіки визначалося низкою чинників. Це, передусім, стрімкий розвиток інфраструктури, пов'язаної з туризмом (готелі, кемпінги, дороги, ресторани, кафе, транспорт і тому подібне); лібералізація економіки (створення сприятливих умов для розвитку бізнесу у сфері туризму), перехід від безпосереднього втручання держави в створення туристичної інфраструктури до заохочення приватної ініціативи в цьому секторі (пільгове оподаткування, створення сприятливих умов для залучення приватних і зарубіжних інвестицій в галузь туризму, підвищення кваліфікації персоналу).

9. У 80-х роках було вжито ряд важливих заходів в сфері соціально-трудових відносин. Багатоаспектна система взаємовідносин між державою і працівниками, фірмами та працівниками, роботодавцями і працівниками в перехідний період в Іспанії формувалась цивілізованим шляхом, шляхом компромісів, переговорів та угод. Вони мали велике значення для діяльності підприємств, оскільки від них залежав рівень продуктивності праці окремих працівників і трудового колективу в цілому, використання капіталу, конкурентоспроможність підприємства на ринку.

Реформи трудового законодавства передбачали зміни в нормативній базі у сфері найму, умов праці, призупинення та припинення трудового договору, в структурі колективних переговорів і захисту від безробіття, були закладені правові основи нового механізму регулювання заробітної плати, що сприяли гнучкості в системі трудових відносин.

10. У кінці ХХ ст. соціальний захист населення став основним атрибутом соціальної політики іспанської держави. У 80–90-ті роки була створена нова система соціального забезпечення, яка надавала відносно високий рівень соціального захисту. Завдання системи соціального захисту полягало в поліпшенні та удосконаленні соціального захисту громадян, збільшенні матеріальної допомоги і надання її тим категоріям населення, які не отримували її взагалі, створенні економічної стабільності системи соціального забезпечення, підтримці стабільності прибутків людей, наданні рівного доступу до медичної допомоги і наданні необхідних соціальних послуг. Соціальний захист став найважливішою частиною національної економіки.

11. В умовах консолідації демократичного режиму відбувався процес формування нової системи охорони здоров'я, який спирався на демократичні принципи іспанської конституції. В результаті, було підвищено ефективність функціонування системи охорони здоров'я; забезпечено доступність і якість медичної допомоги; поліпшено стани здоров'я дітей і матерів; забезпечено громадян якісними і безпечними

лікарськими засобами і виробами медичного призначення; був зроблений акцент на попередження хвороб і інших загрозливих життю і здоров'ю станів.

12. В роки консолідації демократичного режиму в Іспанії була проведена масштабна діяльність у формі соціального проекту по зміні змісту, структури, методів та форм освіти. Реформи освіти свідчили про посилення значення освіти як соціальної цінності, а також про затвердження демократичних принципів функціонування системи освіти в країні. Іспанська соціалістична робітничка партія, слідуючи своїм основним постулатам, прагнула забезпечити доступність освіти, підвищити її якість, привести цей соціальний інститут у відповідність з основними сучасними вимогами. За результатами досліджень вчених, багато чого вдалося досягти. Модернізація системи освіти гарантувала принцип рівних можливостей для всіх громадян; сприяла розвитку громадських зв'язків, координації інтересів фундаментальних цілей різних соціальних груп. Освітня система, сама по собі, стала перетворюватися в ключ суспільного прогресу.

Правління Іспанської соціалістичної робітничої партії позитивним чином вплинуло на розвиток іспанської науки, хоча досягти наукового рівня розвинених країн Іспанія так і не змогла. Не було впроваджено децентралізацію управління ресурсами, що надало б науковим об'єднанням більшої автономії в управлінні та розподілі витрат. Інша важлива проблема, яка не була розв'язана належним чином, – проблема професійної кар'єри науковців та проблема оцінювання досліджень в університетських установах.

13. Іспанія володіє дивовижною культурною спадщиною, яка була значно збагачена в останні десятиліття ХХ століття.

В іспанській літературі зазначеного періоду існував надзвичайно широкий жанровий і тематичний діапазон та спектр ідейних пристрастей. Плідно працювали представники академічної літератури, літературні критики. Книжкові новинки регулярно і оперативно висвітлювалися в

досить численних літературно-критичних і літературно-інформаційних виданнях, на сторінках періодичної преси. Світову славу здобули К. Хосе Села, М. Делібес, Х. та Л. Гойтісоло, Ф. Умбраль, Х. Маріас, А. Муньос Моліна. Їх найвідоміші твори активно перекладалися, частина з них була екранізована. Почався жвавий процес розвитку регіональної літератури, особливо після надання права на створення автономних співтовариств. Держава сприяла, в міру можливостей, розвитку літератури відновлюючи та впроваджуючи літературні премії, включаючи письменників до обов'язкового страхування в спеціальному режимі соціального забезпечення, вводячи закони щодо захисту авторських прав.

Образотворче мистецтво та архітектура в поставторитарний період яскраво заявило про себе творчістю митців, що відрізнялись розмаїттям індивідуальних манер, з використанням як національних, так і європейських традицій. Сьогодні складно уявити собі Валенсію без Міста науки та мистецтв С. Калатрави, Барселону – без будівель Р. Бофіля. Роботи багатьох митців привертали і продовжують привертати пильну увагу та інтерес. Це твори М. Барсело, А. Саури, Діса Берліна та інших.

Щодо участі державної влади у розвитку образотворчого мистецтва та архітектури, то можна зазначити, що нею формувались відповідні навчальні програми для підготовки спеціалістів, відкривались навчальні центри, виділялись чималі кошти на реалізацію дуже сміливих проєктів тощо. Проте, не в усіх регіонах зазначені процеси відбувались на однаковому рівні.

Політична свобода, ліквідація цензури і втручання держави позитивно відзначились і на розвитку іспанського театру, незважаючи на те, що театральні критики вказували на відсутність майстерності великої кількості театральних постановок. По-перше, втручання держави сприяло створенню відповідних центрів підготовки, організації концертів, системи грантів, публікацій, чудових постановок театральних вистав, з чим би не впоралась жодна приватна компанія. По-друге, це втручання забезпечило роботою

професіоналів. По-третє, система грантів стабільно зростала аж до 1994 року. В досліджуваний період були запроваджені конкретні заходи для розвитку регіональних театрів (відновлено діяльність значної частини старих театральних сцен).

Остання чверть ХХ століття відзначилась і становленням нового іспанського кіно. Світ побачив фільми П Альмодовара, М.Гутьєрреса Арагона, А. де ла Іглесія, К. Саури, Х. Медема та інших. Успіх іспанського кінематографа не лише підняв культурний престиж Іспанії, а й створив потужний сектор іспанської кіноіндустрії. Стратегічною метою державної кінополітики стало збільшення фінансування галузі, збереження в якості національного культурного надбання творчої спадщини іспанської кінематографії, включаючи кінофонди, кіноархіви, наукові розробки.

На динаміку виробництва впливали такі чинники, що стимулювали зростання: збільшення обсягів державної підтримки кіновиробництва, поява нових схем та джерел фінансування кінопроектів, розширення мережі кінотеатрів і збільшення глядацької аудиторії (як наслідок, збільшення касових зборів).

Отже, зазначені процеси в політичній, соціально-економічній та культурній сферах сприяли зміцненню демократичних засад, які з суттєвими труднощами були встановлені в ході трансформаційних процесів першими демократичними урядами Союзу демократичного центру. В Іспанії відбулась «швидка» консолідація демократичних засад, оскільки в своїй історії країна мала практику конституціоналізму та демократичного розвитку. Консолідація відбулась на двох рівнях: нормативному та процедурному. Перший стосується сфери культурних, ментальних, релігійних, класових цінностей і установок, другий пов'язаний з правилами розв'язання конфліктів між різними нормативними групами інтересів.

При всіх тих проблемах, суперечностях, непорозуміннях стосовно окремих аспектів розвитку іспанського суспільства, в період правління Іспанської робітничої соціалістичної партії було забезпечено незворотність

демократичних перетворень. Іспанія перетворилась в розвинену європейську державу.

Україна, відзначивши в 2011 році 20-ліття своєї незалежності, продовжує демократичну модернізацію суспільства, визначаючи оптимальний шлях власного розвитку, розробляючи ефективні способи управління економікою, вдосконалюючи соціальну політику, утверджуючи демократичні інститути та нову політичну культуру. Шлях нашої країни виявився набагато довшим і складнішим, оскільки ми торуємо шлях від тоталітаризму. Незважаючи на суттєві відмінності, що існують між двома країнами, врахування іспанського досвіду консолідації демократії могло б виявитись корисним для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Документи, статистичні збірники, мемуари.

1. Вилальонга Хосе Луис де. Король. Беседы с королем Испании доном Хуаном Карлосом 1 / Хосе Луис де Вилальонга; пер. с исп. И. Зорина, С. Чеботарева. – М. : Диопринт, 2003. – С. 246.
2. Дубинин Ю.В. Амбахадор! Амбахадор! : записки посла в Испании / Ю. В. Дубинин. – М. : РОССПЭН, 1999. – 360 с.
3. Испания. Конституция и законодательные акты. – М. : Прогресс, 1982. – 351 с.
4. Уголовный кодекс Испании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
5. Anuario estadístico de Espana. – Madrid : Instituto nacional de estadística, 1988.
6. Anuario estadísticode Espana. – Madrid : Instituto nacional de estadística, 1994.
7. Anuario estadístico de Espana. – Madrid : Instituto nacional de estadística, 1997.
8. Boletín Oficial de las Cortes Generales // Congreso de los Diputados. – 1995. – 12 de abril. – № 134. – 50 p.
9. Con España en el corazón. Primer discurso de la Corona y los mensajes navideños del Rey. 1975–2000. – Barcelona : Galaxia Gutenberg y circulo de Lectores, 2001. – 302 p.
10. Constitución de Izquierda Unida como fuerza política alternativa. Bases de acuerdo para la constitución de la plataforma de la Izquierda Unida. – Madrid. – 1986. – 27 de abril.
11. Convenio Internacional de Aceite de Oliva 1979, hecho en Ginebra el 30 de marzo de 1979, Prórroga de su vigencia // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – 1984. – 28 de septiembre. – № 233. – P. 28170–28170.

12. Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados, 1 de diciembre de 1982. – Nº 4. – P. 46–112.
13. Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados, 22 de julio de 1986. – P. 13–29.
14. Decisión del consejo, de 22 de diciembre de 1986, por la que se establece un procedimiento de consulta y de coordinación en el ámbito de turismo // Diario Oficial de las Comunidades Europeas. – 1986. – Nº 384. – P. 52–53.
15. Decisión del consejo, de 21 de diciembre de 1988, relativa a un programa de acciones para el año Europeo del turismo (1990) // Diario Oficial de las Comunidades Europeas. – 1989. – Nº 17. – P. 53–56.
16. Decisión del consejo, de 13 de julio de 1992, por la que se aprueba un plan de acciones comunitarias en favor del turismo // Diario Oficial de las Comunidades Europeas. – 1992. – Nº 231. – P. 26–32.
17. Decreto-Ley 18/1962, de 7 de junio, de nacionalización y reorganización del Banco de España // Boletín Oficial del Estado. – 1962. – Nº 141. – 13 de junio. – P.8106–8109.
18. Decreto 3021/1974, de 31 de octubre, por el que se sanciona con fuerza de Ley el texto refundido de las disposiciones legislativas sobre Inversiones Extranjeras en España // Boletín Oficial del Estado. – 1974. – Nº 266. – P. 22563–22566.
19. Documento del Acuerdo Político que fundó Izquierda Unida. – Madrid : IU, 1986. – 27 de abril.
20. España en Europa. Un futuro industrial. – Madrid : MINER, 1987.
21. Esperanzas de vida en salud en espana1986–2007. Información y estadísticas sanitarias. Ministerio de sanidad, política social e igualdad. – Madrid : Centro de publicaciones Paseo del prado, 2010. – 118 p.
22. Estatuto del Personal de las Cortes Generales // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 154. – P. 18103–18108.
23. Estatuto del Personal de las Cortes Generales // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 177. – P. 23864–23872.

24. Iglesias M. A. La memoria recuperada lo que nunca han contado Felipe González y los dirigentes socialistas de sus años de gobierno / María Antonia Iglesias, Felipe González Márquez. – Madrid : Aguilar, 2003. – 1016 p.
25. La energía en España. Centro de Publicaciones y Documentación. – Madrid : Ministerio de Hacienda, 2001. – 198 p.
26. La sociedad española tras 25 años de Constitución. – Madrid : Instituto nacional de estadística, 2003.
27. Ley 14/1970, de 4 de Agosto, general de educación y financiamiento de la reforma educativa // Boletín Oficial del Estado. –1970. – Nº 187 (6 de agosto). – P. 12525–12546.
28. Ley 13/1971, de 19 de junio, sobre Organización y Régimen del Crédito Oficial // Boletín oficial del Estado. – 1971. – Nº 147 (21 de junio). – P. 10061–10066.
29. Ley 2/1974, de 13 de febrero, sobre Colegios Profesionales // Boletín Oficial del Estado. – 1974. – Nº 40 (15 de febrero). – P. 3046– 3049.
30. Ley 9/1975, de 12 de marzo, del Libro // Boletín Oficial del Estado. – 1975. – Nº 63 (14 de marzo). – P. 5278–5284.
31. Ley 1/1977, de enero, para la reforma política // Transición política y consolidación democrática. España (1975–1986). – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1992. – P.471–473.
32. Ley 11/1977, de 4 de enero, General Presupuestaria // Boletín Oficial del Estado. – 1977. – Nº 7 (8 de enero). – P. 374–391.
33. Ley 50/1977, de 14 de noviembre, sobre medidas urgentes de reforma fiscal // Boletín Oficial del Estado. – 1977. – Nº 274. (16 de noviembre). – P. 24945–24951.
34. Ley 44/1978, de 8 de septiembre, del Impuesto sobre la Renta de las Personas Físicas // Boletín Oficial del Estado. – 1978. – Nº 217 (11 de septiembre). – P. 21191–21199.
35. Ley 54/1978, de 4 de diciembre, de Partidos Políticos // Boletín Oficial del Estado. – 1978. – Nº 293 (8 de diciembre). – P. 27781–27782.

36. Ley 55/1978, de 4 de diciembre, de la Policía // Boletín Oficial del Estado. – 1978. – Nº 293 (8 de diciembre). – P. 27782–27785.
37. Ley 40/1979, de 10 de diciembre, sobre Régimen Jurídico de Control de Cambios // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 298 (13 de diciembre). – P. 28590–28592.
38. Ley 4/1980, de 10 de enero, de Estatuto de la Radio y la Televisión // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 11 (12 de enero). – P. 844–848.
39. Ley 30/1980, de 21 de junio, por la que se regulan los órganos rectores del Banco de España // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 154 (27 de junio). – P. 14637–14639.
40. Ley 50/1980, de 8 de octubre, de Contrato de Seguro // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 250 (17 de octubre). – P. 23126–23133.
41. Ley 30/1981, de 7 de julio, por la que se modifica la regulación del matrimonio en el Código Civil y se determina el procedimiento a seguir en las causas de nulidad, separación y divorcio // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 172 (20 de julio). – P. 16457–16462.
42. Ley 49/1981, de 24 de diciembre, del Estatuto de la explotación familiar agraria y de los agricultores jóvenes // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 9 (11 de enero). – P. 539–544.
43. Ley 50/1981, de 30 de diciembre, por la que se regula el Estatuto Orgánico del Ministerio Fiscal // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 11 (13 de enero). – P. 708–714.
44. Ley 1/1982, de 24 de febrero, por la que se regulan las Salas Especiales de Exhibición cinematográfica, la Filmoteca Española y las tarifas de las tasas por licencia de doblaje // Boletín Oficial del Estado. 1982. – Nº 50 (27 de febrero). – P. 5184–5186.
45. Ley 5/1982, de 20 de mayo, de creación del Ente Público «Radio Televisión Vasca» // Boletín Oficial del País Vasco. – 1982. – Nº 71 (2 de junio). – P. 1250–1262.

46. Ley 12/1983, de 14 de octubre, del Proceso Autonómico // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 247 (15 de octubre). – P. 27969–27972.
47. Ley 28/1983, de 25 de noviembre, de Elecciones al Parlamento Vasco // Boletín Oficial del Estado. – 2012. – Nº 92 (17 de abril). – P. 30077–30112.
48. Ley de 9 de diciembre de 1983, reguladora del consejo asesor de RTVE en Galicia // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 13 (15 de enero). – P. 1120–1121.
49. Ley 16/1984, de 29 de mayo, por la que se regula la producción y el comercio del trigo y sus derivados // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 129 (30 de mayo). – P. 15206–15206.
50. Ley de 11 de julio de 1984 de creación de la compañía de radio-televisión de Galicia // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 139 (11 de junio). – P.17745–17748.
51. Ley 19/1984, de 8 de julio, del Servicio Militar // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 140 (12 de junio). – P. 16936–16940.
52. Ley 27/1984, de 26 de julio, sobre reconversión y reindustrialización // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 180 (28 de julio). – P. 22068–22073.
53. Ley 29/1984, de 2 de agosto, por la que se regula la concesión de ayudas a Empresas Periodísticas y Agencias Informativas // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 185 (3 de agosto). – P. 22628–22629.
54. Ley 31/1984, de 2 de agosto, de protección por desempleo, por la que se modifica el título II de la Ley 51/1980, de 8 de octubre // Boletín Oficial del Estado. – Nº 186 (4 de agosto). – P. 22725–22731.
55. Ley 32/1984, de 2 de agosto, sobre modificación de determinados artículos de la Ley 8/1980, de 10 de marzo, del Estatuto de los Trabajadores // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 186 (4 de agosto). – P. 22731–22736.
56. Ley 46/1984, de 26 de diciembre, reguladora de las Instituciones de Inversión Colectiva // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 310 (27 de diciembre). – P. 37270–37277.

57. Ley 7/1985, de 2 de abril, Reguladora de las Bases del Régimen Local // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 80 (3 de abril). – P. 8945–8964.
58. Ley 10/1985, de 26 de abril, de modificación parcial de la Ley General Tributaria // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 101 (27 de abril). – P. 11691–11696.
59. Ley 13/1985, de 25 de mayo, de coeficientes de inversión, recursos propios y obligaciones de información de los intermediarios financieros // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 127 (28 de mayo). – P. 15639–15643.
60. Ley de 13 de agosto de 1985 de elecciones al parlamento de Galicia // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 248 (16 de octubre). – P. 32642–32647.
61. Ley 26/1985, de 31 de julio, de medidas urgentes para la racionalización de la estructura y de la acción protectora de la Seguridad Social // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 183 (1 de agosto). – P. 24452–24454.
62. Ley 30/1985, de 2 de agosto, del Impuesto sobre el Valor Añadido // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 190 (9 de agosto). – P. 25214–25243.
63. Ley 31/1985, de 2 de agosto, de Regulación de las Normas Básicas sobre Órganos Rectores de las Cajas de Ahorros // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 190 (9 de agosto). – P. 25243–25248.
64. Ley 45/1985, de 23 de diciembre, de Impuestos Especiales // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 307 (24 de diciembre). – P. 40415–40424.
65. Ley de 2 de enero de 1986, electoral de Andalucía // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 28 (1 de febrero). – P. 4542–4547.
66. Ley 11/1986, de 20 de marzo, de Patentes // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 73 (26 de marzo). – P. 11188–11208.
67. Ley 13/1986, de 14 de abril, de Fomento y Coordinación General de la Investigación Científica y Técnica // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 93 (18 de abril). – P. 13767–13771.
68. Ley 14/1986, de 25 de abril, General de Sanidad // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 102 (29 de abril). – P. 15207–15224.

69. Ley 2/1987, de 7 de abril, de Coordinación de Policías Locales de Castilla-La Mancha // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 113 (12 de mayo). – P. 13809–13811.
70. Ley 3/1987, de 2 de abril, General de Cooperativas // Boletín oficial del Estado. – 1987. – Nº 84 (8 de abril). – P. 10452–10487.
71. Ley 7/1987, de 15 de abril, de Coordinación de Policías Locales de Aragón // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 103 (30 de abril). – P. 12789–12790.
72. Ley 8/1987, de 9 de diciembre, de creación de la Empresa Pública de la Radio y Televisión de Andalucía y regulación de los servicios de Radiodifusión y Televisión gestionados por la Junta de Andalucía // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 14 (16 de enero). – P. 1593–1597.
73. Ley 22/1987, de 11 de noviembre, de Propiedad Intelectual // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 275 (17 de noviembre). – P. 34163–34176.
74. Ley 29/1987, de 18 de diciembre, del Impuesto sobre Sucesiones y Donaciones // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 303 (19 de diciembre). – P. 37402–37408.
75. Ley 31/1987, de 18 de diciembre, de Ordenación de las Telecomunicaciones // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 303 (19 de diciembre). – P. 37409–37419.
76. Ley 33/1987, de 23 de diciembre, de Presupuestos Generales del Estado para 1988 // Boletín oficial del Estado. – 1987. – Nº 307 (24 de diciembre). – P. 37785–37839.
77. Ley 5/1988, de 11 de julio, de Coordinación de Policías Locales de la Región de Murcia // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 109 (8 de mayo). – P. 13464–13466.
78. Ley 6/1988, de 5 de diciembre, de Coordinación de Policías Locales // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 17 (20 de enero). – P. 1614–1615.
79. Ley 6/1988, de 5 de abril, por la que se crea el Cuerpo Jurídico Militar de la Defensa // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 84 (7 de abril). – P. 10458–10459.

80. Ley 7/1988, de 5 de abril, de Funcionamiento del Tribunal de Cuentas // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 84 (7 de abril). – P. 10459–10475.
81. Ley 10/1988, de 3 de mayo, de Televisión Privada // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 108 (5 de mayo). – P. 13666–13669.
82. Ley 10/1988, de 26 de octubre, de Coordinación de Policías Locales de las Islas Baleares // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 289 (2 de diciembre). – P. 34151–34152.
83. Ley 22/1988, de 28 de julio, de Costas // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 181 (29 de julio). – P. 23386–23401.
84. Ley 24/1988, de 28 de julio, del Mercado de Valores // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 181 (29 de julio). – P. 23405–23425.
85. Ley 26/1988, de 29 de julio, sobre Disciplina e Intervención de las Entidades de Crédito // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 182 (30 de julio). – P. 23524–23534.
86. Ley 39/1988, de 28 de diciembre, reguladora de las Haciendas Locales // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 313 (30 de diciembre). – P. 36636–36664.
87. Ley 1/1989, de 8 de mayo, de Coordinación de las Policías Locales de Andalucía // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 122 (23 de mayo). – P. 15353–15356.
88. Ley 13/1989, de 26 de mayo, de Cooperativas de Crédito // Boletín oficial del Estado. – 1989. – Nº 129 (31 de mayo). – P. 16274–16276.
89. Ley 16/1989, de 17 de julio, de Defensa de la competencia // Boletín oficial del Estado. – 1989. – Nº 170 (18 de julio). – P. 22747–22753.
90. Ley 17/1989, de 19 de julio, Reguladora del Régimen del Personal Militar Profesional // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 172 (20 de julio). – P. 23129.
91. Ley 1/1990, de 26 de abril, de Coordinación de Policías Locales de Extremadura // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 282 (24 de noviembre). – P. 34926–34928.

92. Ley 2/1990, de 4 de abril, de Coordinación de Policías Locales de la Comunidad Valenciana // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 127 (28 de mayo). – P. 14610–14612.
93. Ley 5/1990, de 15 de junio, de Elecciones al Parlamento Vasco // Boletín Oficial del País Vasco. – 1990. – Nº 134 (6 de julio). – P. 6149–6209.
94. Ley 20/1990, de 19 de diciembre, sobre Régimen Fiscal de las Cooperativas // Boletín oficial del Estado. – Nº 304, de 20 de diciembre de 1990. – P. 37970–37977.
95. Ley 25/1990, de 20 de diciembre, del Medicamento // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 306 (22 de diciembre). – P. 38228–38246.
96. Ley 26/1990, de 20 de diciembre, por la que se establecen en la Seguridad Social prestaciones no contributivas // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 306 (22 de diciembre). – P. 38246–38251.
97. Ley 31/1990, de 27 de diciembre, de Presupuestos Generales del Estado para 1991 // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 311 (28 de diciembre). – P. 38644–38688.
98. Ley 2/1991, de 7 de enero, sobre derechos de información de los representantes de los trabajadores en materia de contratación // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 7 (8 de enero). – P. 549–550.
99. Ley 16/1991, de 10 de julio, de las Policías Locales de Cataluña // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 190 (9 de agosto). – P. 26498–26504.
100. Ley 18/1991, de 6 de junio, del Impuesto sobre la Renta de las Personas Físicas // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 136 (7 de junio). – P. 18665–18691.
101. Ley 19/1991, de 6 de junio, del Impuesto sobre el Patrimonio // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 136 (7 de junio). – P. 18692–18696.
102. Ley 21/1991, de 17 de junio, por la que se crea el Consejo Económico y Social // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 145 (18 de junio). – P. 20017–20019.

103. Ley 25/1991, de 21 de noviembre, por la que se establece una nueva organización de las Entidades de Crédito de Capital Público Estatal // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 283 (26 de noviembre). – P. 38164–38165.
104. Ley 3/1992, de 23 de marzo, de coordinación de las Policías Locales de Galicia // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 128 (28 de mayo). – P. 18190–18193.
105. Ley 4/1992, de 8 de julio, de Coordinación de Policías Locales de Madrid // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 200 (20 de agosto). – P. 29142–29150.
106. Ley 22/1992, de 30 de julio, de medidas urgentes sobre fomento del empleo y protección por desempleo // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 186 (4 de agosto). – P. 27112–27116.
107. Ley 24/1992 por la que se aprueba el Acuerdo de Cooperación del Estado con la Federación de Entidades Religiosas Evangélicas de España // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 272 (12 de noviembre). – P. 38209–38211.
108. Ley 25/1992 por la que se aprueba el Acuerdo de Cooperación del Estado con la Federación de Comunidades Israelitas de España // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 272 (12 de noviembre). – P. 38211–38214.
109. Ley 26/1992 por la que se aprueba el Acuerdo de Cooperación del Estado con la Comisión Islámica de España // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 272 (12 de noviembre). – P. 38214–38217.
110. Ley 37/1992, de 28 de diciembre, del Impuesto sobre el Valor Añadido // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 312 (29 de diciembre). – P. 44247–44305.
111. Ley 38/1992, de 28 de diciembre, de Impuestos Especiales // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 312 (29 de diciembre). – P. 44305–44331.
112. Ley 1/1994, de 11 de marzo, sobre el Régimen Jurídico de las Sociedades de Garantía Recíproca // Boletín oficial del Estado. – 1994. – Nº 61 (12 de marzo). – P. 8172–8183.

113. Ley 3/1994, de 14 de abril, por la que se adapta la legislación española en materia de entidades de crédito a la Segunda Directiva de Coordinación Bancaria y se introducen otras modificaciones relativas al sistema financiero // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 90 (15 de abril). – P. 11514–11526.
114. Ley 5/1994, de 3 de mayo, por la que se modifica la Ley 1/1986, de 2 de enero, Electoral de Andalucía // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 137 (9 de junio). – P. 18160–18161.
115. Ley 7/1994, de 19 de mayo, de coordinación de Policías Locales de Cantabria // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 162 (8 de julio). – P. 21916–21920.
116. Ley 11/1994, de 19 de mayo, por la que se modifican determinados artículos del Estatuto de los Trabajadores, y del texto articulado de la Ley de Procedimiento Laboral y de la Ley sobre Infracciones y Sanciones en el Orden Social // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 122 (23 de mayo). – P. 15805–15831.
117. Ley 13/1994, de 1 de junio, de Autonomía del Banco de España // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 131 (2 de junio). – P. 17400–17408.
118. Ley 17/1994, de 8 de junio, de Protección y Fomento de la Cinematografía // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 138 (10 de junio). – P. 18280–18283.
119. Ley 40/1994, de 30 de diciembre, de ordenación del Sistema Eléctrico Nacional // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 313 (31 de diciembre). – P. 39362–39386.
120. Ley 42/1994, de 30 de diciembre, de medidas fiscales, administrativas y de orden social // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 313 (31 de diciembre). – P. 39457–39504.
121. Ley 3/1995, de 10 de febrero, de concesión de crédito extraordinario para financiación de compromisos pendientes por subsidiación de intereses a PYMES // Boletín oficial del Estado. – 1995. – Nº 65 (17 de marzo). – P. 8535–8536.
122. Ley 7/1995, de 30 de marzo, de coordinación de policías locales de La Rioja // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 119 (19 de mayo). – P. 14667–14671.

123. Ley 27/1995, de 11 de octubre, de incorporación al derecho español de la Directiva 93/98/CEE del Consejo, de 29 de octubre de 1993, relativa a la armonización del plazo de protección del derecho de autor y de determinados derechos afines // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 245 (13 de octubre). – P. 30046–30048.
124. Ley 31/1995, de 8 de noviembre, de prevención de Riesgos Laborales // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 269 (10 de noviembre). – P. 32590–32611.
125. Ley Orgánica 3/1979, de 18 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para el País Vasco // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 306 (22 de diciembre). – P. 29357–29363.
126. Ley Orgánica 4/1979, de 18 de diciembre, de Estatuto de Autonomía de Cataluña // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 306 (22 de diciembre). – P. 29363–29370.
127. Ley Orgánica 5/1980, de 19 de junio, por la que se regula el Estatuto de Centros Escolares // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 154 (27 de junio). – P. 14633–14636.
128. Ley Orgánica 6/1980, de 1 de julio, por la que se regulan los criterios básicos de la defensa nacional y la organización militar // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 165 (10 de julio). – P.15750–15753.
129. Ley Orgánica 7/1980, de 5 de julio, de Libertad Religiosa // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 177 (24 de julio). – P. 16804–16805.
130. Ley 8/1980, de 10 de marzo, del Estatuto de los Trabajadores // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 64 (14 de marzo). – P. 5799–5815.
131. Ley Orgánica 1/1981, de 6 de abril, de Estatuto de Autonomía para Galicia // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 101 (28 de abril). – P. 8997–9003.
132. Ley Orgánica 3/1981, de 6 de abril, del Defensor del Pueblo // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 109 (7 de mayo). – P. 9764–9768.

133. Ley Orgánica 6/1981, de 30 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para Andalucía // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 9 (11 de enero). – P. 517–524.
134. Ley Orgánica 7/1981, de 30 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para Asturias // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 9 (11 de enero). – P. 524–530.
135. Ley Orgánica 8/1981, de 30 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para Cantabria // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 9 (11 de enero). – P. 530–537.
136. Ley Orgánica 2/1982, de 12 de mayo, del Tribunal de Cuentas // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 121 (21 de mayo). – P. 13290–13294.
137. Ley Orgánica 3/1982, de 9 de junio, de Estatuto de Autonomía de La Rioja // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 146 (19 de junio). – P. 16750–16756.
138. Ley Orgánica 4/1982, de 9 de junio, de Estatuto de Autonomía para la Región de Murcia // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 146 (19 de junio). – P. 16756–16763.
139. Ley Orgánica 5/1982, de 1 de julio, de Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 164 (10 de julio). – P. 18813–18820.
140. Ley Orgánica 8/1982, de 10 de agosto, de Estatuto de Autonomía de Aragón // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 195 (16 de agosto). – P. 22033–22040.
141. Ley Orgánica 9/1982, de 10 de agosto, de Estatuto de Autonomía de Castilla-La Mancha // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 195 (16 de agosto). – P. 22040–22047.
142. Ley Orgánica 10/1982, de 10 de agosto, de Estatuto de Autonomía de Canarias // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – Nº 195 (16 de agosto). – P. 22047–22053.

143. Ley Orgánica 1/1983, de 25 de febrero, de Estatuto de Autonomía de Extremadura // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 49 (26 de febrero). – P. 5580–5586.
144. Ley Orgánica 2/1983, de 25 de febrero, de Estatuto de Autonomía para las islas Baleares // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 51 (1 de marzo). – P. 5776–5783.
145. Ley Orgánica 3/1983, de 25 de febrero, de Estatuto de Autonomía de la Comunidad de Madrid // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 51 (1 de marzo). – P. 5783–5790.
146. Ley Orgánica 4/1983, de 25 de febrero, de Estatuto de Autonomía de Castilla-León // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 52 (2 de marzo). – P. 5966–5972.
147. Ley Orgánica 10/1983, de 16 de agosto, por la que se modifica la Ley 40/1979, de 10 de diciembre, sobre régimen jurídico de control de cambios // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 197 (18 de agosto). – P. 22663–22664.
148. Ley Orgánica 11/1983, de 25 de agosto, de Reforma Universitaria // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 209 (1 de septiembre). – P. 24034–24042.
149. Ley Orgánica 1/1984, de 5 de enero, de reforma de la Ley Orgánica 6/1980, de 1 de julio, por la que se regulan los criterios básicos de la defensa nacional y la organización militar // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 6 (7 de enero). – P. 389–390.
150. Ley Orgánica 2/1984, de 26 de marzo, reguladora del derecho de rectificación // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 74 (27 de marzo). – P. 8387–8387.
151. Ley Orgánica 8/1984, de 26 de diciembre, contra la actuación de bandas armadas y elementos terroristas y de desarrollo del artículo 55.2 de la Constitución // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 3 (3 de enero). – P. 70–72.
152. Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 147 (20 de junio). – P. 19110–19134.

153. Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 157 (2 de julio). – P. 20632–20678.
154. Ley Orgánica 7/1985, de 1 de julio, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 158 (3 de julio). – 20824–20829.
155. Ley Orgánica 8/1985, de 3 de julio, reguladora del Derecho a la Educación // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 159 (4 de julio). – P. 21015–21022.
156. Ley Orgánica 9/1985, de 5 de julio, de reforma del artículo 417 bis del Código Penal // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 166 (12 de julio). – P. 22041–22041.
157. Ley Orgánica 11/1985, de 2 de agosto, de Libertad Sindical // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 189 (8 de agosto). – P. 25119–25123.
158. Ley Orgánica 12/1985, de 27 de noviembre, de Régimen Disciplinario de las Fuerzas Armadas // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 286 (29 de noviembre). – P. 37769–37775.
159. Ley Orgánica 13/1985, de 9 de diciembre, de Código Penal Militar // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 296 (11 de diciembre). – P. 39085–39099.
160. Ley Orgánica 2/1986, de 13 de marzo, de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 63 (14 de marzo). – P. 9604–9616.
161. Ley Orgánica 1/1987, de 2 de abril, de modificación de la Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General, para la regulación de las elecciones al Parlamento Europeo // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 80 (3 de abril). – P. 9781–9784.
162. Ley Orgánica 2/1987, de 18 de mayo, de Conflictos Jurisdiccionales // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 120 (20 de mayo). – P. 14622–14625.
163. Ley Orgánica 3/1987, de 2 de julio, sobre financiación de los Partidos Políticos // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 158 (3 de julio). – P. 20169–20170.

164. Ley Orgánica 4/1987, de 15 de julio, de la Competencia y Organización de la Jurisdicción Militar // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 171 (18 de julio). – P. 22065–22079.
165. Ley Orgánica 3/1988, de 25 de mayo, de reforma del Código Penal // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 126 (26 de mayo). – P. 16159.
166. Ley Orgánica 7/1988, de 28 de diciembre, de los Juzgados de lo Penal, y por la que se modifican diversos preceptos de las Leyes Orgánica del Poder Judicial y de Enjuiciamiento Criminal // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 313 (30 de diciembre). – P. 36573–36579.
167. Ley Orgánica 1/1990, de 3 de octubre de 1990, de Ordenación General del Sistema Educativo // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 238 (4 de octubre). – P. 28927–28942.
168. Ley Orgánica 11/1991, de 17 de junio, del Régimen Disciplinario de la Guardia Civil // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 145 (18 de junio). – P. 20011–20016.
169. Ley Orgánica 13/1991, de 20 de diciembre, del Servicio Militar // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 305 (21 de diciembre). – P. 41246.
170. Ley Orgánica 1/1992, de 21 de febrero, sobre Protección de la Seguridad Ciudadana // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 46 (22 de febrero). – P. 6209–6214.
171. Ley Orgánica 9/1992, de 23 de diciembre, de transferencia de competencias a Comunidades Autónomas que accedieron a la autonomía por la vía del artículo 143 de la Constitución // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 308 (24 de diciembre). – P. 43863–43867.
172. Ley Orgánica 1/1994, de 24 de marzo, de reforma de los artículos 10, 11, 12, 13 y 18 de la Ley Orgánica 7/1981, de 30 de diciembre, del Estatuto de Autonomía para Asturias // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9627–9629.

173. Ley Orgánica 2/1994, de 24 de marzo, sobre reforma del Estatuto de Autonomía para Cantabria // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9629–9631.
174. Ley Orgánica 3/1994, de 24 de marzo, de ampliación de competencias del Estatuto de Autonomía de La Rioja // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9631–9633.
175. Ley Orgánica 4/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía de la Región de Murcia // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9633–9636.
176. Ley Orgánica 5/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9636–9636.
177. Ley Orgánica 6/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía de Aragón // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9636–9638.
178. Ley Orgánica 7/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía de Castilla-La Mancha // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9639–9641.
179. Ley Orgánica 8/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía de Extremadura // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9641–9643.
180. Ley Orgánica 9/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía para las Islas Baleares // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9643–9645.
181. Ley Orgánica 10/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía de la Comunidad de Madrid // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9645–9647.
182. Ley Orgánica 11/1994, de 24 de marzo, de reforma del Estatuto de Autonomía de Castilla y León // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 72 (25 de marzo). – P. 9647–9649.

183. Ley Orgánica 16/1994, de 8 de noviembre, por la que se reforma la Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 268 (9 de noviembre). – P. 34605–34628.
184. Ley Orgánica 3/1995, de 23 de marzo, de modificación de la Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 71 (24 de marzo). – P. 9179–9181.
185. Ley Orgánica 5/1995, de 22 de mayo del Tribunal del Jurado // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 122 (23 de mayo). – P. 15001–15021.
186. Ley Orgánica 1/1995, de 13 de marzo, de Estatuto de Autonomía de Ceuta // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 62 (14 de marzo). – P. 8055–8061.
187. Ley Orgánica 2/1995, de 13 de marzo, de Estatuto de Autonomía de Melilla // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 62 (14 de marzo). – P. 8061–8067.
188. Ley Orgánica 9/1995, de 20 de noviembre, de la participación, la evaluación y el gobierno de los centros docentes // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 278 (21 de noviembre). – P. 33651–33665.
189. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 281 (24 de noviembre). – P. 33987–34058.
190. Ley Orgánica 11/1995, de 27 de noviembre, de abolición de la pena de muerte en tiempo de Guerra // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 284 (28 de noviembre). – P. 34269–34270.
191. Ley Orgánica 1/1996, de 15 de enero, de Protección Jurídica del Menor, de modificación parcial del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil // Boletín Oficial del Estado. – 1996. – Nº 15 (17 de enero). – P. 1225–1238.
192. Llei 20/1987, de 12 de noviembre, de creacio de l'Entitat Autònoma Institucio de les Lletres Catalanes // Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. – 1987. – Nº 922 (2 de diciembre). – P. 4232–4233.
193. Libro Blanco de la Industria. Una política industrial para Española. – Madrid : MINER, 1995.

194. Los pactos de la Moncloa // Transición política y consolidación democrática. España (1975–1986). – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1992. – P. 473–493.
195. Navarro Sanches Angel J. La transición en sus documentos / Angel J. Navarro Sanches. – Madrid : Centro de estudios políticos y constitucionales, 1998. – P. 661 p.
196. Orden por la que se crea y convoca el premio de Literatura en lengua castellana «Miguel de Cervantes» // Boletín Oficial del Estado. – 1975. – № 233 (29 de septiembre). – P.20591–20591.
197. Orden por la que se convocan los Premios Nacionales de Literatura de «Ensayo», «Novela o libro de cuentos o narraciones breves» (para adultos) y de «Poesía en lengua catalana» // Boletín Oficial del Estado. – 1976. – № 233 (28 de septiembre). – P.18942–18943.
198. Orden de 17 de noviembre de 1978 por la que se crean y regulan las Jornadas de Estudio sobre el Teatro Clásico Español en Almagro y se constituye un Patronato para su preparación y gestión // Boletín Oficial del Estado. – 1978. – № 295 (11 de diciembre). – P. 27879–27880.
199. Orden de 1 de diciembre de 1978 por la que se crea y regula el Premio Nacional de Teatro // Boletín Oficial del Estado. – 1978. – № 306 (23 de diciembre). – P. 29096–29096.
200. Orden de 14 de enero de 1980 por la que se crea el Premio Nacional de Cinematografía // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – № 14 (16 de enero). – P. 1184–1184.
201. Orden de 25 de mayo de 1981 por la que se restablece el Premio de Teatro «Calderón de la Barca» para autores noveles españoles // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – № 148 (22 de junio). – P.14288–14288.
202. Orden de 18 de junio de 1982 por la que se aprueba el Reglamento Técnico de Control y Certificación de Plantas de Vivero de Vid // Boletín Oficial del Estado. – 1982. – № 177 (26 de julio). – P. 20143–20148.

203. Orden de 10 de febrero de 1983 por la que se regulan las subvenciones para giras de teatro profesional // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 42 (18 de febrero). – P. 4662–4663.
204. Orden de 15 de febrero de 1983 por la que se regulan las subvenciones para montajes de teatro profesional // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 42 (18 de febrero). – P. 4663–4664.
205. Orden de 1 de marzo de 1983 por la que se crea el Consejo del Teatro // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 60 (11 de marzo). – P. 7187–7187.
206. Orden de 30 de noviembre de 1983 por la que se desarrollan los acuerdos del Consejo de Ministros de 27 de julio de 1983 por los que se autoriza al Banco de Crédito Agrícola a conceder préstamos en apoyo de la reestructuración del olivar y del Reglamento Estructural de la Producción Lechera // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 294 (9 de diciembre). – P. 33252–33253.
207. Orden de 28 de febrero de 1984 sobre concesiones de ayudas y subvenciones en materia de turismo // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 54 (3 de marzo). – P. 6004–6004.
208. Orden de 17 de enero de 1984 por la que se regula el Festival Internacional de Teatro Clásico de Almagro, y se constituye un Patronato para su preparación, organización y gestión // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 39 (15 de febrero). – P. 4052–4052.
209. Orden de 17 de enero de 1984 por la que se deroga la de 17 de noviembre de 1978, reguladora del Festival de Teatro Clásico en el Teatro Romano de Mérida, y se crea el Patronato para su promoción y gestión // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 39 (15 de febrero). – P. 4052–4052.
210. Orden de 3 de mayo de 1984 por la que se regula la convocatoria de los Premios Nacionales de Teatro // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 164 (10 de julio). – P. 20214–20214.
211. Orden de 6 de marzo de 1985 por la que se fijan los estímulos a la participación en certámenes y subastas nacionales de ganado selecto para los

- programas de selección y reproducción animal // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 59 (9 de marzo). – P. 6013–6020.
212. Orden de 27 de mayo de 1985 por la que se establece la normativa de ayudas al teatro español // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 133 (4 de junio). – P. 16777–16780.
213. Orden de 2 de septiembre de 1985 sobre medidas para reparar los daños causados por las heladas en las plantaciones de cítricos // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 216 (9 de septiembre). – P. 28550–28551.
214. Orden de 14 de enero de 1986 por la que se crea la Compañía Nacional de Teatro Clásico (CTC) que se configura como unidad de producción del Organismo Autónomo Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música (INAEM) // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 23 (27 de enero). – P. 3728–3729.
215. Orden de 13 de marzo de 1986 por la que se fijan y autorizan las subastas nacionales de ganado selecto reproductor para el año 1986 y se modifican algunos requisitos establecidos por la Orden de 6 de marzo de 1985 // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 70 (22 de marzo). – P. 10811–10814.
216. Orden de 23 de mayo de 1986 por la que se aprueba el Reglamento de Inscripción de Variedades de Vid // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 138 (10 de junio). – P. 20921–20922.
217. Orden de 20 de junio de 1986 sobre apoyo a la modernización tecnológica de las PYMES industriales // Boletín oficial del Estado. – 1986. – Nº 159 (4 de julio). – P. 24380–24380.
218. Orden de 1 de julio de 1986 por la que se aprueba el Reglamento Técnico de Control y Certificación de Plantas de Vivero de Vid // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 168 (15 de julio). – P. 25534–25539.
219. Orden de 29 de enero de 1987 por la que se da nueva regulación al Premio Nacional de Cinematografía // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 60 (11 de marzo de 1987). – P. 7309–7309.

220. Orden de 23 de julio de 1987 sobre subvenciones para la promoción de la calidad industrial // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – № 177 (25 julio). – P. 22912–22913.
221. Orden de 17 de marzo de 1988 por la que se actualizan y regulan los certámenes de ganado de raza pura, de carácter nacional e internacional y se fijan los estímulos a la participación en los mismos // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – № 70 (22 de marzo). – P. 8831–8840.
222. Orden de 1 de junio de 1988 por la que se dictan normas en relación con el «Plan de promoción de diseño, calidad y moda para la pequeña y mediana industria manufacturera» // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – № 50 (4 de junio). – P. 17332–17332.
223. Orden de 24 de julio de 1989 por la que se aprueban las condiciones generales del Seguro de Ganado Vacuno, comprendido en la Ley 87/1978, de 28 de diciembre, y Reglamento aprobado por Real Decreto 2329/1979, de 14 de septiembre // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – № 189 (9 de agosto). – P. 25725–25730.
224. Orden de 18 de junio de 1990 sobre ayudas para la promoción de la calidad industrial // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – № 151 (25 de junio). – P. 17833–17840.
225. Orden de 18 de junio de 1990 sobre concesión de ayudas para la promoción de la calidad industrial mediante el apoyo a actividades de difusión, sensibilización, información, formación y presencia internacional // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – № 150 (23 de junio). – P. 17723–17724.
226. Orden de 14 de noviembre de 1990 por la que se establece el apoyo financiero del IMPI a las operaciones de reafianzamiento realizadas por las Sociedades de Garantía Recíproca // Boletín oficial del Estado. – 1990. – № 275 (16 de noviembre). – P. 33901–33901.
227. Orden de 9 de mayo de 1991 sobre concesión de ayudas para la promoción de la calidad industrial mediante el apoyo a actividades de sistemas de gestión de

- la calidad // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 118 (17 de mayo). – P. 15709–15724.
228. Orden de 22 de mayo de 1991 sobre regulación del Premio Nacional de Teatro para Autores Noveles «Calderón de la Barca» // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 159 (4 de julio). – P. 22389–22390.
229. Orden de 31 de mayo de 1991 sobre declaración de cosecha de cítricos // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 150 (24 de junio). – P. 20797–20801.
230. Orden de 20 de julio de 1992 por la que se regulan los flujos financieros, así como las operaciones de tesorería, entre las Comunidades Europeas y la Administración Pública Española // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 183 (31 de julio). – P. 26744–26747.
231. Orden de 30 de diciembre de 1993 por la que se modifica el Reglamento Técnico de Control y Certificación de Plantas de Vivero de Cítricos // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 7 (8 de enero). – P. 468–468.
232. Orden de 21 de marzo de 1994 por la que se establece el apoyo financiero del Instituto de la Pequeña y Mediana Empresa al sistema español de garantías recíprocas // Boletín oficial del Estado. – 1994. – Nº 84 (8 de abril). – P. 10816–10818.
233. Orden de 26 de abril de 1994 sobre concesión de ayudas para la promoción de la calidad industrial // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 103 (30 de abril). – P. 13483–13495.
234. Orden de 8 de mayo de 1995 por la que se desarrollan las bases y los procedimientos para la concesión de las ayudas y acciones de fomento previstas por la iniciativa PYME de desarrollo industrial // Boletín oficial del Estado. – 1995. – Nº 122 (23 de mayo). – P. 15165–15173.
235. Pleno. Conflictos positivos de competencia Nº 860, 862 y 865/1984. Sentencia núm. 125/1984, de 20 de diciembre // Boletín Oficial del Estado. – Nº 10, de 11 de enero de 1985. – P. 19–22.
236. Programa electoral de Alianza Popular de 1982. – Madrid : Alianza Popular, 1982. – 190 p.

237. Programa electoral de Alianza Popular del año 1986. – Madrid : Alianza Popular, 1986. – 64 p.
238. Programa electoral de la IZQUIERDA UNIDA. – Elecciones Generales 22 de junio de 1986. – Madrid : IZQUIERDA UNIDA, 1986. – 58 p.
239. Programa electoral de la IZQUIERDA UNIDA. – Elecciones Generales 29 de octubre de 1989. – Madrid : IZQUIERDA UNIDA, 1989. – 90 p.
240. Programa electoral de la IZQUIERDA UNIDA. – Elecciones Generales 06 de junio de 1993. – Madrid : IZQUIERDA UNIDA, 1993. – 242 p.
241. Programa electoral de la IZQUIERDA UNIDA. – Elecciones Generales 03 de marzo de 1996. – Madrid : IZQUIERDA UNIDA, 1996. – 400 p.
242. Programa electoral del Partido Popular del año 1989. – Madrid : Partido Popular, 1989. – 81 p.
243. Programa electoral del Partido Popular del año 1993. Madrid : Partido Popular, 1993. – 121 p.
244. Programa electoral del Partido Popular del año 1996. – Madrid : Partido Popular, 1993. – 258 p.
245. Programa Electoral Partido Socialista Obrero Española. – Madrid : PSOE, 1982. – 45 p.
246. Programa Electoral Partido Socialista Obrero Española – Madrid : PSOE, 1986. – 113p.
247. Programa Electoral Partido Socialista Obrero Española – Madrid : PSOE, 1993. – 93 p.
248. Programa Electoral Partido Socialista Obrero Española – Madrid : PSOE, 1996. – 203 p.
249. Real Decreto-ley 20/1977, de 18 de marzo, sobre Normas Electorales // Boletín Oficial del Estado. – 1977. – Nº 70 (23 de marzo). – P. 6584–6600.
250. Real Decreto 1558/1977, de 4 de julio, por el que se reestructuran determinados Órganos de la Administración Central del Estado // Boletín Oficial del Estado. – 1977. – Nº 159 (5 de julio). – P.15035–15037.

251. Real Decreto 2341/1977, de 5 de agosto, por el que se crea el Centro para el Desarrollo Tecnológico Industrial // Boletín oficial del Estado. – 1977. – Nº 218 (12 de septiembre). – P. 20447–20447.
252. Real Decreto 3071/1977, de 11 de noviembre, por el que se regulan determinadas actividades cinematográficas // Boletín Oficial del Estado. – 1977. – Nº 287 (1 de diciembre). – P. 26420–26423.
253. Real Decreto-ley 36/1978, de 16 de noviembre, sobre gestión institucional de la Seguridad Social, la salud y el empleo // Boletín Oficial del Estado. – 1978. – Nº 276 (18 de noviembre). – P. 26246–26249.
254. Real Decreto 1885/1978, sobre régimen jurídico, fiscal y financiero de las Sociedades de garantía recíproca // Boletín oficial del Estado. – 1978. – Nº 191 (11 de agosto). – P. 18859–18865.
255. Real Decreto 212/1979, de 26 de enero, sobre transferencia de competencias de la Administración del Estado a la Junta de Galicia en materia de turismo, actividades molestas, insalubres, nocivas y peligrosas, transportes y urbanismo // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 37 (12 de febrero). – P. 3661–3668.
256. Real Decreto 298/1979, de 26 de enero, sobre transferencia de competencias de la Administración del Estado a la Diputación General de Aragón en materias de actividades molestas, insalubres, nocivas y peligrosas, agricultura, urbanismo y turismo // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 46 (22 de febrero). – P. 4751–4757.
257. Real Decreto 299/1979, de 26 de enero, sobre transferencia de competencias de la Administración del Estado al Consejo del País Valenciano en materia de agricultura, urbanismo, turismo, ferias interiores y transportes // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 46 (22 de febrero). – P. 4757–4766.
258. Real Decreto 698/1979, de 13 de febrero, sobre transferencia de competencias de la Administración del Estado a la Junta de Andalucía en materia de Administración local, agricultura, transporte, urbanismo, actividades molestas

- y turismo // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 82 (5 de abril). – P. 8094–8103.
259. Real Decreto 2209/1979, de 7 de septiembre, sobre transferencia de competencias de la Administración del Estado al Consejo General del País Vasco en materia de Agricultura, Sanidad y Trabajo // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 227 (21 de septiembre). – P. 22051–22058.
260. Real Decreto 2210/1979, de 7 de septiembre, sobre transferencia de competencias de la Administración del Estado a la Generalidad de Cataluña en materia de Agricultura, Cultura, Sanidad y Trabajo // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 227 (21 de septiembre). – P. 22058–22066.
261. Real Decreto 2874/1979, de 17 de diciembre, sobre transferencia de competencias de la Administración del Estado al Consejo Regional de Asturias en materia de actividades molestas, insalubres, nocivas y peligrosas, urbanismo, agricultura, ferias interiores, turismo, transportes, administración local, cultura y sanidad // Boletín Oficial del Estado. – 1979. – Nº 312 (29 de diciembre). – P. 29815–29829.
262. Real Decreto 2912/1979, de 21 de diciembre, sobre Transferencia de Competencias de la Administración del Estado a la Junta Regional de Extremadura en materia de Actividades Molestas, Insalubres, Nocivas y Peligrosas, Urbanismo, Agricultura, Ferias Interiores, Turismo, Transportes, Administración local, Cultura y Sanidad // Boletín Oficial del Estado. – 1980. – Nº 5 (5 de enero). – P. 261–276.
263. Real Decreto 1517/1981, de 8 de julio, sobre traspasos de servicios de la Seguridad Social a la Generalidad de Cataluña en materia de Seguridad Social (INSALUD e INSERSO) // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 176 (24 de julio). – P.16832–16848.
264. Real Decreto 2010/1981, de 3 de agosto, sobre medidas de reconversión del sector textil // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 217 (10 de septiembre). – P. 20843–20846.

265. Real Decreto 2625/1981, de 2 de octubre, sobre reestructuración del olivar mejorable y reconversión de comarcas olivareras deprimidas // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 266 (6 de noviembre). – P. 26145–26146.
266. Real Decreto 2793/1981, de 19 de octubre, para la reconversión industrial del sector fabricante de equipo eléctrico para la industria de automoción // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 286 (30 de noviembre). – P. 28002–28004.
267. Real Decreto 2823/1981, de 27 de noviembre, por el que se reestructuran determinados Órganos de la Administración del Estado // Boletín Oficial del Estado. – 1981. – Nº 288 (2 de diciembre). – P. 28197–28198.
268. Real Decreto-ley 8/1983, de 30 de noviembre, de Reconversión y Reindustrialización // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 289 (3 de diciembre). – P. 32711–32715.
269. Real Decreto 492/1983, de 16 de febrero, sobre creación, por segregación, del Colegio Oficial de Arquitectos de Cantabria // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 61 (12 de marzo). – P. 7349–7349.
270. Real Decreto 1067/1983, de 27 de abril, por el que se desarrolla el título primero de la Ley 1/1982, de 24 de febrero, regulador de las salas especiales de exhibición cinematográfica // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 105 (3 de mayo). – P. 12240–12240.
271. Real Decreto 1932/1983, de 22 de junio, sobre auxilios a los agricultores jóvenes, de acuerdo con la Ley 49/1981, de 24 de diciembre, del Estatuto de la Explotación Familiar y de los Agricultores Jóvenes // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 166 (13 de julio). – P. 19544–19545.
272. Real Decreto-ley 8/1983, de 30 de noviembre, de Reconversión y Reindustrialización // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 289 (3 de diciembre). – P. 32711–32715.
273. Real Decreto 2001/1983, de 28 de julio, sobre regulación de la jornada de trabajo, jornadas especiales y descansos // Boletín Oficial del Estado. – Nº 180, de 29 de julio de 1983. – P. 20959–20963.

274. Real Decreto 2291/1983, de 28 de julio, sobre órganos de elaboración y desarrollo de la política informática del Gobierno // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 204 (26 de agosto). – P. 23364–23366.
275. Real Decreto 2945/1983, de 9 de noviembre, por el que se aprueban las Reales Ordenanzas del Ejército de Tierra // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 285 (29 de noviembre). – P. 32276–32292.
276. Real Decreto 2976/1983, de 9 de noviembre, por el que se regula la Comisión Consultiva Nacional de Convenios Colectivos // Boletín Oficial del Estado. – 1983. – Nº 288 (2 de diciembre). – P. 32581–32582.
277. Real Decreto 3304/1983, de 28 de diciembre, sobre protección a la cinematografía española // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 10 (12 de enero). – P. 806–809.
278. Real Decreto 45/1984, de 4 de enero, sobre aplicación de la acción protectora de cobertura obligatoria en el Régimen Especial de la Seguridad Social de los Escritores de Libros // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 9 (11 de enero). – P. 658–659.
279. Real Decreto 275/1984, de 11 de enero, sobre reestructuración y reconversión del viñedo // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 39 (15 de febrero). – P. 4022–4022.
280. Real Decreto 335/1984, de 8 de febrero, por el que se regulan los fondos de promoción de empleo // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 44 (21 de febrero). – P. 4613–4614.
281. Real Decreto 400/1984, de 22 de febrero, sobre traspaso a la Comunidad Autónoma de Andalucía de las funciones y servicios del Instituto Nacional de la Salud // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 51 (29 de febrero). – P. 5463–5467.
282. Real Decreto 494/1984, de 22 de febrero, por el que se aprueban las Reales Ordenanzas del Ejército del Aire // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 61 (12 de marzo). – P. 6869–6886.

283. Real Decreto 669/1984, de 28 de marzo, sobre estructura y funciones de los órganos de la Seguridad del Estado // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 81 (4 de abril). – P. 9466–9468.
284. Real Decreto 1024/1984, de 23 de mayo, por el que se aprueban las Reales Ordenanzas de la Armada // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 129 (30 de mayo). – P. 15232–15252.
285. Real Decreto 1071/1984, de 23 de mayo, por el que se modifican diversos aspectos en la normativa vigente en materia de invalidez permanente en la Seguridad Social // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 136 (7 de junio). – P. 16360–16361.
286. Real Decreto 1346/1984, de 11 de julio, sobre régimen disciplinario del Cuerpo Superior de Policía // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 170 (17 de julio). – P. 20918–20921.
287. Real Decreto 1922/1984 sobre reorganización del sector exportador de frutos cítricos // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 264 (3 de noviembre). – P. 31784–31784.
288. Real Decreto 1992/1984, de 31 de octubre, por el que se regulan los contratos en prácticas y para la formación // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 269 (9 de noviembre). – P. 32373–32376.
289. Real Decreto 1989/1984, de 17 de octubre, por el que se regula la contratación temporal como medida de fomento del empleo // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 269 (9 de noviembre). – P. 32366–32368.
290. Real Decreto 1991/1984, de 31 de octubre, por el que se regulan el contrato a tiempo parcial, el contrato de relevo y la jubilación parcial // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 269 (9 de noviembre). – P. 32370–32373.
291. Real Decreto 2104/1984, de 21 de noviembre, por el que se regulan diversos contratos de trabajo de duración determinada y el contrato de trabajadores fijos discontinuos // Boletín Oficial del Estado. – 1984. – Nº 281 (23 de noviembre). – P. 33756–33758.

292. Real Decreto 128/1985, de 23 de enero, sobre creación por segregación, del Colegio Oficial de Arquitectos de Castilla-La Mancha // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 33 (7 de febrero). – P. 3120–3120.
293. Real Decreto 419/1985, de 6 de marzo, por el que se desarrolla la modernización de las explotaciones familiares agrarias y otros aspectos de la Ley 49/1981, de 24 de diciembre // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 79 (2 de abril). – P. 8768–8770.
294. Real Decreto 565/1985, de 24 de abril, por el que se establece la estructura orgánica básica del Ministerio de Cultura y de sus Organismos autónomos // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 103 (30 de abril). – P. 11986–11994.
295. Real Decreto 629/1985, de 30 de abril, sobre Régimen de Retenciones en el Impuesto sobre la Renta de las Personas Físicas // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 110 (8 de mayo). – P. 12987–12988.
296. Real Decreto 672/1985, de 19 de abril, por el que se dictan normas sobre la promoción exterior del turismo // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 117 (16 de mayo). – P. 14093–14093.
297. Real Decreto 799/1985, de 25 de mayo, por el que se incentiva la contratación de jóvenes trabajadores y se extiende esta medida a determinados programas y contratos vigentes // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 131 (1 de junio). – P. 16416–16419.
298. Real Decreto 1209/1985, de 19 de junio, por el que se modifica parcialmente la estructura orgánica básica del Ministerio de Transportes, Turismo y Comunicaciones, se constituye el Instituto Nacional de Promoción del Turismo y se suprimen ciertos Organismos autónomos adscritos al Departamento // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 176 (24 de julio). – P. 23487–23492.
299. Real Decreto 1346/1985, de 17 de julio, por el que reglamenta la Ley 46/1984, de 26 de diciembre, reguladora de las Instituciones de Inversión Colectiva // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 185 (3 de agosto). – P. 24641–24657.

300. Real Decreto 2155/1985, de 23 de octubre, sobre Agrupaciones de Productores Agrarios de Cereales y sus Uniones // Boletín Oficial del Estado. – 1985. – Nº 279 (21 de noviembre). – P. 36866–36867.
301. Real Decreto 336/1986, de 24 de enero, por el que se regulan las indemnizaciones a las victimas de bandas armadas y elementos terroristas // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 43 (19 de febrero). – P. 6482–6482.
302. Real Decreto 506/1986, de 7 de marzo, sobre Régimen de Retenciones en el Impuesto sobre la Renta de las Personas Físicas // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 63 (14 de marzo). – P. 9618–9619.
303. Real Decreto 611/1986, de 21 de marzo, por el que se aprueba el Reglamento de la Ley del Servicio Militar // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 79 (2 de abril). – P. 11574–11602.
304. Real Decreto 1101/1986, de 6 de junio, por el que se regula la constitución de Organizaciones de Productores de frutas y hortalizas // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 139 (11 de junio). – P. 21262–21264.
305. Real Decreto 1406/1986, de 6 de junio, por el que se aprueba el Reglamento del Centro para el Desarrollo Tecnológico e Industrial // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 162 (8 de julio). – P. 24730–24732.
306. Real Decreto 2164/1986, de 3 de octubre, por el que se regula la liquidación, recaudación y control de la tasa de corresponsabilidad establecida por la normativa de la Comunidad Económica Europea en el sector de los cereales // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 253 (22 de octubre). – P. 35655–35656.
307. Real Decreto 2339/1986, de 17 de octubre, por el que se modifican los artículos 22 y 23 del Real Decreto 1067/1983, de 27 de abril, relativos a la Comisión de Calificación de Películas Cinematográficas // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 267 (7 de noviembre). – P. 37136–37136.
308. Real Decreto 2352/1986, de 7 de noviembre, por el que se determina la estructura orgánica básica del Ministerio de Educación y Ciencia // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – Nº 268 (8 de noviembre). – P. 37284–37287.

309. Real Decreto 1/1987, de 1 de enero, por el que se determina la Estructura Orgánica Básica del Ministerio de Defensa // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 2 (2 de enero). – P. 75–80.
310. Real Decreto 59/1987, de 16 de enero, por el que se modifica el Real Decreto 669/1984, de 28 de marzo, sobre estructura y funciones de los órganos de la Seguridad del Estado//Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 17 (20 de enero). – P.1540- 1542.
311. Real Decreto 769/1987, de 19 de junio, sobre regulación de la Policía Judicial // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 150 (24 de junio). – P. 18989–18992.
312. Real Decreto 1536/1987, de 6 de noviembre, sobre traspaso a la Comunidad Autónoma del País Vasco de las funciones y servicios del Instituto Nacional de la Salud (INSALUD) // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 299 (15 de diciembre). – P. 36734–36747.
313. Real Decreto 1612/1987, de 27 de noviembre, sobre traspaso a la Comunidad Valenciana de las funciones y servicios del Instituto Nacional de la Salud // Boletín Oficial del Estado. – 1987. – Nº 312 (30 de diciembre). – P. 38171–38176.
314. Real Decreto 124/1988, de 12 de febrero, por el que se reorganiza la Secretaría General del Turismo y el Instituto Nacional de Promoción del Turismo // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 44 (20 de febrero). – P. 5484–5486.
315. Real Decreto 271/1988, de 25 de marzo, por el que se regula el ejercicio de las actividades propias de las Agencias de Viajes // Boletín Oficial del Estado. – 1988. – Nº 76 (29 de marzo). – P. 9701–9702.
316. Real Decreto 884/1989, de 14 de julio, por el que se aprueba el Reglamento de Régimen Disciplinario del Cuerpo Nacional de Policía // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 171 (19 de julio). – P. 22877–22882.
317. Real Decreto 938/1989, de 21 de julio, por el que se establecen el procedimiento y los plazos para la formación de los planes integrados de salud

- // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 179 (28 de julio). – P. 24217–24218.
318. Real Decreto 1088/1989, de 8 de septiembre, por el que se extiende la cobertura de la asistencia sanitaria de la Seguridad Social a las personas sin recursos económicos suficientes // Boletín Oficial del Estado. – 1989. – Nº 216 (9 de septiembre). – P. 28657–28658.
319. Real Decreto 1282/1989, de 28 de agosto, de Ayudas a la Cinematografía // Boletín Oficial del Estado. – Nº 259, de 28 de octubre de 1989. – P. 34028–34031.
320. Real Decreto 484/1990, de 30 de marzo, sobre precio de venta al público de libros // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 95 (20 de abril). – P. 10678–10678.
321. Real Decreto 723/1990, de 8 de junio, sobre selección y reproducción de ganado porcino de razas puras // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 140 (12 de junio). – P. 16326–16327.
322. Real Decreto 1393/1990, de 2 de noviembre, por el que se aprueba el Reglamento de la Ley 46/1984, de 26 de diciembre, reguladora de las Instituciones de Inversión Colectiva // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 275 (16 de noviembre). – P. 33885–33901.
323. Real Decreto 1576/1990, de 7 de diciembre, por el que se regula la concesión en el sistema de la seguridad social de pensiones extraordinarias motivadas por actos de terrorismo // Boletín Oficial del Estado.– 1990. – Nº 294 (8 de diciembre). – P. 36436–36437.
324. Real Decreto 1679/1990, de 28 de diciembre, sobre traspaso a la Comunidad Autónoma de Galicia de las funciones y servicios del Instituto Nacional de la Salud // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 313 (31 de diciembre). – P. 38937–38939.
325. Real Decreto 1680/1990, de 28 de diciembre, sobre traspaso a la Comunidad Foral de Navarra de las funciones y servicios del Instituto Nacional de la

- Salud (INSALUD) // Boletín Oficial del Estado. – 1990. – Nº 313 (31 de diciembre). – P. 38940–38942.
326. Real Decreto-ley 3/1991, de 3 de mayo, por el que se establece una nueva organización de las Entidades de Crédito de capital público estatal // Boletín oficial del Estado. – 1991. – Nº 109 (7 de mayo). – P. 14247–14248.
327. Real Decreto 221/1991, de 22 de febrero, por el que se regula la organización de Unidades del Cuerpo Nacional de Policía adscritas a las Comunidades Autónomas y se establecen las peculiaridades del régimen estatutario de su personal // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 49 (26 de febrero). – P. 6536–6536.
328. Real Decreto 286/1991, de 8 de marzo, sobre selección y reproducción de ganado ovino y caprino de razas puras // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 61 (12 de marzo). – P. 8262–8264.
329. Real Decreto 1773/1991, de 13 de diciembre, por el que se modifica el Real Decreto 1282/1989, de 28 de agosto, de ayudas a la Cinematografía // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 301 (17 de diciembre). – P. 40570–40571.
330. Real Decreto 1816/1991, de 20 de diciembre, sobre Transacciones Económicas con el Exterior // Boletín Oficial del Estado. – 1991. – Nº 310 (27 de diciembre). – P. 41654–41657.
331. Real Decreto-ley 1/1992, de 3 de abril, de Medidas Urgentes sobre Fomento del Empleo y Protección por Desempleo // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 84 (7 de abril). – P. 11644–11647.
332. Real Decreto 157/1992, de 21 de febrero, por el que se desarrolla la Ley 16/1989, de 17 de julio, en materia de exenciones por categorías, autorización singular y registro de defensa de la competencia // Boletín oficial del Estado. – 1992. – Nº 52 (29 de febrero). – P. 7106–7110.
333. Real Decreto 293/1992, de 27 de marzo, sobre creación por segregación del Colegio Oficial de Arquitectos de Castilla y León Este // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – Nº 79 (1 de abril). – P. 11003–11003.

334. Real Decreto 671/1992, de 2 de julio, sobre inversiones extranjeras en España // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – № 160 (4 de julio). – P. 23010–23015.
335. Real Decreto 673/1992, de 19 de junio, por el que se regulan los resarcimientos por daños víctimas de bandas armadas y elementos terroristas // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – № 156 (30 de junio). – P. 22235–22238.
336. Real Decreto 754/1992, de 26 de junio, por el que se establecen los aspectos básicos del currículo de las enseñanzas de arte dramático y se regula la prueba de acceso a estos estudios // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – № 178 (25 de julio). – P. 25845–25851.
337. Real Decreto 851/1992, de 10 de julio, por el que se regulan determinadas pensiones extraordinarias causadas por actos de terrorismo // Boletín Oficial del Estado. – 1992. – №184 (1 de agosto). – P. 26982–26985.
338. Real Decreto 1345/1992, de 6 de noviembre, por el que se dictan normas para la adaptación de las disposiciones que regulan la tributación sobre el beneficio consolidado a los grupos de sociedades cooperativas // Boletín oficial del Estado. – 1992. – № 292 (5 de diciembre). – P. 41521–41522.
339. Real Decreto-ley 19/1993, de 10 de diciembre, de medidas urgentes para la cinematografía // Boletín Oficial del Estado. – 1993. – № 296 (11 de diciembre). – P. 35072–35075.
340. Real Decreto 42/1993, de 15 de enero, por el que se modifica el Real Decreto 1816/1991, de 20 de diciembre, sobre transacciones económicas con el exterior // Boletín Oficial del Estado. – 1993. – № 27 (1 de febrero). – P. 2674–2674.
341. Real Decreto 143/1993, de 29 de enero, por el que se crean dos unidades de carácter técnico en el Tribunal de Defensa de la Competencia y se reestructura parcialmente la Dirección General de Defensa de la Competencia del Ministerio de Economía y Hacienda // Boletín oficial del Estado. – 1993. – № 46 (23 de febrero). – P. 5679–5681.

342. Real Decreto 6/1994, de 14 de enero, por el que se crea la Comisión Interministerial de Turismo // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 33 (8 de febrero). – P. 4044–4045.
343. Real Decreto 446/1994, de 11 de marzo, sobre traspaso a la Comunidad Autónoma de Canarias de las funciones y servicios del Instituto Nacional de la Salud // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – Nº 85 (9 de abril). – P. 10884–10888.
344. Real Decreto 1693/1994, de 22 de julio, sobre organización de la Administración turística del Estado // Boletín Oficial del Estado. – Nº 1994. – 175 (23 de julio). – P. 23925–23930.
345. Real Decreto-ley 12/1995, de 28 de diciembre, sobre medidas urgentes en materia presupuestaria, tributaria y financiera // Boletín oficial del Estado. – 1995. – Nº 312 (30 de diciembre). – P. 37519–37545.
346. Real Decreto 51/1995, de 20 de enero, por el que se establece un régimen de medidas horizontales para fomentar métodos de producción Agraria compatibles con las exigencias de la protección y la conservación del espacio natural // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 33 (8 de febrero). – P. 4049–4053
347. Real Decreto 63/1995, de 20 de enero, sobre Ordenación de prestaciones sanitarias del Sistema Nacional de Salud // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 35 (10 de febrero). – P. 4538–4543.
348. Real Decreto 328/1995, de 3 de marzo, por el que se crea el Consejo Promotor del Turismo // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 75 (29 de marzo). – P. 9691–9692.
349. Real Decreto 614/1995, de 21 de abril, por el que se aprueba el Reglamento de los procesos selectivos y de formación del Cuerpo Nacional de Policía // Boletín Oficial del Estado. – 1995. – Nº 118 (18 de mayo). – P. 14379–14384.
350. Real Decreto 2200/1995, de 28 de diciembre, por el que se aprueba el Reglamento de la Infraestructura para la Calidad y la Seguridad Industrial // Boletín Oficial del Estado. – 1996. – Nº 32 (6 de febrero). – P. 3929–3941.

351. Real Decreto Legislativo 1257/1986, de 13 de junio, de adaptación de la Ley de 27 de abril de 1946 y de la Ley 3/1980, de 10 de enero, a las normas de la Comunidad Económica Europea, en materia cinematográfica // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – № 153 (27 de junio). – P. 23427–23427.
352. Real Decreto Legislativo 1265/1986, de 27 de junio, sobre inversiones extranjeras en España // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – № 154 (28 de junio). – P. 23536–23538.
353. Real Decreto Legislativo 1298/1986, de 28 de junio, por el que se adaptan las normas legales en materia de establecimientos de crédito al ordenamiento jurídico de la Comunidad Económica Europea // Boletín Oficial del Estado. – 1986. – № 155 (30 de junio). – P. 23727–23729.
354. Real Decreto Legislativo 1/1994, de 20 de junio, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley General de la Seguridad Social // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – № 154 (29 de junio). – P. 20658–20708.
355. Resolución de 24 de febrero de 1994, del Banco de España, por la que se hacen públicos los cambios de divisas que el Banco de España aplicará a las operaciones ordinarias que realice por su propia cuenta el día 24 de febrero de 1994, y que tendrán la consideración de cotizaciones oficiales, a efectos de la aplicación de la normativa vigente que haga referencia a las mismas // Boletín Oficial del Estado. – 1994. – № 48 (25 de febrero). – P. 6346–6346.

II. Монографії, наукові статті та публікації.

356. Авилова А. В. Модернизация хозяйственной системы / А. В. Авилова // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 59–76.
357. Авилова А. В. Ставка на потенциал предпринимательства / А. В. Авилова // Испания: траектория модернизация на исходе двадцатого века. – М. : ИЛА РАН, 2006. – С. 232–247.

358. Акимов В. С. Современный терроризм в Испании. Организации, причины появления, тенденции развития / В. С. Акимов // Проблемы испанской истории. – М. : Наука, 1987. – С. 149–163.
359. Алексеев А. В. Модели церковно-государственных отношений на примере традиционно католических стран / А. В. Алексеев // Ученые записки. Научный журнал Курского государственного университета. 2012. – № 4–1. – С. 275–281.
360. Аникеева Н. Е. Испания в конце XX – начале XXI века / Н. Е. Аникеева // Новая и новейшая история. – 2006. – № 2. – С. 71–84.
361. Аникеева Н. Е. Испания в современном мире: 1976–2004 гг. / Н. Е. Аникеева. – М. : Национальное обозрение, 2007. – 280 с.
362. Аникеева Н. Е. Испания против терроризма / Н. Е. Аникеева // Современная Европа. – 2005. – № 3. – С. 63–74.
363. Аникеева Н. Е. Испания – государство автономий в объединенной Европе / Н. Е. Аникеева // Современная Европа. – 2007. – № 2. – С. 91–103.
364. Аникеева Н. Е. Эволюция партийной системы Испании / Н. Е. Аникеева // Латинская Америка. – 2003. – № 2. – С. 93–98.
365. Баранов Н. А. Современная демократия: эволюционный поход / Н. А. Баранов. – СПб.: Балт. гос. техн. ун-т., 2007. – 208 с.
366. Баранова Т. Н. Социальная защита испанских трудящихся / Т. Н. Баранова // Политические исследования. – 1991. – № 6. – С. 149–154.
367. Басиев М. С. Испанский опыт регионализма / М. С. Басиев // Федерализм и регионализм: приоритеты XXI века : материалы международной научной конференции: (27–28 сентября 2007 г., Владикавказ) / Владикавказский институт управления. – Владикавказ, 2007.

368. Беликова К. М. Государственная медицина в системе социального обеспечения Испании: правовые аспекты / К. М. Беликова // Правовые вопросы в здравоохранении. – 2012. – № 1. – С. 68–77.
369. Беловолов Ю. Г. Политическая система современной Испании (1975–1995) / Ю. Г. Беловолов. – Донецк : Донецкий госуниверситет, 1997. – 71 с.
370. Боголюбова Н. М. Актуальные тенденции внешней культурной политики Испании / Н. М. Боголюбова, Ю. В. Николаева // Латинская Америка. – 2013. – № 9.
371. Булавин В. И. Энергетика нефти, ветра и солнца / В. И. Булавин // Испания. Анфас и профиль / под ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 77–92.
372. Буторина О. В. Испания: стратегия экономического подъема / О. В. Буторина. – М. : Наука, 1994. – 155 с.
373. Буторина О. В. Испания: перестройка экономики и политика государства / О. Буторина // Экономист. – 1995. – № 7. – С. 84–92.
374. Бурдяк В.І. Політична культура країн Європи у контексті інтеграційних процесів / В. І. Бурдяк В.І., Н. Ю. Ротар. – Чернівці: Рута, 2004. – 328 с.
375. Віднянський С. В. Проблеми всесвітньої історії в українській історіографії: стан та перспективи досліджень // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. – С. 23–36.
376. Волкова Г. И. Баскский терроризм и политика регионального автономизма в Испании / Г. И. Волкова // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 2. – С. 93–97.
377. Волкова Г. И. Испания: демократия и терроризм / Г. И. Волкова // Космополис. – 2003. – № 1(3). – С. 77–79.
378. Волкова Г. И. Истоки и современные реальности баскского терроризма / Г. И. Волкова // Терроризм в современном мире: истоки, сущность,

- направления, угрозы. – М. : Ин-т социологии РАН, 2003. – 358 с.
379. Воронов І. О. Глобалізація і політика : реалії і перспективи соціальних трансформацій : монографія / І. О. Воронов. – К. : Генеза, 2004. – 288 с.
380. Воронов І. О. Демократичний транзит: політико-владні трансформації / І. О. Воронов. – К. : Генеза, 2006. – 232 с.
381. Гельман В. Я. Как выйти из неопределенности? / В. Я. Гельман // Pro et Contra. – 1998. – Т. 3, № 3. – С. 21–39.
382. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации : наброски к теории / В. Гельман // Полис. – 2001. – № 1. – С. 15–29.
383. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку. 1914–1991 / Ерік Гобсбаум. – К. : Видавничий дім «Алтернативи», 2001. – 544 с.
384. Годлевська В. Ю. Проблема баскського тероризму в період правління Іспанської соціалістичної робітничої партії (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2009. – Вип. XVI. – С. 176–180.
385. Годлевська В. Ю. Реформування правоохоронних органів Іспанії в умовах консолідації демократії / В. Ю. Годлевська // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 6–7. – С. 210–218.
386. Годлевська В. Ю. Регіональні партії Іспанії в період консолідації демократії (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011.– Вип. 20. – С. 377–389.
387. Годлевська В. Ю. Засоби масової інформації як джерело з вивчення процесу консолідації демократичного режиму в Іспанії / В. Ю. Годлевська // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012.– Вип. 21. – С.290–301.

388. Годлевська В. Ю. Особливості реформування судової системи Іспанії в роки правління іспанської соціалістичної робітничої партії (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2012. – Вип. XX. – С.270–278.
389. Годлевська В. Ю. Формування демократичної виборчої системи в Іспанії в роки консолідації демократичного режиму (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2013.– Вип. XXI. – С. 225–230.
390. Годлевська В. Ю. Військова реформа та її роль в утвердженні демократичного режиму в Іспанії (1982–1996 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С.220–225.
391. Годлевська В. Ю. Реформа системи освіти в умовах консолідації демократичного режиму в Іспанії / В. Ю. Годлевська // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 12. – С. 98–106.
392. Годлевська В. Ю. Політика соціалістичного уряду Іспанії в сфері малого та середнього бізнесу (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. XXXVII. – С. 235–241.
393. Годлевська В. Ю. Реформування фінансової системи Іспанії в умовах утвердження демократичного режиму (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 78. – С. 122–126.
394. Годлевська В. Ю. Політика соціалістичного уряду Іспанії у сфері туризму як важливої галузі національної економіки (1982–1996 рр.) /

- В. Ю. Годлевська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. – Ужгород : «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – С. 112–120.
395. Годлевська В. Ю. Роль уряду Іспанської соціалістичної робітничої партії в консолідації демократичного режиму в Іспанії (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2013. – № 2. – С. 96–102.
396. Годлевська В. Ю. Формування партійної системи Іспанії в умовах консолідації демократичного режиму (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Історичні і політологічні дослідження. – Донецький національний університет, 2013. – № 3 (53). – С. 302–310.
397. Годлевська В. Ю. Вибори до генеральних кортесів 1982 року та новий імпульс консолідації демократії / В. Ю. Годлевська // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Вип. 22. – С. 238–253.
398. Годлевська В. Ю. Модернізація системи соціального забезпечення в Іспанії в період консолідації демократичного режиму (1982–1996 рр.) // Український історичний журнал. – 2013. – № 6. – С. 196–205.
399. Годлевська В. Ю. Церковно-державні відносини в Іспанії в умовах утвердження демократії (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 79. – С. 118–121.
400. Годлевська В. Ю. Особливості розвитку іспанської літератури в умовах утвердження демократії (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Випуск 1, частина 2. – С. 202–208.
401. Годлевська В. Ю. Тенденції розвитку іспанської архітектури в поставторитарний період / В. Ю. Годлевська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2014. – Випуск 80. – С. 32–36.
402. Гонсалес Ф. Нет магической формулы реформ / Ф. Гонсалес // Латинская

- Америка. – 1991. – № 12. – С. 3–8.
403. Гонсалес Ф. Создать в обществе основу для согласия и перемен / Ф. Гонсалес // Свободная мысль. – 1991. – № 15. – С. 52.
404. Гончаревський В. Е. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). – К. : Логос, 2011. – 220 с.
405. Горенко О. Соціальні горизонти європейського єднання і Україна: Концептуально-історичні підходи і політична практика / О. Горенко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – 376 с.
406. Гранцева Е. О. Общецивилизационные основы «культурного взрыва» / Е. О. Гранцева // Испания. Анфас и профиль. / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 385–392.
407. Грачев М.Н., Мадатов А.С. Демократия: методология исследования, анализ перспектив. М.: Изд-во «АЛКИГАММА», 2004. – 128 с.
408. Гренвилл Дж. История XX века: Люди. События. Факты [Текст] / Дж. Гренвилл; пер. с англ. О. Суворова. – Москва : Аквариум, 1999. – 895 с.
409. Грудкова Е. А. Испанская социалистическая рабочая партия: от оппозиции к власти / Е. А. Грудкова // Актуальные проблемы Европы. – 2006. – № 3. – С. 57–79.
410. Губанов А. В. Полиция зарубежных государств : организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. – М. : МАЭП, 1999. – 101 с.
411. Давыдов В. М. Экономическая динамика перехода / В. М. Давыдов, А. Ю. Свириденко // Испания: траектория модернизации на исходе XX века. – М. : ИЛА РАН, 2006. – С. 123–168.
412. Данилевич И. В. Автономизация Испании / И. В. Данилевич // Полис. – 1995. – № 5. – С. 121–129.
413. Данилевич И. В. Государство и институты гражданского общества в период перехода от авторитаризма к демократии (Чили, Португалия, Испания) / И. В. Данилевич ; РАН, Ин-т сравнит. политологии. – М., 1996. – 79 с.

414. Данилевич И. В. Испытание властью. Испанская социалистическая рабочая партия в 80-е годы / И. В. Данилевич. – М. : Наука, 1991. – 150 с.
415. Данилевич И. В. Новый облик Испанской социалистической рабочей партии / И. В. Данилевич // Испания. Анфас и профиль ; под ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 308–326.
416. Данилевич И. В. Социалистические партии Испании и Португалии (1973–1979) / И. В. Данилевич. – М. : Наука, 1984. – 256 с.
417. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Л. Даймонд // Полис. – 1999. – № 1. – С. 15–24.
418. Два кита испанской экономики. Опыт развития малого и среднего бизнеса / [Верников В. Л., Авилова А. В., Голуб П. Ю., Ермольева Э. Г. и др.]. – М. : Весь мир, 2010. – 176 с.
419. Джонсон П. Современность: мир с двадцатых по девяностые годы [Текст] / Пол Джонсон. – М. : Анубис, 1995. – Т. 2. – 479 с.
420. Доклад о состоянии здравоохранения в Европе, 2009 г. Здоровье и системы здравоохранения. – Всемирная организация здравоохранения, 2010. – 218 с.
421. Ермольева Э. Г. Диалектика реформ в образовании / Э. Г. Ермольева // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 245–266.
422. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2009): навч. посібник для вищих навчальних закладів / О. П. Іваницька. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2009. – 763 с.
423. Іваницька О. П. Політичний розвиток франкістської Іспанії. 1939–1975 рр. / О. П. Іваницька. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний інститут, 1996. – 90 с.
424. Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії / О. П. Іваницька. – Чернівці : Книги-ХХІ, 2006. – 424 с.
425. Ивлева Т. Н. Аграрная политика ЕС и Испании в начале XXI века / Ивлева Т. Н. // Латинская Америка. – 2010. – № 3. – С. 80–92.

426. Ивлева Т. Н. Эволюция аграрной политики Испании // Латинская Америка. – 2005. – № 9. – С. 30–41.
427. Иностранное конституционное право / под редакцией В. В. Маклакова. – М. : Юристъ, 1996. – 512 с.
428. Испания в начале XXI века : учеб. пособие / отв. ред. С. М. Хенкин. – М. : МГИМО (У) МИД России, 2006. – 168 с.
429. Испания и Латинская Америка: динамика культурных процессов в конце XX – начале XXI веков / Ин-т Латинской Америки РАН ; отв. ред. Н. С. Константинова. – М. : ИЛА РАН, 2011. – 210 с.
430. Калинин В. В. Испанская конституция 1978 г. / В. В. Калинин // Из истории европейского парламентаризма: Испания и Португалия / / С. П. Пожарская (отв. ред.). – М. : РАН, Институт всеобщей истории, 1996. – С. 123–125.
431. Карл Т. П. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистической трансформаций / Т. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. – 2004. – № 4.
432. Киеня М. И. Культурный плюрализм: динамика разнообразия / М. И. Киеня // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 43–59.
433. Кирчанов М. В. Проблемы развития каталонского национализма в условиях политического транзита / М. В. Кирчанов // Вестник Волгоградского государственного университета. – 2009. – № 2(4). – С. 18–24.
434. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право : учебник для вузов / И. Киселев. – М. : Дело, 1999. – 728 с.
435. Коваль Т. Б. Демографические сдвиги и изменения в массовом сознании / Т. Б. Коваль // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 213–229.

436. Коваль Т. Б. Испанская католическая церковь о демократии и актуальных проблемах жизни страны / Т. Б. Коваль // Испания: время испытаний и нового выбора. – М. : ИЛА РАН, 2009.
437. Коваль Т. Б. Останется ли страна католической? / Т. Б. Коваль // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 284–303.
438. Ковальский Н. А. Справился ли католицизм с вызовами XX века? / Н. А. Ковальский // Новая и новейшая история. – 1999. – № 6. – С. 32–36.
439. Кожановский А. Н. Государственная идентификация по-испански / А. Н. Кожановский // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 195–212.
440. Кожановский А. Н. Народы Испании во второй половине XX в. : (опыт автономизации и национального развития) / А. Н. Кожановский. – М. : Наука, 1993. – 189 с.
441. Константинова Н. С. Мультикультурализм в разных измерениях / Н. С. Константинова // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 392–403.
442. Константинова Н. С. Проблема культурной идентичности в полиэтническом обществе / Н. С. Константинова // Культура современной Испании. Превратности обновления. – М. : Наука, 2005. – С. 9–34.
443. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу : монографія / В. Г. Космина. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 310 с.
444. Космина В. Г. Історичний факт у цивілізаційному аналізі історії / Віталій Космина // Історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 47–62.
445. Космина В. Г. Історичне джерело в цивілізаційному аналізі історії / Віталій Космина // Історичний журнал. – 2010. – № 1–3. – С. 121–130.

446. Костирев А. Г. Модели взаимодействия политической и медиа-систем / А. Костирев. // *Вісник Київського Національного університету імені Т. Шевченка. (Філософія. Політологія)*. – 2002. – № 39. – С. 131–134.
447. Кудряченко А. І. Дослідження з проблематики Всесвітньої історії у сучасній Україні / А. І. Кудряченко // *Український історичний журнал*. – 2011. – № 1. – С. 180–194.
448. Кузьмин В. В. Развитие туризма несет угрозу экологии / В. В. Кузьмин // *Испания. Анфас и профиль* / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 122–129.
449. Куракина А. А. Избирательные стратегии политических партий Испании / А.А. Куракина // *Латинская Америка*. – 2009. – № 1. – С. 65–76.
450. Кургузов И. М. Культура Испании: между прошлым и будущим / И. М. Кургузов // *Латинская Америка*. – 2010. – № 7. – С. 94–96.
451. Кутузова В. М. Националистические партии в политической системе Испании / В. М. Кутузова // *Латинская Америка*. – 2005. – № 11.
452. Лагода Е. А. Конкордатная система как модель правового регулирования государственно-церковных отношений / Е. А. Лагода // *Общество: политика, экономика, право*. – 2010. – № 2. – С. 57–60.
453. Лагода Е. А. Особенности правового института свободы совести и религии в Испании / Е. А. Лагода // *Общество и право*. – 2010. – № 2. – С. 255–258.
454. Лазаренко О. Современный путь испанского здравоохранения / О. Лазаренко // *Здоров'я України*. – № 24. – 2007. – С. 16.
455. Лазарук Я. Консолідація демократії в Іспанії: політико-правовий вимір / Я. Лазарук // *Політичний менеджмент*. – 2009. – № 3. – С. 120–128.
456. Ландабасо Ангуло А. И. Терроризм и этнополитические конфликты : в 2 т. / Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. – М. : Огни, 2004. – Т. 1 : Из истории басков. – 384 с.
457. Линц Х. Испанская демократия и государство автономий / Х. Линц // *Казанский федералист*. – 2007. – № 3–4. – С. 147–204.

458. Мадатов А. С. Региональные особенности демократизации: демократические транзиты и проблемы консолидации демократии в Латинской Америке / А. С. Мадатов // Вестник РУДН. (Политология). – 2008. – № 2.
459. Масленников В. В. Зарубежные банковские системы : научное издание – М. : Элит-2000, 2001. – 392 с.
460. Матяш Н. А. Проза последних десятилетий. Власть варваров или сохранение традиций? / Н. А. Матяш // Испания. Анфас и профиль / под ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 403–427.
461. Медведев С.Н. История государства и права Испании / С. Н. Медведев. – М. : Наука, 1992. – 315 с.
462. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты / А. Ю. Мельвиль. – М. : Издательский центр научных и учебных программ, 1999.
463. Мельвиль А. Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 1998. – № 2. – С. 6–38.
464. Мигель А. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя / А. де Мигель. – М. : Прогресс, 1985. – 430 с.
465. Нарочницкая Е. А. Терроризм и демократия (на примере этнического терроризма в странах Запада) / Е. А. Нарочницкая // Актуальные проблемы Европы. – 2003. – № 1. – С. 27–59.
466. Никитина А. Театральная культура Испании / А. Никитина // Искусство. – 2009. – 16–28 февраля (№ 4). – С. 17–19.
467. Орлов А. А. Глубинные исторические корни проблемы национализма и сепаратизма в современной Испании / А. А. Орлов // Вестник МГИМО. – 2013. – № 4. – С. 177–186.
468. Орлов А. А. Историческая основа терроризма / А. А. Орлов // Обозреватель. – 2009. – № 10. – С. 80–87.

469. Орлов А. А. Проблема терроризма в Испании на современном этапе / А. А. Орлов // Обозреватель. – 2009. – № 12. – С. 55–61.
470. Орлов А. А. Проблема терроризма в Испании / А. А. Орлов. – М. : Русская панорама, 2009. – 192 с.
471. Орлова Т.В. Історія сучасного світу: XV—XXI ст.: Навч. посіб. / Т. В. Орлова — К. : Знання, 2008. — 552 с.
472. Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу: Навч. посіб. / Т. В. Орлова. — К. : Знання, 2013. — 677 с.
473. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации : философский анализ / Ю. В. Павленко. – 2-е изд. – К. : Феникс, 2004. – 760 с.
474. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації : соціокультурний розвиток людства : навч. посібник / Ю.В. Павленко; відп. ред. С. Кримський. – К. : Либідь, 1996. – 360 с.
475. Планас Х. Управление образованием в Испании в переходный период / Х. Планас, Х. Рифа, Ж. Сала. – Проект TACIS-EDRUS 9608, 1999. – 32 с.
476. Политическая история Испании XX века : учеб. пособие / Г. И. Волкова, А. В. Дементьев. – М. : Высш. шк., 2005. – 191 с.
477. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / С. А. Давимука, А. Ф. Колодій, Ю. А. Кужельок, В. І. Харченко. – Львів : Інститут регіональних досліджень, 1999. – 168 с.
478. Понеделко Г. Н. Влияние иммиграции на рынок труда / Г. Н. Понеделко // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 229–244.
479. Понеделко Г. Н. Государство в экономике Испании: взгляд в прошлое и современность / Г. Н. Понеделко. – М. : Наука, 1991. – 141 с.
480. Понеделко Г. Н. Испания: социальное измерение демократических преобразований / Г. Понеделко // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 1. – С. 80–88.

481. Пономарева Л. В. Испанский католицизм XX века / Л. В. Пономарева ; Институт Всеобщей истории АН СССР ; отв. ред. д. ист. наук Л. Ю. Слезкин. – М. : Наука, 1989. – 288 с.
482. Прохоренко И. Л. Местное самоуправление и децентрализация власти // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 362-384.
483. Пшеворский А. Переходы к демократии // Путь. – 1993. – № 3. – С. 34–39.
484. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–16.
485. Романюк О. І. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2002. – №55. – С. 16–25.
486. Романюк О. І. Про характер, структуру та чинники детермінації політичного конфлікту в перехідних суспільствах / О. І. Романюк // Конфлікти в суспільствах, що трансформуються. – Харків : Право, 2001. – С. 48–49.
487. Ростоцкая Л. В. Линия восхождения нового кино/Л.В. Ростоцкая // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 427–440.
488. Ростоцкая Л.В. «Lo español» в испанском кино / Л. В. Ростоцкая // Культура современной Испании. Превратности обновления. – М. : Наука, 2005. – С. 148–161.
489. Ростоцкая, Л. В. Фильмы Хулио Медема: эстетика зазеркалья / Л. В. Ростоцкая // Латинская Америка. – 2008. – № 8. – С. 65–76.
490. Семенов В. Л. Иностраный капитал определяет развитие / В. Л. Семенов // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 163–173.
491. Сентябрев А. Проблема терроризма в Испании: Поучительный опыт / А. Сентябрев // Обозреватель. – 2000. – № 3. – С. 34–38.

492. Сидоренко Т. В. Методы государственного регулирования / Т. В. Сидоренко // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 93–107.
493. Сидоренко Т. В. Испанская модель социального государства: испытание на прочность / Т. В. Сидоренко // Латинская Америка. – 2013. – № 7.
494. Силакова С.В. Автобиографичность вымысла: образ рассказчика в романах Хавьера Мариаса «Все души» и «Черная спина времени» / С. В. Силакова // Постмодернизм: что же дальше? (Художественная литература на рубеже XX–XXI вв.) : сб. науч. тр. / отв. ред. и сост., Пахсарьян Н. Т. – М. : ИНИОН РАН, 2006. – С. 210–232.
495. Синельщикова И. Г. Модернизация традиционной агрикультуры / И. Г. Синельщикова, А. Ю. Тесленко // Испания: траектория модернизации на исходе XX века. – М. : ИЛА РАН, 2006. – С. 169–196.
496. Синельщикова И. Г. Центр и регионы: проблематика расхождения и согласования интересов / И. Г. Синельщикова, А. Ю. Тесленко // Испания: траектория модернизации на исходе XX века. – М. : ИЛА РАН, 2006. – С. 57–74.
497. Современная Испания : реф. сб. / сост., автор введения С. М. Хенкин. – М. : ИНИОН РАН, 2003. – 144 с.
498. Современная Испания / А. В. Авилова, В. С. Акимов, Т. Н. Баранова и др.; отв. ред. В. В. Загладин. – М. : Издательство политической литературы, 1983. – С. 210–211.
499. Современные избирательные системы : вып. 3.: Испания, США, Финляндия, Япония / А. Г. Орлов, В. И. Лафитский, И. А. Ракитская, Т. О. Кузнецова ; науч. ред. А. В. Иванченко, В. И. Лафитский. – М. : Новости, 2009. – 448 с.
500. Солодовникова Н.А. Полифония форм и красок/Н.А. Солодовникова // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 440–462.

501. Старостина Е. Политическая культура Испании. Соотношение традиционных и новых элементов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1994. – № 2. – С. 114–122.
502. Субичус Б. Ю. Испанская литература в эпоху «пост» / Б. Ю. Субичус // *Культура современной Испании. Превратности обновления*. – М., 2005. – С. 82–117.
503. Сухарев А. Я. Правовые системы стран мира : энциклопедический справочник / А. Сухарев. – М : Норма, 2003. – 976 с.
504. Тейман С. Возрождение суда присяжных в Испании / С. Тейман // *Государство и право*. – 1996. – № 12. – С. 127–136.
505. Теперман В. А. Перестройка кредитно-банковского дела / В. А. Теперман // *Испания: траектория модернизации на исходе XX века*. – Москва : ИЛА РАН, 2006. – С. 197–231.
506. Тертерян И. А. Современный испанский роман / И. А. Тертерян. – М. : Художественная литература, 1989. – 367 с.
507. Тойнби А. Дж. Постижение истории: Сборник / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. – М.: Рольф, 2001. – 640 с.
508. Трошина М. В. Музей современного искусства в музейных зонах / М. В. Трошина // *Дом Бурганова. Пространство культуры*. – 2007. – № 1. – С. 50–63.
509. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми [Текст] / ред. Л. Зашкільняк ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л. : ЛНУ, 2004. – 406 с.
510. Фадеев Д. А. Обучение демократии / Д. А. Фадеев // *Полис*. – 1992. – № 3. – С. 25–26.
511. Фадеев Д. А. Опыт политики переходного периода. Испания после Франко/ Д.А Фадеев // *Полис*. – 1991. – № 5. – С. 121–127.

512. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации / С. Хантингтон // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 6. – С. 87–97.
513. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
514. Хантингтон С. Третья волна: демократизация на исходе XX века / Хантингтон С. ; пер. с англ. Л. Ю. Пантиной. – М. : Росспэн, 2003. – 367 с.
515. Харитонова О. Г. Генезис демократии (попытка реконструкции логики транзитологических моделей) // Полис. – 1996. – № 5. – С. 70–78.
516. Хенкин С. М. Баскский конфликт: история и современность / С. М. Хенкин, Е. С. Самсонкина // Новая и новейшая история. – 2008. – № 4. – С. 41–59.
517. Хенкин С. М. Баскский конфликт. Истоки, характер, метаморфозы / С. М. Хенкин, Е. С. Самсонкина. – М.: МГИМО (У) МИД России, 2011. — 380 с.
518. Хенкин С.М. Иммиграция в Испании: характер, масштабы, социально-психологические последствия / С. М. Хенкин // Актуальные проблемы Европы. – 2005. – № 1. – С. 156-174.
519. Хенкин С.М. Испания: время перемен / С. М. Хенкин. – М. : Знание, 1986. – 64 с.
520. Хенкин С. М. Испания после диктатуры (социально-политические проблемы перехода к демократии) / С. М. Хенкин. – М. : Наука, 1993. – 200 с.
521. Хенкин С. М. Испанские консерваторы: траектория политической эволюции / С. М. Хенкин // Актуальные проблемы Европы. – 2007. – № 1. – С. 128–152.
522. Хенкин С. М. Метаморфозы политического развития Испании // Латинская Америка. – 2005. – № 2. – С. 41–58.

523. Хенкин С. М. Националистический терроризм: ЭТА в Испании / С. М. Хенкин // Актуальные проблемы Европы. – 2003. – № 1. – С. 173–195.
524. Хенкин С. М. «Новый курс»: испытание властью / С. М. Хенкин // Испания. Анфас и профиль / под. ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 17–26.
525. Хенкин С. М. Хуан Карлос I: политический портрет/ С. М. Хенкин. – М. : ИНИОН РАН, 2001. – 92 с.
526. Хенкин С. М. ЭТА и испанская демократия / С. М. Хенкин // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. – № 2. – С. 75–81.
527. Хенкин С. М. ЭТА: рассвет и кризис националистического терроризма в Испании / С. М. Хенкин // Полития. – 2011. – № 4 (63). – С. 155–171.
528. Хиль-Роблес Альваро. Парламентский контроль за администрацией / Хиль-Роблес Альваро ; Институт омбудсмена. – М. : Ad Marginem, 1997. – 335 с.
529. Цивилизационная структура современного мира : в 3-х т. / под ред. акад. НАН Украины Ю. Н. Пахомова и д. ф. н. Ю. В. Павленко; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и международных отношений. – К. : Наук. думка, 2006 – (Проект «Наукова Книга»). Т. 1 : Глобальные трансформации современности. – 2006. – 686 с.
530. Черкасова Е. Г. Испания: переход к демократии и национальный вопрос / Е. Г. Черкасова // Международная экономика и международные отношения. – 1994. – № 4. – С. 121–127;
531. Черкасова Е. Г. Страна басков: терроризм и борьба за самоопределение / Е. Г. Черкасова // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 10. – С. 47–56.
532. Черкасова Е. Г. Террористическое насилие продолжается / Е. Г. Черкасова // Испания. Анфас и профиль / под ред. В. Л. Верникова. – М.: Весь Мир, 2007. – С. 345–362.

533. Шелешнева-Солодовникова Н. А. Полистилизм постмодернизма / Н. А. Шелешнева-Солодовникова // Культура современной Испании. Превратности обновления. – М., 2005. – С. 117–147.
534. Шишкін В. Формування суду присяжних (досвід Іспанії) / В. Шишкін // Право України. – 2002. – № 2. – С. 139–142.
535. Шмиттер Ф. Что есть демократия и чем она является / Ф. Шмиттер, Т. Карл // Диалог. – 1993. – № 2. – С. 42–47.
536. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни : підручник. – 2-ге вид. / В. М. Юрківський. – К. : Либідь, 2001. – 416 с.
537. Яковлев П. П. Внешняя политика: европейский вектор / П. П. Яковлев // Испания. Акцент и профиль / под ред. В. Л. Верникова. – М. : Весь Мир, 2007. – С. 27–42.
538. Яковлев П. П. Испания: три десятилетия достижений и перемен / П. П. Яковлев // Латинская Америка. – 2005. – № 10. – С. 31–36.
539. Abad Balboa C. La industria alimentaria española. Caracterización de la concentración y la internacionalización de las mayores empresas / Carlos Abad Balboa // Estudios sobre consumo. – 1985. – № 6. – P. 58–111.
540. Alda Fernandez M. El parlamento español: 1977–1993 Una revisión de su papel en la transición y en la consolidación / Mercedes Alda Fernandez, Lourdes López Nieto // Revista de Estudios Políticos (Nueva Época). – 1993. – № 81. – Julio-Septiembre. – P. 245–258.
541. Almoyna Jesus V. La reforma de la justicia military en Espana durante la transición / V. Almoyna Jesus // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1986. – № 36. – P. 141–152.
542. Álvarez Álvarez J. R. Iglesia y democracia: aplicaciones al caso asturiano / José Ramón Álvarez Álvarez y José Manuel Parrilla Fernández // Publicado en El Comercio / La Voz de Avilés. – 2007. – 22 de abril.

543. Álvarez Sánchez-Arjona S. Sector alimentario: Estrategia de promoción / Soledad Álvarez Sánchez-Arjona, Isabel de Felipe Boente, Ronald Ward // Agricultura: Revista agropecuaria. – 1995. – № 757. – P. 656–663.
544. Aragón Reyes M. 25 años de justicia constitucional en España / M. Aragón Reyes // Revista Iberoamericana de Derecho Procesal Constitucional. – 2004. – №. 2. – P. 3–23.
545. Arias Fernández M. A. Las fuentes de información no institucionales como alternativas de los MCM / María Antonia Arias Fernández // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – № 57. – P. 75–84.
546. Arroyo Galan L. 100 años de Informática y Telecomunicaciones España siglo XX / Luis Arroyo Galan. – Madrid : Universidad Politécnica de Madrid, 2005. – 368 p.
547. Azcárate I. B. Retos y oportunidades para la agricultura española en el nuevo escenario de codesarrollo / Isabel Bardaji Azcárate, Eduardo Ramos Real // Revista española de economía agraria. – 1995. – № 172. – P. 183–209.
548. Barbado Cano F. J. El PSOE y la Reforma Sanitaria: ¿un nuevo modelo? / Francisco Javier Barbado Cano, Charles Powell // Historia de la época socialista: España, 1982–1996 / coord. por Luis Carlos Hernando Noguera, Antonio Martínez; Abdón Mateos López (dir. congr.), Alvaro Soto Carmona (dir. congr.): Asociación de Historiadores del Presente. Congreso Internacional (5. 2011. Madrid), 2011. – P. 38.
549. Barciela López C. La modernización de la agricultura y la política agraria / Carlos Barciela López // Papeles de economía española. – 1997. – № 73. – P. 112–133.
550. Barroso Espuelas Sergio. La evolución del gasto social publico en España, 1850–2005 / Sergio Barroso Espuelas // Estudios de Historia Económica. – 2013. – № 63. – 113 p.
551. Belloso M. J. Izu. Las Policías Autonómicas y el modelo policial español / Miguel Jose Izu Belloso // Cuadernos de la Guardia Civil. – 1991. – № 5.

552. Becker Zuazua F. Efectividad y eficacia de las líneas preferenciales de financiación a las PYMES / Fernando Becker Zuazua // *Economía industrial*. – 1996. – № 310. – P. 55–66.
553. Bernete F. El estudio de los estereotipos a través del análisis de relatos / Francisco Bernete // *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*. – 1992. – № 57. – P. 123–135.
554. Bertrand de Muñoz M. Relato metadieético, intertextualidad y circularidad. Aproximación a «Beatus ille», de Antonio Muñoz Molina / Maryse Bertrand de Muñoz // *Actas del X Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas: (21–26 de agosto de 1989, Barcelona)* / coord. por Antonio Vilanova. – Barcelona, 1992. – V. 2. – P. 1691–1698.
555. Blas Querrero A. de. Estado de las autonomías y transición política / A. de Blas Querrero // *Transición política y consolidación democrática. España (1975–1986)*. – Madrid : Centro de Investigaciones Sociológicas, 1992. – P. 105–121.
556. Bofill Ricardo. Barcelona 1992: Proyecto Ricardo Bofill / Ricardo Bofill // *Arquitecturas bis: información gráfica de actualidad*. – 1984. – № 46–47. – P. 30–35.
557. Bretin Herrero C. 100 años de Seguridad Social en España (1900–2000) / Constantino Bretin Herrero. – Madrid : Dykinson, 2009. – 258 p.
558. Caciagli M. Elecciones y partidos en la transición española / M. Caciagli. – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1986. – 292 p.
559. Callejo J. El proceso de constitución de España en una sociedad turística / Javier Callejo, Jesús Gutiérrez y Antonio Viedma // *Política y Sociedad*. – 2005. – V. 42, № 1. – P. 151–168.
560. Calvet Crespo J. Gobiernos minoritarios, pactos parlamentarios y producción legislativa en España / Jordi Calvet Crespo // *Política y Sociedad*. – 2003. – V. 40, № 2. – P. 89–103.

561. Capo Giol J. Oposición y minorías en las legislaturas socialistas / Jordi Capo Giol // Revista española de investigaciones sociológicas. – 1994. – № 66. – P. 91–113.
562. Capo Giol J. Sistema electoral y gobernalidad española / Jordi Capo Giol // Revista española de ciencia política. – 1999. – № 1. – P. 55–80.
563. Carbonell Ruiz-Huerta A. Los acuerdos autonómicos de 28 de febrero de 1992: ¿una alternativa constitucional adecuada? / Alejandro Ruiz-Huerta Carbonell // Revista de Estudios Políticos (Nueva Época). – 1993. – № 81. – Julio-Septiembre. – P. 103–128.
564. Catalán Vidal J. La creación de la ventaja comparativa en la industria automovilística española, 1898–1996 / Jordi Catalán Vidal // Revista de historia industrial. – 2000. – № 18. – P. 113–156.
565. Cerra N. La política Española de defensa / N. Cerra // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1986. – № 36. – P. 173–188.
566. Cerra N. La transición militar. Reflexiones en torno a la reforma democrática de las fuerzas armadas / N. Cerra – Santiago de Chile : Debate, 2010. – 352 p.
567. Claver Cortés E. Las PYMES y la iniciativa empresarial / Enrique Claver Cortés, José María Gómez Gras // Cuadernos de Ciencias Económicas y Empresariales. – 1987. – № 18. – P. 91–116.
568. Conde Rodríguez C. Las cooperativas de crédito en España / Carmen Conde Rodríguez // Revista de estudios cooperativos. – 1995. – № 61. – P. 127–140.
569. Cortazar F. Garcia de. La transición y el cambio (1975-1993) / F. Garcia de Cortazar // Cuadernos de la Guardia Civil. – 1994. – № 10.
570. Cotanda F. Lamata, Cristina Pérez A. 25 años después de la reforma sanitaria de Ernest Lluch / Cotanda F. Lamata, Cristina Pérez A. // Revista Española de Salud Pública. – 2011. – V. 85, № 5. – P. 421–426.
571. Cotarelo R. Valores y principios de la Constitución de 1978 / R. Cotarelo // Transición política y consolidación democrática. España (1975–1986). – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1992. – P. 199–200.
572. Cotarelo R. Los partidos políticos / R. Cotarelo // Transición política y

- consolidación democrática. España (1975–1986). – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1992. – P. 299–327.
573. Criado Álvarez J. J. Vigencia de la Ley General de Sanidad tras veinticinco años / Juan José Criado Álvarez, José Ramón Repullo Labrador y Ángel García Millán // Revista Española de Salud Pública.– 2011. – V. 85, Nº 5. – P. 437–448.
574. Crisis y dependencia del sector alimentario. Unión de Pequeños Agricultores // Vida rural. – Nº 14. – 1995. – P. 72–73.
575. Diaz Garcia M. A. La Seguridad Social en España. Situación actual y algunas reflexiones sobre su futuro / Miguel Angel Garcia Diaz // Cuadernos de relaciones laborales. – Serv. Publ. UCM. Madrid, 1996. – Nº 8. – P. 86–105.
576. Díaz J. Infante. La reforma de los planes de estudio universitarios de la España democrática (1977-2000) /Jorge Infante Díaz // Revista de Educación. – 2010. – Nº 351, enero-abril. – P. 259–282.
577. Díaz-Salazar Martín de Almagro R. P. Política y religión en la España contemporánea / Rafael Pedro Díaz-Salazar Martín de Almagro // Revista española de investigaciones sociológicas. – 1990. – Nº 52. – P. 65–84.
578. Diego García, Emilio de. Historia de la industria en España: La química / Emilio de Diego García. – Madrid : Escuela de Organización Industrial, 1996. – 245 p.
579. Diego García, Emilio de. Historia de la industria en España: La electrónica y la informática / Emilio de Diego García. – Madrid : Escuela de Organización Industrial, 1995. – 237 p.
580. Díez Nicolás J. La transición política y la opinión pública Española ante los problemas de la defensa y hacia las Fuerzas Armadas / Juan Díez Nicolás // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1986. – Nº 36. – P. 18–19.
581. Dorado R. Estrategias políticas durante la Transición / R. Dorado, I. Varela // La transición democrática española. – Madrid : Editorial Sistema, 1993. – P.253-274.

582. El sector alimentario sigue creciendo sin fisuras // Revista alimarket. 1999. – N.º 121. – P. 75.
583. Entre el ocio y el negocio: industria editorial y literatura en la España de los 90. – Madrid : Editorial Verbum, 2001. – 335 p.
584. Fairén Guillén V. Comentarios a la ley orgánica del poder judicial de 1 de julio de 1985 / Víctor Fairén Guillén. – Madrid : Editoriales de Derecho Reunidas, 1986 – 453 p.
585. Fernández Jiménez A. La reforma financiera de la Seguridad Social en los presupuestos de 1989 / Adolfo Jiménez Fernández // La financiación de la protección social. La reforma financiera del sistema español de seguridad social en 1989. – 1991. – P. 521–532.
586. Fernández Jiménez A. Mercado Único y seguridad social (el gasto social en España en relación con Europa) / Adolfo Jiménez Fernández // Los sistemas de seguridad social y el Mercado Único Europeo. – 1993. – P. 401–410.
587. Fernández Jiménez A. La Seguridad Social en España / Adolfo Jiménez Fernández // La situación social en España / coord. por Vicente Navarro López. – 2005. – P. 127–148.
588. Fernández Jiménez A. Aspectos económicos de la S. Seguridad Social y la Ley 26/85 de medidas urgentes / Adolfo Jiménez Fernández // Economistas. 1985. – N.º 17. – P. 191–196.
589. Fernández Jiménez A. La Seguridad Social en España. Evolución y situación actual / Adolfo Jiménez Fernández // La situación social en España. – 2009. – P. 213–260.
590. Fernandez-Miranda Campoamor C. El consejo general del poder judicial: de la ley orgánica 1/1980, de 10 de enero, a la ley orgánica 6/1985, de 29 de julio / Fernandez-Miranda Campoamor Carmen // Revista de Derecho Político. – 1994. – N.º 38. – P. 37–92.
591. Fernández Sebastián J. Historia del periodismo Español / Javier Fernández Sebastián, Juan Francisco Fuentes. – Madrid: Síntesis, 1997. – 400 p.

592. Fuerzas Armadas y políticas de Defensa: Transición y modernización I Congreso de Historia de la Defensa (2 vol). Sepúlveda Muñoz, Isidro; Alda Mejías, Sonia (Eds.) Editorial: Instituto Universitario Gutiérrez Mellado. – 467 p.
593. Fusi j. El desarrollo autonómico / J. Fusi // Historia de transición 1975–1986. – Madrid : Alianza Universidad, 1996. – P. 444–464.
594. Gaitáh Moya J. A. La opinión del diario el País en la transición española / Juan Antonio Gaitáh Moya // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – № 57. – P. 149–164.
595. Galindo E. R. La lucha contra el terrorismo / E. R. Galindo // Cuadernos de la Guardia Civil. – 1995. – № 12.
596. Gallardo R. Disparidades de la agricultura española entre la modernización y las nuevas funciones del territorio / Rosa Gallardo, Eduardo Ramos Real // Revista de estudios regionales. – 1999. – № 54. – P. 17–46.
597. García Luis San Miguel. La transición a la democracia y la Ley de Reforma Universitaria / San Miguel Luis García // Anuario de la Facultad de Derecho de Alcalá de Henares. – 1995–1996. – № 5. – P. 29–44.
598. Garcia Herrero A. La internacionalización de la economía española: la experiencia del sector bancario / Alicia Garcia Herrero // Quórum: revista de pensamiento iberoamericano. – 2003. – № 5–6. – P. 104–111.
599. García-Mon Marañes B. Los medios de comunicación escritos en la sociedad española / Blanca García-Mon Marañes, María José Ramírez Lafita // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – № 57. – P. 87–108.
600. García Nebreda B. Los informativos de televisión: un modelo mas allá de las diferencias / Begoña García Nebreda, Alejandro Perales Albert // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – № 57. – P. 137–147.
601. Garcia P. S. El modelo policial español // Cuadernos de la Guardia Civil. – 1991. – № 5.

602. García Ruiz J. L. La evolución de la industria automovilística española, 1946–1999 / José Luis García Ruiz // Revista de historia industrial. – 2001. – № 19–20. – P. 133–164.
603. Gil S. N. La voz del narrador en las novelas de Javier Marias / Sandra Navarro Gil // Revista de literatura. – Madrid, 2003. – T. 65, № 129. – P. 199–210.
604. Giménez Muñoz M. del Carmen. La transición hacia la reforma sanitaria la Ley General de Sanidad (1986) / María del Carmen Giménez Muñoz // Historia de la época socialista: España, 1982-1996 / coord. por Luis Carlos Hernando Noguera, Antonio Martínez; Abdón Mateos López (dir. congr.), Alvaro Soto Carmona (dir. congr.): Asociación de Historiadores del Presente. Congreso Internacional (5. 2011. Madrid), 2011. – P. 40.
605. Gómez de la Torre M. El IRPF en España: aspectos y evolución de la tributación familiar / Mónica Gómez de la Torre // Anuario jurídico y económico escurialense. – 2013. – № 46. – P. 363–398.
606. Gomez-Escalonilla G. El libro y la industria editorial / Gloria Gomez-Escalonilla // Documentos de trabajo (Laboratorio de alternativas). – 2005. – № 63. – P. 2–38.
607. Gómez-Puig M. La eficiencia del mercado de divisas a plazo en España (1977–1988) / Marta Gómez-Puig // Cuadernos de economía. – 1989. – V. 17, № 48. – P. 35–62.
608. Cruz Seoane M. y Saiz María D. Cuatro siglos del periodismo en España. De los «avisos» a los periódicos digitales / María Cruz Seoane y María Dolores Saiz. – Madrid : Alianza Editorial, 2007. – 400 p.
609. Gunter R. Spain after Franco: the making of competitive party system / Gunter R., Sani G. y Shabad G. – Berkely. etc. : Univ. of California press, 1986. – 516 p.
610. Huntington, Samuel P.I. Reforming Civil-Military Relations/ Samuel Huntington // Journal of Democracy. – 1995. – V. 6, № 4, October. – P. 9–17.

611. Jimenez Navas M. del Mar. El regimen juridico-fiscal del turismo en Espana / Maria del Mar Jimenez Navas // V jornadas de investigación en turismo: (17–18 de mayo 2012, Sevilla) – Sevilla: Edicion Digital SEVILLA, 2012. – P. 445–462.
612. Juliá Díaz S. Dos años de gobierno del PSOE / Santos Juliá Díaz, Ludolfo Paramio Rodrigo // *Leviatán: Revista de hechos e ideas*. – 1984. – № 17. – P. 81–96.
613. Llavador Beltrán José. Tradición y modernidad en las políticas educativas en España: una revisión de las últimas décadas / Beltrán Llavador José, Francesc J. Hernández i Dobon, Alejandra Montané López // *Revista Iberoamericana de Educación*. – 2008. – № 48. – Septiembre-Diciembre.
614. Laguna Platero A. Política y Televisión: Las Perversiones de la democracia / Antonio Laguna Platero // *Ámbitos*. – 2002. – № 9–10. – P. 323–339.
615. La mejora de los resultados financieros dispara el resultado neto del sector alimentario // *Revista alimarket*. – 1999. – № 121. – P. 138–145.
616. Landin Ivianuel G. El Consejo General del Poder Judicial / Gerpe Landin Ivianuel // *Revista de Derecho Político*. – 1992. – № 36. – P. 177–187.
617. Lasierra Esteban J. M. La reforma laboral desde la perspectiva económica / José Manuel Lasierra Esteban // *Anales: Anuario del centro de la UNED de Calatayud*. – 1994. – № 2 (1). – P. 9–28.
618. Leyes de modificación parcial de la Ley General Tributaria y de Reforma del Código Penal en materia de delitos contra la Hacienda Pública // *Revista española de financiación y contabilidad*. – 1985. – № 47. – P. 461–474.
619. Linz J. y Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe / A. Stepan, J. Linz. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996. – 479 p.
620. Llamazares Fernández D. Principios, técnicas y modelos de relación entre Estado y grupos ideológicos religiosos (confesiones religiosas) y no religiosos / Dionisio Llamazares Fernández // *Revista de estudios políticos*. – 1995. – № 88. – P. 29–62.

621. Lleixa J. Autonomía del ejército y órganos superiores de la defensa nacional en la transición // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1986. – № 36. – P. 101–117.
622. Llera Ramo F. J. ETA medio siglo de terrorismo y limpieza étnica en Euskadi / Francisco José Llera Ramo // Sistema: Revista de ciencias sociales. – 2013. – № 231. – P. 3–46.
623. Lobo Montero P. La comercialización turística de las ciudades históricas españolas / Pilar Lobo Montero // Revista cuatrimestral de geografía. – 1998. – № 47. – P. 281–298.
624. López Julio de A. Historia de la policía española: la policía del reino, la policía republicana, la policía del régimen, la policía democrática. / A. Julio de López. – Madrid, 2000. – 646 p.
625. Luz Moran M. Algunas reflexiones en torno a la influencia de los medios de comunicación en la formación y características de la cultura política de los españoles / María Luz Moran // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – № 57. – P. 37–59.
626. Maravall J. M. La política de la transición. 1975–1980 / J. Maria Maravall. – Madrid : Taurus Ediciones, 1984. – 303 p.
627. Marco Lage M. Historia de la industria española de automoción: empresas y personajes / Manuel Lage Marco. – Madrid : Fundación Instituto Tecnológico para la Seguridad del Automóvil (FITSA). – 2005. – 369 p.
628. Marcos A. M. Efectos de las pensiones de la seguridad social sobre la oferta de trabajo en España / Ana Martín Marcos, Lourdes Moreno Martín // Investigaciones económicas. – 1990. – № 2. – P. 291–303.
629. Marin Arce J. M. Diez años de gobierno del PSOE (1982-1992) / Jose Maria Marin Arce // Espacio, Tiempo y Forma. – 2000. – Serie V, Historia Contemporánea. – №. 13. – P. 189–209.
630. Maroto Acín J. A. Estructura financiera y crecimiento de las PYMES / Juan Antonio Maroto Acín // Economía industrial. – 1996. – № 310. – P. 29–40.

631. Marquez Manuel M. Los grupos de presión en la transición política/ M. Marquez Manuel // La transición democrática española. – Madrid : Editorial Sistema, 1993. – P. 149–181.
632. Martín Rafael D. La ganadería española del franquismo a la CEE: Balance de un sector olvidado / Rafael Domínguez Martín // Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural. – 2001. – Nº 23. – P. 39–53
633. Martín Serrano M. Los cambios acontecidos en las funciones de la comunicación y en el valor de la información / Manuel Martín Serrano // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – Nº 57. – P. 13–20.
634. Martínez C. Pellejero. La política turística en España. Una perspectiva histórica / Caramelo Pellejero Martínez // Mediterráneo económico. – 2004. – Nº 5. – P. 268–284.
635. Martínez Lopez-Muniz J. L. Posible inconstitucionalidad parcial de la ley española de divorcio de 1981 / Jose Luis Martínez Lopez-Muniz // Revista de fundamentación de las Instituciones Jurídicas y de Derechos Humanos. – 1984. – Nº 11. – P. 171–210.
636. Martínez Jesus A. (coord.) Historia de España. Siglo XX. 1939–1996. / Martínez Jesus A. – Madrid : Catedra. Historia. Serie mayor, 2003. – 515 p.
637. Molano E. La asistencia religiosa en el derecho eclesiástico del Estado español / Eduardo Molano // Persona y derecho: Revista de fundamentación de las Instituciones Jurídicas y de Derechos Humanos. – 1984. – Nº 11. – P. 211–244.
638. Molina Llopis R. La evolución de la presión fiscal en las PYMES: una aproximación a su incidencia sobre la situación financiera de las empresas de la Comunidad Valenciana. Lectura / Rafael Molina Llopis. – Valencia : Universitat de Valencia (España), 2004. – 386 p.
639. Monedero J. C. La transición posfranquista a la Monarquía parlamentaria / Juan Carlos Monedero // Sistema político español : McGraw-Hill

- Interamericana de España / [Paloma Román Marugán, Carmen Ninou Guinot, Juan Carlos Monedero], 2001. – P. 41–80.
640. Montes Fernández Francisco J. Recordando la historia del cine español / Francisco José Montes Fernández // Anuario jurídico y económico escurialense. – 2011. – №. 44. – P. 597-622.
641. Marugan Roman P. Sistema político español / Paloma Roman Marugan. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 2002. – 383 p.
642. Montero Gibert J. R. El debate sobre el sistema electoral: rendimientos, criterios y propuestas de reforma / José Ramón Montero Gibert // Revista de estudios políticos. – 1997. – № 95. – P. 9–46.
643. Montero Gibert J. R. Elecciones y ciclos electorales en España / José Ramón Montero Gibert // Revista de derecho político. – 1988. – № 25. – P. 9–34.
644. Montero Gibert J. R. Los estudios sobre los partidos políticos: Una revisión crítica / José Ramón Montero Gibert, Richard Günther // Revista de estudios políticos. – 2002. – № 118. – P. 9–38.
645. Montero Gibert J. R. Iglesia, secularización y comportamiento político en España / José Ramón Montero Gibert // Revista española de investigaciones sociológica. – 1986. – № 34. – P. 131–160.
646. Montero Gibert J. R. La abstención electoral en las elecciones legislativas de 1982: términos de referencia, pautas de distribución y factores políticos / José Ramón Montero Gibert // Revista de derecho político. – 1986. – № 22. – P. 103–148.
647. Montero Gibert J. R. Los fracasos políticos y electorales de la derecha española: Alianza Popular, 1976-1986 / José Ramón Montero Gibert // Revista española de investigaciones sociológicas. – 1987. – № 39. – P. 7–44.
648. Montero Gibert J. R. Religiosidad, ideología y voto en España / José Ramón Montero Gibert // Revista de Estudios Políticos (Nueva Época). – 1994. – № 83, Enero-Marzo. – P. 77–111.
649. Montero Gibert J. R. Religión y elecciones en España / José Ramón Montero Gibert // Claves de razón práctica. – 1996. – № 62. – P. 26–37.

650. Montero J. R. Autonomías y comunidades autónomas en España: preferencias, dimensiones y orientaciones políticas / J. R. Montero, M. Torcal // Revista de Estudios Políticos (Nueva Época). – 1990. – № 70, Octubre-Diciembre. – P. 33–91.
651. Montolio Hernández J. M. Ante la actualización de la legislación de cooperativas en España / José María Montolio Hernández // Revista de estudios cooperativos. – 1994. – № 60. – P. 23–34.
652. Moran G. El precio de la transición / Gregorio Morán. – Barcelona : Planeta, 1992. – 254 p.
653. Muñoz Carrión A. Los códigos de la comunicación instituida: márgenes, dinámica y nivel lógico / Antonio Muñoz Carrión // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – № 57. – P. 61–74.
654. Najar Ibañez J. E. Seguridad Nacional, Seguridad del Estado y Seguridad Ciudadana / Jorge Enrique Ibañez Najar. – Bogotá : Universidad Sergio Arboleda, 2005. – 286 p.
655. Navarro Esteban J. 25 años sin Constitución / Navarro Esteban J. – Madrid : Foca investigación, 2003. – 171 p.
656. Nieto L. Lopez. Las elecciones de la transición / L. Lopez Nieto // Transición política y consolidación democrática. España (1975–1986). – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1992. – P. 81–105.
657. Nogueira J. Vilas. La organización territorial del Estado / Nogueira J. Vilas // Transición política y consolidación democrática. España (1975–1986). – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1992. – P. 219–243.
658. O'Donnell G. Transitions, Continuities and Paradoxes / Sc. Mainwaring, G. O'Donnell, A. Valenzuela (Eds.) // Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective. – Notre Dame, 1992. – P. 17–38.
659. O'Donnell G. Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies. / G. O'Donnell, Ph. Schmitter. – Baltimore : The Johns Hopkins University, 1986. – 96 p.

660. Ortega Martín J. La transformación de los ejércitos españoles (1975–2008) / Martín J. Ortega. – Madrid : Universidad Nacional de Educación a Distancia, Instituto Universitario Gutiérrez Mellado, 2008. – 388 p.
661. Otto Ignacio de. Estudios sobre el Poder Judicial / Ignacio de Otto. – Madrid : Comprint, S.A.– 1989. – 253 p.
662. Peñas I. Lago. Participación y resultados electorales en España / Ignacio Lago Peñas, José Ramón Montero Gibert // Revista española de investigaciones sociológicas. – 2010. – № 130. – P. 97–115.
663. Pereira J. R. Alonso. Los premios de arquitectura en España / José Ramón Alonso Pereira // Revista anual de historia del arte. – 1985. – № 5. – P. 247–256.
664. Pereira J. M. (coord.) El sistema electoral a debate : veinte años de rendimiento del sistema electoral español (1977–1997) / Juan Montabes Pereira. – Sevilla : Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS). Parlamento de Andalucía. – 1998. – 412 p.
665. Pérez Aparicio Miguel A. El poder judicial / Miguel A. Pérez Aparicio // Revista de Derecho Político. – 1992. – № 37. – P. 161–175.
666. Pérez F. Serrano: Las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad en la defensa nacional / F. Pérez Serrano// Cuadernos de la Guardia Civil. – 1992. – № 7.
667. Porpetta A. Escritores y Artistas Españoles. Historia de una Asociación centenaria / Antonio Porpetta. – Madrid : Asociación de Escritores y Artistas Españoles, 1986. – 427 p.
668. Powell Ch. Espana en democracia. 1975 – 2000 / Ch. Powell. – Barcelona : Plaza Janez, 2001. – 688 p.
669. Pradera J. Las pasiones del poder: el PSOE tras diez años de gobierno (1982–1992) / Javier Pradera // Claves de razón práctica. – 1992. – № 26. – P. 32–43.
670. Prego V. Asi se hizo la Transicion / Victoria Prego. – Barcelona : Plaza Janez, 1995. – 690 p.
671. Prego V. Diccionario de la Transicion / Victoria Prego. – Barcelona : Plaza Janez, 1999. – 782 p.

672. Prego V. *Presidentes: veinticinco años de historia narrada por los cuatro jefes de Gobierno de la democracia* / Victoria Prego. – Barcelona : Plaza & Janés, 2000. – 383 p.
673. Przeworski A. *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America* / Adam Przeworski. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 210 p.
674. Ramirez M. *El sistema de partidos en España, 1977–1987* / Ramirez M. // *Rev. De estudios politicos. (Nueva Época)*. – Madrid. – 1988. – № 59. – P. 7–27.
675. Redero San Roman M. *Los sindicatos en la democracia: de la movilización a la gestión* / Manuel Redero San Roman // *Historia y Política*. – 2008. – № 20 (julio-diciembre). – P 129–158.
676. Reig Ramon Garcia. *El control de la comunicación de masas. Bases estructurales y psicosociales* / Ramon Garcia Reig. – Madrid : Libertarias/Prodhufi, 1995. – 552 p.
677. Reig Ramon G. *Medios de Comunicación y Poder en España: Prensa, Radio, Televisión y Mundo Editorial* / Ramon Garcia Reig. – Barcelona : Paidós Ibérica. – 1998. – 295 p.
678. Ripollés Serrano M. R. *Las cortes generales: tradición y modernidad, de las funciones tradicionales a la legitimación del sistema política* / María Rosa Ripollés Serrano // *Escritos en conmemoración del XXV aniversario de la Constitución* / coord. por María Isabel Alvarez Vélez, 2004. – P. 55–78.
679. Rodríguez Josep A. *La política de las organizaciones de intereses médicos* / Josep A. Rodríguez // *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*. – 1992. – № 39. – P. 121–160.
680. Rodríguez Lara E. *La publicación de encuestas preelectorales* / Emilio Rodríguez Lara // *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*. – 1992. – № 57. – P. 191–211.
681. Román Marugán P. *Los sistemas de partidos: un caleidoscopio de interés* / Paloma Román Marugán // *Política y sociedad*. – 1995. – № 20. – P. 71–84.

682. Román Marugán P. Sistema político español (2ª ed.) / Paloma Román Marugán // Política y sociedad. – 2002. – V. 39. – № 1. – P. 293–297.
683. Rozenberg D. Minorías religiosas y construcción democrática en España (Del monopolio de la Iglesia a la gestión del pluralismo) / Danielle Rozenberg // Revista española de investigaciones sociológicas. – 1996. – № 74. – P. 245–268.
684. Rubalcaba Pablo O. El sistema electoral a debate: 30 años de críticas y de rendimientos / Pablo Oñate Rubalcaba // Temas para el debate. – 2008. – P. 48–50.
685. Rubio Castro A. M. El neocorporativismo español: El Acuerdo Económico y Social (1985–1986) / Ana María Rubio Castro // Revista de estudios políticos. – 1986. – № 50. – P. 213–240.
686. Ruiz Gontreras M. La imagen de los partidos políticos. El comportamiento electoral en España durante las elecciones generales de 1993 y 1996 / M. Ruiz Gontreras. – Madrid : Centro de Investigaciones Sociológicas, 2007. – 504 p.
687. Sáenz Royo E. El papel del parlamento español en la democracia de partidos / Eva Sáenz Royo // Revista de Derecho Político. – 2008. – № 73. – P. 147–176.
688. Saez Cala A. Estructura económica del turismo / Antonia Saez Cala, Pablo Martín Urbano, Juan Ignacio Pulido Fernández. – Madrid : Síntesis. – 509 p.
689. Salas Julián. Arquitectura y prefabricación: últimas realizaciones en Francia de Ricardo Bofill / Julián Salas // Informes de la construcción. – 1982. – V. 34, №. 343. – P. 13–20.
690. Salas Lopez F. de, Laguna Sanquirico F. Las reales ordenanzas en el momento actual de la sociedad Española // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1986. – № 36. – P. 118–126.
691. Salcines Cristal J. V. Los pilares de la construcción del sistema financiero español / José Venancio Salcines Cristal // Economía política de las transiciones democráticas: México y España / coord. por Rolando Cordera

- Campos, Fernando I. González Laxe, Roberto I Escalante Semerena; Santos M. Ruesga Benito (comp.), 2006. – P. 161–176.
692. Sánchez De Dios M. La actividad de las Cortes Generales entre 1979 y 2000 desde la perspectiva del «gobierno de partido» / Manuel Sánchez De Dios // *Política y Sociedad*. – 2005. – V. 42, Nº 1. – P. 227–255.
693. San Pedro J. Garcia. La Guardia Civil en la democracia (1975–1993) // *Cuadernos de la Guardia Civil*. – 1994. – Nº 10.
694. Santolaya Machetti P. Significado y alcance de la ley orgánica del régimen electoral general / Pablo Santolaya Machetti // *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*. – 1986. – Nº 53. – P. 45–69.
695. Serrano J. F. Jimeno. La reforma laboral: una perspectiva económica / Juan Francisco Jimeno Serrano // *Areas: Revista internacional de ciencias sociales*. – 1998. – Nº 18. – P. 17–30.
696. Sevilla Francisco J. La reforma de la seguridad social y la atención sanitaria / Francisco J. Sevilla // *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*. – 2006. – Nº 1. – P. 131–146.
697. Solares Arroyta J. La Policía y la Seguridad Pública como campos de estudio de la sociología y otras ciencias sociales / J. Solares Arroyta // *Cuadernos de la Guardia Civil*. – 1995. – Nº 13.
698. Soto Carmona A. Conflictividad social y transición sindical / Alvaro Soto Carmona // *Historia de transición 1975–1986*. – Madrid : Alianza Editorial, 1996. – P. 363–408.
699. Spain in the 1980s: The Democratic transición a new international role / Ed. By Clark R.P., Haltzel M. H. – Cambridge (Mass.) : Ballinger. 1987. – XIII, 206 p.
700. Sueiras José C. El impacto de las subvenciones sobre la distribución de la renta en la agricultura española / José Colino Sueiras, Antonio Losa Carmona // *RAE: Revista Asturiana de Economía*. – 1999. – Nº 14. – P. 27–49.
701. Tezanos J. F. La transición democrática española / J. F. Tezanos, R. Cotarelo, A. de Blas. – Madrid : Editorial Sistema, 1993. – 956 p.

702. Tanner M. The Grass Is Not Always Greener: A Look at National Health Care Systems Around the World / Michael Tanner // Policy Analysis. – 2008. – № 613. – 48 p.
703. Toharia José Juan. La imagen ciudadana de la justicia. Foro sobre la reforma y gestión de la justicia / José Juan Toharia. – Madrid : Universidad Autónoma de Madrid. – 2003. – 112 p.
704. Toharia José J. Las encuestas de opinión y las decisiones políticas: el caso de la evaluación y reforma de la justicia / José Juan Toharia // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1999. – № 2. – P. 223–235.
705. Torcal Loriente M. Cambio cultural, conflictos políticos y política en España / Mariano Torcal Loriente, José Ramón Montero Gibert // Revista de estudios políticos. – 1995. – № 89. – P. 9–34.
706. Torres del Moral A. El lugar de la Cortes Generales en el sistema constitucional español / Antonio Torres del Moral // Anuario jurídico de La Rioja. – 1995. – № 1. – P. 29–54.
707. Tusell J. La transición española a la democracia / Javier Tusell. – Madrid : Historia 16, 1999. – 207 p.
708. Tusell J. La transición democrática y el gobierno socialista (Historia de España tomo IV). Madrid : TAURUS, 2007. – 384 p.
709. Uriarte E. Ciudadanos y partidos en el consenso y disenso sobre el estado de las autonomías / Edurne Uriarte // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 2002. – № 100. – P. 255–276.
710. Valdés R. L. Blanco. La política y el derecho: veinte años de Justicia Constitucional y democracia en España (apuntes para un balance) / Valdés R. L. Blanco // Teoría y realidad constitucional. – 1999. – № 4. – P. 241–272.
711. Valles Josep M. La política autonómica como política de reforma institucional / Valles Josep M. // Transición política y consolidación democrática. España (1975–1986). – Madrid : Centro de investigaciones sociológicas, 1992. – P. 365–389.

712. Vázquez Díaz E. El público privado en la televisión / Eduardo Vázquez Díaz, Carlos Lamas Alonso // Revista Española de Investigaciones Sociológicas. – 1992. – № 57. – P. 109–120.
713. Vega P. de. La reforma constitucional y la problemática del poder constituyente / P. de Vega. – Madrid : Tecnos, 1985. – 312 p.
714. Verde Rui. El poder judicial en las Constituciones de Portugal y España / Verde Rui // Anuario de la Facultad de Derecho. – 2003. – № 21. – P. 617–628.
715. Vidal M. Turrado. La Policía en la Historia Contemporánea de España (1766–1986) / M. Turrado Vidal. – Madrid : Madrid Imprenta DIN Impresores, 1995. – 308 p.
716. Villa Fernando Puell de la. Historia del ejército en España / Fernando Puell de la Villa. – Editorial : Alianza Año: 2005. – 320 p.
717. Villanueva A. Morales. La Guardia Civil en la democracia (1975–1993) (II) / Villanueva A. Morales // Cuadernos de la Guardia Civil. – 1994. – № 10.
718. Villar C. Público y privado en la gestión de la seguridad social en España / Cañada Villar, Isabel María, Monereo Pérez, José Luis, – Madrid : Comares. – 304 p.
719. Villar G. Cámara. Justicia y política en la España democrática (Una reflexión a propósito de los llamados «jueces estrella» y la judicialización de la política) / G. Villar Cámara // Revista de Derecho Político. – 2000. – № 47. – P. 27–52.
720. Viñas Sumpsi J. M. La modernización de la agricultura española / José María Sumpsi Viñas // Revista española de economía agraria. – 1995. – № 173. – P. 267–289.
721. Viñas Sumpsi J. M. La agricultura española ante los nuevos escenarios de la PAC / José María Sumpsi Viñas // Revista española de economía agraria. – 1996. – № 176–177. – P. 265–304.
722. Zaldivar C. A., Castells M. España. Fin de siglo / C. A. Zaldivar, M. Castells. – Madrid : Alianza Editorial, 1992. – 407 p.

723. Zambrana Pineda J. ¿Es regresiva la política económica del PSOE? / Justo Zambrana Pineda // *Leviatán: Revista de hechos e ideas*. – 1988. – № 34. – P. 5–24.
724. Zugasti Azagra R. La prensa española de la transición como escenario de apoyo político a Juan Carlos I: el ejemplo de la legitimidad dinástica de la monarquía / Ricardo Zugasti Azagra // *Palabra Clave*. – 2007. – V. 10, №. 1. – P. 60–71.

III. Дисертації та автореферати

725. Бондарь Е. О. Правовые основы организации и деятельности полиции Испании : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Е. О. Бондарь. – М., 2002. – 25 с.
726. Забелина М. М. Опыт Испании в формировании экономических и институциональных основ развития новых образовательных технологий : дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.14 / М. М. Забелина. – М., 2003. – 185 с.
727. Костирев А. Г. Роль засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. Г. Костирев ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
728. Куракина А. А. Избирательный процесс и электоральные технологии в современной Испании: дис. ... канд. политических наук : 23.00.02 / Куракина Александра Андреевна. – Москва, 2009. – 174 с.
729. Кутузова В. М. Роль умеренных националистических партий в политической системе Испании : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Кутузова Виктория Милорадовна. – М., 2007. – 20 с.
730. Поліщук К. В. Етнонаціональний вимір конфлікту у Країні Басків : автореф. дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.04 / К. В. Поліщук. – Львів, 2007. – 17 с.

731. Пыркина Д. А. Художественная жизнь Испании после окончания франкистской диктатуры. Проблемы взаимодействия искусства и политики : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.04 / Дарья Андреевна Пыркина. – М., 2006. – 21 с.
732. Степин В. В. Эволюция института монархии в политической системе Испании : автореф. ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Владимир Валентинович Степин. – Воронеж, 2012. – 22 с.
733. Терешина Е. А. Консолидация демократии в условиях трансформации политической системы общества: теоретико-методологический анализ : автореф. дис. ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Елена Александровна Терешина. – Казань, 2006. – 20 с.
734. Ткач О. І. Стратегії політичної модернізації країн Латинської Америки : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / О. І. Ткач. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 36 с.
735. Хинтба И. Р. Консолидация демократии: сущность, факторы, модели : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Ираклий Ревазович Хинтба. – М., 2009. – 21 с.
736. Яровая М. В. Судебные системы современных европейских государств: сравнительно-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Марина Вячеславовна Яровая. – М., 2006. – 29 с.
737. Galdón Cabrera C. Innovación y progreso en la industria farmacéutica (perspectiva española y mundial) : Tesis de doctorado / Carlos Galdón Cabrera. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 1994. – 378 p.
738. Ivanez Gimeno J. M. El sistema español de las Sociedades de garantía recíproca Participadas por el instituto de la Pequeña y mediana empresa Industrial (IMPI) : Tesis de doctorado / Jose M. Ivanez Gimeno. – Madrid : Universidad Complutense De Madrid, 1992. – 885 p.
739. Jurado Salván E. Evolución de la información sanitaria en la prensa escrita durante la transición española : Tesis de doctorado / Enrique Jurado Salván. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 2003. – 487 p.

740. Márquez Hernández B. El papel de la prensa en las etapas de transición a la democracia (el caso español) : Tesis de doctorado / Baldemar Hernández Márquez. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 1990. – 2001. – 665 p.
741. Mondelo Gonzalez E. Rasgos de identidad de los jóvenes en el cine español de los años 1.960 y 1.990-91: Tesis de doctorado / Edisa Mondelo Gonzalez. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, Facultad de Ciencias de la Informacion Departamento Sociologia, 1995. – 385 p.
742. Rodríguez Arriero M. Á. La reforma sanitaria a través del diario «EL PAÍS»: Tesis de doctorado / Miguel Ángel Rodríguez Arriero. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 2001. – 370 p.
743. Setién Martínez F. J. Terrorismo y prensa en la transición política española, 1976-1986 : Tesis doctorales / Francisco José Setién Martínez. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 1994. – 682 p.
744. Viola Anita. Cartelera teatral en ABC de Madrid (2000–2004) : Tesis de doctorado / Anita Viola. – Madrid : Departamento de Literatura Española y Teoría de la Literatura Facultad de Filología Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2012. – 3239 p.

IV. Періодичні видання.

745. Actos de protesta contra la LODE en los colegios privados de toda España // El País. – 1983. – 13 de diciembre.
746. Actualidad de Montesquieu // El Correo. – 1995. – 5 de mayo.
747. Almunia afirma que la ley de pensiones afronta los problemas de la S. Social // La Vanguardia. – 1984. – 28 abril.
748. Altares Guillermo. Juan Goytisolo presenta su novela «La saga de los Marx» / Guillermo Altares // El País. – 1993. – 15 de diciembre.
749. Antón Jacinto. Benet i Jornet gana el Premio Nacional de Literatura Dramática por «E. R.» / Jacinto Antón // El País. – 1995. – 2 de diciembre.

750. Aprobado el plan de fomento del libro con un apoyo público de 21.300 millones de pesetas // El País. – 1988. – 27 de mayo.
751. Aprobado el texto refundido de la Ley General de la Seguridad Social // El País. – 1994. – 18 de junio.
752. Arias Jesus. Antonio Muñoz Molina gana el Premio Nacional de Narrativa por «El jinete polaco» / Jesus Arias // El País. – 1992. – 6 de junio.
753. Arias Jesus. Muñoz Molina, en el cine / Jesus Arias // El País. – 1989. – 30 de septiembre.
754. Aznar asegura que González tiene toda la información necesaria sobre los GAL // El País. – 1993. – 21 de mayo.
755. Aznar asedió a González con la crisis, pero no dio alternativas para superarla // El País. – 1993. – 25 de mayo.
756. Aznar cree que la prisión de Vera confirma la responsabilidad de González en el caso GAL // La Vanguardia. – 1995. – 18 de febrero.
757. Aznar: «Es vergonzoso que González coree eslóganes // El Mundo. – 1996. – 2 de marzo.
758. Aznar: «La propuesta de González es insensata» // El Mundo. – 1996. – 2 de febrero.
759. Aznar le dobló el pulso a González // ABC. – 1993. 24 de mayo.
760. Aznar no entiende por que solo España no baja tipo de interés // La Vanguardia. – 1993. – 1 de mayo.
761. Aznar: «No sabemos todavía si habrá moneda única» // El Mundo. – 1996. – 8 de febrero.
762. Aznar: «Si los GAL hubieran tenido éxito, no estaríamos en el momento actual» // El País. – 1996. – 17 de febrero.
763. Azua Victorino Ruiz de. Aznar pide un voto «masivo» y un pacto cívico para que España dé «un gran salto adelante» / Victorino Ruiz de Azua // El País. – 1996. – 22 de enero.
764. Azua Victorino Ruiz de. IU aspira a romper la «tenaza» bipartidista / Victorino Ruiz de Azua // El País. – 1993. – 14 de abril.

765. Bango M. Camilo José Cela obtiene el Premio Príncipe de Asturias de las Letras / Mario Bango, Joan A. Caimari // El País. – 1987. – 28 de marzo.
766. Barcia Esteban S. La LOGSE, ratificada ayer por el Congreso, entrará en vigor dentro de 15 días / Esteban S. Barcia // El País. – 1990. – 14 de septiembre.
767. Barril Joan. La huelga general y nosotros, que la quisimos tanto / Joan Barril // El País. – 1988. – 15 de diciembre.
768. Barra Santiago. El Rey otorga a Cela el marquesado de Iria Flavia / Santiago Barra // El País. – 1996. – 12 de mayo.
769. Basterra Francisco G. Don Juan Carlos, a favor de la plena integración en la OTAN, según «The Wall Street Journal» / Francisco G. Basterra // El País. – 1985. – 9 de julio.
770. Bayon Pereda M. Delibes sigue siendo uno de los escritores españoles más traducidos / Miguel Bayon Pereda // El País. – 1991. – 18 de julio.
771. Bayon Pereda M. Miguel Delibes gana el Premio Nacional de las Letras por el conjunto de su obra / Miguel Bayon Pereda // El País. – 1991. – 30 de mayo.
772. Berta Riaza y Manuel de Blas, premios nacionales de Teatro // El País. – 1992. – 9 de mayo.
773. Calvo Serraller F. Barceló y Miquel Navarro reciben los premios nacionales de Artes Plásticas / Francisco Calvo Serraller // El País. – 1986. – 19 de diciembre.
774. Camilo José. Cela obtiene el Premio Nacional de Literatura por su última novela, «Mazurca para dos muertos» / José Camilo // El País. – 8 de diciembre de 1984.
775. Campaña del PDP contra el proyecto de ley de Educación // El País. – 1983. – 29 de octubre.
776. Canals Enric. Setenta y cinco aniversario del Fomento de las Artes Decorativas / Enric Canals // El País. – 1978. – 29 de marzo.
777. Caraben Armando. El plan de reconversión textil, sacrificio rentable / Caraben Armando // El País. – 1984. – 12 de abril.

778. Casals Montserrat. Un estudio encargado por los editores cifra en 287.000 millones el volumen de negocio del sector / Montserrat Casals // El País. – 1989. – 28 de abril.
779. Cascos Alvarez: «González ya no es un dios pagano» // El Mundo. – 1996. – 28 de febrero.
780. Cela recibe por fin el Premio Cervantes // El País. – 1996. – 24 de abril de 1996.
781. Company E. Barrera critica al Rey por «tomar partido a favor de la integración en la OTAN» / Enric Company // El País. – 1985. – 21 de enero.
782. «Creo que la democracia está consolidada en España», afirma el Rey en Televisión Española // El País. – 1985. – 24 de noviembre.
783. Cruz J. El cumpleaños de Delibes / Juan Cruz // El País. – 1994. – 22 de octubre.
784. Cruz Juan. Camilo José Cela llegó a Estocolmo para recibir el Nobel / Juan Cruz // El País. – 1989. – 6 de diciembre.
785. Cruz Juan. Cela recibe con música de Falla el Premio Nobel de Literatura / Juan Cruz // El País. – 1989. – 11 de diciembre.
786. Cuadra Bonifacio de la. El PSOE ofrece a las minorías una negociación global sobre la ley del Poder Judicial // El País. – 1985. – 23 de marzo.
787. Cuadra Bonifacio de la. La responsabilidad de los jueces, exigible a partir de hoy, según la ley del Poder Judicial / Bonifacio de la Cuadra // El País. – 1985. – 3 de julio.
788. Cuadra Bonifacio de la. La elección de los consejeros por los representantes del pueblo garantiza su independencia, según el ministro de Justicia / Bonifacio de la Cuadra // El País. – 1985. – 22 de marzo.
789. Cuadra Bonifacio de la. El PSOE eliminó los candidatos demasiado críticos hacia la política del Gobierno / Bonifacio de la Cuadra // El País. – 1985. – 10 de octubre.

790. Cuadra Bonifacio de la. Divergencias entre el Gobierno y el PSOE sobre los candidatos al Consejo del Poder Judicial / Bonifacio de la Cuadra // El País. – 1985. – 23 de septiembre.
791. Cuadra Bonifacio de la. El Gobierno incumplirá el plazo legal de Barcelona : Calaxia Guterberg y circulo reinisión a las Cortes de la ley del Jurado / Bonifacio de la Cuadra // El País. – 1986. – 03 de septiembre.
792. Cuadra Bonifacio de la. Ledesma afirma que en 1988 se cubrirán las necesidades "urgentes" de la justicia / Bonifacio de la Cuadra // El País. – 1987. – 12 de noviembre.
793. Cullell R. La reconversión textil ha supuesto una inversión de 71.200 millones de pesetas/Rosa Cullell // El País. – 1984. – 17 de marzo.
794. Decenas de miles de agricultores se manifiestan contra la reconversión del campo español // El País. – 1992. – 12 de abril.
795. Delibes gana el Cervantes con el aplauso general del mundo literario // El País. – 1993. – 2 de diciembre.
796. De Rumasa a Banesto // ABC. – 1994. – 16 de enero.
797. Desacuerdo entre la Organización Médica y el ministerio sobre hospitales privados // El País. – 1984. – 19 de octubre.
798. El aborto podrá practicarse en caso de urgencia sin dictamen médico ni permiso de la mujer // El País. – 1985. – 1 de mayo.
799. El caso Flick, difícil de investigar // La Vanguardia. – 1984. – 6 de noviembre.
800. El Congreso aprueba la ley de pensiones no contributivas // El País. – 1990. – 14 de septiembre.
801. El déficit del sector electrónico supera los 170,000 millones // ABC. – 1983. – 26 de septiembre.
802. El director Lluís Pasqual y el actor José Pedro Carrión, premios nacionales de teatro // El País. – 1991. – 16 de marzo.
803. El estado de bienestar: un pacto social // El País. – 1994. – 8 de agosto.

804. El Gobierno se queda solo ante la reforma de la Seguridad Social // El País. – 1985. – 28 de abril.
805. El Gobierno transmitirá a ETA, en Argel, el pacto con los partidos // El País. – 1987. – 6 de noviembre.
806. El INI vende Entursa a un grupo hispano-italiano por 5.186 millones de pesetas // El País. – 1985. – 31 de octubre.
807. El «Libro Blanco» es un plan de desindustrialización, según CC OO // El País. – 1983. – 23 de junio.
808. El ministro de Trabajo anuncia la próxima reforma de la Seguridad Social // El País. – 1984. – 28 de abril.
809. El plan de reconversión textil será probado antes de que finalice el mes de julio // El País. – 1981. – 14 de junio.
810. El poder paga con votos la factura de la corrupción // La Vanguardia. – 1993. – 25 de febrero.
811. El premio a Català Roca y el reconocimiento a la fotografía, novedad de los galardones nacionales de Artes Plásticas // El País. – 1983. – 7 de diciembre.
812. El presidente del Gobierno confirma posibles concesiones a los jueces sobre la reforma // El País. – 1985. – 10 de abril.
813. «El programa del PP sólo es una obra maestra de la literatura bucólica» // El País. – 1996. – 18 de febrero.
814. El PSOE acusa a Aznar de una campana para quebrar a Gonzalez // La Vanguardia. – 1994. – 8 de diciembre.
815. El PSOE recibió dinero del «caso Flick», según Struck // ABC. – 1984. – 3 de noviembre.
816. El Rey, por la modernización militar // El País. – 1985. – 1 de marzo.
817. El Rey presenta un plan de innovación tecnológica promovido por 45 empresas // El País. – 1991. – 14 de marzo.
818. El voto del presidente del Tribunal constitucional, García Pelayo, decidió el fallo contra la ley del aborto // El País. – 1985. – 12 de abril.

819. El 59, 2 por ciento de los españoles quiere debates entre González, Aznar y Anguita // El Mundo. – 1996. – 5 de febrero.
820. Entrega de los premios nacionales de los dos últimos años // El País.– 1987. – 3 de diciembre.
821. Estudiantes progresistas convocan huelga general el día 22 para negociar la LOSE con el Gobierno // El País. – 1990. – 7 de marzo.
822. Fancelli Agustí, Tomàs Delclós. La verdad sobre el «caso Gurb» / Agustí Fancelli, Tomàs Delclós // El País. – 1990. – 25 de agosto.
823. Felipe González: «El Gobierno socialista no podrá solucionar todos los problemas a la vez» // El País. – 1982. – 17 de septiembre.
824. Felipe González destaca el papel de don Juan Carlos en sus 10 años de reinado // El País. – 1985. – 22 de noviembre.
825. Fernández Rubio A. Goytisolo dice que Europa pagará caro haber tolerado el genocidio en la antigua Yugoslavia / Andrés Fernández Rubio // El País. – 26 de octubre de 1993.
826. Ferrandis Joaquín. Santiago Calatrava presenta su nuevo proyecto de la Ciudad de las Ciencias de Valencia /Joaquín Ferrandis // El País. – 1996. – 21 de junio.
827. Fraga se empleó a fondo para lograr que el congreso de AP cambie el nombre del partido // El País. – 1989. – 21 de enero.
828. Fraga sugiere en pacto para acabar «cuanto antes» con el caso GAL // La Vanguardia. – 1996. – 10 de junio.
829. García Ángeles. Mérida estrena un Museo Nacional de Arte Romano / Ángeles García // El País. – 1986. – 18 de mayo.
830. García Calle S. El 95% de la minería del carbón paro ayer en contra del plan de reconversión del sector / Calle Sara García // El País. – 1991. – 16 de enero.
831. García R. Elegía de Delibes a la muerte de su mujer / Rocío García // El País. – 1991. – 4 de octubre.

832. Garzón requisita a Perote importantes documentos sobre la «trama GAL» // El Mundo. – 1996. – 9 de febrero.
833. Giralt-Miracle Daniel. La arquitectura escolar, destacada este año por los premios FAD / Daniel Giralt-Miracle // El País. – 1981. – 12 de junio.
834. Gisbert A. Participación popular en la Justicia / Gisbert A. // El País. – 1985. – 15 de octubre.
835. Gómez Carlos. Sobran 20.000 puestos de trabajo en la construcción naval / Carlos Gómez // El País. – 1983. – 30 de octubre.
836. Gómez de Agüero y Aguilera P. Medicamento, democracia y expertos / Pedro Gómez de Agüero y Aguilera // El País. – 1985. – 16 de septiembre.
837. González asegura que el debate «serio» que él desea es sólo un «cara a cara con Aznar» // El Mundo. – 1996. – 2 de febrero.
838. González Ibañez J. Aznar dice, que el presidente del Gobierno «ha elevado el engaño a la categoría de hábito» / Juan González Ibañez // El País. – 1989. – 5 de septiembre.
839. González Ibañez J. Aznar será presidente del PP en 1990 / Juan González Ibañez // El País. – 1989. – 17 de octubre.
840. González Ibañez J. Carrillo comienza a construir su nuevo partido / Juan González Ibañez // El País. – 1985. – 18 de octubre.
841. González Ibañez J. Fraga ha comunicado a José María Aznar que es su candidato para la presidencia del Gobierno / Juan González Ibañez // El País. – 1989. – 30 de agosto.
842. González necesita debates // El Mundo. – 1996. – 3 de febrero.
843. «González quiere los votos de la izquierda para hacer política de derechas» // El País. – 1996. – 17 de febrero.
844. Goytisolo presenta su último libro con el estreno de una película sobre Susan Sontag en Sarajevo // El País. – 1993. – 25 de octubre.
845. Griñan Martínez J. A. Reforma laboral, un compromiso y una necesidad / José Antonio Griñan Martínez // El País. – 1994. – 26 de enero.
846. Guerra: «La derecha es un peligro para el progreso del País» // El Mundo. –

1996. – 4 de febrero.
847. Guerra: «El GAL hace diez años que no mata» // El País. – 1996. – 16 de febrero.
848. Huici F. Soledad Sevilla gana el Premio Nacional de Artes Plásticas / Fernando Huici // El País. – 1993. – 22 de diciembre.
849. Huici F. Susana Solano obtiene el Premio Nacional de Artes Plásticas/Fernando Huici // El País.– 1988. – 20 de mayo.
850. Jauregui F. Congreso convalidó el decreto-ley sobre la reconversión industrial solo con los votos de los diputados socialistas / Fernando Jauregui // El País. – 1983. – 28 de diciembre.
851. Jauregui F. El debate del decreto-ley de Reconversión Industrial último de los grandes temas pendientes en el Congreso / Fernando Jauregui // El País. – 1983. – 27 de diciembre.
852. Instan a Mórner a reclamar a Barrionuevo los borradores de los GAL // El Mundo. – 1996. – 14 de febrero.
853. La ayuda a la socialdemocracia, estrategia contra el comunismo // La Vanguardia. – 1984. – 16 de noviembre.
854. La corrupción acorrala al PSOE // ABC. – 1994. – 16 de abril.
855. La corrupción derrota al Gobierno // ABC. – 1994. – 5 de mayo.
856. La derecha provoca el desánimo de los ciudadanos // El País. – 1993. – 20 de mayo.
857. La espoleta de la «bomba Rumasa» // ABC. – 1994. – 25 de julio.
858. La financiación del PSOE // ABC. – 1991. – 6 de junio.
859. La huelga general paralizó ayer España // El País. – 1988. – 15 de diciembre.
860. La legitimidad de la democracia se refuerza con el tiempo pese a la crisis política actual // El País. – 1995. – 19 de noviembre.
861. La privatización de Entursa y Marsans divide al Gobierno en dos bloques // El País. – 1985. – 11 de junio.
862. La reforma laboral // El País. – 1993. – 2 de diciembre.
863. La reforma llega a los juzgados // El País. – 1987. – 25 de noviembre.

864. La resaca de la LOAPA // El País. – 1983. – 16 de agosto.
865. Las manifestaciones en una docena de ciudades cierran las protestas agrarias // El País. – 1991. – 1 de febrero.
866. La producción editorial española aumentó el 5,15 % en 1987 // El País. – 1988. – 1 de marzo.
867. Las proyecciones del Gobierno prevén un déficit comercial textil de casi medio billón en 1995 // El País. – 1991. – 17 de diciembre.
868. Lorente Elena. El Plan de Reconversión Textil finaliza 11 meses antes de lo previsto / Elena Lorente // El País. – 1986. – 1 de febrero.
869. Los trabajadores de astilleros se movilizaron ayer en todo el País en defensa de sus empleos // El País. – 1983. – 5 de noviembre.
870. Lucio Lourdes. Aznar afirma que «por fin» ha hecho el partido de centro con el que soñaba / Lourdes Lucio // El País. – 1996. – 15 de enero.
871. Manifestaciones contra la reconversión naval en El Ferrol, Bilbao, Santander y Gijón // El País. – 1984. – 14 de noviembre.
872. Manresa A. La policía interviene 35 cuadros falsos de Miquel Barceló en España y Francia/Andreu Manresa // El País. – 1990. – 19 de diciembre.
873. Martínez Fuertes Á. LODE: una ley para todos, pero no de todos / Ángel Martínez Fuertes // El País. – 1983. – 12 de diciembre.
874. Masiva protesta agraria contra la política de la CE // El País. – 1990. – 26 de abril.
875. Maté Vidal. España se opone radicalmente al arranque de 340.000 hectáreas de sus viñedos como pide la UE / Vidal Maté // El País. – 1994. – 19 de septiembre.
876. Maté Vidal. Protesta del sector agrario contra las importaciones de terceros Países / Vidal Maté // El País. – 1996. – 14 de mayo.
877. Maté Vidal. Vino importado de Italia y Argentina / Vidal Maté // El País. – 1995. – 16 de julio.

878. Matias G. El rey Juan Carlos critica el proteccionismo como modelo para salir de la actual crisis económica / Gustavo Matias // El País. – 1985. – 23 de enero.
879. Miguel Ángel Villena. Prego gana el Así Fue con un retrato de los 4 presidentes democráticos / Miguel Ángel Villena // El País. – 2000. – 14 de enero.
880. Miquel Barceló. Miquel Barceló presenta hoy en Madrid una exposición antológica/Miquel Barceló // El País. – 1985. – 12 de septiembre.
881. Montañés José Ángel. Nace el Museo Nacional del Teatro / José Ángel Montañés // El País. – 2011. – 9 de marzo.
882. Monteiro Felix. La CE obliga a reducir un 22% de las plantillas en la minería del carbón / Felix Monteiro // El País. – 1990. – 15 de julio.
883. Mora R. «El Parlamento de Escritores no tiene sentido si no actúa en Sarajevo», dice Juan Goytisolo / Rosa Mora // El País. – 1993. – 6 de noviembre.
884. Moral de derrota // ABC. – 1996. – 29 de enero.
885. Moret Xavier. Cela gana el Premio Planeta con la crónica de una destrucción colectiva a causa de una secta / Xavier Moret // El País. – 1994. – 16 de octubre.
886. Moret Xavier. Luis Goytisolo recibe el Premio Nacional de Narrativa por «Estatua con palomas» / Xavier Moret // El País. – 1993. – 26 de mayo.
887. Muñoz Manuel. Éxito de la convocatoria de huelga general en Sagunto / Manuel Muñoz // El País. – 1983. – 28 de junio.
888. Muñoz Molina. Gamoneda y Albiac, premios nacionales de Literatura / Manuel Muñoz // El País. – 1988. – 9 de junio.
889. Narros y Ana Marzoa, premios nacionales de Teatro // El País. – 1987. – 18 de marzo.
890. «No se puede disparar contra el un que huye», dice un juez // El País. – 1985. – 17 de marzo.

891. «No se puede juzgar al Gobierno por los casos de corrupción» // El Mundo. – 1996. – 9 de febrero.
892. Núria Espert y Fernando Fernán Gómez, galardonados con los Premios Nacionales de Teatro // El País. – 1985. – 6 de junio.
893. Ocho ofertas por Entursa y cinco por Marsans // El País. – 1985. – 19 de junio.
894. Organizaciones científicas y de gestión abogan por la reforma de la sanidad // El País. – 1985. – 13 de junio.
895. Pereda R. M. Mario Vargas Llosa y Luis Goytisolo, elegidos miembros de, la Real Academia / Rosa María Pereda // El País. – 1994. – 25 de marzo.
896. «Podemos ser el mejor aliado o el peor enemigo del PSOE» según Xabier Arzallus // El País. – 1982. – 13 de septiembre.
897. Prades J. La ley de Educación modificará profundamente el actual modelo de enseñanza estatal y privada / Joaquina Prades // El País. – 1983. – 12 de octubre.
898. Primer asalto entre González y Aznar // El País. – 1993. – 25 de mayo.
899. PSOE, PP e IU no se ponen de acuerdo en los debates electorales // El Mundo. – 1996. – 2 de febrero.
900. Pujol se felicita de que Aznar deje de explotar el caso GAL irresponsablemente // La Vanguardia. – 1996. – 24 de enero.
901. Rafael Moneo, premio Pritzker de Arquitectura // El País. – 1996. – 29 de abril.
902. Rivas Manuel. Trabajadores de Astano cortaron los accesos a El Ferrol una hora / Manuel Rivas // El País. – 1984. – 10 de enero.
903. Rodríguez Marcos J. «Yo dejaría descansar en paz a los muertos de la Guerra Civil» / Javier Rodríguez Marcos // El País. – 2006. – 11 de febrero de 2006.
904. Samaniego F. Navarro Baldeweg recibe el Premio Nacional de Artes Plásticas por sus «nuevas aportaciones» / Fernando Samaniego // El País. – 1990. – 5 de diciembre.

905. Sainz de Robles. Crítica a los socialistas por su cambio de criterio sobre la elección del Consejo del Poder Judicial / Sainz de Robles // El País. – 1985. – 8 de marzo.
906. Sanchis Sinisterra y José Estruch obtienen los Premios Nacionales de Teatro de 1990 // El País. – 1990. – 23 de marzo.
907. Sentencia sobre el Poder Judicial // ABC. – 1986. – 19 de abril. – P.1–3.
908. Serra: «Aznar es un cobarde» // El Mundo. – 1996. – 2 de febrero.
909. Serra: «La derecha no se centra con un congreso de tres días» // El País. – 1996. – 17 de febrero.
910. Serrano R. El Plan de Reversión Textil es un mecanismo de financiación privilegiada, según CC OO / Rodolfo Serrano // El País. – 11 de octubre de 1983.
911. Serrano R. El presidente del Gobierno y los máximos responsables de patronales y UGT firman el pacto social / Rodolfo Serrano // El País. – 1984. – 10 de octubre.
912. Serrano R. La ejecutiva de UGT no forzará a sus militantes parlamentarios para que voten contra la ley de pensiones / Rodolfo Serrano // El País. – 1985. – 18 de mayo.
913. «Sin noticias de Gurb» // El País. – 1990. – 31 de julio.
914. Sofemasa presenta un plan de viabilidad para los bienes de equipo eléctrico // El País. – 1986. – 3 de octubre.
915. Suárez descarta en Barcelona cualquier acuerdo con el Partido Reformista // El País. – 1986. – 23 de abril.
916. Tele 5 defiende los debates a dos entre González y Aznar // El Mundo. – 1996. – 3 de febrero.
917. Torrente Ballester y Delibes, premios Príncipe de Asturias de las Letras // El País. – 1982. – 22 de abril.
918. Torres Maruja. José Carlos Plaza, premio Nacional de Teatro / Maruja Torres // El País. – 1983. – 7 de octubre.

919. Torres R. Alfonso Sastre gana el Premio Nacional de Teatro La obra galardonada, «Jenofa Juncal», nunca se ha estrenado / Rosana Torres // El País. – 1993. – 28 de mayo.
920. Torres R. Els Joglars rechaza el Premio Nacional de Teatro porque «llega demasiado tarde» / Rosana Torres // El País. – 1994. – 24 de noviembre.
921. Torres R. El director y actor José Luis Gómez y el escenógrafo Gerardo Vera, premios nacionales de teatro // El País. – 1988. – 16 de abril.
922. Torres R. Federico Ibáñez: «Las estadísticas en torno al libro son deliciosamente mentirosas» / Rosana Torres // El País. – 1989. – 2 de mayo.
923. Torres R. El Teatro de La Abadía, de José Luis Gómez, premio Nacional de Teatro / Rosana Torres // El País. – 1995. – 16 de noviembre.
924. Trece años de la tropelía de Rumasa // ABC. – 1996. – 23 de febrero.
925. UGT y CC OO se manifiestan en más de 30 provincias contra la reforma de las pensiones // El País. – 1985. – 4 de junio.
926. Valdecantos C. El Rey invoca la necesidad del pacto social / Camilo Valdecantos // El País. – 1993. – 15 de julio.
927. Verdú Vicente. Mujeres de cine / Vicente Verdú // El País. – 1995. – 16 de noviembre.
928. Zurita Alfonso. La crisis de la siderurgia española / Alfonso Zurita // El País. – 1983. – 13 de abril.
929. 8.000 personas asisten en Madrid a una manifestación católica contra la LOGSE // El País. – 1990. – 10 de junio.

V. Художня література.

930. Гойтисоло Х. Избранное : сборник / Х. Гойтисоло ; сост. Н. Матяш. – М. : Радуга, 1988. – 416с.
931. Делибес М. Письма шестидесятилетнего жизнелюбца. Клад / Мигель Делибес. – М. : Радуга, 1988. – 232 с.
932. Делибес М. Еретик / Мигель Делибес ; пер. С. И. Пискунова, Е. Лысенко. – М. : Махаон, 2003. – 544 с.

933. Мендоса Э. Город чудес / Эдуардо Мендоса; пер. И. Плахина. – М. : Махаон, 2006. – 672 с.
934. Муньос Молина А. Польский всадник / Антонио Муньос Молина ; пер Н. Огиенко. – М. : АСТ, 2006. – 544 с.
935. Села Камило Хосе. Мазурка для двух покойников / Камило Хосе Села. – М. : Известия, 1990. – 192 с.
936. Умбраль Ф. Пешка в воскресенье / Франсиско Умбраль ; пер. А. Гришин, Н. Константинова. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2008. – 160 с.

VI. Електронні ресурси.

937. Архитекторы и мастеские. Иньяки Абалос Васкес. – Режим доступа: <http://www.archi.ru/architects/world/609/inyasi-abalos-vaskes>.
938. Годлевська В. Ю. Особливості реформування системи охорони здоров'я в Іспанії в роки правління Іспанської соціалістичної робітничої партії (1982–1996 рр.) / В. Ю. Годлевська // *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*. ISSN 1335-3608. Режим доступа: <http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2013/2/6031/>
939. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – Режим доступа: http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul_content.htm.
940. Космополис. МГИМО. Режим доступа: http://cosmopolis.mgimo.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=132#.
941. *Ábalos+Sentkiewicz arquitectos*. – Режим доступа: <http://www.abalos-sentkiewicz.com>.
942. Almudena Serrano Mota M. de la. Archivo Histórico Provincial de Cuenca, mejor obra de rehabilitación de los premios Antológicos de Arquitectura Contemporánea, Territorio e Identidad en Castilla-La Mancha / María de la Almudena Serrano Mota // *Anaqueil: boletín de libros, archivos y bibliotecas*

- de Castilla-La Mancha. – 2007. – № 37. – P. 20. – Режим доступа: http://ccta.jccm.es/pv_obj_cache/pv_obj_id_F70A51A66C29A4A0973F71B06BC5D57741DE1300/filename/200707122004822754.pdf.
943. Antonio Saura. Sitio oficial. Режим доступа: <http://www.antoniosaura.org/>.
944. Arredondo Vida J. El teatro en España: decadencia y criterios para su reactivación / Joaquin Vida Arredondo. Documentos de trabajo. Laboratorio de alternativas.– 2007. – № 105. – 46 p. – Режим доступа: http://www.falternativas.org/content/download/5789/165711/version/1/file/8594_28-02-07_105Doc.pdf.
945. Ballet nacional de España. – Режим доступа: <http://balletnacional.mcu.es/index.php/es/compania/historia>.
946. Barcelo Miquel. Sitio oficial. – Режим доступа: <http://www.miquelbarcelo.info/>.
947. Bofill Ricardo. Sitio oficial. – Режим доступа: <http://www.ricardobofill.com>.
948. Boletín Oficial de la Junta de Andalucía. – Режим доступа: <http://www.juntadeandalucia.es/eboja.html>.
949. Boletín Oficial de Aragón. – Режим доступа: <http://www.boa.aragon.es/>.
950. Boletín Oficial de Canarias. – Режим доступа: <http://www.gobiernodecanarias.org/boc/>.
951. Boletín Oficial de Castilla y León. – Режим доступа: <http://bocyl.jcyl.es/portada.do>.
952. Boletín Oficial de Ceuta. – Режим доступа: <http://www.ceuta.es/ceuta/documentos/bocce/>.
953. Boletín Oficial de La Rioja. – Режим доступа: <http://www.larioja.org/npRioja/default/defaultpage.jsp?idtab=449881>.
954. Boletín Oficial Comunidad de Madrid. – Режим доступа: http://www.bocm.es/bocm/Satellite?language=es&pagename=Boletin%2FPage%2FBOCM_home.

955. Boletín Oficial del País Vasco. – Режим доступа: <https://www.euskadi.net/r48-bopv2/es/bopv2/datos/Ultimo.shtml>.
956. Boletín Oficial del Principado de Asturias. – Режим доступа: <https://sede.asturias.es/portal/site/Asturias/menuitem.048b5a85ccf2cf40a9be6aff100000f7/?vgnnextoid=c0c756a575acd010VgnVCM100000bb030a0aRCRD&i18n.http.lang=es&calendarioPqBopa=true>
957. Calatrava Santiago. Sitio oficial. – Режим доступа: www.calatrava.com.
958. Cándido A. Román Cervantes. La cooperativas españolas y los ciclos económicos: una primera aproximación 1942–2002 / Cándido A. Román Cervantes // Documentos de trabajo de la Asociación Española de Historia Económica. – 2010. – № 13. – P. 2–35. – Режим доступа: <http://www.aehe.net/2010/12/dt-aehe-1013.pdf>.
959. Carvajal Luis Enrique Otero. La ciencia en España. Un balance del siglo XX / Carvajal Luis Enrique Otero // Cuadernos de Historia Contemporánea. Universidad Complutense, Madrid. – 2000. – № 22. – P. 183–224. – Режим доступа: <http://revistas.ucm.es/index.php/CHCO/article/download/CHCO0000110183A/6964>.
960. Centro Nacional de Documentación Musical. – Режим доступа: http://musicadanza.es/_es/001es_quienes_somos.html.
961. Centro para el Desarrollo Tecnológico Industrial Ministerio de Industria y Energía, 1984. – Режим доступа: http://www.cdti.es/recursos/publicaciones/archivos/10506_88882006115412.pdf.
962. Centro para el Desarrollo Tecnológico Industrial Ministerio de Industria y Energía, 1987. – Режим доступа: http://www.cdti.es/recursos/publicaciones/archivos/38559_88882006114625.pdf.
963. Centro para el Desarrollo Tecnológico Industrial Ministerio de Industria y Energía, 1990. – Режим доступа: http://www.cdti.es/recursos/publicaciones/archivos/19086_8888200611440.pdf.

964. Centro para el Desarrollo Tecnológico Industrial Ministerio de Industria y Energía, 1993. – Режим доступа: http://www.cdti.es/recursos/publicaciones/archivos/36303_88882006114052.pdf.
965. Centro de Tecnología del Espectáculo del Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música. – Режим доступа: <http://cte.mcu.es/es/node/26>.
966. Ciudad Autónoma de Melilla. – Режим доступа: <http://www.melilla.es/melillaPortal/Bomeindex.jsp?pagina=home#>.
967. Colegio Oficial de Arquitectos de la Comunidad Valenciana. – Режим доступа: <http://www.coacv.org/>.
968. Consejo Superior de Colegios de Arquitectos de España. – Режим доступа: <http://www.cscae.com>.
969. Consejo Superior de Investigaciones Científicas et. al., Lista de autores y entidades de la Red de bibliotecas del CSIC [Електронний ресурс]/ Madrid : CSIC, 1998. – 479 p. – Режим доступа: <http://books.google.es/books?id=CmyQ0k7S6A0C&lpg=PP1&hl=es&pg=PA445#v=onepage&q&f=false>.
970. Contreras Santiago de Pablo. Violencia sin guerra la sociedad vasca y el terrorismo de ETA en el umbral del siglo XXI / Santiago de Pablo Contreras // *Nómadas*. –2003. – №. 19. – P. 168–175. – Режим доступа: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3992773.pdf>.
971. Curto Losada J. El sector editorial. Una perspectiva económico-industrial / Juan Curto Losada // *Telos: Cuadernos de Comunicación, Tecnología y Sociedad*. – 1993 septiembre-noviembre. – Режим доступа: <http://www.quadernsdigitals.net/index.php?accionMenu=hemeroteca>.
972. Diario oficial de Castilla-La Mancha. – Режим доступа: <http://docm.jccm.es/portaldocm/cambioFecha.do>.
973. Diario oficial de Extremadura. – Режим доступа: <http://doe.juntaex.es/>
974. Diario Oficial de Galicia. – Режим доступа: <http://www.xunta.es/diario-oficial-galicia/>

975. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. – Режим доступа: <http://www20.gencat.cat/portal/site/portaldogc/menuitem>.
976. Díaz Bravo E. La Moción de Censura, y El Caso del Gobierno Español Presidido por Felipe González Márquez / Enrique Díaz Bravo // Revista de Sociales y Jurídicas. – 2012. – № 8. – P. 140–158. – Режим доступа: <http://revistasocialesyjuridicas.files.wordpress.com/2012/02/08-tm-09.pdf>.
977. Díaz Navarro E. El cuento español a finales del siglo XX: Antonio Muñoz Molina y Enrique Vila-Matas / Epicteto Díaz Navarro // Tonos digital: Revista electrónica de estudios filológicos. – 2007. – № 14. – Режим доступа: <http://www.um.es/tonosdigital/znum14/secciones/estudios-7-cuento.htm>.
978. El Diari Oficial de la Comunitat Valenciana. – Режим доступа: <http://www.docv.gva.es/portal/>.
979. El Mundo. – Режим доступа: http://www.elmundo.es/especiales/2005/06/espana/elecciones_galicia/.
980. Escuela de Arte Dramático y Profesional de Danza del Principado de Asturias. – Режим доступа: [http://www.esadasturias.es/\\$sitepreview/esadasturias.es/](http://www.esadasturias.es/$sitepreview/esadasturias.es/).
981. Escuela Superior de Arte Dramático de Málaga. – Режим доступа: <http://www.esadmalaga.com/index.php/historia>.
982. Escuela Superior de Arte Dramático de Valencia. – Режим доступа: <http://www.esadvalencia.com/Inicio.htm>.
983. Escuela Superior de Arte Dramático de Sevilla. – Режим доступа: <http://esadsevilla.com/escuela.html>.
984. Escuela Universitaria de Artes y Espectáculos. La Universidad Rey Juan Carlos de Madrid. – Режим доступа: <http://www.escuela-tai.com/escuela-tai/la-escuela/>.
985. Espana. Spain. Испания. – Режим доступа: <http://www.espanol.org.ru./spain/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=509>.

986. Espejo Marín C. La producción de electricidad de origen nuclear en España / Cayetano Espejo Marín // Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles. – 2002. – № 33. – P. 65–77. – Режим доступа: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1122433.pdf>.
987. Espinosa J. Sola. La desregulación política del mercado de trabajo en España (1984-1997): un programa de investigación / Jorge Sola Espinosa // Revista de Economía Crítica. – 2010. – n.9, primer semestre. – P. 4–30. – Режим доступа: http://revistaeconomiacritica.org/sites/default/files/revistas/n9/1_Jorge_Sola.pdf.
988. Eusko Jaurlaritzza. – Режим доступа: <http://www.euskadi.net/elecciones/indicec.htm>.
989. Ferrater Carlos. Sitio oficial. – Режим доступа: <http://www.ferrater.com>.
990. Fernandez Leon M. R. Situación actual de la industria alimentaria española / Maria Rosa Fernandez Leon // Anales de la Real Academia de Ciencias Veterinarias de Andalucía Oriental. – 1992. – № 4. P. 41–54. – Режим доступа: <http://helvia.uco.es/xmlui/bitstream/handle/10396/3787/04-1993-04.pdf?sequence=1>.
991. Frolova M. El desarrollo de las energías renovables y el Paisaje: algunas bases para la implementación de la Convención Europea del Paisaje en la Política energética española / Marina Frolova, Belén Pérez Pérez // Cuadernos geográficos de la Universidad de Granada. – 2008. – № 43. – P. 289–310. – Режим доступа: <http://www.ugr.es/~cuadgeo/docs/articulos/043/043-013.pdf>.
992. García-Atance García de Mora M. V. XXXII Congreso del PSOE / María Victoria García-Atance García de Mora // Revista de derecho político. – 1991. – № 33. – P. 293–300. – Режим доступа: <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:Derechopolitico-1991-33-234350BB&dsID=PDF>.
993. Generalitat de Catalunya. – Режим доступа: <http://www.gencat.cat/>

994. Hernando J. El mestizaje creativo: Santiago Calatrava entre la arquitectura y la ingeniería / Javier Hernando // *Espacio, tiempo y forma. Serie VII, Historia del arte.* – 1998. – № 11. – P. 481–503. – Режим доступа: <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:ETFSerie7-D455EA99-2189-2661-12E5-E3C9FE106A19&dsID=Documento.pdf>.
995. Hurtado Martinez J. A. Reflexión jurídica sobre la monarquía española en el horizonte de la unión europea / Juan Antonio Hurtado Martinez // *Boletín de la facultad de derecho.* – 2001. – № 17. – P. 107–148. – Режим доступа: <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:BFID-2001-17-50525AE6&dsID=PDF>.
996. Ibáñez M. Eugenia. El arquitecto José Antonio Acebillo reconstruye los Juegos Olímpicos / M. Eugenia Ibáñez // *Lamentable.* – 2012. – 25 de enero. – Режим доступа: <http://lamentable.org/?p=2040>.
997. Información electoral. Consulta de Resultados Electorales. – Режим доступа: <http://www.infoelectoral.mir.es/min/>.
998. Instituto de Mayores y Servicios Sociales. – Режим доступа: http://www.imserso.es/imserso_01/el_imserso/quienes_somos/index.htm.
999. Institut del Teatre de Barcelona. – Режим доступа: <http://www.institutdelteatre.org/diputacio/opencms/system/modules/org.iteatre.web/web/ca/index.jsp>.
1000. Instituto Nacional de la Seguridad Social. – Режим доступа: http://www.seg-social.es/Internet_1/LaSeguridadSocial/Quienessomos/InstitutoNacionalde29413/index.htm
1001. Junta Electoral Central. – Режим доступа: <http://www.Juntaelectoralcentral.es>.
1002. Khaled M. Abbas. El teatro en la era democrática. (El auge del teatro Público y el regreso al teatro de autor) / Khaled M. Abbas // *Espiral. Cuadernos del Profesorado.* – 2010. – V. 3, № 6. – P. 15–31. – Режим доступа: http://www.cercuevasolula.es/esprial/articulos/ESPIRAL_VOL_3_N_6_ART_2.pdf.

1003. La Moncloa. Gobierno de España. Felipe González Márquez, Congreso de los Diputados, 30 de noviembre de 1982. – Режим доступа: <http://www.lamoncloa.gob.es/Presidente/Presidentes/InvestiduraGonzalez1982.htm>.
1004. La Moncloa. Gobierno de España. Felipe González Márquez, Congreso de los Diputados, 22 de julio de 1986. – Режим доступа: <http://www.lamoncloa.gob.es/Presidente/Presidentes/InvestiduraGonzalez1986.htm>.
1005. La Moncloa. Gobierno de España. Felipe González Márquez, Congreso de los Diputados, 4 de diciembre de 1989. – Режим доступа: <http://www.lamoncloa.gob.es/Presidente/Presidentes/InvestiduraGonzalez1989.htm>.
1006. La Moncloa. Gobierno de España. Felipe González Márquez, Congreso de los Diputados, 8 de julio de 1993. – Режим доступа: <http://www.lamoncloa.gob.es/Presidente/Presidentes/InvestiduraGonzalez1993.htm>.
1007. Lasierra Esteban J. M. Consecuencias políticas de la reforma laboral una perspectiva institucionalista / José Manuel Lasierra Esteban // Acciones e investigaciones sociales. –1996. – № 4. – P. 139–156. – Режим доступа: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/170200.pdf>.
1008. Marchesi Álvaro. Presente y futuro de la reforma educativa en España / Álvaro Marchesi // La Revista Iberoamericana de Educación. – 2001. – № 27. – P. 57–76. – Режим доступа: <http://www.rieoei.org/rie27a03.htm>.
1009. Martínez Rico E. La narrativa de Francisco Umbral 1965-2001. Una lectura / Eduardo Martínez Rico // Dicenda: Cuadernos de filología hispánica. – № 21. – 2003. – P. 157–184. – Режим доступа: <http://revistas.ucm.es/index.php/DICE/article/download/DICE0303110157A/12191>.
1010. Mediavilla Cruz M. L. La cotización de los salarios de tramitación tras la reforma laboral de 1994 / María Luisa Mediavilla Cruz // Revista de treball,

- economía i societat. –1997. – № 6. – P. 29–33. – Режим доступа: http://www.ces.gva.es/pdf/trabajos/articulos/revista_06/art3-rev6.pdf.
1011. Menis Fernando. Sitio oficial. – Режим доступа: <http://www.menis.es/>.
1012. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Premio Nacional de Teatro. – Режим доступа: – <http://www.mcu.es/artesEscenicas/CE/Premios/TeatroPremiados.html>.
1013. Ministerio de Fomento. ARQUITECTURA ESPANOLA 1975-2010. 35+ «Construyendo en Democracia». – Режим доступа: <http://www.fomento.gob.es/MFOM.CP.Web/handlers/pdfhandler.ashx?idpub=BAW006>.
1014. Montero Gibert J. R. El voto religioso en España y Portugal / José Ramón Montero Gibert, Kerman Calvo Borobia, Alvaro Martínez // Revista internacional de sociología. – 2008. – № 51. – P. 19–54. – Режим доступа: <http://revintsociologia.revistas.csic.es/index.php/revintsociologia/article/view/108/109>.
1015. Pablos Escobar L. de. Algunos aspectos del control legal del sistema de Seguridad Social en España / Laura de Pablos Escobar, Aurelia Valiño Castro // VI Encuentro de Economía Pública: el gasto social y su financiación: (4–6 de febrero de 1999) – Oviedo, 1999. – Режим доступа: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3143761.pdf>.
1016. Pacto de Ajuria Enea. – Режим доступа: http://especiales.abc.es/2006/eta/pdf/1892/AJURIA_ENEA.pdf
1017. Pacto de Madrid. – Режим доступа: <http://especiales.abc.es/2006/eta/pdf/1892/MADRID.pdf>
1018. Pacto de Navarra. – Режим доступа: <http://especiales.abc.es/2006/eta/pdf/1892/NAVARRA.pdf>.
1019. Pena J. Cine español de los noventa / Jaime Pena // Revista de historia del cine. – 2002. – № 16. – P. 32–41. – Режим доступа : http://digitool-uam.greendata.es/R/999M2QY5C7FF7D_J34V_3KUFKU7JFCDSEN6842KQQSCECCXBEG6C-00050?func=dbin-jump-full&object_id=26855&pds_handle=GUEST.

1020. Prats Joaquín. La crisis de la reforma educativa socialista y la contrarreforma conservadora en España / Joaquín Prats // *Perspectiva*. Florianópolis. – 2005. – V. 23, № 02. – P. 255–278. – Режим доступа: http://www.oei.es/reformaseducativas/crisis_reforma_educativa_socialista_contrareforma_conservadora_espana.pdf.
1021. Quimera. – Режим доступа: <http://quimerarevista.wordpress.com/editorial-del-mes-2/>.
1022. Rague-Arias M.-J. Nuevas dramaturgias? Los autores de fin de siglo en Cataluna, Valencia y Baleares / Maria-Jose Rague-Arias. – Madrid : Instituto Nacional de las Artes Escenicas y de la Musica (INAEM), 2000. – 353 p. – Режим доступа: <http://teatro.es/publicaciones/bfnuevas-dramaturgias-los-autores-de-fin-de-siglo-en-cataluna-valencia-y-baleares/pdf>.
1023. Real Escuela Superior de Arte Dramatico. – Режим доступа: <http://www.resad.es/>.
1024. Rodriguez Merchan E. La enseñanza del cine en España: perspectiva histórica y panorama actual / Eduardo Rodríguez Merchán // *Comunicar: Revista científica iberoamericana de comunicación y educación*. – 2007. – V. XV, № 29. – P. 13–20. – Режим доступа: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2392926.pdf>.
1025. Rodríguez Pequeño J. Leer el tiempo en el espacio la narrativa de Miguel Delibes y Francisco Umbral / Javier Rodríguez Pequeño, Mercedes Rodríguez Pequeño // *Tonos digital: Revista electrónica de estudios filológicos*. – 2010. – № 20. – Режим доступа: <http://www.tonosdigital.com/ojs/index.php/tonos/article/view/603/461>.
1026. Rodríguez-Pinero Mercedes. Derechos de libertad sindical y principio de igualdad / Mercedes Rodríguez-Pinero y Bravo-Ferrer, Jesus Cruz Villalon, Sebastian de Soto Rioja. – Sevilla : Consejo Andaluz De Relaciones Laborales, 2009. – 398 p. – Режим доступа: http://www.juntadeandalucia.es/empleo/anexos/ccarl/33_1125_3.pdf.

1027. Salcines Cristal J. V. El sistema financiero español en la época democrática: sus ejes de desarrollo / José Venancio Salcines Cristal // *Análisis Económico*. – 2006. – V. XXI, № 47. – P. 69–93. – Режим доступа: <http://www.analisiseconomico.com.mx/pdf/4706.pdf>.
1028. Talavera Muñoz M. J. Delibes, creador de cuentos / María José Talavera Muñoz // *Garozza: revista de la Sociedad Española de Estudios Literarios de Cultura Popular*. – 2010. – № 10. – 229 p. – Режим доступа: <http://webs.ono.com/garozza/G10-Talavera.pdf>.
1029. Trenzado Romero M. Cine y poder: el cine español y la secularización del discurso público sobre la moral durante la transición y consolidación democrática / Manuel Trenzado Romero // *Política y sociedad*. – 2007. – V. 44, № 3. – P. 71–87. – Режим доступа: <http://revistas.ucm.es/index.php/POSO/article/download/POSO0707330071A/22201>.
1030. Villanueva Prieto D. Camilo José Cela / Dario Villanueva Prieto // *Revista de la Fundación Juan March*. – 2003. – № 330. – P. 3–12. – Режим доступа: <http://www.march.es/publicaciones/pasadas/ensayos/pdf/cjcela.pdf>.